

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Gar. E. Sruandzteani
erkasirut □ *iwnnerě*
Garegin Sruandzteants □

OL 44245.1

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT

CLASS OF 1828

Եւրոպ

30

Հրատարակութիւն Գիւտ ա. քահ. Աղանեանց

ԳԱՐ. Ե. ՍՐՈՒԱՆՉՏԵԱՆԻ
ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

23

Ա.

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

Հեղինակի պատկերով

Արագածիկ Ա. Զուլթաթեանի, ՆԻԿ.

Թ Ի Ը Ի Ս

1904

«ԼՈՒՄԱՅ» Ի Խմբագրատանը վաճառուով են

ԳԻՒՏ Ա. ՔԱՀ. ԱՂԱՆԵԱՆՑԻ

աշխատությունները.

1 Աղօթատետր Ե. տպ. 1903.	— 10
2 Վրոնի դասագիրք տ. ա. 1889 (սպառուած)	— 15
3 « » Բ տ. գ. տպ. 1891	— 25
4 « » Գ. տ. գ. տպ.	— 25
5 Տօմար և տօնացոյց Հայաստ եկ. բ. տպ. 1894	— 50
6 Վարնոյ գաղթը. պատմական տեսութիւն 1891	— 10
7 Դիւան Հայոց պատմութեան. գիրք Ա. — Բ 1780—1834 Սահակ Մեսրոպեան մրցանակին արժա- նացած 1893.	2 —
8 Դիւան Հայոց պատմ. գիրք Գ. Սիմօն կաթողիկոսի յիշատակարանը, կենսագրութեամբ, յաւելուած- ներով ու ծանօթութիւններով, Սահակ Մեսրո- եան մրցանակին արժանացած. 1894	7 —
9 Դիւան Հայոց պատմ. գիրք Դ. Ղուկաս կաթող. 1780 —1800 I (լուսանկար պատկերով և վիմատիպ կոնդակով) 1899.	4 —
10 Դիւան Հայոց պատմ. գիրք Ե. Դանիէլ կաթ. 1800 —1808. (մի վիմատիպ կոնդակով) 1902.	4 —
11 Դիւան Հայոց պատմ. գիրք Զ. Դաւիթ կաթ. մ. I. 1801—2 մի վիմատիպ կոնդակով. 1904.	4 —
12 Վարդ աստուածաշնորհութեան Հայաստանեայց ս. եկեղեցւոյ 35 նկարով, Վի. տպ. 1902	— 50
13 Հնից-նորից, հնախօս. ուղեւոր. պրակ Ա. 1900	— 30
14 Պատի օրացոյց 1902 ամի. ժամանակագր. ժի տարի	— 50
15 Նամակագիրք. 1902	— 50
16 Ծոցի օրացոյց 1902 ամի և յաւելուած.— Առողջա- պահական խոհարարութիւն (սպառուած.)	— 15
17 Ջաբար Ղարաբեանցի կտակը և Մշակի զառանցանք- ները (սպ.)	— 5

Թարգմանությունները.

18 Հաւատարմութիւնը ամեն արգելքների յաղթում է ֆ. Հոֆմանի 1877	— 40
19 Խաւարից դէպի լոյս ֆ. Հոֆմ. 18 8. (սպառ.)	— 40
20 Դոն Բիշօու լամանչեցի, Մ. Սերվ. 1878 (սպառ.)	— 70
21 Գեորգ Ռօլլստօն, 1879 (սպառուած)	— 60
22 Երրորդ սկի, առակ. Լակիդէի բ. տպ. 1893.	— 10
23 Թորինգոն (հրատ. Թիֆլ. տպագր. ընկերութ.) (սպառ.)	— 60
24 Չեստերտօնի ժառանգը, պատկերազարդ, 1882. (սպառ.)	1 —
25 Ակտէա. տ. Սիսօեփայի. 1885 (սպառուած)	— 50
26 Եան Էրնստ Սմօլեար. Ն. Եանչուկի, 1885 (սպ.)	— 20
27 Արծուի մտածմունքը, պրօֆ. Մ. Բոգդան. 1892.	— 5

Չ

Հրատարակութիւն Գիւտ ա. քահ. Աղանճանց

ԳԱՐ. Ե. ՍՐՈՒԱՆՉՏԵԱՆԻ
ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա.

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

Արտատիպ Ա. Զուլաթեւաճէի, Նիկ. 21

Թ Ի Ը Ի Ս 1904

OL 44245.1

~~OL 44589.5~~

Harvard College Library

July 20, 1910

Minot Fund

Schwartzbach, G. S.

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 18-го Ноября
1902 г.

11
22
46

Генералъ Губъ уполномоченный

ԱՌ ԲԱՐԵՐԱՐՆ ԳՈՐԾՈՅՍ

ՎՍԵՄ. ԿՍՊԵՏ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՄ ԶՈՒՆԴ

Ազնիւ Հայկազուն.

Բարերարութիւնը աղբիւրի կը նմանի:

Աղբիւրին՝ որ ինքնին կը բղխի և հեղառահ գնացիւք կը կանանչացնէ անապատն. գեղ ու դաշտար կ'ընծայէ թուփին և ծաղկին, որ կը զարդարեն իւր ափսուները՝ զուարթանալով իւր ջրով:

Աղբիւրին, առ որով կը մտկադին գառն ու մաքին:

Աղբիւրին, առ որով կը տաւադին ու կը տաւդեն, դայլայլող հաւուց տարմեր:

Աղբիւրին, որ կը հոսի իշէնս և յանդաստանս առու առու, արբուցանելով արտն ու ածուն, ուղէշն վարդին, ուռն որթոյն:

Աղբիւրին, որ կը հանգուցանէ խոնջանք մը՝ շաղկին, կը զովացնէ պապակն պարտասելոյն:

Այդ աղբեր ակն եղաք դուք ինձ:

Եւ, ես ոչ առաջինն եմ և ոչ վերջինն պիտի լինիմ, որ վայելեր են Զեր բարիքը:

Դուք զիս տեսաք, և ըսիք, «Ախորժանօք կ'ընթեռնում Դրոց-բրոց, Մանանայն, Թորոս Աղբարն»:

Ապա, Ձեր աջը կտրկառեցիք ինձ վեհանձնօրէն,
ըսելով «Գրեցէք այդպիսի գործեր, որ համ ու հոտ
կը բերեն Հայրենական երկրէն հեռի ապրող հայոց»:

Ապրած կենաս, Մեկենաս, որ ոսկւոյ տաղան.
գին հետ կը կշռես գրական տաղանդը:

Շարժեալ Ձեր խրախուսանքէն, պատուական
Տէր, ՀԱՄՈՎ.-ՀՈՏՈՎ. ընծայաբերութիւնս կը մատու-
ցանեմ Ձեր Ազնուքեան:

Ձեզ, որ պատիւ կը բերէք Ազգին:

Ձեզ, որ նշանակիր էք պատուեալ ի Պետու-
թեանց. և կը վերաբերիք դասուն պատուաւոր ա-
րանց:

Ձեզ, որ Աւստրիոյ կայսերութեան ԵՐԿԱԹԻ
ԹԱԳԻՆ ԱՍՊԵՏ հանդերձ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ
պոսակուած էք անձին արժանեօք. և այլն և այլն:

Նւ, որ այդքան բարձրէն կը սիրէք պահել ու
մնալ հոգի հայութեան, ո՛ր հարազատդ Անւոյ, այն-
աւեր՝ այլ անմահ Քաղաքին. ո՛ր արեւակիցդ և կա-
րեկից մեր անկեալ այլ անմեռ Հայ-Ազգին:

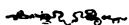
Շիրակայ որդիդ, Ազնիւ, հաճեցէք ընդունիլ
նուիրեալ Ձեր անուան գեղջուկ հովւիս Արմաղանը:

Գ. Վ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ

1884. Նոյեմբեր

Կ. Պօլիս.

ԱԶՆԻԻ ԸՆԹԵՐՑՈՂ

— «Տան տղամադդն իր տան մշակն է» —
կըսէ առածը: Այս խօսքը հերիք է բացատ-
րելու համար ընթերցողաց, որը իրաւունք կը
համարին իրենց կողմանէ մեղադրել զիս, թէ
ինչո՞ւ դադրած եմ գրական աշխատութենէ.
որոցմէ մին՝ ևս աւելի սերտիւ գրելով կըսէ,
«Վերջապէս Օրացոյցի մէջ գուշակուած ու
գրուած չ'կայ ձեր միտնելու օրը»: Արդարեւ
շատ ճշմարիտ: Մարդ իր ապրիլէն օգուտ քա-
ղելու է, և կարող եղածին չափ ծառայութիւն
մը ընելու է, թէ լինի այն դրամով, թէ խօս-
քով, թէ գրով և թէ անձնուիրութեամբ, քան-
զի չ'գիտեիր թէ քանի տարի է սահմանուած
փւր կեանքը: Եւ շատ վայելի է կեանքը, որ
կ'անցնի երկրէս՝ առանց արձանագրել տալու
իւր յիշատակը ազգային կամ մարդկային մա-
տենի մը, թերթի մը մէջ:

Ծանօթ է սակայն ընթերցողաց թէ մեր
ազգին մէջ պաշտօնի կամ գործողութեան յա-
տուկ սահման մի չկայ, մանաւանդ եկեղեցո-
կանաց համար: Չենք կարող մենք մասնաւոր
ասպարէզի մը մէջ յառաջանալ, կամ յատկա-
պէս մշակել ճիւղ մը. գործօրինակ. այսօր քա-

րողիչ, վաղը ժողովոյ մը անդամ, օր մը հեղինակ, օր մը նուիրակ, օր մը դաստիարակ, քննիչ, առաջնորդ, խաղաղարար, ուլկոր, դատաւոր, վանահայր, տեղական վարչական ժողովոց անդամ. կ'ըն, կ'ըն. կարճն ըսելով, ես իսկ անցած եմ այդ ամենէն. և շատ ևս անասորձ անցքերէ, որ պործողի մը առջև կ'ենեն, և ծանր դժուարութիւն կը պատճառեն գործելու կամ ընթանալու: Այո, իբրև մեր Եկեղեցւոյ և Ազգի տան տղան և մշակ, այգի փորելու, բաղնաք ընելու, արտ ջրելու, փլած պատերը շարելու, խառնակ ճամբայներ հարթելու, անպէտ բոյսեր խտակելու, ցորեն հնձելու, ալիւր աղալու ծառայութեանց մէջ գտնուեցայ, և տեղ տեղ ալ զլուխս կոտրեցին, կուրծքս պատառեցին, սիրտս ծակեցին. ինչպէս բնական է պատահիլ արտ ու այգի մշակողներուն, կալ ու ջալաց ունեցողներուն, մեր երկիրներու սովորութեան համաձայն:

Իսկ ինձ համար ազոնք հղան Պատուոյ նշան. զոր Պատրիարքարան կը միջնորդէ Կայսերական կառավարութենէն շնորհելու, կամ Խաչի նշան՝ զոր Մայր աթոռն կը շնորհէ քաջալիրութեան համար՝ աշխատաւոր մշակներուն: Այո, ես կը կրեմ այդ նշաններ ու վերքերը գլխուս և կուրծքիս վրայ... խիղճս գոհ

է. հասկցող ժողովուրդ զիս կը սիրէ. Փառք Աստուծոյ:

Այդ անցածս ու գտնուածս տեղերը, ուր բազմակողմանի և ներքին աւարտաքին կընճառոտ խնդիրներ և դժուարութիւններ կը զրադեցնէին անձս ու միտքս, կը գտնէի տակաւին թալէներ և ժամեր մտաւոր վաստակոց և զրօսանաց, ժողովրդական բարուց և աւանդութեանց, աղն ու մաղը, խաղն ու տաղն, հողն ու ջուրը, կիրքն ու գիրքը խառնելու, ինչպէս հօտաղ մը արտը վարելուն՝ հողերու տակէն կը ժողովէ պղնձի կամ երկաթի կտորները, որոց ժանգը եթէ սրբես, բան մ'են, կամ եղները արածելու և հանգչեցնելու ժամուն, կերթայ հօտաղն կը նստի գետի մը ափը, կամ հեղեղի մը անցած տեղը, և աւաղները խառնելով կը գտնէ ու կը ժողովէ ունիւններ, որոց մէջ կը գտնուին երբեմն նաև մարդբիտներ, ակունքներ և ժանգոտած դրամներ, որը սակայն հնագէտի մը կամ արուեստաւորի մը ձեռք հասնելով՝ կը գնահատուին: Այդ հօտաղն էի ես, եւ անոր զրօսանքը կը զրօսնուէ: Գտածս ունիւններէն հատիկ հատիկ զրկուած են Իզմիրի Արեւելեան Մաւշոյ, այն գրական հանճարեղ վարպետին և իմ ընտիր բարեկամին Մեծ. Մ. Մամուրեանին հանդիսի մէջը,

որում շնորհակալութիւնս յայտնելու պարտքս
կը կատարեմ հրապարակաւ, ներողութիւն
խնդրելով իւր համեստութենէն: Այո, Արեւ-
ելեան Մամուլ հրատարակութիւնն առիթ ըն-
ծայեց որ ոմանք բանասէրք զիս քաջալերեցին
և պատուեցին իրենց պատուական նամակնե-
րով. և որոց ամենեցուն իմ գոհունակութիւնս
կը յայտնեմ: Գոհութիւն նաև Ամեն. Ս. Պատ-
րիարքին և պատկ. Գեղք. Վարչութեան, որ
հաճեցան թոյլտուութիւն շնորհել ինձ Պօլիս
գալու և իմ հօտազի տուրիկի մէջ ժողոված-
ներս հրապարակի վրայ ի տես հանելու:

Արծաթը կը քաջալերէ, կը նպաստաւորէ,
բայց չկրնար իրրև վարձք՝ գոհացնել աշխա-
տանքը, իսկ եթէ լինի արծաթին կամ նպաս-
տին հետ գնահատող խօսք մը, կամ միմիայն
խօսք մը՝ առանց նիւթական վարձքի, զար-
մանալի գոհացումն կը պատճառէ հաւատա-
րիմ մշակի մը, անձնանուէր աշխատողի մը,
և այս զգացումն կը տեսնուի՝ ոչ միայն գիւտ
որոնողներուն, արհեստաւորներուն և զինուո-
րական կամ հասարակական պաշտօն ունե-
ցողներու զարգացեալ պասուն մէջը, այլ նոյն
իսկ տան ծառաներու կամ շինական մշակի
մը վիճակ ունեցողներուն: Ո՛վ կրնայ չափել
այն զգացման գոհունակութիւնը մշակի մը

կամ ծառայի մը, երբ իւր տէրը կը ժպտի անոր, կամ ձեռքով կը փայփայէ անոր ուսերը, ըսելով «Ապրիս, հաւնեցայ ըրածիդ, գոհեմ քեզմէ»։ Թեկեր կուզէ նա, որ խոյանայ բարձրանայ մինչև արևը, և այդ անհունութիւնը լեցնէ իւր ուրախութեան երգով։ Անշուշտ ես խօսք չունիմ միայն փորի ու բսակի համար ապրող կարգ մը անձանց հետ, որք լաւ ուտելով և առատ ունենալով և եթ երջանիկ կը համարին զիրենք. թող թքեն, թող հայհոյեն, թող դժգոհեն, թող դանեն, հերիք է որ նա կուշտ մնայ և դրամ ունենայ։

Իմ գոհունակութիւնս այնչափ մեծ է, որ չեմ կարող բացատրել, ընդհանրապէս բանասիրութեան ճաշակ ունեցող ամէն դասերէ վախճաւ քաջալիրութեան համար. որոնցմէ ոմանց նամակներ ունիմ, ոմանց ալ գրական հանդէսներու և լրագիրներու մէջ հանդիպած եմ, թէպէտ ոչ ամբողջովին, զի իմ շրջուն վիճակաւ առ զրկանքներ պատճառած է ինձ, և թղթերու կորուստ։ Ընդունելով այդ քաջալիրութիւններ՝ ես ես քաջալիրած եմ շատերը դաւառաց մէջ գրելու ճաշակ ունեցողները, որ իւրաքանչիւրը իւր երկրի մէջ ժողովէ այդ ժողովրդական թանգնիւթերը, որ դիւրամերձ չեն շրջողի մը, որքան բնիկի մը։

Իմ ըսելիքներէս աւելի ազդու և ընդարձակ բացատրութիւն կրնան համարուիլ այսպիսի աշխատութեան մը օգուտն ու պէտքը ճանչելու համար՝ հետեւեալ քանի մը հատուածները, զորս կը դնեմ այս տեղ ի պատիւ զանոնք ստորագրող Անձնաւորութեանց, հրաժարուելով ինձ ընծայուած պատիւէն, որում ստուգիւ չեմ արժանի։

Ա.

«Չատ ժամանակ չէ անցել, ինչ որ մեր մամուլն ընթերցող հասարակութիւն ազդու կերպով գրադեցրեց Աղգային բուն բանաստեղծութեան խնդրով։ Ինչ որ Արովհանն իբրև բանաստեղծ, Ալսվերտեանն իբրև ուսումնական սկսել էին՝ կարծես անցաւոր երկներեւութի պէս պէտք է անհետանային, եթէ «Գռունկ» իբրև հրապարակախօս բարձրագույն չբարոգէր այդ երևոյթների խորին նշանակութիւնը մեր նորածին գրականութեան համար։ Բայց և այնպէս յափշտակութեան աշխոյժը յարատևութիւն չ'ունեցաւ. թէև այնուհետև մի քանի փորձեր փորձուեցան այն վառուած լապտերին ձէթ տալու համար (Ոսկան Տովհաննէսեանի, Միանօարեանի, և ուրիշների հրատարակած հրդարանները)։ Ինչպէս ասա-

ցինք միայն նորագոյն ժամանակ նորոգուեցաւ նոյն զուարթութիւն բերող զարկը, և այնպէս ուժգին կերպով, որ ապահոված պէտք է համարուի նոր ուղղութեան ոգին: Եւ զարմանալին այն է, որ այդ զարկին այն կողմից ստացուեցաւ, որ կողմից ամէնից քիչ էինք սպասուում: Մենք Արարատեան Հայիրս վաղուց արհամարհանօք խօսում էինք տաճկահայոց վերայ թէ նոքա ֆրանսական բոմանների թարգմանութիւններէից աւելի ոչինչ չարտագրեցին իրենց սքօլաստիքական ուղղութեամբ, ուր մենք արդէն ազգային փայլուն բանաստեղծութեան սկզբնաւորութեամբ պարծում ենք: Յանկարծ մի Տաճկաստանցի (Վանցի) Հայ, այն ևս արեղայ մարդ, այդ սքօլաստիքական միջնորդութից մեզ ընծայեց իւր նուրբ ճաշակն և բուն ազգային ոգու փշրանքները: Սրուանձտեան (իրբև մատենագիր) արդէն պատուաւոր և արժանաւոր տեղ բռնեց մեր մատենագրութեան պատմութեան մէջ: «Մշակ»-ի Մէլիքզատէն, «Մեղու»-ի Տէր Աղէքսանդրեանը և «Փորձ»-ի Գրիշը միաբերան աւետեցին մեզ այդ նոր հրեայթը. մեզ՝ որ աւելի ճաշակ ունենային էինք երևակայում. բայց և այնպէս իսկոյն խոստովանեցինք Սրուանձտեանի մեծ ծառայութիւնը: Նա ժողովրդական բանա-

ատեղծութեան բոլոր տեսակներէից ընտիր ընտիր օրինակներ ներկայացրեց, թէ երգ, թէ առակ, թէ հէքեաթ, թէ զուարճախօսութիւն. և թէ մի դիւցազներգութիւն (Սասունցի Դաւիթ), որ չը լսուած բան էր մեզ համար։ Միթէ մեզ համար դորա այնքան նորութիւն էին, որ Սրուանձտեանցին այնքան երկինք բարձրացուցինք, միթէ մեզ յայտնի չէին եթէ ոչ միւս մասերը, գոնէ հէքեաթները։ Անշուշտ յայտնի էին. բայց ցաւն այն էր՝ մինչդեռ տեսականապէս մենք վիտէինք թէ որքան յարգունի ժողովրդական բանաստեղծական երգերը քաղարակիրթ ազգերի մէջ, մինչդեռ Փրիմմի հռչակը մեզ էլ էր հասել, մենք չէինք կարող գործով ցոյց տալ գոնէ մի հէքեաթ մեզանում, որ այն զուարճութիւնը պատճառէր, ինչ որ անսականապէս ցնորում էինք թէ դոքա պէտք է որ զարթեցնել կարողանան։ Ուստի և կամ օկսում էինք այն յարգը անտեղի անհամութիւն համարել, կամ կարծում էինք թէ մեր ազգը զուրկ է լաւ հէքեաթներից, և մենք պատրաստ էինք Ազգային բանաստեղծութեան հրապոյրներից հրաժարուելով հրաժարուիլ... Սրուանձտեանի ծառայութիւնը՝ և մեծ ճաշակն հէնց նորանումն է, որ մի հարուածով անհաւատներին հաւատքի բե-

րեց, այն հրապոյրներն իրանց առաջ իբր օրինակ դնելով: Նրա ժողովածուն բախորովին՝ ազգային ոգու շնչով է շնչում, որտեղ և՛ ճաշակ կայ, և՛ իմաստ, և՛ հոնճար, և՛ բարոյականութիւն, և այս բոլորը մերն է, մեր, հայկականը և ոչ օտարինը: Դորա անհերքելի ապացոյց են թէ ժողովրդական բանաստեղծութեան անփոխառփնելի ազդեցութիւն ուրբան կախուած է հաւաքողի շնորհից, որ իւր նուրբ և հանճարեղ ճաշակով պիտէ ընտիրն անպէտքից ջոկել, բուն ազգայինը՝ թաթարացած բանդագուշանքից, մանաւանդ այսպէս մի տգէտ ազգ, ինչպէս որ Հայոց ազգն է, որ Արաբների, Մոգսլների, Պարսիկների և Թաթարների մահացուցիչ ազդեցութիւններով է ձուլուել, հարկաւ իւր միտքը պէտք է պղտորէր ճիւղական դիւական նախապաշարմունքներով, և ինքը կարողութիւն էլ չը պէտք էր ունենար իւր անարատ դանձն նոյն եկամուտ ժանդիրից զատել, և երկուսն էլ անխնամ կերպով աւանդել որդէ ցորդի: Ընչուշտ ինչ որ Սրուանձտեանը մեզ աւանդել է, մի անշան մասն է մեր ազգային այն զանձից, որ դեռ բերանէ բերան աւանդոււմ և Սրուանձտեաններին է մնում, որ հետզհետէ զրի անցուցանուի, բայց և այնքան էլ բաւա-

կան էր որ իսկ գործադրութիւնս պտնէր պտուղներ առաջացնելու համար: Եւ իրաւ, եթէ կենդանութեան շունչ ունի, ինչո՞ւ համար նոյնը կաթի պէս չ'տուի մանուկներին...»

Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

(Վարժարան Ամսագիր. Նո. 1—2 Թիֆլիս)

ԾԱՆ.—Գրուածքին յիշերջին խօսքը «Ազգ. ընտանեկան աշխարհ» անունով ընթերցարաններու մասին է, զոր կազմած է ինքն Ս. Մանդինեան «Գրոց Բրոց»էն և «Մանանայ» էն նիւթեր քաղելով: Ինքն վկայեալ մանկավարժ, արգիւնաւոր փորձեր ընծայած գործնականապէս նէրսիսեան վարժարանի և Գէորգեան ճեմարանի մէջը, յաջողակ գրագէտ, և ծանօթ իւր համբաւով:

Բ.

Քիւսնախք, 3 յունիս 1875.

... Հայր,

Ներեցէք ինձ, եթէ անծանօթ գոյով, համարձակիմ Ձերդ Արժանապատուութեան երկտողս գրել, ներեցէք մանաւանդ որ սոյն պարտաւորութիւնս ուշկեկ կը կատարեմ:

Ձեր պատուական գրքոյկները, այն անգին գանձերը, Գրոց—բրոց, Հնոց—նորոց, ընծայեալ ի Ձէնց, «Առ Հայկազն ուսանողս

ի Գերմանիա» ստացանք, ընթերցանք և ուրեցինք: Ձեր համբաւն ինձ արդէն ծանօթ էր ոչ թէ Ձեր Արժուիկները կարգացած գոյով, այլ լսելով, զի դժբաղդարար թէ Ձեր և թէ Ձեր վարժապետ Հայրիկին գործերը ցարդ առիթ չ'ունեցած եմ կարգալու: Այժմ ես բաղդ ունեցայ կարգալու, և ապա ընկեալացս, և ի վերջոյ անոնց ևս պիտի տրուին որք հայերէն գրքեր սիրեն կարգալ: Զի շատ անգամ պարտիմք սրբութիւնը չարկանել առաջի... Ներեցէք ինձ այսպէս գրելուս, զի յուսամ թէ դուք արդէն ճանչցած էք Հայ երիտասարդներ Պօլիս կամ յայլուր, որք «Հայերէն կարգալու գիրք չ'կայ» կ'ըսեն: Այսպէսներ կարող են լինել և յօտարութեան ուսանող հայերի մէջ: Ահա այս պատճառաւ Ձեր ընտիր հրատարակութիւնն ալ, որոյ վրայ ամէն Հայ ուսանող իրաւունք ունի, ամեն աստ գտնուողներու չ'ի տրուիր, զի կան որ բնաւ չ'կարդան հայերէն, և այդ մասին միշտ փորձեալն ցարդ ապարդիւն են եղած:

Ձեր գրքերի մասին խօսելէս առաջ, մի բանի համառօտ տեղեկութիւններ տալ այս տեղի վրայ, աւելորդ չ'եմ համարիր:

Քաղաքիս Հայ ուսանողաց թիւը այժմ ինը է, որոնցմէ չորսերնիս Մեծարդոյ Գ.

Սանասարեանի որդեգիրն ենք և կ'ուսանինք ի Քիւսնախ[թ], ուր երբեմն մեզ հետ էր նա և Պ. Խորէն Խրիմեան: Նա աեւուոյս գպրոցաց, ազգի, սովորոյթներու, գիտութեանց են, ի վրայ, յուսամ թէ Ձեզ լիակատար ծանօթութիւններ տուած լինի, և այս պատճառաւ ես դանց կ'ընեմ այժմ խօսիլ այդ մասին, միայն սա աւելցնելով որ՝ Պ. Տօգթօր Արեւանց, գորնոր գուցէ ճանչցած էր, աւելի րարձր պաշտօններ ունի այժմ և մին է դիտնականաց ի Յիւրիխ:

Ձեր գրքոյկների մասին, ես կամ մին իմ ընկերացս, ինչ որ ալ ըսենք կամ գրենք, պիտի լինի այն, ինչ որ արդէն Պօլսոյ և Թիֆլիզի լրագրաց մէջ րազմիցս խօսուեցաւ, և անշուշտ մասնաւոր նամակներ ալ կրկնեցին զանոնք: Ուրեմն եթէ մենք ևս պարտ մ'ունինք այն է գոչել Ձեզ «Ճատ ապրիք, Հայր Սուրբ, դուք արժանաւոր մշակ և հովիւ մեր խեղճ ազգին, շատ ապրիք»:

Արդէն շատ գրապէտներ րազմիցս կրկնած են թէ՛ հայը իբր գրապէտ չ'է կաբոյ ապրիլ, այդ ստոյգ է մեզ համար և թէ որչափ և ինչ պատճառներով, դուք ինձմէ լաւ գիտէք, հետևարար այն քաջալերութիւնը Հայ հեղինակին, որ կարելի էր ընել, գոնէ հրա-

պարակաւ զայն գովելով, կամ զործը բննելով:

Սակայն ի Պօլիս ամեն երկու տող գրել
զիտցող համբակի մը գրագէտ անունը տա-
լով անշափ գոված են, որ դովեստը աժանցած
է անդ, և երբ օր մ'ալ գովեստից իրօք ար-
ժանին ներկայանայ, յայնժամ լաւ է որ լռեն
այդ գովեստները: Արդ ես, որպէս և իմ ըն-
կերքս, մեր շրթամբքն և եթ զՁեզ չսալա-
տելու համար, սրտիւ կը սիրենք հայրենա-
խօս «Գլոց-բրոց» ի հեղինակն և իւր անգին
ընծային համար մեր ջերմ և անկեղծ շնոր-
հակալութիւնն միայն կը յայտնենք իրեն:

Եւ ես լինելով զեղացի, բարեպաշտ Հայ
երկրագործի պաւակ, ինը տարիէն աւելի է
որ սիրելի հայրենիքէս, Եփրատի հրաշագեղ
ափունքներէն (Արաքկերու, Վաղշէն գիւղն
է հայրենիքս) հեռացած եմ: Եօթը տարի
Պօլիս եղած ատենս ընդհանրապէս հայերէն
գրքերը իմ խնդրածիս պէս չ'էի գտներ:
Հաստատապէս համոզուած էի որ մեր ազ-
գին ուրիշ տեսակ գրքեր պէտք են, բայց
չ'գլտէի ինչպէս. վասն զի, կը տեսնէի բո-
լոր հայերն ի հայաստան և բոլոր գրքերն
կարծես միայն Պօլսեցիս պօսուցնելու համար
գրուած լինին, այնպէս որ Հայո՛ւ գիտ՛ք ըսուե-
լու արժանի միայն ճարականը, Ժամագիրքն

ու Մաշտոցը կը մնային: Բաղդս յաջողեցաւ յԵւրոպայ եկայ, հետզհետէ ծանօթացայ և Գերմանացոց գրականութեան, գաղիերէնը մի քիչ ծանօթ էր ինձ, և շատ անգամ կը մտածէի թէ՛ ինչ է մեր ազգին վրականութիւնը, երբ ենք ունեցել և պիտի ունենանք արդեօք: Միւս կողմէն առիթ ունեցայ երկու ամենապատուական հայերէն գրքեր կարդալու, զորս դուր ևս անշուշտ կարդացած լինելու էր, այդ հրկուսն են անմահ Արո վեհանին «Վէրք Հայաստանի» և Պրօշեանի «Սօս ու Վարդիթիւր» գրքերը: Երբ ես դանօնք կարդացի, հիացայ և ըսի իւրովի «Ահաւասիկ բուն Հայ ազգի գրքեր»: Այդ ատենէն սկսեալ յիս համոզում մը գոյացաւ որ մեզ պէտք եղած գրքերուն մէջ առաջին տեղը բռնելու են ազգային կեանքէ առնուած հեղինակութիւններ:

Ձեր ... ամենավսեմ պարտք մը կատարեց գծելով մանաւանդ ազգին մէջ տուած ծուած գրոյցներն ու պատմութիւններն, որք հիմունքն են ազգի մը յատկանիշներուն: Ձեր... «Գրոց բրոց»ը անսպառ աղբիւր մ'եղաւ նաև մասնաւորապէս ինձ. մեր ազգին վրայ ըստ կարի տեղեկութիւններ տալու օտարաց: Պարտաւորուած գոլով ամեն երեք շաբաթն

անգամ մը վեց եօթ երես գերմաներէն շարադրութիւն ընելու, հայերուս ազատութիւն տրուած է այդ շարադրութեանց նիւթը ըստ հաճոյս ընտրելու: Մեր չորս հայոցս շարադրութեան նիւթն է Ազգային Պատմութիւն, Գրականութիւն ևն. ևն: Իսկ ինչ նիւթ եղաւ Ձեր թանկագին գրքոյկը, որոյ մեծ մասը արդէն ծանօթ է մեր գերմաներէնի վարժապետին, ընդ որս և Ձեր անունը: Թարգմանել զայն ամբողջապէս և տալ հրատարակել, ի վեր է քան զկար մեր, զի թող թէ մենք դեռ գերմաներէնին լաւ չ'ենք իշխած, նոյն իսկ հայերէնը, այդ տեսակ հրատարակութեան մը մէջ դժար է լաւ հասկնալ: Սրդարև տեսնելով տեղացւոց մեր ազգին վրայ ունեցած խիստ քիչ և այն ալ մեծ մասամբ սխալ տեղեկութիւնքը, սիրելի էր մեզ առաւելն առնել՝ իրենց ծանօթացնելու Հայոց գրականութիւնը, բայց դա դեռ կը մնայ ապագային, յորում յուսամք թէ աւելի հանճարեղ Հայ պատանեակր առաւել ծանօթանալով թէ պատմութեանց և թէ լեզուի, կը ծանօթացնին և իրենց ազգը Եւրոպացւոց:

* * *

Դասերով զբաղուած դոնէ նամակս իւր ատենին խրկելու յարմար առիթ չ'ունեցայ, և այժմ վստահ Ձեր ներողամտութեան մի քանի տող ես յաւելուլ կը փութամ: Փեթ-րպպուրկէն Յովսէփ աղա Իզմիրեան, ըստ իւր սովորութեան այս տարի եւս յԵրուսա-ճանապարհորդութիւն ընելով, ասկից տաս-նուհինգ օր առաջ այցելեց մեզ: Մեզ հա-մար այս պանդուխտ երկրումս մի նոր հայ տեսնել, հրեշտակ մը տեսնելու չափ կ'ալ-ժէ, այս պատճառաւ, ընկերօքս երկու դաւ գոհեցինք և մի կէս օր նոյն Պարոնին հետ Յիւրիս գացինք, ուր գտանք 'նաև միւս ու-սանողներն ալ: Այդ օրը մեր խօսակցութեան նիւթը մեծ մասամբ ազգային նիւթեր եղած են, մասնաւորապէս Ձեր «Գրոց Բրոց»ը: Ձեր... առ Իզմիրեան ուղկած ուղերձը ինքն չ'էր ստացած, և հոս առաջին անգամ «Մա-սիս»ի մէջ կրցաւ կարդալ: Մենք ամենրնիւ ալ այդ օրը մեծ ուրախութիւն ունեցանք՝ որ խեղճ Հայ հեղինակը անյուսուլթեան չ'մատ-նուելու համար, գոնէ դեռ անձինք կը գտնուին նիւթապէս քաջալերող. Հայ ուսանողաց այդ օրուան Իզմիրեանին հետ լրած տեսակցու-թիւնը աւելի վէճ կամ կռիւ էր քան պարզ խօսակցութիւն: Ուսանողը խստապահանջ է:

ին, «Ջեղինակին ապրուստը հոգան, և թող որ նա ազատ գրէ, ինչ որ կրնայ և օգտակարն է», կ'ըսէին ուսանողը: Այս վիճաբանութեանց մէջ Պ. Իգմիրեան գրեթէ մինակ էր, սակայն փոխադարձաբար գոհ մնացին, քաջալերուելով երկոցունց կողմանց, որոնց նպատակը մի և նոյն էր, այսինքն ազգի բարւոյն աշխատիլ: Չեր «Գրոց-բրոցը»-ը այժմ Պապիլ է, ուսկից կ'երթայ ի Ֆիւրցալուրկ և յայլուր գլխաւոր Հայ ուսանողաց և ի վերջոյ կը դառնայ կրկին առ իս. Յուսամ թէ նոյն բաղաբաց Հայ ուսանողք զանոնք սիրով կ'ընթեռնուն և ոչ որպէս ոմանք հոս, որք կարծես ուխտած են հայերէն գիրք չկարդալ: Ափսոս որ մեր Ազգային վարչութիւնը դեռ դաստիարակութեան նկատմամբ ոչինչ չեն ընել որ զոնէ իւր զաւակունքը սկզբնական ազդային Կրթութիւն մը առնեն որպէս զի երբ այլուր գնան՝ բոլորովին չ'սորթանան հայութենէն:

Մասիսի վերջին թիւը Չեր..... մէկ նոր գործոյն «Ճուշտն Զաւարչանայ»-ի ազդարարութիւնը բերաւ մեզ: Մենք արդէն կը յուսայինք և կ'ուպասէինք որ մեր յարկի բայց մեծ մասամբ անգործ հայր սուրբնեւորուն կարգէն բացառութիւն կազմուի Չեր..... ճկուն, ընտիր և գեղեցիկ գրիչը անգործութեան մէջ

չ'պիտի ժանգոտի, և ահա պսակեցաւ մեր յոյսը: Այս տողերը զրած առնես միտքս կ'ուզայ թէ, «Որում շատ տուաւ, շատ խնդրեցի ի նմանէ»: Եւ արդարեւ Մեծարդոյ Սանասարեանի այս մեծ բարիքը վայելելէս կ'զգամ և մեծ պարտք մը աշխատելու և հրջանիկ պիտի համարիմ զիս եթէ կարենամ օր մը ես ալ Հայոց ազգի յառաջդիմութեան ազբատիչ գանձանակին մէջ փոքրիկ լուծայ մը ձգելու:

Արդեօք դժուարինս խնդրած չեմ բլարեթէ յանուն նախ ընկերացս Չեր սրբութեան Չաւարչանայ կենսաբոյր շուշանէն փունջ մը համարձակիմ խնդրել, Թէպէտև այսպիսի մի խնդիրք տարօրինակ բան մ'է այս տեղ, բայց Հայոց զրականութիւնը դեռ շատ տարօրինակ բաներ պիտի կրէ և ներէ, մինչև որ Հայոց մէջ ալ զրականութիւնը ոչ թէ ազգասիրական սլարոք մը՝ այլ արհեստ լինի, որպէս յօտարս»:

Այս առթիւ մատուցանելով իմ երախտագիտական զգացմանց և որդիական խոնարհ յարգանացս հաւաստին:

Պ. ԴԵԼՓԵՆՆ (¹)

(¹) Սիբիրին և ողբալին ոչ ևս է. Իւր գերեզմանը կայ միայն այսօր Կարնոյ գերեզմանատան մէջ: Հազիւ Մեծ. բարերարին Սանասարեանցի վարժարա-

Վիէննա, Ապրիլ 5, 1877

... Վարդապետ,

«Հրամանոցդ Միաբանութեանս ըրած մատենագրական մեծարդի պարգիւ մեծ հաճութեամբ ընդունելի եղաւ և Գերյարգելի Աթոռակալ վարդապետնիս յանձնեց ինձի՝ որ նոյն ընծային ընծայաբերն ըլլալու պատիւն ունեցայ՝ բովանդակ Ուխտիս պարտաւոր շնորհակալութեան թարգմանն ըլլալ։ Ես նոյն մատենին ընդհանրապէս ամէն Հայ ազգասիրի և բանասիրի ինչ մեծ յարգ ունենալը մանր նկարագրելն ուրիշի թող տալով, միայն յիշատակիլ կ'ուզեմ ասանկ հրատարակութեանց մեծ կարևորութիւնն անոնց համար, որոնք արդի համեմատական լեզուաբանութեան հետամուտ են։ Վասն զի ասանկ աշխատասիրութիւններով՝ մինչև հիմայ անծանօթ մնացած շատ գաւառական բառեր

նին բացումն ողջունեց, փոքր եղաւ իւր վաստակը և կարճ իւր արեր։ Հանգիւր դու. աննման հոգի, մարմնովդ ՚իհող, հոգւովդ յերկինս, և յիշատակաւդ քեզ ծանօթներուս և սիրողներուս սրտի մէջ, միշտ կենդանի և պատուեալ։

Ս. Գ. Վ.

երևան կ'ելլեն իրենց նախաւոր նշանակութիւններովը կամ հետաքրքրական զանազան ձևերովը, որոնք լեզուագիտական շատ առեղծուածներու վրայէն ծածկութեան քողը կըրնան մերկանալ Հայ լեզուն բննողին վարանեալ տշաղր: Անոր համար հրամանքնիդ մեծ ծառայութիւն մատուցած էր նաև ազգիս համեմատող լեզուագիտաց և անոնց անկեղծ շնորհակալութեան արժանի էր: Ապահով ըլլալով որ յիշեալ ուղղութեամբ գործունէութիւննիդ կը շարունակէր՝ անոր մահաւանդ միտ դնելով որ Հայ մեծարոյ հնութեան եթէ լեզուական և եթէ այլ և այլ աւանդութեանց ու սովորութեանց մնացորդներն ի լոյս ընծայէք, կը յուսամ որ թիշ ժամանակի մէջ ազգային բանասիրութիւնը մեծ սլայծառութիւն կը ստանայ և լեզուն զարմանալի յառաջագիւտութիւն կ'ընէ: Ազաշելով որ մեր պատկառելի հայրենեաց հարուստ գանձերն անխոնջ աշխատութեամբն պեղելով զմեզ ալ ճոխացնէք, բովանդակ Միաբանութեանս շնորհակալութիւնը դարձեալ կը յայտնեմ և կը մնամ յարգանքօք»:

Հ. ՍԵՐՈՎԲԷ Վ. ՏԵՐՎԻԶԵԱՆ (¹)

ԿՐ. ՄԻԻԹ.

(¹) Հ. ՍԵՐՈՎԲԷ ՏԵՐՎԻԶԵԱՆ վերապատուելին

Դ.

. . . Հայր

«Նախ՝ թոյլ տուէք ինձ, թէև անծանօթիս — մի բանի անպաճով՝ խօսքերով յայտնել Ձեզ իմ խորին յարգանքս և առ ի սրտէ համակրութիւնս Ձեր պատուական երկասիրութեանց առթիւ: Մեծ է այն ծառայութիւնը, որ Դուք մատուցիր և շարունակում էք մատուցանել Հայոց ժողովրդական գրականութեան Ձեր թանկագին ժողովածուններով, և մանաւանդ դիրաղանց ծառայութիւն — որ Դուք՝ առաջինը մեր բանաստեղծից՝ այնպիսի մտադրութեամբ և սիրով ուշ դրիք Հայ ժողովրդի ցաւոց և ուրախութեանց ձայներին, այնպիսի խնամօք հաւաքեցիր և գրաւիչ ու թովիչ լեզուով պատմեցիր մեզ նոցա: — Զ'կամիմ Ձեզ ձանձրացնել, մի առ մի թուելով այս տեղ այն թանկագին գիւտոց, այն անսպաւ նիւթոց հարցասիրութեան, վսեմութեան, գեղեցկու-

քաջածանօթ է Ազգ. բանասիրաց, մանաւանդ այս քանի տարուան մէջ ի Մասիս և յայլ հրապարակագիրս հրատարակած Հայերէն գործածեալ քանի բառից ըաղղատական եւ քննական ընտիր յօդուածներով:

Ս. Գ. Վ.

Թեան և բանաստեղծութեան մասին. նիւթոց — որ դուք նուիրեցիք Հայ գրասիրաց վերջին 5 — 6 տարւոյ մէջ. դորա յայտնի են իւրաքանչիւրին որ գէթ մի անգամ թերթել է «Հնոց ու նորոցը», «Գրոց ու Բրոցը» կամ «Մանանան»: Բաւական է ասել, որ մենք՝ Հայերս — մի 5.10 տարի առաջ չունինալով ժողովրդական անդիր պրականութեան ժողովածուներ — տեղիք էինք տուել շատերին կարծելու, թէ Հայ ժողովուրդը զուրկ է որ և է բանաստեղծական ասանդութիւնից, բայց այժմ՝ շնորհիւ մանաւանդ Ձեր հարուստ ժողովածուներին՝ ամենքին ակներև է, որ Հայք հս ունին ժողովրդական գրականութիւն, ոչինչ պակաս վտեմ, զեղիցիկ ու բանաստեղծական, քան շատ եւրոպական ազգերի գրականութիւնը: — Եւ դեռ քանի՜ սրանչիլի անգիր գրոյցներ, վէպեր ու երգեր — ոմանք հաւաքած լինելով՝ սպասում են լոյս տեսնելուն, ոմանք՝ դեռ բերնէ բերան չըջելով — ուշիմ բանասիրաց գրչին:

Ներկայ՝ նամակիս առիթ տուին Ձեր «Գրոց ու Բրոցի» «Մանանայի» և մանաւանդ «Հնոց ու նորոցի» այն կէտերը, որ տեղից երևում է, որ Դուք շատ ունիք ժողոված և դեռ շարունակում էք ժողովել ամենայն տեսակ

ժողովրդական աւանդութիւնք և դաւառական բառեր. բայց դոցա հրատարակութիւնը յետաձգվում է դրամի պակասութեան պատճառաւ։ — Մասնաւորապէս պարապելով ժողովրդական գրականութեան և փափաքելով որքան հնար է շատ նիւթեր հաւաքած տեսնել մայրնի գրականութեան վերաբերեալ—կը ցանկայինք լիամասն տեղեկութիւն ունենալ Ձեր անտիպ ժողովածուի քովանդակութեան, ձեւի, տեսակի եւ քանակութեան մասին։ Եւ այս այն նպատակաւ, որ այս տեղ կը գտնուին րանիմաց անձինք, որք՝ ի թիթևութիւն Ձեր, իւրեանց ծախքով կը հրատարակեն Ձեր՝ տարժան աշխատանօք ձեռք բերած նիւթերը—(Տպագրութիւնը կարող է լինիլ Գ. Պօլիս)։ Նոյն իսկ մեր աշխարհածանօթ գիտնական հայրենակից Պ. Մկրտիչ Էմինը քանիցս անգամ խօսակցութեան ժամանակ ասել է ինձ. «Ես պատրաստ եմ օգնելու դրամօք՝ «Մանանայի» և «Գրոց ու բրոցի» պատուելի ծրագրողին մի նոր ժողովածու ևս հրատարակելու, անգամ իմ ծախքով ի լոյս ընծայելու— թէ իմանամ առաջուց— ինչ ինչ նիւթ ունի հա ժողոված և որքան յարմար և պատշաճ կը լինին այդ նիւթերը... ևւն։ (¹)

(¹) Այդ ցանկը ցարդ չեմ կրցած զրկել պա-

— Այս խօսքերով՝ ես կարծեմ, նա կամի ակնարկել «Գրոց ու բրոցի» և «Մանանայի» բովանդակութեան արժանաւորութեանց վերայ. երկու թանկագին հաւաքածոներ, որք արդէն յայտնի են իւրեանց հարուստ, վսեմ և բանաստեղծական նիւթերով: Ուրեմն՝ նոր ժողովածուի մէջ ցանկալի էր տեսնել *վէպեր*՝ ոչինչ պակաս հրաշալի և գեղեցիկ, քան «Դաւիթ Սասունցին». *հեքեաթներ*՝ ոչինչ նուազ կախարդական, գրաւիչ և հիանալի— քան «Հազարան բուրիւլը», «Ջինուաղները», «Խուռնի-խրեղէն գեղեցկուհիները», «Ջէյրան-Մարալի աղջիկները», «Քառսուն զլխանի դիւերը», «Ահռիլի վիշապները» և «Երազատեսի» նման զօրեղ և հուժկու հերքիւները...: Ցանկալի էր տեսնել *երգեր*— ոչ թէ Գաբրիէլի, կամ Յովհաննէսի, Գրիգորիոսի, Ստեփաննոսի և Յակովբի (Մանանա էջ 242-286), այլ *ըռն ժողովրդական* թէ ուրիշ, թէ ոճը և թէ մանաւանդ լեզուն. ինչպէս լուսնակի հրդ, ճնճուկի հրդ, վիճակահան երգեր, հարսանեաց երգեր, պար-երգեր, սիրոյ երգեր, թաղման երգեր (կամ ուր), ոչ թէ այս կամ այն աշուղի, այս կամ այն վիպասանի հնարած ասացուածները

տուական Պարոնին, որոյ համար ներողութիւն կը խնդրեմ: Ս. Գ. Վ.

ու խաղերը—այլ «Քարոզ խաչեր», «Մայրամ-
ներ», «Բաղնիկներ», «Դէրիկօներ» (Վանեցւոց
ու Մշեցւոց Քնար-Ար. Վ. Սեդրակեանէ),
«Եղվրնիկներ» (Բազմավէպ, 1873), «Վանեցի
Սէլուրի երգեր» (Փորձ, 1879, նսմ. 4)... և
այլ սոցա նման անպաճոյճ, անարուեստ, ան-
կեղծ ձայներ ժողովրդի պագսմանց — ճշմա-
րիտ արձագանգ Վռըշիկի, կամ Մշեցու կամ Խի-
զանցու և կամ Սասունցու սրտի դարդերի և ու-
րախութեանց... Ցանկալի էր՝ վերջապէս՝ ունե-
նալ աւանդութիւնք եւ նախապաշարմունք, սո-
վորոյթք եւ գրոյցք այնպէս հետաքրքրելի, այն-
պէս բանաստեղծական, որոց նմանները լիքն են
«Գրոց ու բրոցի» և «Մանանայի» առաջին
մասներում։—Աւելորդ չեն և ազգային ժողո-
վրդական առաժները, հանելուկները (մանա-
ւանդ հին տեսակները)։ Օրինակ—«Մանանա-
յի» մէջ հրատարակած—Ամպ և որոտումն—
Գիշեր,—Քուն—Պատրոյգ և Ճրագ-Սառոյց,
որոնցից իւրաքանչիւրը մի ամփոփ, համա-
ռօտեալ հէքեաթ է (¹), օրհնանքները, նոյն-

(¹) Շատ հարցասիրելի է ունենալ հանելուկ-
ներ բառերի (կամ մտքերի)—Արեգակ, Լուսին,
Աստղ, Ծով, Դետ, Ժառ, Կրակ, Կայծակ, Անձ-
րեւ, Զիւն, Հողմն, Գիշեր, Առաւօտ, Զի, Կով,
Արջ, Գայլ, Խոզ, Ոչխար, Աքաղաղ, Արծիւ, Օձ,

պէս և «Հայրենեաց զաւառական քառերը» (բոյսելով և տունկերով)—մի պատուական և օրինակելի աշխատութեան սկիզբն, որոյ շարունակութիւնը շատ փափագելի է:—

Ահա համառօտապէս այն ծրագիրը, որ ցանկալի էր իրագործած տեսնել Ձեր նոր ժողովածուի մէջ:—Յայտնելով Ձեզ այս հանգամանաց մասին, ես յուսով եմ՝ կը շտապիք օգուտ քաղել յաջող դէպքից և կը հաղորդէք այն կարեւոր տեղեկութիւնները, որք մի որոշ դադափար տային Ձեր անտիպ նիւթոց բնաւորութեան բովանդակութեան վերայ եւ այսպէս նպաստէին այդ նոր ժողովածուի օրով առաջ լոյս տեսնելուն, որին ես բոլոր սրտով փափագում եմ: Ուստի ես կը խնդրեմ

Խնծոր, Ձմերուկ, Բաշուլայ, Նետ, Աղեղն, Ծիածան, Մէզ, Հեղեղ, եւ այլն. Բայց դժբա լինէին Հին՝ ժողովրդական ոգւով, առանց արուեստական պաճուճանքների՝ ինչպէս են շատերը Ձեր ժողովածոներից (Մանան. մէջ). և կամ Շնորհալուն գեղադրեալ անհամ բառախաղութիւնները, թէ և նոցա նիւթը՝ առնուած է դարձեալ ժողովրդական հանելուկներից: Շնորհալու այդ սխալին մեր օրերը հետեւեց և գիտնական Գաբրիէլ Արքեպիսկոպոս Այվազեանը՝ իւր «Հազար ու մէկ առակներ»-ով—որոնք նոյնպէս առնուած են ժողովրդական առածներից և գրական լեզուի փոխադրած:

Ձեզ մեծապէս՝ մի հարուստ և մանրամասն նամակով հաղորդել՝ ինչպէս վերը յիշեցի— Ձեր նիւթոց իւրաքանչիւրի ձևի, տեսակի և ըովանդակութեան մասին, տեղ տեղ մէջ բերելով այն հետաքրքրական հատուածները վէպերից, հէքեաթներից ու երգերից, որոց դուք հարկաւոր կը համարէք:

Անտեղի լինելու չէր մի փոքր իս «Դաւիթ Սասունցու» մասին խօսիլ. մանաւանդ, որ իս յոյս ունիմ պիտանի տեղեկութիւններ ստանալ Ձեզանկից մի քանի միջին դարձուածների վիրայ: Արդէն ընդհանուր կարծիք է դարձել, որ «Դաւիթ Սասունցի վէպն» է հայ ժողովրդական գրականութեան ամենավեճ ու գերազանց աւանդութիւններից մէկը. նորա լեզուն՝ կորովի, անփոփ, նորա ոճը՝ բարձր բանաստեղծական, նորա իմաստը՝ վերին աստիճան հարցասիրական, ուստի նա ամենայն իրաւամբ արդէն դրաւել է ուսումնասիրաց ու շարքութիւնը, միանգամայն յուսադրելով նոցա, թէ հայ ժողովրդի բերանում դեռ չատ կը չըջին այդպիսի «Մհերի դուներ», «Ճինուաղից արարքներ», «Խանդուտ-խանումներ», «Քեռի-Թորոսներ», «Ձէնով-Օվաններ», որոց անհրաժեշտ է հաւաքել ու ժողովածուներ կազմել: Ուր էր, թէ մի քանի հատ լինէր «Դաւիթ Սասուն-

ցու՝ նման և կամ գտնուէր նորա շարունակութիւնը. օրինակ-Մհերի մասին, ինչ եղան արդեօք Ձէնով-Օվանը և Խոր Գուսանը, ուր մնաց Քեռի-Թորոսը, ուր մնաց Սանատարը իւր սերունդով. միթէ նորա որդեց մասին ևս չկայ այսպիսի բանաստեղծական աւանդութիւն. ո՞վ գիտէ....:

Պատրաստելով «Դաւիթ Սասունցու» թարգմանութիւնը ռուսերէն լեզուով, և ցանկալով ըստ չափու կարողութեան ստոյգ և ճշգրիտ առնել զայն—որպէս և յիշմասն և հետարբերելի՝ նորա ծանօթութիւնները,— Ձեզ եմ դիմում խոնարհարար խնդրանօք շուտով հասցնել ինձ կարևոր տեղեկութիւններ, որով մեծապէս կը պարտաւորեցնէք ինձ: Պարգելու և մեկնելու կարօտ բառերը ու դարձուածքները կը գտնէք առանձին թերթի վերայ՝ նամակիս մէջ ներփակեալ» (1):

Ընդունեցէք և այլն...

Ուսանող Մոսկուայի Կայս. Համալսարանի

ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ (1)

1884 թ. 12 Փետրվարի

Մոսկուա.

1) Մենք արդէն պատասխանած ենք այն 22 հարցմանց, զորս, իրրե ծանօթութիւն թարգմանած է «Դաւիթ Սասունցւոյն» հետ՝ ռուսերէնի:

Ե.

... Հայր

«Արդէն հրկու տարուց աւելի է, որ ես Ձեզ մի ընդարձակ նամակ եմ գրած՝ ընդ նրմին ուղարկելով և Ձեր ծրագրեալ «Դաւիթ Սասունցի» պատուական վէպի ռուսերէն թարգմանութեան մի օրինակը, որ իմ աշխատութեամբ՝ հանդերձ ինչ ինչ ծանօթութեամբք հրատարակեցաւ, Լուսաւորութեան նախարարի օրագրում»։ Այս երկրորդ նամակս ևս, որպէս և առաջինը, որոյ պատասխանը իւր ժամանակին ստացել հմ Ձեզմէն՝ յիշեալ վէպին վերաբերեալ քանի մը ծանօթութեամբք,—այս երկրորդ նամակս ևս ուղարկեցի Պօլսոյ Պատրիարքարանի միջնորդութեամբ, և մինչև ցարդ չ'զիտեմ, հասել է նա ձեր ձեռքը, թէ ոչ ⁽²⁾։ Ինչ և իցէ. այժմ կարդալով «Արեւելեան Մամուլի» մէջ

1) Որ պիտի կը վարէ նաև Պ. Մ. Էմինի բաց թողած բարձր պաշտօնը 'ի նոյն Լազարեան ճեմարանին ի Մոսկուա։

2) Դժբաղդաբար ոչ այդ նամակն և ոչ թարգմանեալ «Դաւիթ Սասունցին» մինչև պսօր չեմ արժանացած ստանալու։

Ս. Գ. Վ.

Ձեր ծրագրեալ նիւթոց գիղեցիկ հատուկ-
տորները, ես կրկին կամիմ վերադառնալ այն
խնդրին, որոյ պատճառաւ պրեցի Ձեզ իմ
առաջին նամակս.—այն է՝ իմանալ Ձեր ժո-
ղոված նիւթերի ցանկը եւ ի դիմաց մեր
գիտնական Պ. Էմինի, որ ոչ միայն համա-
կրող է ազգային ժողովրդական գրականու-
թեան, այլ ըստ չափու կարեաց եւ նպաստող
հրատարակութեամբ՝ նոցա ի լոյս ածելուն։
— Իսկ այժմ այսքան միայն կարևոր կը հա-
մարիմ յիշելու, որ այս նոր Մանանան (ժո-
ղովածուն) ցանկալի էր տեսնել ամփոփեալ
յինքն *Տիրապէս*—ժողովրդական *Երգեր* (ա-
մեն տեսակի և դէպքի. չէ մոռանալու նաեւ
կրօնական երգերը), *առածներ*, *հանելուկ-*
ներ (հին ոճով եւ ոչ արուեստակեալ նոր ձե-
ւով), *անէծքներ*, *երդումներ*. հետաքրքրաշարժ
առանդութիւն (հին՝ հեթանոսական եւ նոր՝
քրիստոնէական) ժողովրդի հաւատքի, սովո-
րութեանց եւ աշխարհահայեցողութեան, ո-
րոց մի քանի գեղեցիկ օրինակները արդէն
հրատարակուած են «Գրոց-բրոցի» եւ «Մանա-
նայի մէջ. *հեքեաքներ*՝ գլխաւորապէս «Մա-
նանայում» տպուածների նման. եւ վերջապէս
«Դաւիթ Սասունցու» նման *վէպեր*. Անշուշտ
այս բոլորը աւանդած պէտք է լինի ժողո-

վրդական ճաշակին եւ տեղական-գաւառական թարթառին միանգամայն հաւատարիմ յամենայն մանրամասնութիւնսն: — Այս գեղեցիկ գործը պսակելու է ժողովրդական թառառանով, որոյ ընտիր մի նմուշը նոյնպէս հրատարակած էք Մանանայում:

Ընդունեցէք խնդրեմ ի նշան խորին յարգանաց առ Ձեզ իմ նոր աշխատութիւնս՝ «Ղազար Փարպեցի եւ գործք նորին», զոր նամակիս հետ միասին կ'ուղարկեմ առ Խմբ. Արև. Մամուլ, խնդրելով Ձեզ հասցնելու: Հոռտով՝ վկնի տպագրելոյն—կուղարկեմ Ձեզ եւ մի այլ աշխատութիւն (ռուսերէն), որ մեծ մասամբ Ձեր հաւաքեալ նիւթերէն է կազմուած, «Հայոց հէքեաթները համեմատաբար Գերմանական եւ Սլաւօն ազգաց հէքեաթների հետ»:

Մնամ եւ այլն...

ԳՐ. ԽԱԼԱԹԵԱՆ

1883 թ. 15 Դեկտ.

ի Մոսկուա

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

ՃԱՇԱԿ ԱՌԱՋԻՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՔԱՂՅՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՎԱՆԷՆ կ'սկսիմ վերստին: Վան՝ որոյ ներքէն ու վրան իրաւամբ ուշադրութիւն զրաւած է հնազիտաց եւ հայագիտաց, եւ որ իւր հողակոյտերու տակ եւ քարերու վրայ, բլուրներու եւ գիւղերու մէջը, պահած ունի անթիւ նիւթեր հետաքրքրական. գաւառի մը կամ գեղի մը անունը միայն, չէն մը կամ աւեր մը իւր կոշմամբ կը գերէ եւ կը գրաւէ քննողի մը ուշ. թող իւր ծովային, ծովափնեայ, ջրաշատ, վայելչագեղ դիրքեր, որ Արայի օրէն մինչեւ մեր օրերը հրապուրիչ եղած են եւ կը մնան ազգաց աչքին:

Վանայ ամենամեծ դժբաղդութեանց մին, այն անդ սովը, բաղդ ընծայեց ինձ ասկէ իբր երեք տարի յառաջ Վանը երթալու. Ս. Պատրիարքի հրամանը կը մղէր զիս եւ Ս. Հայրիկի կոչումն կը բաշէր զիս. իսկ իմ հոգեկան զգացմունքս հողմաց թեւերու վրայ կը թռուցանէր տանիլ Վանը, տեսնել Վանը, հասնիլ վտանգին եւ ճկոյթի մը ուժոյ չափով գոնէ օգնել այնքան մեծամեծ ու դիւցազնա-

կան զօրութեանց ու զոհողութեանց, որ կանխեր էին մարդասիրաբար վրկելու Վանայ բնիկները անուորեղի թշնամիէն, այսինքն սովու կոտորածէն ու կորստենէն:

Ելայ Ակնէն, հետս տանելով այդ փոքր հօտին, այլ մեծ հոգի կրող, Ազգայնոց սրտի ցաւերն ու սրտազին նուէրներն ի նպաստ իրենց նմանեաց, իրենց մօտ զաւակաց: Անցայ Կամախէն, Երզնկայէն, անցայ Դերջանէն, Կարինէն, մտայ Մշոյ Սուրբ Կարապետը, և Տարօնոյ դաշտէն՝ զիշերուան լուսնակով իջայ Դատւանը, որ նստած է Վանայ ծովու բերանը:

—Ո՛վ ծով մայրենի, ծով՝ վճիտ հայելի, որ օգոստոսի պայծառ և անախտ երկնքին պատկերը ի բեզ կը ցուցնես կը ցուցնես վսեմ և հիանալի:

Ես շուարեցայ, շշկուռեցայ ու չեմ կրնար որոշել թէ ո՞րն է երկինքը և ո՞ր ծով: Երկուքն ալ կապուտաւել, երկոցունց մէջն ևս կը շողշոյին աստուածատիպն անուշակ Լուսնակն և աստուածազարմ օրիորդը, կուսանք, աստեղը բլրեղազանդ...:

Ծով, դարերով եւ յաւերժական յիշատակներով ի լին:

—Ծով, բերկրեալ մօր մը խնդալից աչաց նմանակ:

—Ծով, սիրոյ եւ երկիւղի, յուսոյ եւ վըշտաց մէջ ծփացող կուսի մը սրտին օրինակ....:

—Ծով, որ այդքան պեղեցիկ եւ տխուր ես, արծաթափարս գլխովդ, դալկացեալ դէմքովդ... կը լսեմ ես քո հաւաջ եւ հեծեծանքդ....:

.
.

Ծովափնեայ լեռներ ու բլուրներ, հեռատունկ ծառեր եւ անտառն ու մացառն: Թուխայ պրակն եւ անոր գերեզմանատան րարձրականգուն մահարձանք զիրենք չըջապատող նոճիներով, կալնիներով, ընկուզենիներով, Խնձորիկի խնձորենիք, Սորբայ սուրբ ուռենիք եւ թեղիք, եւ այդ լեռան ծնօտին վրայ կառուցեալ զմբեթաւոր Սորբայ սիրունիկ Սուրբ Կարապետը, ինկեր են ծովուն մէջը կը շողան, կը լողան, երկնից անտխուր եւ անստուեր լուսաւորաց հետ խառնելով իրենց սեւ ստուերն, իրենց թուխ տերեւն: Եւ, վանքին զլխիվայր կախուած սքրազան շուքնկորգել կուլէ րարձանց կամարին ուրախութիւնն եւ փառքը՝ հողին յատակը, որ տեսնան դառնութիւն այդ քաղցեալ բնակչաց, վշտակրին երկրին, եւ կամ բառնան սովու

եւ հարուածոց չարիքը այդ աշխարհէն: Աշխարհ մը, որ նոյնքան իրաւունք ունի հանգիստ ապրելու Արարչին արարածոց կարգին, որքան երկրագնտիւս միւս մասերը, եւ որքան Արուսեակն ու Երեւակն 'ի յերկինս:

—Ծով, ինչե՛ր կը խօսիս, ինչե՛ր կը ցուցնես, ինչ խնդիրնիւր կը հանես ի տես: Լռէ:

Միթէ կաւը բրուտին դէմ կը դառնայ:

—Դատվան, պատառ մը հաց տուր քո հիւրին, եւ ժամ մը հանգիստ՝ խոնջեալ ուղեւորին:

Յը զարմանան Դատվանցիք, կը հարցնեն թէ ինչպէս եկանք այլ միջան գիշերով ճամբան արիւն կը հոտի, և ամէն կողմը վտանգներով լի է:

Մէյիք, եբք մարդ մը սէր ունենայ, քիչ մ'ալ առույջ մարմին, խանդավառ թեւերով կըթռի, կը կոխէ վտանգները, կ'անցնի երկիւղներէ. անոր աչքերուն մէջը աննիւթ լոյս մը ճրագի տեղ կը լուսաւորէ:

Արդարեւ երկար եւ վտանգաւոր ուղի մը անցած էինք նոյն օրը: Հոս կերանք սովու հաց, կորեկի շորը, թաց մածունի հետ:

*
* *

Արշալուսէն առաջ էլանք, թողլով Դատվան եւ իւր բերդն ու ծովածոցը մեծ աղմուկի մէջ, զի կալերու ժամանակ էր. եւ այս

տարի Աստուած բաւական բարիք պարգեւած էր դատող մշակին: Հոն լեցուեր էին մրջինի կտրաւանի պէս Վանայ գաւառաց սովնալները, Ալլրակէն, Նօրտուղէն, Խօշապէն, Չատախէն, Հայոց ձորէն, Գաւաշէն, Մոգսէն, Հիպանէն, եւ այլն, արք, կանայք, ծերք, մանկտիւր, հարսունք, աղջկունք, հայ եւ թւրք, եւ այս կարաւանի ողորմելի տեսարանը, զրեթէ մինչև 'ի Վան. զօր եւ զիշեր կը տեսնենք նուազեալ, գունաթափ, հիւանդ... որք կը դիմէին Դատականայ վրայէն անցնելով դէպի Հացեաց գաւառն—Պուլանըխներ: Նոյն տեսարանն էր ծովու միւս կողմն, ուստի կ'երթային Արճիշոյ կողմանէ 'ի Մանազկերտ եւ 'ի Պուլանըխ. եւ քանիմըպատիկ առաւել լի էին Վանայ մէջ...:

Նաւերը կողէ կող կը ծլփծլփային Դատականայ առջև, որք թէ մարդ կը հանէին եւ թէ ցորեն պիտի բառնային,—եթէ գտնէին: Թող լինէր գարի, թող լինէր կորեկ,—եթէ գտնէին...

Մեր ետեւը բարձրագլուխ եւ անտարբեր կեցած էին Գրգուռ ու Նէմրուծ լեռները, հրեա դէպ յարեւելս, կազմ, անթարթ, թագաւորի մը թիկնապահներու նման, աչերնին յառած Ղարապայ լեռան. եւ ահա հովն հան-

դարտօրէն շարժեցաւ, ոսկեղէն շողեր տեսնուեցան ալեաց շղարշատեռ ծալքերէն, առագաստի հարսի մը պէս ի հանդերձս ոսկեհունս դարդարեալ և պահուստեալ, երևեցան օգոստոսի օգոստափառ արեւական ճառագայթները, հրեղէն վրանը դեղին լուսով ներկեալ արկաւ Վարազէն մինչև Մոկաց լեռները, որոյ ներքե կը մնային Վանը, Հայոց ձորը, Ռշտունիք և երևոյթն ամբողջ ծովուն. իբրի յատակ փռուած վրանին, կապոյտով և դեղինով, ոսկեթել գործած. կակուղ գորգ, որուն վրայ դրաւ լոյսն իր ոտները. — Բարձրացաւ Արեգակն:

Անշուշտ այսպիսի չքնաղ արևածագման տեսարանի մը հանդիսահայեաց՝ երգած է հոգեհուադ հազներգուն — «Յարեւու հհար զխորան իւր եւ ինքն որպէս փեսայ, զի ելանէ յառադաստէ իւրմէ եւ ցնծայ նա որպէս հրակայ, յրնթանալ զճանապարհս իւր»:

— Արդարեւ քանի՜ սրանչելի ես, ով արեգակն. Քո լուսով կը զարթնուն եւ կը զուարթանան բոյսն ու կանաչը, հաւրն ու վազան, ջուրն ու ցամաքը: Քնդմով կը սթափին, բեզմով կը փայլին, կը կենդանանան, բեզմով կ'աճին, բեզմով կը գունաւեղին, կը հօտաւէտին, կը գեղգեղեն, կը շարժին, կըն-

Թանան, կը թոխն, կը ծիծաղին, կը հասուն-
նան, կը կատարելանան ամենայն արարածք։
Դու ես Արարչին աչն, եւ քո լոյսն ու ճա-
ռագայթը Արարչին գլուխեան եւ նախախնա-
մութեան աղբիւրն՝ որ կը հոսի տիեզերաց
վրայ. եւ մարդն կ'ապրի յամենայն արարածս
երկնային լուսով եւ հրով։

Այսքան տպաւորութիւններ յիս՝ անոր
համար, վասն զի ծնածս աշխարհի արեւը կը
տեսնեմ. եւ Առաւօտն ու Արեւը խորհրդաւոր
նշան են եւ յոյս կ'ընծայեն վշտակիր սրտից,
տառապեալ անձանց, եւ ժողովրդոց, թէ՛ պի-
տի անցնի խաւարն, փախչի աղջամուղջն,
ծագի կենաց առաւօտն. և կենսատու արե-
գակն պիտի բերէ նորոգէ բարութեան օրեր։

* *

Մեր ձախ կողմը ծովն է, յաջմէ Ուր-
տալի գեղն։ Ահա Թուին եւ իւր սիրուն վան-
քըն ծովատես, — սուրբ Յեզդիրուզդին. Թու-
խայ գիտն՝ որ կուգայ Գօզալ դարայէն. ապա
Խնծորիկ գոյգ գեղեր։ Ասոնք ամէնը լեռան
կողին վրայ նստած, որոց ոտները կը հաս-
նին 'ի ծով, իրենց վրան գլուխը խիստ խօ-
բօտիկ գարդարուն մացառներով, պրակներով,
մշակեալ մրգաբեր տունկերով եւ անոնց մէջ
լեցուն գոյնզգոյն եւ հազարլեզուեան երգիչ

Թռչուններով, զլզլացող ջրերով: Ընտիր ճաշակաւոր վայրեր, օրոցմէ առաւելն՝ աշխարհի հիացումն բերող Վոսքորն միայն ունի: Եւ, Վոսքորն ունի, քանզի մայրաքաղաք է, չքեղ շէնքեր, չքեղ անձներ, անթուելի ծախքերը չքեղացուցած են զինքն: Իսկ նազելին Վանայ ծովը՝ ինչ որ Աստուած տուեր է՝ լիովին ունի: մարդ միայն չունի: Այդ չքնադուլթեանց մէջ թէպէտ դէմքով ու կազմով գեղեցիկ եւ առոյգ, բայց անշուք եւ անշնորհք կը գտնես: քնակչաց տունն եւ վրան գլուխը:

— Ուղջոյն ձեզ, ծառք եւ մացառք, Ուղջոյն, ջուլք եւ դալարք: Ուղջոյն, տունկը եւ դառաստանք: Ուղջոյն, ժայռք եւ կապանք: Ուղջոյն, ձորք եւ բարձունք: Ուղջոյն, մագիք եւ խոյք: Ուղջոյն, շէնք եւ աւերակք: Ուղջոյն, աղբիւրք եւ առուք: Ուղջոյն մարդ եւ թռչունք: Խաղաղութիւն ընդ ձեզ քնակիչք լերանցս, Հայք եւ Քուրդք:

Անցնիլ կուզեմ արագօրէն Սորրայ սարէն, մեր ձախ կողմը թողլով Սորբն ծառաղարդ, ծովածոց, որոյ թիկանց բարձրավայրը կը ցուցնէ աւերակ բերդ մի: Եւ ոչ հեռի՝ սուրբ Կարապետի վանքը, ծովու կողմէն ելլալով աննման պիւրք, Կը վերելենք մալաւներու միջով: քրդերու կարավանը հարիւ-

բաւոր բեռներով կը զիմաւորեն, դրախտի հոտով կը լցուի մեր շուրջը,—Արտամետու խնժոր բարձած կը տանին ցորենի հետ փոխելու:

—Ո՛վ հոտ խնկարոյր, անոյշ և եղեմական. ո՛վ համ և տեսք պատուական:—Արտամետու խնժոր. որ բեռներու մէջը, կապանաց տակն անդքան հրապուրիչ ես. բուրմամբդ անուշակ, մորթովդ նուրբ և բարակ, գունովդ կարմիր և ճերմակ, մսովդ փափուկ ու կաթնորակ, ժպտուն մատգաշ մանկիկի մը Թուշերու նմանակ.

Պարաւներ երամովին կը խայտան մեր առջև, ուն կը կայտռէ, գառնուկ մը մայէ, և հովն սօսափէ թուփն ու տերեր, նաւերը կ'օրօրեն ջրհանը ⁽¹⁾, տապարներու դարկուացքը, տապալմունք ծառոց, խըշրտունք ճղա-

(1) «Ջրհան» կը կոչեն նաւամատոյցները, որ կը նշանակէ ջուրէն հանուիլ, ջուրէն դուրս գալ, ինչպէս Ազ, Թամարայ և Լիմ ու Վտուց անապատներու ջրհանները, իսկապէս ուղիղ է, թէ և ժողովրդեան բառ: Այլ է նաւահանգիստ բառն, ուր կը կենան յապահովի նաւերը: Իսկ մեր նոր գրականութիւն «ջրհան» գոչեց թուլումբան: Ժողովրդական մանկունք Թուլումբայի պէս խաղալիք մը ունին, զոր կ'անուանեն «ջրապըպտիք» Վանայ, ջուր ցանոդ, ջըրմուղ կամ ջրասփիւռ նշանակութեամբ:

կոտոր ոստոց, ծառանալ ծխոց, որ ածուխ
և վառելիքի փայտ կը պատրաստեն Վանցոց՝
նաւերուն տալու, մեր ճանապարհի գրօսանք-
ներն են. Լքեալ շինից, խանի, դոմի, վրա-
նատեղոյ նշանք, տնկուած քարեր, մահար-
ձանք, մեծամեծ բնակիք, ընկուզենիք, քար-
ջենիք (վայրի տանձէի), դառնջենիք (վայրի
խնձոր), մասուրք, մորենիք, ալոջք կը բռնեն
մեր աջն ու ձախը, մեր ետնն ու առջևը:
Իսկ հոտ անուշահոտ խոտոց, ուռցին, դադ-
ձին, ձիթրէնին, և այլ պէս պէս բուսոց
բուրումն կը սփռեն ամբողջ օդին մէջը: Կը
բարձրանանք և կը խոնարհինք յառաջանա-
լով: Ծովն մեր ամեն քայլափոխին նոր տե-
սիւներ երևան կը հանէ, խորշերը, զոպերը,
կղզիներ, փեր, և նոր նոր ծալքեր կը բա-
նայ իր գեղեցկութեանց. յաջմէ՛ ամպածրար
լեռներ, հետզհետէ կը բանան իրենց փեղ-
կերը, և հեռուստ միապաղաղ երևցած Տորո-
սին մեծ ողնաշարք՝ այժմ կերևան բաժան
բաժան, ոլոր մոլոր խորքերով ձորհրով, իրենց
փորին մէջն և կողերուն վրայ ունենալով գե-
ղեցիկ գեղականեր, յորս նշանաւոր է Բելու,
իւր մեծութեամբ և համբաւով: Այդ լերանց
գագաթներ ճերմակ ձիւներով, սառնորակ հո-
սերով կը զովացնեն խորունկ շէնքերու արօ-

տականներն ու արօրականները, և Կառկա-
ռու, Դատիկու, Խիզախու ճամբորդները»:

Մեր առջին է նանրկանց դեղ. և մեք
կ'անցնինք քարաշէն ամրաշէն՝ բայց անբնակ
սուրբ տաճարի մը քովէն, որոյ տանիքի ձուկ-
կաքարերուն և գմբէթի քլանցքներուն վրայ
սարեկներ շարուած շարական կ'եղանակեն:
Կը թողունք քանի գեղերը, կը թողունք Վա-
նիկը ⁽¹⁾, և ահա կը հասնինք մի գեղեցիկ
բաժակաձև դաշտ մը, որոյ մէկ կողմն Ու-
վանց գեղ. և մեծ տեղ մը կը բռնէ Գօլլիւ,
կամ հայերէն՝ Եղէգիս անուն գեղ Հայոց, ո-
րոյ մէկտլ ծայրն է Գոմք գեղ. եւ ծովուն ե-
րեսակողմն՝ Գոմոց Ս. Գէորգայ վանքը, —
Կարճկանից գաւառն է: Աստի Կապուտկող
լիւրան կապոյտ հոլերն ու կողերը կոխելով
երկար գիծով մը կերթանք, և ահա ծովա-
կողմը զառիվայր կիջնանք Ս. Յակոբայ վան-
քը, որուն արտերն ու ծառերը խառն են Ընձակ
կամ Ընձաքար գեղին, ուր Հայեր կը բնակին:
Քայց ծովն չ'երևիր այլ ևս, թի մը լիւանց կը
ծածկէ ծովուն երեսը և կ'իջնանք 'ի Չորամէջ-
մշակեալ արտեր, վազուն ջրիւր, շէն ջաղացք-

(1) Վանիկ անունով երկու գիւղ կայ այս գծին
վրայ, և Վանիկ մի ևս՝ Դատիկ գաւառին մէջ, որ
կիյնայ ընդ մէջ Խիզանու, Բաղէշի և սոյն գաւառիս:

ներ, փոքրիկ այլ վայելուչ գեղեր կուգան մեր առջև։ Այս լեռնաբազուկին միւս երեսը կը մնան Ս. Թովմաս, Լուսապտուղ Ս. Սահակ և Կարմրակ վանքեր, և քանի մը գեղերը, ինչպէս նաև ԱՌ ՏԷՐ կղզին, և մենք ողջոյն տալով Օրանց կամ Ուրանս դեղին, մեր դէմքը հարաւէն յարեելս դարձնելով կելնենք ձորահովիտէն ի նոր գիւղն, որ մեծատունն եւ ծանրաբարոյ տիկնոջ մը նման, գրկելով բազուկներով իւր մանկունքը գրկաց եւ ծնկաց վրայ, կռնակը լեռան տուած, ծալապատակ նստեր ծովափը դալարներու վրայ, ծառերուն շուքը, փոփոխակի ձգելով իւր աչքերը Ալթամարայ և Ս. Խաչին ժայռին, Ս. Նարեկացւոյն տաճարին եւ ճգնաքարին։ Նոր գիւղը մեծ ջրհան է նաեւ Քաւաշու-Ռշտունեաց գաւառին։

Խան, որ մօտ տարիներուս չէնք մի է, ուր կը նստի գաւառիս գայմագամն եւ դատաւորն, մօտ է նոր զիւղին. Ծովեզրը մնաց Մոխրաբերդ գեղ, որ յուշ կածէ տեսողաց՝ Վարդանանց դարու. Յագկերտի դրկած մոգաց շինած Ատրուշանը, զոր կործանեց Սահակ Ս. Նպիսկուպոսն, ըսելով «Աստուածք՝ որ զերկինս եւ զերկիր ոչ արարին, կորիցեն ի ներքոյ երկրի», որոյ մոխրակոյտը եղաւ

Մոխրաբերդ, զոր ողուկեր է ծովն՝ անհետ,
բայց անուներ մնացեր է ցայսօր, անոր մօտ
նոր շինուած գեղի մը վրայ:

* * *

Ժամու մը չափ հեռի նոր գիւղէն, յաջ
կողմն շեղելով կը բարձրանանք բլրադաշտի-
կի մը գոգը, եւ ահա սխրալի տեսարանով
մը կը լացուի նարեկ զիւրը մեր աչաց առ-
ջեւ, որոյ մէկ կուշտը բարձիկի նման դիրքի
վրայ չքեղ վսեմութեամբ իրեն կը կապէ
նայողին բիբերն ու սիրտը երկնանման տա-
ճարն նարեկայ վանից: Ոչ եւս կրնայ մարդ
նայիլ գիւղին, գեղացւոյն, գեղեցկութեանց
քնութեան, եւ քնակչաց աշխատութեամբ զե-
ղեալ բարութեան: Աստեղատանց կամարէն
հիանալի կ'երեւի գմբէթն նարեկայ ու զան-
գակատունն. եւ ձայն գանգակահար կոչնակին
անլոսելի կ'ընէ գեղի հօտաղներուն եւ մացա-
ռաց ըիւրբիւրին ձայները, որ քաղցրախառն
ներդաշնակութեամբ կը լնուն այդ դրախտին
բլուրը, և արձագանգը կ'ուտան կ'առնուն
չրջակայ լեռանց և երկնից կամարաց հետ:

— Հոգը սուրբ, ջուրը սուրբ, քարը
սուրբ, խոտը սուրբ, ծառը սուրբ, օդը սուրբ,
արեւը սուրբ, ամենայն ինչ սուրբ է, տեղւոյս
ամենուն դպեր սուրբ նարեկացւոյն ձեռքը,

ոտքը, շունչը, ձայնը, հառաչանքն, օրհնէնքը...: Ափսոս. սակայն, մարդն՝ որ կը բնակի այս տեղը՝ ինչո՞ւ չեմ կրնար ըսել սուրբ...:

Այս հոյակապ տաճարին մէջ կը պահուին իբրեւ անգին դանձ ոսկերք սրբազանից, Անանիայ Նարեկացին՝ քեռին և վարժապետ Ս. Գրիգորին. Յօհաննէս՝ «Նարեկայ մեծափառ և բարձրապատիւ ուխտի վանական... հարազատ, միաշունչ. միակրօն, համապատիւ, զուգահաւան» եղբայր Ս. Գրիգորին. և ինքն Սուրբ Գրիգոր ի դարանի յօրինեալ որմի, յետկոյս խորանի, Սանդըխտոյ սրբուհւոյն կուսի: Սանդուխտ և Գրիգոր, կոճ, կուսին հովանի, Չաւարչանայ Չուշանին գեղոյն չքաղիր՝ գոհար ծովային, վարդ բոսորային, ծաղկեալ Ռշտունին, Երկուքն՝ երկու պտուղ խունկ Աստուածաբոյր՝ վէր մէկ կրակի Քրիստոսի սիրոյն . մէջ մէկ բուրվառի հայաստանեայց եկեղեցւոյն,—վէր մէկ սեղանի. մէջ մէկ խորանի...:

Կը համբուրեմ քոյդ փոշին, կը համբուրեմ շիրիմդ, կը համբուրեմ դամբարանդ, գերեզմանդ, քնարանդ, ուր կը ննջես արթուն, ուր կը հսկես անլուելի, ուր քնարդ Աստուածախօս կը նուագէ միշտ ի բարբառ կենդանի, ուստի կը լսուի «Զայնդ հառաչանաց, հեծուլթեամբ սրտիդ, ոյր աղաղակիդ» . կը բուրէ՛ «ի Բուրլառէ կա-

մացդ պտուկ ըղձիցդ ճենճերոյ, եղեալ ի հուր թախծութեան, անձինգ տոշորման» :

Դու, երկիրը լցիր Աստուածախօսութեամբ. Դու մեզ ուսուցիր Աստուծոյ հետ խօսելու լեզուն և հաճելի եղանակը. Դու կը գտնուիս ինչպէս աւ Աստուած, նոյնպէս առ ամենայն դաս մարդկան. Դու վշտացելոց մօտն ևս, յուսաբեկելոց յոյս կը ցուցնես, մոլորելոց՝ ճանապարհ. խաւարելոց՝ լոյս. կապելոց՝ արձակումն. տառապելոց՝ հանգիստ. խռովելոց՝ խաղաղութիւն, աղքատաց՝ աւետարան, հիւանդաց՝ ապաքինութիւն, ի ստուերս գիշերոյ նստողաց՝ ճառագայթ, թախծելոց սփոփանք... և այսպէս ամենայն չարեաց և կարեաց մարդկան կարեկից, սպեղանի ու բալասան կընծայես հրեղէն լեզու. աւ Աղօթամատենիդ: Գերեզման չկայ բեզ համար. Դու հոգիներու մէջ կը հանդչիս, անմահդ ի մահկանացուս. Քո մեղազիրդ և դեղազիրդ ամէն հայու տունը, ամէն Աստուածապաշտի ծոցը կը գտնուի: Առանց Քո և ոչ հայուն սուրբ պատարագն ի բեմին մատչի. Դու պիտի բանաս դուռն սրբութեան սրբութեանց. Դու պիտի կարդաս նախապէս «Ամենակալ ըրբերար մարդասէր Աստուած բոլորից...» Դու պիտի համարձակեցուցանես քահանային բերանը բանալու «Աղաչել և աղեր-

սել՝ արտասուալից հառաչմամբ յամենայն անձնէ՝ զփառաւորեալ արարչութիւն անեղծ և անստեղծ անժամանակ Հոգոյն զլծածի....»

Նարեկայ հիւսիսակողմն երթանք, ընթերցող, ահա պրակ մը ծառոց, վայր երանաւէտ. ահա աղբիւր մը կը հոսի ապառաժն ի վար, մշտահոս, պալուրակ, տյլ բար կը դառնայ. այս ջուրն է սակայն յորմէ կը խմէր Ս. Նարեկացին, որոյ սիրտն երբէք բար չէր այլ կակուղ դալարի, ուռճացեալ սիրով Աստուածային և մարդկային։ Կը տեսնեմ Աղօթատեղին սրբոյն, փորուած քարասնեակներ ինն թուով, և կրկնայարկ. դժուարին է ելք, այլ սիրողաց յոյժ զիւրին. սեղաններ, խաչեր, և լուսամուտ միայն ունի։ Այս տեղ արդեօք ի ծունկս ինկած կը պաղատէր առ «Արեւակն արդար, ճառագայթ օրհնեալ. լուսոյ կերպարան»։ Բայց հաւաստեալ աստ է աղօթած... «Կենարարին յիշատակաւ միշտ ճենճերիմ... աներկմիտ յուսով հաւատամ զնայն ինքն տեսանել (զՔրիստոս)»։ և կը տեսնէ երջանիկ աչօք գէմմանուէլն ի գիրկս Տիրամօրն ի ծովն Ալթամարայ, դիմացի չոր կղզւոյն վերայ. և լոյս և ձայն մօրն Աստուծոյ կը կոչէ, «Գրիպորիէ, առ անձկալիդ, առ Տէր»։—«Առ Տէր» կրկնելով կը համրառնայ մեր ի մարմնի հրեշտակն այս քարերէն, կանցնի ծովու երեսէն,

երգելով մեղրահամն մեղեդին «Աչքն ծով... ի ծով... ծիծաղախիտ... ծաւալանայր... յառաւօտուն ...» կը համբուրէ ղՏէր, և կը դառնայ Աստուածաշունչ հոգւով իւր աղօթամատենին մէջ կը գրէ... «Այն զոր տեսի աչօք իսկ իմովք»:

— Սուրբ կղզի. սուրբ ծով սուրբ երգ. ամենասուրբ տեղիք. համով հոտով լիք:

Մեկնինք այս անմեկնելի տեղէն, տեսարանէն. մեկնինք այս երանաւէտ երկնակենցաղ սրբոյն բնակարանէն. իջնանք ի վայր, ի դաշտ. — ինչ տեսիլներ: Խիտ խիտ ծառաղարդ գեղօրայք, կալեր, կալոտիք, շինական հարսն ու աղջիկ, ծերն ու մանկտին, ագռաւն ու ալաւնին. ճնճղուկն ու արագիլ. մրջիւնն ու պօլօճը, եզն ու եզնավարն. էչն ու գոմէչն, սայլն ու սայլուրիկ, շէխն ու դավրիչ. վարդապետն ու երէց, շահնան և քուրդ բէկն, Վանայ սովեալն ու Բաղիշոյ չարշին, հարկահանն ու պարտապահանջն. նախիրն և խաշինք, ամէնքն ալ այդ կալերու շուրջն առած իրենց բաժիններ կը կրեն: Յարդէն գոնէ թողուն վաստակաւոր եզան. խզուզը՝ գոնէ թողուն կալատիրոջ ձէթկիկ ձագերուն քանի մը օրուան համար սնունդ: Մեծ շարժումն, մեծ աղմուկ, կռիւ, յափշտակութիւն, հացի կռիւ: Եւ կան որ կ'ստիպեն

արագել, վերցնել կալը, որպէս զի հնձուած արտին տիրեն, զի խեղճ դեղացին պարտուց փոխարէն հողն ալ գրաւ է դրեր. և պայմանա- ժամն լրացեալ է. դատարանի պաշտօնեայք ներ- կայ են, որք օրինաց սառնութեամբ կը վճռեն ու կը յանձնեն գրաւողին իրրի իրաւունք արտն շինականին, կեանքն շինականին. զոր կական- մամբ ձայնի, և առատ ու դառն արցունքով կը ձգեն գիւղին ընտանիք:

— Ո՛հ սով... հրն է սով...

Բայց մենք իջնանք դէպի ձով... աչքս ի ծով... ժողովուրդը ծով... արտասուաց ծով... սիրտենիս դարձաւ ծով... դիմենք ի ծով:

Ախպանց՝ Աղթամարայ ջրհանն է. հրքան նազելի կը ճեմէ ու կը բազմի Ախպանցն այս եզերաց վրայ: Ջաղացքներ կը բանին անդադար. ջրեր կը կարկաչեն որոտալից, ծառերը բարձրա- ցած են լուռթի տերեալից, պտուղներ ի կախն ի սփիւռս ի դրախտին, կլօրն ու ձմերուկ հասունցած են. և սուրբ Աթոռոյն կը լուսաւորենրէն ու մոնթե- րէն կը տեսնուին ի ճեմ, զբօսանս, և ընկող- մնած կանաչներու վրայ, հովանեաց շուրջը, ջաղցին վաքդէզը. բուրաստանին մէջը: Ուրաղի և սղոցի ձայները կը գրաւեն մեր ուշքը, շէն- քեր և սենեակներ և վեհարան մը կը շինուի հոս, և Կաթողիկոսն կայսերական նշաններ

ի կուրծս՝ կը հրահանգէ շինողները. ապա կը քաշուի իւր սենեակը, ու կընդունի շէսեր և բրդերը, որք ակնածութեամբ ծնկածալ նստած են նշանակիր կուրծքին հանդէպ, որոյ մէկ կողմը ծով կը ծփայ, միւս կողմն ժողովուրդը:

— Գալոյտ ու աղի ջրեր, իզուր կը գռռալք, ի զուր կը թափիք Ախապանից ափը, ի զուր կը խառնէք աւազներ, ի զուր կուռչիք խորերէն և բարձրակոյտ կոհակներով կը խոյանար կը դարնուիք ցամաքին: Ոչ որ կը հասկնայ թէ ինչ կուզէք դուք, ինչ կըսէք դուք, ինչ կաղաղակէք: Քո արձագանդը, ո՞ ջուր, Ախապանից անդին կը լսուի ժողովրդեան սիրտերու մէջ, տառապանաց ալիքներով խռովեալ ծփանաց ձայնով. որք ամեն մի շարժմանդ ու զարկմանդ՝ ան ինչ, և իւր ախը Ախապանից վրայէն անցնելով կուգայ կիյնայ քո խորերուն մէջ....

Քարին զարկ ալիքդ, Աղթամարայ ժայռին, կղզւոյն կողերուն, գուցէ նա շարժի զգածուի, հոն Աստուծոյ տաճար կայ հոյակապ. հոն սուրբ խաչն Քրիստոսական. հոն՝ գոնէ կը լրսուին մրմռնջք աղօթաւորաց «Կեցո՛ղ զիս Աստուած զի հասին ջուրք յանձն իմ. ընկլայ ես՝ ի խորս անդնդոց, ուր ոչ գոյ ինձ հանգիստ»:

— «Ծով կենցաղոյս հանապազ զիս ալեկոծէ»:

Քեզ յուխտ պիտի գայի, ով Գազկաշէն մեծագործ տաճար, քեզ յերկրպագութիւն՝ ով Աստուածակիր Սուրբ Նշան, քեզ ի զմայլումն՝ ով ժայռ խորհրդաւոր, ժայռ՝ որոյ վրայ կը կենայ մրրկաց Հրամանատուն, ուր Լուսինն և Աստղունք ծովը իջնալուն և ծովէն ելլալուն կը հանգչին զովասուն, ուր Արուսեակն իր քողը կը ձգէ, և Արեգակն իր պատմութեան կ'արկանէ իրիկուն և առաւօտուն: Վայր աննման:

*
* *

Գարձառնունք դէպ ի մեր ուրին. աւազի վրայէն քերելով: Մի վախեր այդ ստուերէն, դա Բիւլբիւլ կաթողիկոսի ուրուականն է, հոս դիակնացուցին և ի բարշ ձգեցին զինքն... այդ մօտիկ գիւղն Փշաւանցն է, բայց վարդերունի գեղեցիկ: Անդիինը Բատականց. աս երկու երկնցած բազկաց միջև Մանածիճրի բերդն է կերեւայ. և լեռներուն վրայ նոյնպէս բերդերու կամ դիտելու շէնքերու հետ: Անցած ենք Քարադաշտը. առջննիսնեղ կապան մը ունինք, քարերու վրայ խաչեր բանդակուած, գրերու հտեր կը տեսնուին, որոնցմէ մին կը կարդացուի «ԳՈՒՐԳԷՆ». Ոստանայ կապանն է, որոյ գագաթան վրայ Արծրունեաց բերդին մնացորդ, և ստորոտն խորունկ ծով: Այս կապանէն չարն

2օմար իր ձիով ի ծովն սուգեցաւ, և լողալով հայոց ձորայ ցամաքն ելաւ:

Լռեցէք Աւերակը, լռեցէք հողմունք, լռեցէք անդունդը ծովուն: Այդ ինչ աղաղակ, այդ ինչ աւազանք, այդ ինչ յիշատակք....:

Նարեկայ գեղէն մինչև ցաստ տարածեալ բարձրացեալ լեռն՝ Տաւրոսի մէկ կողմն է, և այստեղ անուն մը կառնու իրեն, ԱՐՏՕՄ, — թէ արտօսը. միթէ կարտասուեն լերինք: Այո, կը խօսին, կը ցաւին, կը բերկրին, կը տխրին, կը ցնծան և կուլան: Ողջոյն ամ ձին կայ գըլխին, ողջոյն ամ առու առու ջուրեր կը հոսին Արտօսայ այտերն ի վար, և խոռոչ բանալով դէմքին վրայ, կը հոսին ոռոգելով այդ արցունքներով արտօրայք մշակին, ոլորելով ջաղացքներ ազալու բնադուն՝ ունեցողին, ընծայելով անոնց հաց արտասուաց, և ոլողելով քարն ու աւազը, կերթան կը թափին ի ծոց աղի ծովուն:

Քանի մը տուններ կան շխերու և քրդերու՝ բերդիս աւերակներէն զառի կող. իսկ այգիք և մրգաստանք ռբքան շատ: Օջախ ունին աստ շէխեր, և դաշտին տափարակին վրայ չինած մի գմբէթ բարակերտ:

— Մի գողար, ո՛ւ աւերակ, չպիտի կրկտեմ գրեդ. հրքան երկիւղած ես, մի գողար:

Այս պաղուկ և զղզղուն ջուրց վտակին

հետ քիչ մը ներս մտնենք Ոստանայ հովիտին ի Ձորամէջ, և հոն՝ ուր երկու վերացեալ թևք լերանց կը միանան կամար կապելով ձորոյն շնորհագեղ լանջաց վերայ, գրեթէ Չատախի շիկնեալ շրթունքներէն ի վայր, ընդարձակ աւերակներու կոյտ մը կայ ցիր և ցան. կերևայ տաճար մը. կերևան սեղաններ, որմեր, կամարներ, հոյակապ վանքն է Քառսունխորան անունով. որ կըստի նաև Իլու վանք և տեղը Ալիք, կամ Իլունք. — Ուլունք:

— «Ուլունք Չամիրամայ ի ծովն»...

«Փախստական լինի Չամիրամ ի հայս... Աստպատեհի գտեալ նինուաս սպանանէ գմայրն... Աստ ուրեմն գմահն ասել Չամիրամայ, և գհետեակ փախուստն. և դպասքումն, և զիլզս ջրոյն և գարբումն. այլ և ի մօտ հասանել ուսերաւորաց. և զյուռութսն ի ծով... և բան՝ Ուլունք Չամիրամայ ի ծովն: Խոր. Գիրք Ա. ԺԷ. ԺԸ:

Ահա թէ՛ ոչ միայն Արծրունեաց տուն, կամ Քազիկն մեծագործ կերևին մեզ՝ իբր հազար տարի յառաջ այս վայրերու և աւերներու մէջ, այլ և երեք հազար վեց հարիւր տարիէ աւելի մնացեալ յիշատակ: Այս տեղ, այժմէն, Ոստանէն անդին ունինք չորս հազար տարուան տեսարան ու հանդիսարան, — ՃՅՈՅ ՁՈՐ:

Խայտալին և քաջապանգուր հայկն և իւր

երեք հարիւր աղեղնաւորք. Բէլն և իւր խօլք
բիւրաւորք: Այս հովտին մէջ, այս հողին վրայ,
այս երկնից տակ կանգուն՝ Աջն դէպի Արտօս.
ձախն՝ դէպի Ադի յիճը կարկառելով, աչկունք
այս հոյակապ աստղակամար կապոյտին համ-
բառնալով կը խօսէր համայն մարդկային աղ-
կաց Առաջինն՝ առաջին ճառն ընդդէմ անիրա-
ւողին, բռնաւորին և ստրկացնողին... Այո, այս
ճառն՝ հոգի տուաւ սակաւաւորաց. հոգին առաւ
երկաթակուռ ուժաւորաց, հսկայից, բաջաց բիւ-
րաւորաց: Այնօր աստղ մի պայծառ այս ծովէն
և ձորէն ցոլացաւ յաստեղատուն՝ Հայկին պատ-
կերով, Հայկին անունով, զոր զետեղից Յաւի-
տենականին մատն Արևուն դարպասը:

Դեռ չմտած Հայոց Ձորը, ոստանայ ծա-
ռաստանեայց յաջ կողմն քիչ մը խոտոր, այս
անշուք չէնքին, մինակ մենաստանին երթանք
ուխտ: Մի նայիր արտաքին խրթնութեան, գե-
ղեցկակերտ է ներքին տաճարն. նման բուրջե-
րու մէջ ծածկուած գեղանի հարսանց: Իսկ այդ
չիրիմն, պաշտելի նշխարք աղու Եղիշէին կը
դանձէ, Վարդանայ դպրին, Հայոց վարդապե-
տին, հրեշտակակենցաղ ճգնաւորին:

Համբոյր իւր խոնաւ հողին:

Հոս կը հանգչի անտապան, տնարձան,
անյիշատակադիր, նա՛ որ անմահ արձանացոյց

Վարդանն և իւր դարը...: Իսկ վանքը կը կոչուի 2ադար Սուրբ Նշան, ըստ աւանդութեան Ս. Նղիշէի սրբասնեալ լանջքէն կախուած Սուրբ Նշանն է. բանի՛ փափազելի: Խաչ՝ որ Քրիստոսի Աստուածային մարմինը իւր վրայ կրելով, կրեցաւ մեր Սրբոյն՝ Քրիստոսի և Ազգին սիրով հրավառ սրբազան ծոցը և կուրծքին վրայ...:

Մարդ բանի որ կենայ, քանի որ նայի, քանի որ խորհի, այնքան իւր ուշքը կը բացուի, այնքան կարօտ կը շատնայ, այնքան սըլսրալի դմայմանց և խորին զգացմանց խորեր կը պարզուին իւր առջև: Ինչե՛ր կը քարոզէ այս լուին գերեզման: Ի՞նչ ձայներ կուզան այս տապանաքարի տակէն, անմունջ աղանին կը մնջէ և կը մոմնջէ սրտաճմլիկ մրմունջներով: Գերեզման, ուր իւր չքնաղ մատենին չափ վսեմ լեզուով կը խօսի աղուն Նղիշէ. ուր կը ննջէ «անմահն Նղիշէ»: Կարդացէք Նղիշէն...:

Երթանք յառաջ. օրհնելով Տէր Սարգսի տունը, և իւր տոհմի քահանայութիւնը, որ յորդուոց որդի կսպասուողէ այս սուրբ տան և դամբանին, յանձն առնելով ամենայն վիշտ և լլկանք զինքն շրջապատող չարչարանքներէն. և վանատուր լինելով Սուրբ Նշանին և Սուրբ Նղիշէին ջերմեռանդ ուխտաւորներուն:

*
*
*

Պտղալից ծառաստանեայց հովերէն, գըլ-
զլացող առուններէն անցնելով կիջնանք մեծ ու-
ղին: Ահա Բլթենց գեղ. ահա Աթանանց գեղ.
որոց արտերն ու մարգեր կը ծաւալին մինչև
ծովը. իսկ յաջակողմն՝ գահի վրայ նստած կը
ցուցնէ իւր սպիտակափառ շէնքն ու գմբէթը՝
Սպիտկոյ վանքն: Աստի կիսաբոլոր կը տարա-
ծի աչաց առջկ Հայոց ձորն, որոյ մէկ ծայրը
կը գրկէ Վարազայ լեռան ուսն, իսկ միւսն՝
Սուրբ Վարդան գեղն ծովամօտ. հրկու մասերն
ալ խիտ խիտ և շէն գեղերով, առատ ջրերով,
բերդաբլուրներով, կանգնած և հանգած եկե-
ղեցիներով, վանքերով, յիշատակներով և աւանդ-
ներով լի: Չամիրամայ ջրոյն ակունք՝ մեր ըն-
թացքին աջակողմն կիյնայ, մօտենանք իրեն:
Ի՞նչ է այս, կարծես կուրծք մի կտրիճի, որ
դաշոյնով զարկած և խոցիւր բացած լինին, և
այդ պատառուածքներէն, ճեղքուած վէրքերէն
դժգոյն ջրեր կը հոսին, արիւնը ջուր է կտրեր
խեղճին, և սիրտը քար կապուտագոյն: — Ո՞վ
օրինակ: Օտար թագունին օգուտ քաղեց առա-
տահոս վերացս աղբերէն, ամբարտակներով ամ-
փոփեց, վազեցուց ջուրդ շատ մը գեղերու և
Արտամետու և Վանայ անդաստաններու այ-
գեստանները, իւր փառքն ու անունը յաւերժա-

ցոյց, որչափ յաւէրժ կը հոսին քո ջուրք: Այդպէս կը վարուին զօրապետը և թագաւիիրը զօրականաց և ժողովրդեան ինկած դիակներու հետ, որոց խոցերով և արիւնով կը լինին տէր բերդից, բաղաքաց, աշխարհաց, որոց վրայ իրենց արիւնը կը կնքեն և իրենց փառքը կը դրոշմեն, իրենք կը լինին յաղթական, դիւցազն, աշխարհաշէն, մեծագործ, և կը մոռցուին բուն նահատակաց անունն ու փառքը. որոց մայրերը, ամուսինները, զաւակները, կը լռեն խաղաղութեամբ առանց բողոք յարուցանելու: Այդպէս կը վարուին բժիշկներ, վիրաւորելոց խոցերը քամելով, մեռած ու չը մեռած սիրտերը հանելով, աղիքները քննելով, ըզնոր թափելով, և կըսեն, Մարդկութեան ու գիտութեան օգտին համար ի գործ կը դնենք այս միջոցը:

Հաւու ձոր. զի այսպէս կը կոչէ ժողովուրդ իր նախահաւուն, Հայկին անունով. Հաւու ձոր իր մանրամասնութեամբ նկարագրած են բազումք, ընդ որս նաև նոր օրերուս մէջ մի նոր ուղևոր, մեր հայրենակից եռանդուն բարեկամն, Պ. Մանուէլ Միրախորեանն, որ զգայուն և սիրուն ոճով յօրինուած դործ մի է: Մասիսի և Հայրենիքի ընթերցողաց ծանօթ. ընթերցանութեան արժանի: Կերթանք մեր ճանապարհի հետ, անցնելով Խոռվոմ, Խարականց,

Մուլը, Թրքաշէն, Իշխանիզում գեղերէն, կը մըտ-
նանք Անգղ գեղը որոյ առջեւէն կը հոսի Խօշա-
րայ գետը զինալից և միւս կողմէն Շամիրամայ
առուն: Ի՞նչ սիրուն է Անդղայ վանքն, Սուրբ
Աստուածածին. խիտ խիտ ծառերու, և երկու մեծ
ջրերու մէջ, գրեթէ գեղին կից: Անգղէն մին-
չև Արտամետ լեռնոտ, տխուր, և ապահով է
ուրին. բայց իր վրայէն դիտած տեսարանը հիա-
նալի է: Ծովն կը փոխէ իր տեսիլը, ծաւալը
կը միծնայ և կ'երկարի. գիտակը կը ցուցնէ
բանդի-մահուն և Արճէշու գաւառն ամբողջ,
Արծկէն, Խլաթն. և Սիփանայ սիպափառ լեռը
ի հանդիպոյ. իսկ Բանտի-մահունէն ասդին դէ-
պի Վան՝ Լիմ և Կտուց կղզիք. ամբողջ Թի-
մարը, որուն ծովափնեայ և ցամաքային գեղե-
րէն ոմանք կը նշմարուին, ոմանք կը ծածկուին
բլրոց և այգեստանեայ մէջ. ծոցածովով, ձո-
րերով, լեռնաթիւերով, լանջահովիտներով, դե-
տերով, վտակներով մինչև Աւանցն, որ Վանայ
Մարսիլիան է, իբրև մեծ ջրհան, կամ նաւա-
հան՝ քաղաքի և իւր բոլոր գաւառաց: Իսկ մեր
աջ կողմէն Վարազայ լեռն ու վանքը, իւր
բազկաց վրայ և գոգն առատ գեղերով, բլուր-
ներով, մշակեալ դաշտերով, և ահա Բերդ Վա-
նայ, բաղաքն, Այգեստանք... Ակրփի Մհէրի
դուռն. Ծրտոտ քար, Զըմբղըմբ մաղարան,

Սղգայ, Չահբալի, Լէգը... Ամէնքն ալ կը շար-
ժին:

— Ո՛ր կուգան, Տէր Աստուած: Ի՞նչ հա-
ճոյական պատրանք...

— Ես եմ կը շարժիմ, ես եմ կը քայեմ...

— Համբերէ, սիրտ իմ:

Արտամէտու մէջ իջած ենք, Տէր տէրի այ-
գին: Այս սրբան հիւրասիրութիւն, հանգիստ,
յագուրդ, զով, կանանչ, ջուր, հովանիք, և ծա-
ռերէն կախ, ծառերուն տակ բեռներով խնձոր,
Արտամէտու խնձոր, համեղութեանց և հոտա-
ւէտութեանց մէջ ենք:

Ո՛ր տեղույ կրնամ նմանեցնել զՔեզ, Ար-
տամէտ, դու բեզ նման. մի միայն աննման, և
արտաքին տեսքովդ է այսքան շքեղագարդ ծո-
վուն խօսեցեալդ, Չամիրամէն շոյուած, Արտա-
շիսէն պսակուած: Դու ունիս և բո սալաքարե-
րուդ ներքե, բերդիդ անթատակները. արա-
ծուած ծածկուած շատ հետաքրքրական թան-
կազին ցոյցերը, հնութիւնք բեռագրաց, հնու-
թիւնք քարայրից, գերեզմանաց, հսկայից կմախ-
քաց, որ հալին երես կելնէին մերթ ընդ մերթ
Վանայ բերդէն Չամիրամ իր ծամերով նետած
մեծ Ծամբարին հետ՝ կը ցուցնես նաև Կատե-
պանց տեղը հսկայ հսկայ քարաշարներ, մեծա-
գործութեանց հետքը, և չորս սիւներով, տաս-

Ներկու խցիկով՝ կռահափոր քարայրը, որոյ լուսամուտները յօրինուած են ծովային։ Ի՞նչ է այն չորեքտասնեայ տող բեւեռագիրն այս քարայրին վրայ. և ի՞նչ են այն տետակ մը խորհրդաւոր նշանագրեր, որ կը գտնուին ցիր և ցտն գեղին մէջն ու դուրս գանուած վէմերուն վրայ։ Արդեօք դո՛ւ ևս մի ժամանակ Աստղին կամ Արեւու տաճարին փառք ընծայեր ես, կամ Արտեմեայ դիք։ Ինչո՞ւ մեր դիւցազիր և վիպասանն Խորենացին կը յիշէ Անունդ, ԱՐՏԵՄԷԻ քաղաք, «ի հատուած գնալն Վարդգէսի մտնկան Դուհաց գաւառէն, զՔասաղ գետով, եկեալ նստեալ զՇրէզ րլրով, զԱրտեմէդ քաղաքաւ, կռել կռիել զդուռն Երուանդայ արքայի» (տակաւակեաց, ի հայկազանց), ուր ոչ մի հետք և ոչ մի նշոյլ կայ մնացած։ Իսկ աստ՝ որ աւնումբդ, պատմութեամբդ, կերտուածովդ, աւանդութեամբդ ճշգրիտ ու ամբողջովին ԱՐՏԱՄԵՏ ես. չիշեր զքեզ։

Սիրելի է ինձ Թովմայի Արծրունւոյ մէկ հատուածն դնել աստ ի շուր հնութեանդ և գեղոյդ. և որ ընթերցողաց սխրալի պիտի թուի։

Սանատրկոյ տան կոտորածէն, Երուանդայ սուրէն «Ազատելով Սմբատ զմանուկն Արտաշէս, վայ անցանէ ի վայր իշխանէն. և թափառական զվէմա ապաստանս արարեալ յանկասկածազոյն

տեղիս դարանի ի փոքր վիմամէջս, ի կարկառոս հովտաձևս, հանդէպ հարաւոյ քաղաքաբերդին Վանի, առ ստորոտով բլրակի միոյ, մօտ յեզր ծովուն... և գաւարս բազումս յապահովացեալ... առեալ Սմբատայ գԱրտաշէս... երթեալ ի դրան Դարեհի Մարաց արբայի... և յարբունս հասելոյ... բազում իրս քաջութեան ցուցեալ... և թագաւորեցուցանէ զնա ի վերայ Հայոց փոխառեալ հօր իւրոյ Սանատրկոյ... և յառնուլ զՍաթինիկ տիկին կնութեան Հայոց, յիշէ զնժդեհանալն իւր ի վիմամէջսն զոր վերագոյն գրեցաք, դայ դարձեալ ի տեղին զբօսնուլ ի նմա. և հաճոյ թուեալ յաչս նորա շինէ զքարաբլուրն ապարանս արքայանիստ աշնանայինս պայծառայարդարս գեղեցկայարմար պարսպաւորս, ընդդէմ ծիծաղելով ծովուն ի հիւսիսի նայեցուածով, արեգակնային ի վերայ խաղալով ճառագայթաձիգ ճեմականացն յելս և ի մուտս ձկան իմն թւելով ի վերայ մկանաց ալեացն խաղալով, ընդդէմ նայեցածս ունելով զմեծ լեառնն Մասիք (Սիւհան) կոչելով. բարձրագագաթն, ձիւնալիր, սպիտակափառ, իբր զթագաւոր մեծավայելուչ պատուական ալեօք զուարճացեալ ի մէջ ճոխ նախարարութեանց, առաջի տեսանելով զկասլուտակ ծիրանափայլ դաշտաձև ծովն, տաստակերտս մեծամեծս շուրջ

գեղերքն անտառախիտ ծառովքն և գինեբեր
որթովք և զանազան պտղովք, զչէնս պատրաս-
տեալ, և շուրջ զամրացաւն տնկախիտս բուրաս-
տանս ծաղկաւէտս և անուշահոտս ի զանազան
ծաղկանց, ոչ միայն ի տեսիլ խաղտման աչաց
և ի զուարճումն հոտոտելեաց, այլ և ի կազմու-
թիւն գեղոյ բժշկական հնարագիւտ իմաստասի-
րութեանց... իսկ շուրջ զբերդանման Ապարանօքն
պարսպէ զբլուրն շուրջանակիյապառաժուտ տա-
շելոց բարանց. քաղաք ամենալից զհովիտն ամ-
րացուցանելով. իսկ ի վերայ՝ բղխեալ աղբիւրն,
դարձեալ պարսպէ զբարաբլուրն իպահպանութիւն
ջրոյն ամբարգունիւք շինուածովք, և շէն մարգա-
րիտ զբարաբլուրն յօրինէ պարսպաւոր անկասկա-
ծելիս, անմատչելի ձեռաց պատերազմողաց...
ի խորագոյն ծովուն զպարիսպն կազմէ: Իսկ
ի մէջ երեքարմատեան գոգաձև հովտին փոքու՝
որ յերկից բլրոցն խոնարհի, շինէ աշտարակ
բարձրաբերձ փորուածոյ միջոցաւ, և ի վերայ
նորա կանդնէ զԱստղկեան պատկերն, և մօտ
նորա զտուն զանձու պաշտպանութեան կռոցն.
կարգէ և յօրինէ ի նմա փողոցս վաճառոց ամե-
նալիցն և բաւականս... և առ եղբրք ծովուն
պարսպաւորս յօրինէ զգոգն ընդ այգեստան
տնկախիտ պատրաստութեամբ, ականախիտ
վայելչութեամբ... և իբրև զամրոցն կատարեաց,

կոչեաց զանուն ամրոցին ԶԱՐԴ, այսինքն պայ-
ծառութիւն ի վերայ պայծառայարդար շինուա-
ծոյն. և ածեալ գոթիկին Սաթինիկ զբօսնուլ
յաշնանային յեղանակս յամարաստուն գեղեցկա-
շէն ապարանս զարդարեալ բերդին. իսկ զա-
նուն քաղաքին կոչեցին Արտամատ՝ որ ստու-
գաբանի Արտաշէսի ձեռակերտ, կամ թէ՛ Ար-
տաշէսի ինչք. զի ըստ Պարսիկ ձայնի՝ Մատ՝
Եկք Թարգմանի»....

Հիանալի է նկարագիրդ արդարեւ, այլ ոչ
համոզիչ ստուգաբանութիւնդ, ո՞րովմաս. գեղե-
ցիկ է կոչել զանուն բերդին՝ ԶԱՐԴ. վայելչու-
թիւն. ԱՐԴ ևս չնորհք վայելչութիւն կը նշա-
նակէ մեր լեզուին մէջ, զօր օրինակ «Արդ ու
զարդ», պաճուճանք ըսել է, և եթէ «Արտամետ»
գրենք. բառին հիմն, կամ որ նոյն է նախկին
վանկն կը գտնենք Արդ-զարդ:

Արտամետու կից են գրեթէ Կռնկու
վանք, Կենդանեաց գեղ. Ծվստան գեղ. զորս
ողջունելով փութանք Վան քաղաքը... Աստ
կը բռնուի բերանս. և կը մթազնին աչ-
քերս: Ինչպէս անցեր եմ, ինչպէս հասեր
եմ. զիս կը գտնեմ Ս. Նշանայ Առաջնորդարանը,
Ս. Հայրիկին դերկը... և իրիկունը Այգեստանը
մեր տունը, մօրս բաղկաց մէջ, որ կուլայ զիս:
Ծղբարբս և իրենց որդիք, ազգականք, բարե

կամք, ծանօթք, դրացիք եկած են ինձ յողջոյն
և ի տես:

*
* *

Վանայ մէջ մնացի ես չորեքտասան ամիս:
Լուութիւն այդ միջոցին տեղի ունեցած անցքե-
րուն և անձինքներուն վրայ, դէպքերուն և դեր
կատարողներուն վրայ, սովուն և սովագործնե-
րուն վրայ:

Ես կը փութամ միայն քանի մը տեղագ-
րական պատկերներ ի տես հանել ընթերցո-
ղաց, իմ ճաշակած համէն հոտէն հաղորդակից
ընելով:

Վանայ Անգղ. հիւպատոս Պ. Քլէյթին,
սկսած էր վերստին պեղել տալ Այգեստանեայց
հիւսիսակողմն գտնուած Յանգուսներու լեռնա-
գագաթը, իմ ընթերցողաց ծանօթ՝ Զրմբ զրմբ
մաղարային գլուխը: Արդէն Գրոց Բրոցը պատ-
մած է այս կործանեալ և հրկիզեալ բերդին
ծալքերէն կուռքեր, պըղնձագործ աթոռի բե-
կորներ, զանազան անօթոց և կահուց նշխար-
ներ գտնուիլը, ինչպէս նաև շէնքերը. այս ան-
գամ ևս թէպէտ քիչ բան ձեռք բերած էր Պ.
Քլէյթին. բայց այնպիսի հոյակապ շէնքեր բա-
ցուեցան, որ բերդատիրոջ մեծութիւնը և ժամա-
նակի ճարտարապետութեան վրայ կրնան հիացու-
մըն պատճառել. դահլիճներ, աւազաններ, ձեռ-

ւոր և խորհրդաւոր շէնքեր, դիտարանի կամ
 զրօսանաց համար, ապաստարանի կամ զաղտնա-
 րանի համար կամարաշէններ. ընդունելութեան
 կամ հանդիսաւորութեանց սրահներ, և այլ շատ
 մը խանգարեալ, շատ մը ևս դեռ ծածկեալ
 կ'երևին: Իսկ դիրքն շատ հիանալի է քան բուն
 Վանայ բերդին, կամ ինչպէս սովորութիւն
 եղած է ըսել՝ Չամիրամակերտին: Այս գագաթի
 տակն է այն բերանաձև բացուած դուռն քարայ-
 րին, Ջրմբ զրմբ մաղարային. որոյ անցքը կերկա-
 րի մինչև Մհէրի դուռն և կանցնի անդին մի-
 չև Ակրփին. դրսէն ալ ողնաշարի պէս եր-
 կնցած է լեռն, այս բերդը՝ գլուխ, որ ունի
 իւր պարանոցը, Մհէրի դուռն՝ թիկնամէջ, միջ-
 նոդն և կողավանդակն, որոյ մէջն է սիրտ, թոր,
 ստամոքսն. և Ակրփին՝ իւր ծնկներ: Յարմար
 կը թուի ըսել թէ Չամիրամէն յառաջ Վանայ
 թագաւորաց ամբոցն ու ապարանքն էր այս
 բարձունք, և քարայրը՝ Մհէրի դուռն՝ իրենց
 գանձարան, դարան, Մհէրն՝ գանձուց պահա-
 պան, միւս ծայրն Ակրփին՝ Մեհեան հրոյ Արևու-
 և իւր գանձարանն նոյնպէս Մհերին պահարա-
 նըն. աստի ծագած լինի թերևս այն գաղափա-
 րը թէ՛ անթիւ անհամար ոսկի կայ այն տեղ,
 և թէ՛ ճակոռի Քաշակ, կամ բաղդին դար-
 ձուածքը չէն մեհենեաց, հմայից, և Ագր-փիի

քրմաց թողուցած մէկ հետքը: Նայելով մանա-
ւանդ այս բերդի ստորոտը եղած գետին, և
անոր մօտ շինուած Անգուաներ անունով գե-
ղեցկադիր թաղի մը, ուր այժմ Ս. Աստուածա-
ծնի անունով եկեղեցի մը ունինք, և եթէ ուշ
դնենք՝ դա գիծ մի է որ գետսյն լեռնակողման
եղերքէն կերկարի մինչև Ակրբի, մի քանի տե-
ղափոխութիւն ընել բնական է ջրոյն ընթաց-
քին. այս գիծը եղեր է այգեստան, դրախտ
բերդականաց կամ Արքունեաց: Հանգուսներ
բառն իսկ իւր կազմութեամբ, հնչմամբ, հնու-
թիւն մի է. իւր վերնն ունի աւազան, ուր ուխ-
տի կերթան ցայսօր աստաւորը, և ջրովն ու
կաւովն կը բուծուին: Գետոյն արեւելեան մասն՝
քաղնի/ի քաղնի կըսուին մօտ Հանգուսներու,
որոց բնական երևոյթ աւրած են այժմեան ջրը-
վէժները:—Յզկուած փայլուն կոնքաձև քարերը
կրնան մտածել տալ թէ՛ ձեռակերտ ամառնա-
յին բաղնիք եղած լինին ժամանակաւ այդ բեր-
դականաց: Յարեւիս տարածեալ կը տեսնուի
հարթ հովիտն, և անոր մէջ Սղգայ գիւղը, զոր
կը յիշէ Թովմաս Արծրունին, և որ իր աւան-
դութիւններն ունի դէպի խորին հնութիւն,
իբրև քաղաք, իբրև աւան, մեծակերտ և բազմա-
բնակ, և արդարև հազար անգամ վայելուչ է
քաղաք լինելու համար այդ տեղը քան Չամի-

րամայ քաղաքը, որ իւր մեծագործութեամբ հան-
 դերձ՝ կը նեղէ բնակիչները բարձր պարսպաց
 մէջը սեղմելով և հիւսիսոյ օդոյն գէմը բռնած
 է ապառաժն ամբարտակ։ Իոկ Սդգայ ցամաք
 և առողջարար օդով, պառելիք Վարապայ լե-
 ռան յեց, և առջևը տարածեալ այգեստանք՝
 մէկ կողմն Արարք, Կռռռապաշ։ այս կողմն
 Զրուանգանց, Զորովանց, Լամգկերտ, նշանաւոր
 անուններով, աւերներով որք հնութիւն կը բու-
 րեն։ կից է գրեթէ իրեն՝ Կարմբլոր, Ս Աս-
 տուածածնի վանքը, և իւր բլուրներ ու դեր-
 բուկներ հետարբրական նիւթերով. ծածկոյթ-
 ներով. որք երբեմն ծայրը ցոյց կուտան, ուր
 կան և բեւեռագրով քարեր։ ԿԱՐՄՐԻՈՐ. Բնչ
 սիրուն բառ... Այս առթիւ ներելի է կարծել
 թէ հայոց հին Աստուծոց և Աստուածուհեաց,
 Արամազդներու և Անահիտներու համար երգ-
 ուած դիցաբանութեանց փշրեալ ոսկեգէն եր-
 գոց բեկորներէն՝ ժողոված լինին մեր թարգմա-
 նիչք շատ մը ժանկազին գոհարներ, և անոնց-
 մով շարայօրինած լինին այնքան վաւեր շարա-
 կաններ Տէրունական, մանաւանդ՝ ի գովեստ
 Ս. Աստուածածնին. «Մարգարտատեսիլ և ծի-
 րանագգեաց հրաշափառագոյն կոյս». և այլ
 բազում. մանաւանդ երբ դիտենք ասոնց մեծ
 մասն յօրինել է Խորենացիին, նա որ ճաշակ ու-

նէր հնութեանց և հնախօսութեանց. որ մեծ խնամօք գտաւ և աւանդեց մեզ գողթնեաց երգերն. «Երկնէր երկին, երկնէր երկիր, երկնէր և ծիրանի ծովն» և այլն... Այո, մեր շարականաց մեծ մասն Աստուածաշնչով բանաստեղծեալ են. իսկ մաս մը՝ Աղգային շնչով ու լեզուով, որ չէր անհետացած մինչև այն օրերը:

Այսքան մը քեզ համար Կարմրաւոր:

Իսկ Վանը՝ որ իմ կարծեօքս կար նախ քան զՋամիրամակերտն և յետոյ քան զնա, ինչպէս որ չփոփոխեց և չկորսնցուց երբեք իր անունը, նոյնպէս էր և է այս բերդէն տարածեալ մինչև ի Սղգայ: Այս լեռնաբերդին կողին վրայ կայ յաւիտենական ուռենի մը, քովը ջուր մը և աւերակ մը, Սղգավանք կրսնն և կը հաս կնան Սղգայ գետին վանքը՝ որ հեռի է իրենցմէ քան զԿարմրաւոր: Բայց թող լինի վանք. — Ի՞նչ է այս բառը: Վանք, մեր լեզուին մէջը, տուն, բնակութիւն, իջեւան կամ օթեւան, հիւանդանոց, աղօթաւորաց տուն, ծածկոյթով յարկ մը, թաղ մը, աւան մը — կամ որ նոյն էր Վան, քիչ մի ևս յառաջ երթամ ըսելու թէ՛ բաղաբ մը, զի քաղաքն է՝ *բառաբ*, օտար բառը: Եւ, դարմանալի է տեսնել աւելի յաճախ գործածուած ՎԱՆ կոչումն Վանայ կողմերը, Դատ-

Վան, Վանիկ, Ախա-վանց, Փշա-վանց, Հայկայ-վանք, Ձորա-վանք. Չատ-վան. Ա-վանց, Նորո-վանց. և այլն: Անշուշտ խորին և ծանր կրկը-տումներ պէտք են այս ըսածներու, ևս թե-թեալի սոյն կարծիք կը գրեմ:

Պ. Քլէյթին պեղել տուած էր նաև Ձորո-վանից բերդաբլուրն. և հոն ալ բացուեալ էին շէնքեր, և յայտնուած էին քանի մը կտոր բա-ներ, մենք ալ էլանք և տեսանք մեր աչօք: Ինչ որ լինին այդ գտնուած և վերցուած բա-ները, որք շատ մը ևս գեղացիներու ձեռքով կը ժողվուին և Վանայ քանի մը ծանօթ ան-ձինք կը գնեն ու կը վաճառեն *գաղտնապէս* թէ հոն, թէ ի Տփլիս և թէ ի Կ. Պօլիս հա-նելով, ցաւ է ինձ ըսել որ չեն իմացուիր գէթ թէ ինչ են. և եթէ Ազգային թանգարանի մը մէջ չը պահուիր շահասիրութեան շնորհիւ, գոնէ պատկերներ և չափերն առնուն, և նկարագրեն ու ստորագրեն իրեղինաց նիւթը, գոյնը, մե-ծութիւնն, և տիպն. և թէ՛ ո՛ր տեղ գտնուած է. որոյ ձեռքով. և ո՛ր տարին: Այո, ուրուականն ևեթ գոնէ ունենանք այդ հնութեանց:

*
* *
*

ՏԻԳՐԻՍԻ ԱԿՈՒՆՔ. Վաղուցուան փափաքս էր Դրախտի այս ջրոյն ակունքը ուխտի երթալ.

բայց դիւրին չէր, ինչպէս Երկնից արքայու-
թեան և Եղեմական դրախտին ճանապարհը կա-
րի ղժուռարին է։ Գրեթէ բարձրութիւն, գոլ,
դալարիք, ծաղկունք, ակունք, թռչունք, սոգ-
ունք, մի և նոյն են Երասխին. ու Տիգրիսին։
Երասխին ար Բին Գէօլէն կը բղխի, և զսր վայելած
եմ քանիցս, ու նկարագրուած ի բազմաց, ինչ-
պէս նաև ի մէնջ, ուր երեք տարբէ յառաջ կը բ-
լին բաղդ. ունեցայ Գարինէն ի Սուրբ Գարա-
պետ երթալուս չորս ժամու չափ շրջիլ. համ-
բուրել, ըմպել, հոտոտել այդ նազելի մայր լե-
ռն և իւր ստեանց կաթն. երանաւէտ հաճոյք-
ներով դնելով որք զուխս զինարքներով և մշտա-
դալար ուռինելով պճնեալ մայրական գրկաց
մէջ, և չոր բերանովս ծծելով անմահական
ջուրն Մայր Արաքսին, Թաթոս գեղին մօտ, ուր
«Ուլն ու գառն իւր վճիտ ջուրը կը մոնէին
արձակ»։ և «ձկուն աստն ու տերև թաց կանէին
տապ օրին. Ափերին մօտ երգելով՝ հովիւք գա-
յին համարձակ. Արաքս հոն չէր սգաւոր, պար
էր բռնած ձկանց հետ. սիրուն կայտառ կարմ-
րախայտը պար պարէին մանկական»։ և մեղ-
րաշուրթն մեղրաշունչ երգէր խօսէր մեղ շատ
բան... մեր սրտերն ալ կուտային իրեն բանից
պատառխան...։

Այս երկու նազելի քոյրեր, կամ մի և նոյն

գերդաստանին զոյգ տալերկիներ, իրաւամբ
կոչուած *դրախտի ցրէր*, Երասխն ու Տիգրիսը,
մի և նոյն արդն ու զարդն ունին. մի և նոյն
քնքշանք, մի և նոյն պաճուճանք, մի և նոյն
բերկրանք, մի և նոյն դարդն ու տառապանք:
Իրաւ է թէ՛ մէկն ի հարաւ կ'ընթանայ, միւսն
ի հիւսիս և յարեւել, բայց երկուքն ալ կանց-
նին բազմահայ գաւառներէ, և իրենց ալեաց մէջ
կը նկարեն «Հին հին դարուց յիշատակ»: Կար-
ծէ որ հայեր իրենց կենաց մէջ գէթ միանգամ
ուխտ երթան. լուացուին և կուլ տան այս ջրե-
րէն. կարգան ու լսեն զանոնք, եթէ հայ են:
Տիգրիս՝ Տիգրանակերտի առաջը բաւական
կատարեալ հասակի մը կը հասնի, բայց այս
ճիւղն կը ծաղի Գօլջուկէն. մեր պաշտեցեալ
Ծովքէն, Թորոս աղբօր լճէն, Խարբերդու մօ-
տերէն, և մեծ քարայրէ մը ու Արդնոյ լեւանց
աղբիւրներէն. որ կը կլորի Ակլայ քարաբերդի
առջկէն, ժայռոտ խորերէն, և կը հոսի կը խառ-
նուի Տիգրանակերտէն անդին՝ Ջէզայիւրէն եկած
մեծ ճիւղին հետ: Ահա այս վերջին ճիւղին
ակունքն է, որում կը փափագէինք. և գտանք:

Նօրդուզ անունով գաւառակ մը կայ ի Վաս-
պուրական. որ Զուլամէրդու, Շատախու, ու
Խօջաբայ մէջ տեղը կիյնայ, կից Անձեւացեաց
հին նահանգին, թերևս և անոր մէկ մասն: Այս

գաւառի իւրն ու պանիրը, կաթն ու մեղրը, ոչխարն ու կովը շատ անուանի են բոլոր այդ կողմերը, որպէս է Բինգօլինը՝ Մշոյ և Պարնոյ կողմերը։ Սյդ առատութիւն և համեղութիւն կը գոյանայ շնորհիւ արօտին, օղին, և ջրին. մէկ խօսքով՝ Գրախտի բերք է։ Վանէն մեկնելով՝ հոյակապ ընկերներով, յորս յետինն ես էի, Վարազայ հարաւէն, Արարոց սարէն, Արարք հին գեղի աւերակներու քովէն, — Արարոց սար բեղուն և ջրաւէտ ու դալարաւէտ լեռ մի է, որ ունի հրապուրիչ տեսարան և դիրք, և որ կը ներշնչէ զմարդ — ելլելով շրջուեցանք Հայոց ձորին վրայ. և իջանք Աստուածաշէն գեղ։ Աստուածաշէն, Հայկաշէն, միշտ շէն, մեծ շէն. ունի երկտրաձիգ բերդաբլուր մը հողածածուկ շիներով և աւերներով. որուն վրայ գրած ենք արդէն. բայց այս անգամ ևս չկրցինք առանց այցելելու անցնիլ...։ Հետեւեալ օրն Հոգւոց վանքը հասանք. սովորական՝ այլ սարսափելի դժուարել լեռան մը ուղիով, տափէ մը, և անձուկ ու ժայռալից ձորէ մը անցնելով։ Հոգւոց վանք՝ խոր անդունդի մը մէջ գետեղուած է, բարձրաբերձ ապառաժներով շրջապատեալ. ի հունմն Յթոռ Անահտայ. «Քանզի դէք բազումք բնակեալ էին անդ և պատրէին զմարդիկ տեղոյն, տուեալ յայնմ տեղոջէ դեպս ախտականս առ

ի կատարել զպղծութիւն ախտից, կռանաձայն դարձնաց անաւոր հրաշիւք արհաւիրս գործէին. յորս մարդիկ աշխարհին սովորեալք. անդ առ վայրին դեզերէին, առեալ ի շաստուածոյն ծրարս թարախածորս ի պատիր ախտիցն... և անուանէին զանուն տեղոյն այնորիկ՝ Դարբնեաց քար ։ Խոր. Թուղթ. առ Սահ. Արծրա. Դարբնաց քարեր դեռ կան այդ անունով և տեղով. և մի սևացած քարայր, ուր կը ճննճերէին զոհք շաստուածոյն, բայց դէք չքացեալ են, զի հրաշագործ կենդանագիր Տիրամօր անարատ Ս. Կուսին կանգնեցաւ Ս. Բարդ. Առաքելոյ ձեռամբ փոխանակ Անահտայ արձանին. և տաճարն կառուցաւ յանուն Աստուածածնին. ուր վանք և օթեւանք շինուեցան ախտացելոց և ուխտաւորաց. որոց շարունակութիւնը կը տեւէ ցայսօր։ Ուխտադիր կանայք կային հոն. ի նախնումն խնամողք և հոգացողք ախտաժէտից. այդ է հոգոց կամ հոգեաց վանք։

Վճիտ և պաղուկ ջրոյ մեծ վտակ մը կը հոսի վանքին առջևէն, վտակին եզերքն անշուք և անձուկ մատուռ մի կայ, յորում ցուցնեն հսկայի մը գերեզման. այն տեղ կը պահուին ոսկերք Մեծին Տրդատայ։ Այդ վտակն է Տիգրիսին, որ կ'երթայ ի Չատախ, և հոն կը կոչուի ՉԱՏ մինչև իւր վախճանը. — Գաւառն ջրէն,

[Ժէ ջհւրն գաւառէն ՉԱՏ յորջորջուած,— և Ժո-
 դովելով Չատախու, Մոկաց, Բարվարու, Բօհ-
 տանու, Բաղշոյ լերանց և ձորաց առատ ջրերը
 Զղլրայէն կիջնայ մեծ դաշտն, միանալով միւս
 ճիւղին։ Վտակին հետ դէպի իւր ծագումն
 կընթանանք յարեւելս հարաւոյ, կապաններ նեղ
 ու մեղ, ձորեր խոր ու մոր. մացառներ և Ժայ-
 ուներ մեր բոլորը, ապա ձորահովիտ մը, ապա
 լեռնահանգիտ մը. փոքրիկ գեղեր, խոտաւէտ
 տեղիք, ամայութիւնք։ Արծիւներ կը թռչտին
 ազատ ազատ և ահեղաթափ ամբերէն ի վար
 քարերուն վրայ ապառաժներու պատուաժք-
 ներու մէջ մանր ու խոշոր քաղմատեսակ թռչ-
 նոց բոյնք և ձագունք. վայրի էրէք երամով
 կանցնին արօտէ արօտ, դազաթէ դազաթ,
 մերթ ընդ մերթ մեր հրարձակներ (հրացան)
 կ'որոտան, թնկածայն կը ընուն վայրը, այլ ի
 զուր. ոչ մի հաւք, ոչ մի էրէ չեն իյնար որս,
 կը նային իրենց պիրքէն և կը ծիծալին ու
 կը քամահրեն մեր առթած ահն ու հնարքը։
 Ազատ թռած, և ազատ քալած են անոնք. ան-
 ծանօթ կը թուէր իրենց երկիւղն, մահն՝ մար-
 դոց ձեռքէն. իբրև բնակիչք ամբոց, բնակիչք
 լերանց...։ Գեղերը անբնակ կը գտնէինք, գրե-
 թէ ամէնքն ալ վրաններով ելած էին զօգաւ-
 անք, իրեն ոչխարները բուծելու և կթելու։

պատահեցանք վրանէ վրան, և ապա ժամանեցինք Կողան գեղ, ուր հանգեան մեր ծանր ընկերները: Խօսկ ոմանք՝ միասին առնելով գեղի կտրիճներէն դիմեցինք Ակներ. քանի կը վերելնէք, կ'անօսբանայ օդը, և նոր ու սխրալի տեսարաններ կը բացուին: Օլաման գեղ մը կայ առջնիս, ուր Ասորիք կը բնակին, և մի գեղեցկակերտ տաճար ունին. բայց իրենք և իրենց կանայք ու մանկունք բրջազգեացք, ազտոտ, սևացեալք: — Տէր Աստուած, Դրախտի քով, Դրախտի մէջ կը բնակին, և այսքան տղեւ է իրենց տիպն ու կենցաղն. անիծեալ պէտք է լինին անշուշտ, զի քիչ մը իրենցմէ վար բնակող հայք և Քիւրդք զարմանալի առոյգ, առողջ, սիրուն և գեղեցիկ են:

Օլամանէն անմիջապէս կսկսի մի ճակատաձև դիրք լեռան մը, կամ լանջաձև տեսարան մը, զոր կը ծածանէ սիւքն եղեմական՝ գոյն գոյն ծաղկանց և բանջարոց և կանանչ դալարեայ ծալէծալ ալիքներով, որոց կողերէն, ծոցերէն արծաթափայլ երեսք ջրոց բաց ու խուփ կ'երկին և կը հոսին առու առու, քաղցր ու մեղմիկ կարկաչներով, և կը թափին ձորառուն: Ծծելով լիաշունչ օդն ու հոտ Եղեմին, զբօսնելով այս հաճոյալից տեսլեամբ կ'ենենք զառի վեր: Ի վեր, որ գագաթն է այդ գեղեցի

ճակատին, և հոս ամենայն ինչ ոսկեղէն է: Արևուն ճառագայթը ոսկեփայլ: Թեք թռչնոց ոսկեզոյն: Չայն երգոց հաւուց ի ձայն ոսկելար քնարի: Յօղունք խոտոց և բուսոց ոսկի: Ծաղկունք ամենայն, և ամենուրեք ծաղկաւսփիւռ, շուշանն ու համասփիւռ, տերևն ոսկի, տեսիլն ոսկի, միայն քարեր կան բոսորային կարմիր. և այդ քարերու մեծամեծ բեկորներէն շէնքեր կը տեսնուին ի տեղիս տեղիս, զորս կը բացատրեն մեզ Կողզանցի Հայն և Օլամանցի Ասորիք, թէ Ազնաւորաց բերդ են. և Ազնաւորաց դերեզմանք: Քանի մը առատաջուր ակունք կը բղխին այս տեղէն, ամենն ևս անմահութեան ջրեր, բաց բուն Ակն՝ մէկ է, և ունի իւր վէպն:—Ամէն տարի, Համբարձման տօնին, առաւօտ, անմահութեան խնժոր մի հրեշտակներէն կը դրուի այս ական ջրի մէջ, ուր ամենէն կանուխ հասնողն միայն կը տեսնէ. բայց երբ ձեռն կը կարկառէ առնլու, խնժորն այլ ևս չերևիր:—Ափսոս: Բայց տեսնելն ալ հերիք է, ըսէք թէ ի՞նչ կերպ ի՞նչ գոյն և ի՞նչ մեծութիւն ունի:—Ո՛ր աղամորդին կարող է պատմել, կայ անոր նման բան մը որ հասկցնենք, երբ Դրախտն երթանք պիտի տեսնենք ու վայելենք...—Աւաղ Աղամորդւոցս, աւաղ մահկանացուացս:

Յանշափս այդ ջութէն, յանշափս այդ օղէն, յանշափս այդ տեղէն և տեսարանէն ճաշակեցինք. և ահա ընթերցողացդ ալ թիշ մը ճաշակ տուինք:

Ջուր մի ևս խմենք, հարիւր դիր խմենք, միշտ ծարաւ ենք:

Ըհիս մի երկու Քուրդ ընկերով եկաւ մեր քով. կշտամբեց զմիզ, թառով այդ ջութէն խմելու համար:—*գաւնէ բը հաշս*, որ ըսել է՝ աղբիւր երանութեան,—սուրբ է. մի պղծէր ամանով: *Գաւնէ բը հաշս*, առ բեզ մի նոր ճառագայթ, «Յաշտ առնէր Զրուանն», —«Աշտիշատ վիշապաքաղն Վահագնի, մեհեան Վահեմանեան. մեհեան և բագին ոսկեմօր ոսկեծին դից: Մեհեան Աստղկան դից, սենեակ Վահագնի...» (Ագաթանգեղոս): Այս շէնքերն ու տեղն ի Տարօն. իսկ բառը՝ թերևս այս տեղ աւելի կանուխէն ծանօթ:

* *

Ազնիւ ընթերցող, մի ստիպեր դիս, չեմ ուզեր զատուիլ այս հրանութենէն. բայց չեն ձգեր զմեզ հոն..... ետ դառնանք:

Այս անգամ հոգւոց վանքէն չենք երթար, այլ Գասրիկ դեղէն, ուր նշանաւոր բիւրդ Դըրբազ ալան իւր ընդարձակ, գոյն զգոյն և շքեզ վրանին տակ հիւրընկալեց զմեզ: Մետի գնա-

ցինք Գանքրուար գիւղն Հայոց. ելանք Գուրգե-
նի բերդ, որ շինուած է դարաբլուրի մը վրայ
բարձր և քարոտ. բարերու մէջ. փորածոյք,
ջրչեղջք, զընդանտուն, և իրեն կողերուն վրայ
մեծամեծ գերեզմանք, զորս կ'անուանէին՝ Ագ-
նաւորք :

*
* *

Դեռ ունիմ բաներ պարկ ու պուճախը
մնացած, որբան թափթփած և կորած լինին
այս հնգամեայ թափառելովս, և տեղէ տեղ,
պաշտօնէ պաշտօն զբաղելովս: Զօր օրինակ.
կ'արժէ որ Խնուն, Մանակերտն, Պուլանըխն,
Խլաթն, Արծկէն, ու Արճէշն, Բաղէշն, Դա-
տիկն, Գօզալ դարան, և Խոյթայ և Սամնոյ ե-
րեսը՝ իրենց գեղեցկութեամբ նկարենք յորս
հիանալիք և յիշատակելիք շատ կան. և Նորա-
նոր երևոյթներ ի տես գան:

*
* *

Բաղիշոյ գարունը ունի սքանչելի առան-
ձին ճաշակ մը. այդ ձորը երջանկացոյց զիս
տեսնել տալով հազարաւ թիւրթիւշն յիշատա-
կեալ հերեաթներու մէջ, զոր տեղացիք կ'անու-
անեն նաև «Տուտի խումրի»: Լսեցի իւր զմայ-
լելի երգերը, զորս կ'երգէր իւր զուտ ու բաղ-
ցը դայլայլով, որ կը լեցնէր ձորն ու անտառն.
արդարև հազար եղանակ գիտէ գեղգեղել, սա-

րեկի մը մեծութեամբ, աշեղ, լանջագեղ, թիկունք և գլուխը փայլուն ոսկւոյ դեղնութեամբ. թեւերը սևաթուխ, ծանր ու վսեմ նայուածք մը ու շարժուածք մը ունի. թռիչք արագ է, քայց ոչ մացառի փոքրիկ բիւլբիւլի նման վրժիկ վժիկ ու ճըռ ճըռ, և ոչ անոր պէս զաւյգակ, ոստոստիկ, ու մարդոց անտեսող. սա քնդ հակառակն կարծես հաճոյք կը զգայ ցուցնել իւր գեղն, և կ'ախորժէ երգել, երբ մարդ կը լսէ:

Բաղշոյ ձորի ծառերուն վրայ, ամէն իրիկուն երբ արեւը մար կը մտնայ, թփերու մէջէն մի ողորմուկ, սեղմուկ, ամէկոտ աղջկան մը ձայնի նման, սրտի դպչող չրվոց մը կը լըսուի. — «Սը՞հակ, սը՞հակ, սը՞հակ»... երիցս կը կրկնուի. քիչ մը կը լռէ, կը թուի թէ՛ արձագանքի մը կամ պատասխանւոյ մը կ'սպասէ, ապա անյոյս իր սպասածէն՝ կը կրկնէ ու կը կրկնէ — «Սը՞հակ, սը՞հակ, սը՞հակ»... մինչև առաւօտ: Պտուղտիկ, կատարդլուխ, վախկոտ, ամէկոտ այս թռչնիկն ո՞վ է, հարցուցի բարեկամէս — Վահ, չգիտես դու, քոյր մը ու եղբայր մը եղեր են որբուկ, իրիկուն մը Սահակ իր քրոջ ծամերը կը սատնրէր, յափշտակուեցաւ յանկարծ, արծիւ էր յափշտակուին թէ գազան՝ Աստուած գիտէ. ճշալու ձայնին հետ, սիրտ

կ'ենէ բրոջ, Աստուած, ինձ հաւքու թիւեր տուր.
 Թունիմ իմ աղբրուկ գտնեմ: Աստուած թե
 տուեր աղջըկան. ու դեռ սանտրն էլ վեր գլ-
 խուն: Այն օրէն ի վեր ծառեր ու դռներ կը
 թափառի, լիւներ ու անտառներ կը թռի ու
 կը կանչէ «Սը՞հակ, սը՞հակ, սը՞հակ»:

* *

Վանայ ծովու դստերներէն են Արջակու
 ծով, և Սպահասն զօրռն՝ Բերկուայ հանդէպ-
 մի մատաղ և խարտեաշ դստրիկն է Սիփանայ
 Սուլթէնն. և երկու ևս ունի մին քան զմիւսն
 գեղեցիկ՝ Նազիկայ լիճ Խլաթայ վրան, և Խաչ-
 յռայ լիճ յԱպահունիս (ի Պուլանըխ), Բլէճան
 լերան հետ կարգած: Նազիկն՝ նազելի է անու-
 ամբ և տեսքով, փափուկ և անոյշ իր ջրովն
 ու ձեւերով, բայց Խաչուն աւելի խորհրդաւոր
 և ուշոյ արժանի է, որ ունի իւր վէպն:

Այս լիճը բրոր ու պզտոր է միշտ, և փւր
 խորէն կը յուզուի ու ձայներ կ'արձակէ, և
 ահա իւր վէպն:

«Հնոց ժամանակէ հետէ մնացած կռա-
 պաշտ թաղաւոր մի եղեր է, անունը Պրնօշ,
 որ կը նստէր ի Լաթար (գեղ է տյժմ Լաթար՝
 բայց կը ցուցնէ թէ մեծ տեղ մը բռնեալ է
 ժամանակաւ), իւր հօթն զաւակաց համար
 հօթն բերդ շիներ և ամէն մէկը մէկ բերդը

նստեցուցեր. ջոջ տղան դրեր Բլէճանու բերդը, (այն լեռան վրայ բերդերու հնութեան հետքեր դեռ կան): Պռօշ թագաւոր շատ գորընդեղ է եղեր, հաւլունի ¹⁾ թուր մը ունէր, Պռօշն իր ծերութեան ժամանակ կը մտածէ թէ այս թուրը իր որ մէկ տղային քով մնայ՝ մէկանոնք պիտի սպաննէ. բան մը չկայ որ այդ թուրին դէմ դնէ. խաղաղութեան համար կը կանչէ իր մեծ որդին, ու թուրը կուտայ անոր, կրտէ,— Տար նետէ այդ լճին խորը. Տղան կ'առնէ թուրը, բայց՝ ափսոս չէ, կրտէ, հորոնցնեմ այս, կը պահէ տեղ մը, և կը դառնայ կը պատմէ հօրը թէ՛ նետեցի լիճը, — Ինչպէս եղաւ լիճը, կը հարցնէ Պռօշն,— բան մը չ'եղաւ, կ'ըսէ տղան. — Գնա, բեր թուրը, պահեր էս դու, կըսէ հայրն, և կը յանձնէ կարգով մէկալ տղայոց. ամէնքն ալ ջոջ եկրօր արածին պէս կանեն, և Պռօշն ետ կ'առնէ ու կուտայ պղտիկ տղային, — Տար, նետէ լճին մէջը, կըսէ, կեցիր, տես ինչ կը պատահի, դարձիր պատժէ ինծի: Պզտիկ տղան հօր ըսածին պէս կ'ընէ,

¹⁾ Հաւլունի՝ կը նշանակէ հաւու ուլնի՝ իբր թէ երկաթը կը մանրեն կորեկի պէս, կուտան հաւերուն, կ'ուտեն, և անոնց ծերտեղը ժողովելով կրակով կերեն, ելած երկաթը կը լինի զուտ չալիկ և զարմանալի սուր ու կտրուն:

և կը դառնայ կը պատմէ թէ՛ բրորաւ ծով, պղտորան ջուրեր, ձկներ թափան ի դուրս, գո՛ւռ, գո՛ւռ, ձէներ կուգար լճի խորերէն: Օրն ուրբաթ էր որ թուրն ինկաւ լիճը. այն օր այս օր ամէն ուրբաթ օրեր կը փոթորկի խորէն ծովը. կը խառնուի կը պղտորի ջուրը: Դաս մը քաջեր բռներ են զթուր, դաս մը քաջեր էլ կան որ կուգան խլելու, և այդ չփոթէն կը գոռան ջրեր: Գոռը թրջում բրած է որ երբ այս ծովը ցամբի, այդ թուրը բռնող ձեռք մը աշխարհ կուգայ, մնացածն Աստուծոյ դիտնալիքն է»:

Թէ Նազիկն և թէ Խաչու լճակներ ունին իրենց մէջ հրեղէն աղջիկ, ունին հրեղէն ձիեր, հրեղէն գոմէշներ, որոցմէ կը յըղանան երգեմն գեղերու մատակներն, և կը ծնանին ճեփ—ճերմակ ու անդալատ, Խաչուկէն վըտակ մը ջուր շարունակ կը վաղէ ջաղացքներ և արտերը, բայց չէ եղել օր՝ որ պակսի իւր ջուրը:

ՀԱՄՈՎ-ՀՈՏՈՎ

ՃԱՇԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ

ՎԱՍՊԱՌԻՐԱԿԱՆ ՆԻ ԻԻՐ ԳԱՒԱԲՆԵՐԸ ¹⁾

Վ Ա Ն

ՎԱՆ ՔԱՂԱՔ ՆԻ ԱՅԳԵՍՏԱՆ. Տեղագրութիւնը ծանօթ լինելով, աւելորդ է նոր նկա-

¹⁾ 1880—81 Վանը գտնուածս միջոցին, թէ այցելութեամբ և թէ այլ և այլ առթիւ Վանայ չրջակայ գաւառաց մանրամասնութիւնք ի գիր անցուցի, որոցմէ համառօտած էի սոյն գործը, ոմանք Վանայ մէջ գաղափարելով սոյն յօրինածէս, իմ մեկնելէս յետոյ տեսայ հրատարակեալ լրագրաց մէջը, իբրև իրենց աշխատութիւն: Զարմացայ, բայց լռեցի, զի նոր չէր մեր մէջ այդպիսի անպատկառ գործողութիւն, այն է գրական գողութիւն, և այն՝ բազմապիսի և բազմահնար եղանակաւ: Գործոյս մանրամասնութիւնը ստուար լինելով, համառօտութիւնն կը դնեմ միայն աստ, յուսալով թէ՝ համ ու հոռոմ'ալ այս պիտի ընծայէ բանասիրաց: Ս. Գ. Վ.

ըագիր ընել, ինչպէս ծանօթ է նաև իւր հռչակաւոր քարաքերդը:

Բուն քաղաքը պարսպամէջ է, ուր են կառավարութեան պաշտօնատունները և զօրանոց, և դատարանները, և բոլոր շուկայները ու խաները: Պայ և մաս մը շուկայի Արաբք ըսուած հրապարակը՝ Այգեստանեայց մէջը: Բնակչաց բազմութիւնը սփռեալ է յԱյգեստան, որոյ երկայնութիւնը կը տեսէ մէկ ժամ, նոյնքան և լայնութիւն:

Վաճառականութիւնը ստորին վիճակի մէջ է, արհեստներն ընդհանրապէս հայոց ձեռքն են, որք թէպէտ հեաաճուտ, ճարտար, քայց ոչ հարուստ: Մօտ տարիներս քանի մը նոր գործարաններ բացուած էին տեսակ տեսակ Մանիսայի, և Չամի, հալէպի, ու Պուրսայի ապրանքներու տեսակներ կը գործէին. ինչպէս նաև տեղական տեսակ մը ապուի, որ ընդհանրացած է գրեթէ տեղացիներու մէջ հագուստ չինելու: Արդէն Վանայ շալերը ծանօթ են:

Վանայ լիճը կարող է խիստ օգտակար միջոցներ ընծայել երկրի յառաջագիմութեան. եթէ շողենաւ ունենայ, որուն շահը նախատեսելով Պօլսեցի Ազնիւ հայերէն քանկները՝ առանձնահոգութեան արտօնութիւն առացած են Վեր. Օսլթանէն, ընկերութեամբ շողենաւ քա-

նեցնելու, ածուխի հանքերը պեղելու, և ճանապարհները շինելու. ինչպէս յայտնի է բազմաց-
բայց դեռ չսկսան:

Ծովը քաղաքէն 20 վայրկեան հեռու է յԱ-
րևմուտս: Քաղաքի և Այգեստանեայց հիւսիսային
սահմանը կը գծեն կարգ մը քարաբլուրներ,
Լեզֆայ փարք, Ակրփի, Մհերի դռուն, Զըմբ
զըմբ մաքաւան, Ծրտոս փար և այլն որք ի-
րենց անուանց չափ՝ հետաքրքրական աւանդու-
թիւն, պատմական վէպ, և յայտնեալ աւ ան-
յայտ հնութիւններ ունին, իբրև տեղի բերդից
և մեհենեաց:

Բնակիչք քաղաքի և Այգեստանեայց՝ են
Հայք և Թուրք: Վարժարանք Հայոց 9, ուսա-
նող մանկանք՝ 1370. օրիորդք՝ 220. Նախ
Արարատեան և ապա Հայոց Միացեալ Ընկերու-
թեան անունով վարժապետանոցը յԱյգեստանն
էք. 67 աշակերտներով. որ ինչպէս յայտնի է՝
փակուեցաւ. և այժմ Գ. Մ. Փորթուգալեանն
Կեդր. վարժարան մը ունի բացած:

Ընթերցարանի և Լաւրանի ընկերութիւն-
ները ալիմն էին, և մէկ ժողովաւեղի, (գրուպ):
Ազգային զգացումն երիտասարդաց մէջ չափա-
զանց վառ, իսկ ինն սերունդը՝ մեռեալ: Գային
մաս մալ. որ այս երկու ծայրի մէջ կը գլու-
նուէին:

Թուրքերը ունին մէկ *Րիշտիյէ* և հինգ *Մէսրէսէ*. ուսանօղը՝ 320:

Կլիմայն բարեխառն է. բայց ջուրը ոչ շատ լաւ: Սերունդը առոյգ, աշխոյժ և կարմրերես. բնութեամբ ուրախ և զուարթ: Կանայք բազմածին:

Տեղական ախտ՝ կամ հիւանդութիւնք եւսովորաբար դող և ջերմ. խիթ որովայնի, և *հոռննայ*, որոց ենթակայ կը լինին շատերը ուտեստի և ապրուստի զգուշութիւն չընելով:

ՃՐՋԱԿԱՅ ԳԻՒՂՕՐԱՅՔ ՎԱՆԱՅ. Որոյ սահմանակողմերն են *Հայոց ձոր*, *Մահմուտսի* (որ է *Խօշաբ*), *Բերկրի*, և ծովուն Արեւելեան ափը որ կըսուի *Թիւնար*, որք հեռու կը գտնուին Վանէն կէս ժամէն մինչև ինն ժամ. Օդը բարեխառն, դիրքը լեռնային և դաշտային խառն, մշակութիւնը ոչ լաւ զարգացած, հւստի և ոչ արդիւնաւոր: Ջուրը նուազ, ոչուն համար ստիպեալ հրեք տեղը լճակներ են շինած Վարդայ լեռան գարնանային ջրերը ժողկելու, արտօրայքը ոռոգելու համար ամուր. Ասոնք են *Քէշիշ կէօյ*, *Էրմահից կէօյ* և *Տօնէայ կէօյ*: Արճակ գեղին մօտ կայ և մի բնական ծովակ, բայց անպէտ: Վարագ լեռն իւր մանր ու մեծ թներով բռնած է այս դաւառը: Վանայ մեր:

ձաւորագոյն գեղերն են Արտամետ, Չահրաղի, Ավանց, Ալիւր և այլն, զարգարուած են Այգեհոտաններով, որոց թէ պտուղներ և թէ գինին առատ ու անուանի են: Ճանիկ զիւղի ունի Այի հանք: Էրմանց գեղն ունի քարածուխի հանք: Մարմետ գեղի առջևէն Սեւ գեղը կը թափի ծովը, որ առաջին քանդակ է ձկանց՝ զարնան ժամանակ: Ավանց գեղը Վանայ միակ և մեծ նաւահանգիստն է. ուր և նաւեր կը կերտուին: Սոյն շրջակայից մէջ կը գտնուին հին բերդօրայք, մասնաւորապէս յիշելու արժանի է Ամուկ բերդը: Կան 13 վանօրայք, յորս նշանաւոր են Վարագ, Լիւմ և Գոռց Անապատները. Խաթուն Տիրամէր, և այլն: Թիւ գիւղօրէից 118. բնակիչք Հայ, Թուրք և Քիւրտք: Վարժարանք Հայոց 16. ուսանողք 2800, որոցմէ իբր 100՝ աղջիկ են: Միացեալ ընկերութեան վարժարաններ կան Կիւսնէնց, Խաւակոնիս և Այիւր գեղերը: Սոյն գիւղօրէից Հայոց Ազգային զգացմունքը սակաւ զարգացումն ունին:

ԲԵՐԿՐԻ գաւառ Վանայ ծովուն Երեւելեան հիւսիսակողմն՝ ընդ մէջ «Շրջակայ» կամ «Թիւմար» անուանեալ գիւղօրէից, «Մահմուտի» և «Արճիշոյ» գաւառաց: Սահմանադրուի ունի-

Պարսկաստանը, ուր կ'իյնայ Թաղէոս Առաքելոյ վանքը Պարսից բաժնին մէջը, և Աւարայր, Նախավկայի վանքը:

Գաւառագլուխն է Բերկրի բերդաւանը՝ 12 ժամ հեռի Վանէն. այս գաւառին կը վերաբերի Արաղայի մեծ հովիտը, որոյ մէկ ծայրը կը կցի Պարսից, միւս կողմէն ալ Պայազիտ: Օդը դանաղան՝ ըստ լեռնային և դաշտային դրից, ջուրը առատ: Բանդի մահի գետը Արաղայէն ծաւելով կազայ Բերկրիի մօտէն կը մտնէ Վանայ ծովը. ուր երկար պարանոց մը կը կազմէ շամբերով, և ունի հնաշէն կառարակապ կամուրջ մը: Վանայ ծովու ամենէն նշանաւոր գետն է այս՝ իւր ջրոյն և ձկանց առատութեամբ: Աոյն գաւառին կը վերաբերի նաև Սպահան կէօշ անուն բնակ մը՝ բաժակաձէ փոքրիկ լեռան մը վրայ՝ Գործոթ գետին մօտերը, որոյ ջուրը կ'առնուի չրջակայ դաշտը: Ընդհանրապէս հողերը արգասաբեր են, իւր լեռները արտառով լի: Հոս է նաև Թոնիտ բուսած հրաբուլգի լեռը, որոյ ստորոտներէն ծծումք կը հանեն. և նաև թի կամ կազի աղբիւրներ գտնուեցան Առաւելեանց Պ. Նազարէթի¹⁾ ձեռամբ, բայց մնացին անգործագրելի:

¹⁾ Այս գործօն և եռանդուն Վանցիք, որ երկար դեգերեցաւ ի Վան և ի Պոլիս արտօնութեան,

Արադայի դաշտին մէջ հարիւրի չափ աւերակներ կիրական գիւղօրէից, աւերակք բերդերու, և զարմանալի այրեր ու խոռոչներ: Այս սրտնչելի ընդարձակ դաշտին մէջը այսօր միայն 400 տուն Հէյտարանցի քրդեր կան. երկիրները ձրգուած են անմշակ, միայն ոչխարաբուծութեամբ կապրին: Բերկրիի շուրջը կը բնակին Նաև Լըւեցի աշիրաթ քրդերը՝ և Եզլիտներ, որ անուանի են քաջութեամբ:

Ինն գիւղօրայք կան Հայոց, և միակ վանքն է Տէր Յոսէփան որդիւն, ընդարձակ հողերով. բայց չէնքհիւր աւերած այս վերջին պատերազմին: Բնակիչք են Հայ եւ Քիւրդ: Աշիրաթը՝ Հէյտարանցիք՝ իբր 4600 հոգի, Լըւեցիք՝ 500, Եզլիտիք՝ 400:

Վարժարանք Հայոց 2. ուսանող մանկունք 195. Միացեալ ընկերութիւն Հայոց վարժարան մունի Գործոթ գիւղին մէջը, որ վաւառին ամենէն նշանաւոր գեղն է Հայ բնակչաց բազմութեամբ և Ազգային ղզգցմամբ:

ձեռք բերելու համար այդ տեղէն կազ հանելու, որոյ փորձն եղած էր արդէն, և քանի մը տարիէ ի վեր անձամբ գնացեր կ'աշխատէր Բագուի նաւթահանքը, գործնականապէս այդ արուեստը սորվելու մեծաւ ցաւով կը լսենք թէ այս տարի զոհ է գնացեր այդ աշխատութեան, մնալով հանքին մէջ:

ՄԱՀՄՈՒԴԻ կամ ԽՕՉԱԲ գաւառը «Հայոց ձորի», «Նորդուղի», «Աղբակու», և «Բերկրի» գաւառին ընդ մէջ. հիւսիսէն ալ կը հասնի մինչև «Գօղուրը», որ այժմ Պարսից ձեռքն անցած է: Գաւառագլուխն էր Խօջաք բերդաւանը, իսկ այժմ՝ Սառաջը անուն մեծ գեղը, որ հեռի է Վանէն 10 ժամ: Դիրքը մեծաւ մասամբ դաշտային, ունի նաև գեղեցիկ և արօտալիր լեռներ. լեռանց մէջը նշանաւոր է Չուխը: Օղը՝ լեռնակողմեր՝ ցուրտ. իսկ հովիտները՝ բարեխառն: Հողը բերրի, ջրաւէտ, կը սնուցանէ բազմաթիւ և ընտիր խաշինք ու աղնիւ նըժոյզներ: Ունի գետ մի երկճղի, որ միանալով Խօջաքայ գէտ անունով կուգայ մինչև Հայոց ձորը, ուր Անգյ գեղի առջևը կ'անուանուի Անգըղայ գէտ և կը թափի Վանայ ծովը, այս գետէն ալ առատ ձկունք կորսան:

Մահմուդիէն ևս շատ ընդարձակութեամբ ամայի երկիրներում և աւերակ գեղեր ունի (Այս գաւառի մէջն է Սով. Կեղը. Յանձնաժողովոյ գնած Սալախանէ գեղը):

Գաւառիս Քիւրդ Աշիրաթներն են՝ Մուկուրցիք, Թակուրցիք, Մլանցիք, Համսկանցիք, որոց թիւն է 6950, և Եղիտիք՝ 2100. Թէ Քիւրդք և թէ Եղտիք՝ վրանաշրջիկ են, խաշնաբոյժ և անասնավաճառք, որք մեծ հարստու-

Թիւն ունին: Բնակիչք են Քիւրդք, Ասորիք և Հայք: Վարժարանք Հայոց՝ 2. ուսանող մանկունք՝ 91: Ազգային զգացումն լաւ:

ԱՂԲԱԿ գաւառ, կամ ՀԷՔԱՐԻ «Մահմուտի», «Ջուլամերգ». և «Կէվէռ». գաւառաց միջև, հիւսիսի արևելքէն ալ կը հասնի Պարսից սահմանը՝ Սալմաստը, Գաւառագլուխն է Պաշգալէ աւանը, Վանէն 18 ժամ հեռի: Դիրքը դաշտային, ունի և բարձր ու ցած լեռները խոտաւէտ. ջուրը առատ. կան մի քանի վտակները ձկնալիւր: Օդը ցրտային է, հողը բերլի. կը սնուցանէ ընտիր ոչխար, կով, եզն և գոմէշ: Սոյն գաւառի Սօրաճէր (որ ըսել է կարմիր վանք) անուն գեղին մօտ կաւիճի բլուր մը կայ:

Աղբակու մէջն է Ս. Բարթոլղիմէոս Առաքելոյն անուամբ հոյակապ վանքը, ուր մեծ և ցաւալի անցքեր տեղի ունեցան այս վերջին պատերազմին. կան նաև ուրիշ հոյակապ վանքերու, բերդերու և ապարանքներու աւերակներ, շինուած Արծրունեաց հարստութեան ժամանակը, և Արծրունի թագաւորաց գերեզմանք: Վարժարանք Հայոց 9. ուսանողք՝ 308: Ս Բ. վանքը 13 գեղերօթիկ աշակերտ ունեցաւ 1880 ին, իսկ յաջորդ տարին այդ վանքը՝ 8

տարի պայմանաժամաւ Վանայ ազգ. Վարչութեան կողմէն և Պատրիարքարանի բարձր հովանաւորութեամբ յանձնուեցաւ Հայոց Միացեալ ընկերութեան՝ կանոնաւոր վարժարան մը բանալու, և վարժարանին շէնքին համար 200 ոսկւոյ գումար մը նուիրուեցաւ Սով. Գեղր. Յանձնաժողովէն Գոլյումեան Քերօլբէ Էֆէնաթի ձեռամբ: Վարժարանը շինուեցաւ, բայց յաջող ընթացք մը չկրցաւ ընել. Սոյն գաւառի այլ ազգ բնակիչներն են՝ Ասորիք, Հրէայք: Աշիրաթ ցեղերն են՝ Զկակ և Արսօշցիք. թիւ բրդաց՝ 8608:

Այս գաւառը շարունակ առ և տրոլ և ամեն առթիւ յարաբերութեան մէջ է Սալմաստի հետ: Աղգային զգացումն նոր արծարծած:

Գէվէնի գաւառը կից կը համարուի Հէրարիին և Նոյնպէս Պարսկաստանին սահմանադիւնն է. իւր շրջապատ գաւառներն են՝ «Աղրակ, Զուլամէրկ, Զգիբէ, Ռէվանդիւզ», և այլն: Գաւառագլուխն է Տիգէ մեծ դիւրը, Վանէն 25 ժամ հեռի: Նէհրի, կամ Նէյրի անուն գետը կը բնակէր հռչակեալ Զեխ Ուպատուլահը. Նէհրի գետ է նաև: Այս գաւառը գրեթէ ամբողջովին Քրդերէ և Ասորիներէ բնակեալ է, որք կամաւոր անձնանուէրներ էին Զեխն և անոր օճախին: Գան մաս մալ Հայոց, որք

մեծ տարբերութիւն մը չունին իրենց գաւառակիցներէն:

Դիրքը՝ լեռնային, դաշտային և ձորուտ, ունի ամուր կիրճեր: Օդը՝ դրօշ համեմատ կը զանազանի: Երկիրը ջրաւէտ, խոտաւէտ, մացառոտ, և արգասաբեր: Երկու զիւզորաք կան Հայաբնակ Տիգէ և Կարապէշ: Աւելի բազմաթիւ են Քիւրդը, և Ասորիք, կան և քանի մը հարիւր հրէայք:

ՋՈՒԼԱՄԵՐԳ Գաւառ կից է «Գէվէզին, Աղբակին, Նորդուզին», կայն, ամուր լեռանց և խոր խոր ձորերու մէջ կը տարածի, ունի հովիտներ և դաշտեր: Գաւառապետին է Ջուշաւէ-րիգ ականք, Վանէն հեռի է 24 ժամ: Օդը զանազան է, ջերմ, ցուրտ և բարեխառն, ըստ դրօշ տեղեաց. ունի անտառներ և պտղատու ծառեր. կը սնուցանէ ընտիր տեսակէն այծ և ոչխար, ջուրը չքնալ և առատ: Բնակչաց ամենաուրեմ մասն Նիստորական Ասորիք են, որոց Կաթուղիկոսը — Մար-Չման կը նստի Գօջա-Ախա գիւղը. և իր ժողովրդեան միանգամայն հրամանատարն էր՝ խորհրդակից ունենալով Ազգին Մէֆթըները, որք տանուտիրական դիրք և պաշտօն ունին: Այս Ասորիք որքան համբաւ հանած են, սակայն շնորհքը աւելի քրինց լեռանց

ամբողջեան և ձորոց խորութեան է. սակաւապէտ կ'ապրին իրենք և հարստութիւն չունին. վարժարան, ուսմունք և քաղաքակրթութիւն անծանօթ է հոն: Երբեմն միսիօնարներ, շրջող հիւպատոսներ կամ ասոնց թարգմաններ գացեր էկեր են մէջերնին, ընկուզենիի վաճառականներ ևս մուտ գործած են. Վանայ և իրենց շրջակայ Հայոց հետ ծանօթութիւն ու յարաբերութիւն ունին, մանաւանդ այս վերջին տարիները:

1880, հոկ. ամսոյն, մի Գերմանացի, Վաաշ անուն, Անգղիայէն եկաւ, շատ մը տպեալ Ասորերէն գրքեր ու տպագրութեան մամուլ մը բերելով՝ դնաց Մար Շմանին մօտ, իբրեւ լուսաւորութեան Առաքեալ, սակայն երկու տարիէն, ետոյ վերադարձաւ անպտուղ՝ զինքն առաքողաց քով:

Ջուլամէրգի Հայոց թիւ խիստ սակաւ է, Ասորիք մինչև 70000 կը հաշուին, և քանիմ մը հազար Քիւրդք:

ՀԱՏԱԽ, ՆՈՐԴՈՒՋ և ԿԱՎՐԿԱՆ գաւառք միացեալ: Գաւառագլուխն է՝ Հասախի թաղ, Վանէն 16 ժամ հեռի, զիրքը՝ լեռն և ձոր, օդը՝ ջերմ և ցուրտ, անտառուտ, ջրալից, ունի տեղ-տեղ և փոքրիկ հովիտներ, բարձրաբերձ ա-

պառաժներ, և քարանձաններ: Ակունք Տիգրիսի կամ Չաւս գետոյն կը բղխին Նորդուզէն, որոյ ջուրը Չատախու միջով կ'անցնի. և իր մէջն ունի քարեհամ կարմրախայտ ձուկն առատ առատ: Այս գաւառները կը սնուցանեն ընտիր և բազմաթիւ ոչխար ու այծ, մասնաւորապէս չորշ կամ Ճիշիկ, յորմէ կառնուն դիւթիկ. (նոյնը ունի նաև Զուլամէրգ). կը գործեն գոյնզգոյն և թանձր ու բարակ ազնիւ շալեր. քաղաթիկ, արայ, ևայլն: Նորդուզայ կը վերաբերի հռչակաւոր Հոգւոց վանքը:

Անուանի են Չատախի ընկոյզ, մեյր, և այլ և այլ միրգեր: Նօրդուղի և Զուլամէրգի մէջը կայ զըռնիխի հանք, և Չամանխ գետին մօտ՝ ընտիր քարածուխ գտնուած է: Բնակչաց քաղմաթիւ մասն կը կազմեն Հալք, ապա Քիւրդըք, ապա Ասորիք՝ Նորդուղի կողմն: Վարժարանք Հայոց 7. ուսանողք՝ 487: Գաւառացս Հայոց Ազգ. զգացումն նորարծարծ:

ՄՈԳՍ, ՄԱՄՌՏԱՆՔ և ՍՊԱՐԿԵՐՏ գաւառք: Գաւառագլուխն է Մոգս աւանք, Վանէն 18 ժամ հեռի: Սպարկերտը այժմ կը վերաբերի Սղէրտին՝ Բաղիշոյ կուսակալութեան ենթակայ: Դիրքը այս դաւառաց՝ լեռնային ամուր, և բարձր ու խոռոչ անտառնե ու, և մեծամեծ ժայ-

ռերով: Օղը՝ ցուրտ և ջերմ: Ջուրն անհիւ եւ
առատ, բնակիչք կարի քաջառողջ: Կը անուշա-
նեն ընտիր ոչխար և յռռ այծ, առատ և պա-
տուական մեզր ունին: Անուանի են մրդեղէն-
ները, խաղող, չամիչ, ռուպ, ընկոյզ, տանձն,
հայլն: Հոս ալ պիտուական շալ և արայ կը
գործեն, և կը շինեն զբաղ քապ կօշիկները,
նոր մազով կամ կանեփով հիւսուած կօշիկ է-
տակն ամբողջ բնեռներով, ձիւնի և քարի վրայ
բալելու յարմար:

Մոկանց լեռանց շղթայն մի և նոյն է,
որ Գէվէռէն, Ջուլամէրդէն, Նարդուզէն, Շա-
տախէն ձգուելով կու զայ, այն է Տաւրոս, և
կը շարունակէ դէպ ի Բաղէշ:

Մոկաց գաւառի մէջն է Փռդկոյ Ս. Գէոր-
գի վանքը՝ որ այս կողմի Ս. Բեռնարդոսն է,
միակ ապաստանարան ուղեւորաց, բուքիրու և փո-
թորիկներու երեսէն. հռչակաւոր իւր արապա-
ւով: Սուրկերտի մէջն է՝ Ապարաւնից Ս. Խա-
չի հոյակապ վանքը, որ այժմ դարձեր է Քըր
դաց ձեռքը խոտի մարագ: Ջրոյ մեծ վտակ
մը կը բաղկանայ Մուլսէն՝ համանուն, որ կ'օ-
ժանգակէ Տիգրիսին:

Բնակիչք Մոկաց, Մամուտանու և Սպարկեր-
տու են Հայք և Քուրդք: Մոկաց, Շատախու և
խրենց մերձակայ գաւառները երթեկ Աշիրաթ-

Ներ կան բազմաթիւ և բազմացեղ. որք Մուսուլայ կողմերէն կուզան ամառը, և ձմեռը կը մեկնին. որոց վրայ յատուկ ծանօթութեամբ պիտի խօսինք յետոյ:

Այս պաւառաց Հայոց Ազգ. զգացումն լաւ է. պիտաւորապէս Մոկաց մէջ, ուր կայ վարժարան 2. ուսանողք՝ 91:

ՀԱՅՈՑ ԶՈՐ, ՈՍՏԱՆ և ԳԱԽԱԶ պաւառ: Հայոց ձորը Վան քաղաքի պաւառն է, և Ոստանը Գաւաշին միացած, յորս միւտիւրներ կը նստին: Գաւաշի պաւառագլուխն է Նոր գիւղի խաւը, Վանէն 9 ժամ հեռի. իսկ միւսները՝ Ա. 4 ժամ, Բ. 6 ժամ: Ասոնք կիյնան Վանայ հարաւակողմը, ծովափնեայ: Այս պաւառաց ետեւը պարսկի պէս բարձրացած են Նորյուզի, Չատախու և Մոկաց քարալիւնները: Հայոց ձորը՝ հովիտ է, և Խօշաբայ գետը ու Չամիրամայ ջուրը իւր միջով կ'անցնին: Ոստանն ու Գաւաշը գաշտային և լեռնային են, ջրաւէտ և օգտաւուն, պիղերը յաճախ մրգաբեր և անպտուղ ծառերով զարդարուած, բայց երկիրը ոչ հաւասար արկասաբեր:

Ազգային նշանաւոր և նուիրական յիշատակներով լի են այս պաւառները. Հայկայ ճակատամարտի և յաթմնակի ձորը. Արրահամ խոտ-

տովանողի վանքն ու շիրիմը. Վարդ պատրիկի գեղն ու գերեզմանը. և այլն. իսկ Ոստանայ մէջը՝ ամենացանկալոյն Եփրէի գերեզմանը՝ Մ. Նշան վանքին մէջը. Գապկայ և Գուրգենայ բերդը՝ Ոստանայ կապանին վրայ, ծովափը, ուր քարերու վրայ խոշոր տառերով քանդակեալ գեռ կը կարգացունն անունները. Գաւաշն է. Ռըշտունիք՝ ուր է Նարեկայ վանքը, Արսու լեռը. հոն ծովուն մէջը իւր շէնքով և դիւրով հիանալի տաճարն Աղթաւնաւայ ակրներով կը ծփծփայ. և հանդէպ՝ Առսէր կղզին, և այլն. Բնակիչք սոյն գաւառաց են Հայք և Քուրդք:

Վարժարանք Հայոց՝ 12. ուսանողք՝ 566: Վարժարանին մէկը Նալեկայ վանքին մէջը բացուած էր վանքին ծախքով. և մէկը Հայոց ձորի Գեւմ գեղին մէջը՝ Պօլսոյ Բարեգործական ընկերութեան ծախիւք բացուած է Հայոց Մի. տցեալ ընկերութեան ձեռքով:

Այս գաւառներն ունին 14 վանք. Ազգ. գլխացումն՝ վանքերէն հոռի եղած գիւղերու մէջը վառ է:

ԿԵՑԱՆ, ԿԱՐԿԱՌ և ԿԱՐՃԿԱՆ գաւառք. Կարճկանը՝ որոյ գաւառագլուխն է Եղեգիս կամ իրեն մերձաւոր Ողտաւց գեղը, Վանէն հեռի է 18 ժամ. Դիրքը լեռնային և ձորային.

բարձր, ամուր և սուր ժայռեր, խոր և պտուտաւոր ձորեր և կիրճեր, անտառոտ, արօտաւէտ, լերանց գաղաթը մըշտածին: Վան քաղ-րի վառելափայտ և ածուխը Կարճկանէն կը բերուին ամէն տարի նաւերով: Օդը ջերմ և ցուրտ ըստ եղանակի դրից: Իւր ծովափնեայր սրանչիլի են տեսարանօք. բնակիչք առողջ. մըշակիլի հողը բերրի բայց քիչ: Ջրերը խոխոջալով անցուղարձ կընեն անտառաց և ծծմակաց մէջէն: — Ջուիցերիոյ լեռնային գաւառնիրը կը յիշեցնեն դիտողի մը:— Այս չղթայն չարունակութիւն է Մոկաց լերանց, որ նոյնն է ըոեղ՝ աւրոսին: Ջանազան հանքերով լի կը պատմեն, բայց անյայտ, Կապուսկոյ լեռը կապարի և երկաթի շտեմարան լինելը այսօր իսկ կը ցուցնէ դիրքը, և *Ընճաֆ* գեղի ու Մ. Յակոբ վանքի միջևը երկաթի մեծ բալատեղի մը ցոյց կուտան գեղացիք, պղինձ ևս կայ եղեր:

Կարի աննըման տեսակ մը բար կայ ջաղացրի ի Կեցան, որ կը բանի մինչև 20 տարի դիմանալով, և Կարճկանէն աւելի անտառներ ունի Կեցանը:

Կարճկանը ծովեզերքէն դժելով մինչև Դասփան բերդապեղն, Բաղիշոյ մէկ քանի գեղերը մէջ կը մտնան, ինչպէս նաև Գօզաշդաւան,

բայց երկրի բնական ձևը կը պահանջէ որ Բաղէշն իսկ իւր զեղերով, և *Խիզան, Բօհճան* ու *Բաշվաշ* գաւառները որ Սգերտին են, հետեւաբար և Բաղէշին, գտնուելով Մոկաց լեռան գծին վրայ, միացեալ համարուին Վասպուրականին հետ իբրև Տաւրոսի լեռանց այս երեսին, կամ միջաբնակ գաւառք, ինչպէս պատմաբանութեամբ ալ՝ իբրև Արծրունեաց տուն:

Բնական դիրք Խիզանու, Բարվարու, Բօհտանու և Բաղիշոյ նոյն են, այոյնքն՝ ժայռ, անտառք, բարձունք և խորք, կիրճք և անձաւք. բայց մրդաբերօր և այգեստանեօր աւելացած: Խիզանու, Գարկառոյ, Գեցանայ և Կարճկանից գեղերն ալ վերջին տարիներս Բաղշոյ կուսակալութեան ենթարկուեցան. սրոց բնակիչք են Հայք և Քուրդք: Հայոց վանօրայր 11: Վարժարանք Հայոց՝ 3, ուսանողք 246: Գօլտոյ մէջ կազմեալ՝ և Վանայ մէջ ճիւղ մը ունեցող *Խիզանու* ընկերութիւնը յատուկ վարժարան մը ունի Խիզանու Եղէգիւս գեղը և այլ քանի մը տեղ: Հայոց միացեալ ընկերութիւնն ալ Գարճկանից Եղէգիւս գեղի վարժարանը իւր տեսչութեան տակն առած էր, ինչպէս նաև Արաբատեան ընկերութեան ձեռքով բացուած վար-

Ժարան մը՝ ցայժմ Միացեալ ընկերութեան ձեռքով կը շարունակուի Դասփաճ պելլը:

Դատվանէն դատ Կարճկան ունի շատ մը նաւահանդիստներ, որոց պլսաւորներն են՝ Սորք, Խնժորիկ և այլն: Ազգային պագումն ի տեղիս տեղիս լաւ:

ԱԽԼԱԹ գաւառ: Յամարաւ հեռի է Վանէն 30 ժամ շրջան ընելով ծովիցերը, իսկ նաւով 7½ ժամ, որ կիլնայ «Բաղիշոյ, Մշոյ — 2խուրայ, Պուլանքիսայ և Ալճավագու» միջև. այժմ կը վերաբերի Բաղիշոյ ունի գաւառը: Դիւրը լիւննադաշտ է, իսկ ծովափը հարթ: Օգը բարեխառն, հողը բերրի, ջրաւէտ, ունի նաւահանգիստներ, Իրիւ քաղաք ի հնումն և ծաղկեալ Հապարացուց օրերէն՝ նշանաւոր շէնքեր և աւերակներ ունի, բարափոր սենեակները, տները, ամբողջ եկեղեցի մը: Մի տեսակ մոխրագոյն փուխր քարի երակ կայ տարածեալ ամբողջ Ախլաթի գաւառը, և կը հառնի մինչև Բաղէշը, Մշոյ դաշտը, Պուլանքիսները և Մանազկերտը, յարմար ամեն կարգի և ձի շինուածոց, յորս կը գըտնուի նաև անպոյն կարմիր քար նոյն խմորէն, որոցմով կառուցուած են շրջալայ գաւառաց վանքերը, եկեղեցիները և նոյն իսկ Ախլաթու մէջ տները և

Մահմէտականաց գմբէթները, և այլն: Այգեստանը, ծառաստանը, մանաւանդ մրգաբերները ընտիր են և հոչակեալ, կեռասն, ծիրանը, տանձն ու խնձորը իրենց զանազան տեսակներով: Այս շէնից և տնկոց յաճախութիւնը աւելի խառառայ շէհիտի մէջը կը տեսնուի:

Ախլաթի, Մշոյ — Չխուրայ և Բալիշոյ միջև կ'ընայ այն մեծ տարածութիւն տափարակին, որ տեղական կոչմամբ կ'ըսուի Ռահֆա. հոկտեմբերի կէսէն մինչև մայիսը անպակաս է աստի ձիւն և բուրբ. անցորդները դահուկներով և կարի զգուշութեամբ կ'ընան անցնիլ: Ռահվայի հիւսիսային կողմը բարձրացած է մի գլորիկ խորոտիկ լեռը՝ մանր անտառներով ծածկուած, Գրգուռն է. սա կից Գրդուռին և բարձրագոյն բան վայն է Նէրտոթ լեռը որոյ գօտին կը ձգի դէպի Մշոյ դաշտը, և իւր երեսը ցոյց կուտայ Մշոյ, Պուլանըխայ և բոլոր Վանայ լեռնային և դաշտային դաւառաց. Նեբրովթի բարձր գագաթը հրաբուլխի բաժակ է, և Գրդուռն անոր ժայթքած կամ վիժած զաւակը: Նեբրովթայ գլխու բաժակի շրթանց վար սրածայր բլրաձևի մը վրայ է Գերեզլան Բէշայ և տեսիլ կանանց և որդւոց հայկայ:

Ախլաթու կը վերաբերի նաև Նազուկայ:

ծով անունով լիճ մը, Փշխուսս գեղին մօտ, որոյ ջուրը քաղցր է և ձուկն համեղ, վաթսիկ կղզեակ մ'ես կայ մէջը, դեռ քանի մը տարի առաջ վտակ մը ջուր կուտար քովի գեղերուն, բայց այժմ ոչ: Գաւառիս մէջն է Թէպուդայ Ս. Յովհաննու վանքը: Բնակիչք են Հայք՝ Թիւրք և Քիւրդ, Հասնանցի Աշիրաթի մէկ մասը հոս կը բնակի: Վարժարանք Հայոց 2. ուսանողք 81. Ազգային զգացումն բաւական վառ. բայց անկանոն:

ԱԼՋԱՎԱԶ կամ ԱՐԾԿԷ գաւառ կ'իյնայ Եխլաթու, Պուլանրխայ, Մանազկերտի և Արճէշի միջև, Վանայ ծովուն Արևմտեան ափը, հանդէպ Վան քաղաքի: Գաւառապետն է Արծկէ աւանը, Վանէն 24 ժամ հեռի, իսկ ծովով $5\frac{1}{2}$ ժամ: Այս աւանը զարդարեալ է մըրկաբեր ծառատունկներով և առատ ու վճիտ ջրերով: Դիրքը լեռնային է, միայն ծովափնեայր հարթ են: Սիշուսն—Մառիֆ մեծ և գեղեցիկ լեռը նստեր է Արծկէու վրայ. պարզելով թևեր և ոտները մինչև Արճիշոյ, Մանազկերտի և Պուլանրխայ սահմանները, Արծկէ աւանի գլուխը՝ Սիփահայ աջ թևին տակը սկաւառակաձև հովիտ մը կայ Մուրթեն անունով, որ աւազան է մշտաբուլիս ջրոց, և երկ-

րին ձիոց, խաշանց, դուարաց պարարտ ու
զուարթ արօտատնոյի է: Օգ գաւառիս բարե-
խառն. լեռանց կողմերը զով, և Սիւանայ գանդը
մշտաձին, Հսլը բերրի, և ընտիր ցօրեն. ու
խոտ կը բերէ: Ունի նաւահանգիստները՝ Աբ-
ժկէ ու առջև. Կոճեր գիւղը, և այլն: Բնակիչք
գաւառիս՝ Հայք՝ Թիւրք, Չէրքէզ, և Քիւրդք
(Աշիրաթ է Հէյտարցիներէն մաս մը և Հաս-
նանցիներէն): Վանօրայք 3. Սրանչեղապորձայ
վանքը հռչակաւոր է: Վարժարանք Հայոց 4.
ուսանողք 135: Ղպային զգացումն վառուն:

ԱՐՃԷԸ գաւառ (Քաջքերտունի) կիյնայ Ալ-
ջաւազի, Մանազկերտի, Ալաշկիրտի, Պայազի-
տի և Բերկրիի միջև, յարևելից ծովափնեայ:
Գտառապլուխն է Ակաւնց աւան, հեռի է Վա-
նէն 18 ժամ՝ ցամաքաւ ծովուն շուրջը գնալով:
Բուն Արճէշ քաղաքն ծովը կոխեր անբնակ ը-
րեր է: Դիրքը վաշտային և լիռնային: Օդը բարե-
խառն, ջուրն առատ, հսլը արդասաբեր: Ունի
այգեստաններ և ծառաստաններ: Ճորենը, ձին,
ոչխարն և տըւարն ընտիր են գաւառիս և բը-
նակիչքը առողջ և մեծերան: Գետերու մէջ
յիշուելու արժանի են Օրօւսնայ և Արճէշոյ գե-
տեր, ունի հանքաջուր ջերմուկ: Բոլոր այս
գաւառիս տիրոջ լեռն է Ծաղկոց լեռը Ալա-

Տաղ, որ յոտից ցվուլս պճնուած է պարարտ արօտներով և գոյնղգոյն աղպի աղպի ծաղիկներով:

Այս լեռը իր զանազան մասերու վրայ ունի քարայրեր շատ և ընդարձակ, որոց վրայ կան և առասպելներ, *Արնփառ*, *Օճափառ*, և այլն. մանաւանդ *Ջիշանայ* ձոր ըսուած տեղը: Բնակիչք Արճիշոյ ևն Հայք, Թուրք, Քիւրդք, Աշիրաթ՝ Հէյտարանցւոց մէկ մասն են իրք 4000 անձինք, որ իրենց անասուններով կը սնանին Ալադաղը և անոր ձորերը: Վարժարանք Հայոց Յ. ուսանողք՝ 111, Վանօրաւք 4. յորս հռչակաւոր է *Մեծոքայ* վանք: Ազգային զգացումն բաւական վառն է:

Աշիրաթ կամ թափառական Քրդերը Վանայ կողմերուն երկու կարգի կրնանք բաժնել: Ա. Մուսուլայ և Տիգրանակերտի դաւառներէն կուզան զարնանէ մինչև խորին աշունք, և կը սփռուն՝ Մոկաց, Շատախու, Նորդուղայ, և ասոնց մօտ պաւառները. որք իրենց և իրենց անասնոց պարէնը գեղերէն կընեն, ու ձմեռուան համար ալ ուտեստ ու զգեստ կը տանին դեղացիներէն: Ասոնց մարդաթիւր՝ որքան կարելի եղաւ ձեռք բերել իբրեւ ստոյգ կը դնենք աստ:

Ցեղ	Վրան	Թիւ	Ցեղ	Վրան	Թիւ
Հարաֆանցիք	200	1200	Կալտանցիք	210	1200
Մահմատանցիք	150	900	Միրանցիք	300	1800
Սէյտանցիք	60	300	Եւկանցիք	200	1200
Ջետկանցիք	100	600	Տուտերցիք	300	1800
Արուսցիք	250	1500	Կարիսանցիք	150	900
Հաճանցիք	300	1800	Մահմուտփիրանցիք	100	600
Գաւտանցիք	100	600	Ստուրկանցիք	150	900
Սիւկանցիք	150	900	Շիտանցիք	150	900
Մափուշանցիք	250	1500	Հարբացիք	500	3000
Գըճանցիք	350	2100	Ուրշկանցիք, Եզտի	160	960
Խերբկանցիք	140	840	Հափէրցիք, »	400	2400
Տայանցիք	250	1500			
Բալիանցիք	50	300	Համագումար	5150	30600
Բաթիանցիք	150	900			

Երկրորդ կարգ կազմող Աշիրաթները Պարսկաստանէն եկած եւ սահմանագլուխը տարածուած են, այսինքն Աբաղայ, Մահմուդի, եւ Աղբակ, ունին վրան եւ քնակարան, քայց անհաստատ, թէպէտ թիւերը գրուած են եւ մասնաւոր տուրք կուտան, քայց անուանական, եւ երբ ուզեն՝ անմիջապէս ասպատակելով այս կողմէն կանցնին Պարսից կողմը, ինչպէս պատերազմէն յետոյ Շամսկցի Դրբազ աղան կէս Աշիրաթով գնաց Գօթուր:

Ցեղ	Վրան	Թիւ	Ցեղ	Վրան	Թիւ
Մուկուրցիք	300	2100	Եգիգիք (ի Բերկրիէ ի Խօշար):	350	2500
Թակուրցիք	150	950			
Համսկցիք (2 մաս)	400	2800	Համագումարն է	2750	18050
Միլանցիք	100	700	Առաջինն գմբ.		30600
Շկակ	250	1800			
Հէյտարանցիք	1100	7700			
Լըփեցիք	100	500	Բոլ Աշիրաթ ցեղն է		48650

Վ Ա Ս Պ ՈՒՐ Ա Կ Ա Ն Է Ն Դ ՈՒՐ Ս

ՊԱՆԴԱՆՔՆԵՐ ԵՒ ՄԱՆԱԳԻՐՑ ¹⁾

Վանայ ծովուն Արևմտեան գաւառաց ուղ-
ղութեամբ, այսինքն Ախլաթու, Արծկէու և Ար-
ճէշու ետևը յարեմուտս կոյս կը տարածին վե-
րին և ներքին Պուլանըխները ու Մանազկիրտը:
Այս հրիք անունով գաւառները իրենց դիրքին
նայելով պէտք է միացեալ համարել, ինչպէս

¹⁾ Հայկայ որդւոցմէն Մանաւազի անունն ու
ձեռակերտն, սոյն բերդը, որ հազարաւոր տարիներէ
ի վեր ինչալով կանգնելով, փայլելով մարելով, և ինչ-
պէս պատմութեան մէջ նոյնպէս և իր տեղւոյն
վրայ մնացեր անմահ. իր աւերակներով, և իր դիր-
քով վերանորոգելի քաղաքի մը դիւրք ունի, զոր ու-
շադրութեամբ դիտողներ կրնան արդարացնել մեր
ըսածը: Աւերակն իր անկման մէջ իսկ վեհ և պատ-
կառելի. պարիսպներու մնացորդք, բուրգեր, տա-
ճարներ, հին շէնքերու հիմունք և որմունք ճարտա-
րարուեստ, և նկարիւք ու արձաններով քանդա-
կեալ, որոց թէ ամբողջն և թէ բեկեալ կտորներ
թաւալած են, կամ դրուած աղբիւրներու, աւազան
ներու, և եկեղեցիներու, տանց ու դրանց շէմբըր,
յատակը, ճակատը, ու փողոցները, շատերու վրայ
խաչեր կան. խաչ քարեցով նաեւ ախոռներու ու
ջաղացներու շէներ ու յատակները զարդարած են:
Այլ դեռ բազմախիտ անտառաց նման կանգուն եւ
պառկած, ողջ ու փշրուած խոշոր մահարձանք կը
մնան ի գերեզմանատան՝ խառն Հայոց եւ Յունաց
արձանազրութեամբ, զարդարուն խաչերով եւ կերպ
կերպ քանդակներով:

որ այժմս է, դաւառապլուխ ունենալով Մանազկերտ բերդաւանը: Եւ կը սահմանուի այսպէս: Հարաւէն՝ Մշոյ դաշտ և Զարբօհոր, յարեմոց՝ Խնուս, Հիւսիսէն՝ Ալաշկերտ, ուր կայ և Այնթապ դաշտ, յԱրևիկից՝ Ախլաթ, Արծկէ և Արճէշ գաւառները: Լեռանց գօտիներով կը զատուին այս սահմանը: Խնուսի անջրպետ լերինքն են՝ Աղի լերինք, ուստի առատ աղբիւրներ կը հոսին սպիտակ և կարմիր աղի: Սքանչելի է այս գաւառի հողը արգասաբերութեամբ ցորենույ, գարւոյ ու խոտի, և ալէկ մշակուած: Միայն Մանազկերտէն դէպ 'ի Արճէշ տարածեալ ընդարձակ դաշտ մը կայ անբոյս և ամառի, քարուտ, որ Սիփան լեռան հրաբուլիսի այրիացքն է, և կըսուի Մանազկերտու քոռայ, մնացեալ կողմերը հազիւ անմշակ երկիր կը տեսնուի: Հասնանցի Քրդերը՝ որ բռնած են Մանազկերտի լաւագոյն տեգիրը, կը մնուցանեն անթիւ խաշինք և ընտիր ընտիր նոթոյգներ ու տաւարները: Իրենց ձեռքը եղած երկիրները ամենամեծ մասամբ արօտատեղի և խոտունձ են՝ քան թէ վարուցանը: Հաւթռանգ (եօթնհրանգ) անուն գեղեցիկ և երկարաձիգ հովիտը ժարդու հիացումն կը բերէ, որոյ մէկ ծայրը Ալաշկերտու սահմանէն կսկսի, որ և կընայ ըսուիլ Եփրատայ հովիտ, քանզի ասոր

մէջն ծանրաբայլ և լայնատարած կ'ընթանայ
 Եփրատը, ինչ մէջն առնլով Մանազկերտի և
 Խնուսայ գետերը, շրջելով երկու Պալանդլի-
 ները, ներքին Պուլանդլիայ մէջը մի քանի օեղ-
 մուէ կիրճերէ անցնելով կ'եղնէ Զարբոհար, և
 այն նեղ ձորէն կիջնէ Մշոյ ընդարձակ դաշտը
 Հաւթրանգի հովիտը ասթողջ Հասնանցի Բըր-
 դաց ձեռքն է, փոքրիկ մաս մը և եթ կայ մի
 քանի Հայ գեղացւոց ձեռքը Մօտ տարիներս
 շէրքէղներէն և Կարսայ գաղթականներէն 200
 տան չափ դրած են Մանազկերտի և ներքին
 Պուլանդլիայ մէջը, որոց հետ աւելի թշնամու-
 թեամբ կը վարուին Բրդեր և Շեխերը՝ քան
 թէ Հայք։ Յշիրաթ Բրդերէն՝ Հասնանցիք կը
 բնակին Մանազկերտը և վերին Պուլանդլիայ
 մէկ կողմը, Ջիրբանցիներէն մաս մը և Մէլ-
 դանցիք՝ ներքին Պուլանդլիա։ Բշեչաւն անունով
 լեռն երկու Պուլանդլիներու միջևն է. մաշա-
 ուտ, որ հինաւուրց բերգեր ունի իր վրայ-
 Բլէճահայ ստորոտն է Կոփ գեղ, և Կոփայ
 վանք և գեղին հտնը Խաչըռայ ծով, որ ունի
 մանր ձուկեր, քաղցր է ջուր, և առու մը ջուր
 կու տայ ջաղացքներուն և քանի մը գեղերու
 արտերուն։ Զուտ Հայ և Բրդաց հետ խառն
 բնակող Հայ գեղերու թիւն է 49. բնակիչք՝
 Հայ և Բիւրդք։

Վանք՝ 1. Ս. Դանիէլի կամ Կոփայ։ Վարժարանք Հայոց 14։ Ուսանողք 2216։ Հայոց Միացեալ ընկերութիւնն ունէր վարժարան մը երթեակ աշակերտաց Լիզ գեղը և գիշերօթիկ մը՝ 20 աշակերտաց՝ Կոփայ վանքը, վերջինն այժմ փակեալ։

ԽՆՈՒՍ

Այս գաւառը կ'իյնայ Կարնոյ, Բասեն, Ալաշկերտ, և Մշոյ — Վարդոյ, Մանազկերտ, և Գուլանրիսներ գաւառաց միջև. դիրքը մեծաւ մասամբ լեռնային, ունի նաև ընտիր դաշտային մասերը, ջուրն և օդը աննըման։ Հողը արգասաւորութեամբ կարի հռչակեալ։ Գաւառագլուխն է Խնուսի բերդը. կը վերաբերի Կարնոյ։ Գետը՝ Խնուսայ ջուրը, որ կիջնայ Բիւրակնէն, և շրջելով շատ մը գեղերը՝ Գարաշօքան գեղի առջևէն կանցնի կերթայ Գուլանրիս. և կը խառնուի Եփրատին։ Երասխայ ծագումն ալ այս գաւառէն է, որ կը բղխի նոյնպէս Բիւրակն լեռնէն և մեծ վտակ մը կազմելով՝ Թաթոս գեղի մօտէն իջնալով դէպի Քիւլլիւ և Մէճիտլիւ գեղերը, աճելով կերթայ կանցնի Բասենը։ Կան և շատ մը վտակներ։ Բոլոր այս գաւառի լիւնները նշանաւոր են ջրերով և արօտներով, որոց մայր թագուհին է Բիւրակն։

Քիւրաւոր խաշինք, անդեայ, և ընտիր ընտիր նժոյգք կ'որոճան, ու ազգի ազգի թռչունք կը գալալեն այդ դրախտներուն մէջը: Հասգոյն բերդեր և դերբուկներ չատ կան: Բնակիչքը հաստակազմ, առոյգ և գեղեցիկ: Հայաբնակ գիւղօրայք գաւառիս՝ 25: Աշիրաթ քրդերն են մաս մը Հանանցիք, Զիւանցիք, և մաս մը՝ Զիբրանցիք: Կոն նաև Ղազայ կամ Տմբշիկ ըսուած խեղճ բրդաց ցեղը, որ Գրգըլպաշ են, 1000 տան չափ: Հայք իբր 14127: Վանքը 1, Մժնկերտու Ս. Կարապետ: Վարժարանք Հայոց՝ 8. Ուսանող՝ 296:

ԲԱՂԷՉ

ԲԱՂԷՉ քաղաք Վանայ ծովուն Արևմտեան փողմն է, Դատվանէն 5 ժամ հեռի: Մուշէն աւ Դատվանէն գալով ուղիւորն պիտի անցնի Ռահվայէն, որոյ մէջ կը պատահի քանի մը մեծակերտ շէն ու աւեր խաներու. ասոնք ապաստանարան են ձմեռուան երթևեկաց, երբ բուրբ Ռահվայի ամէն կողմէն կը շնչէ ուժգին, և լեռնաշարի ձիւներ կը դիզէ այս ամայի լեռնադաշտին մէջ: Ռահվայէն ներս ծուռ ու շիտակ, խոր և բարձր ձորուղի մը կը տանի կիջեցնէ զքեզ ի քաղաք, ուղեկից տալով քեզ վրտակ մը, որ հետզհետէ գետ կը դառնայ:

Երկու կողմից գեղատեսիլ գեղեցիկ գեղեր, կան-
 Քնարաք լիանուանեն գրողէշ համայն այդ կող-
 մի՝ բնակիչքը, «Վան կ'երթամ, Մաշ կ'երթամ»
 Վարկէն կուգամ; Սղերդէն կուգամ կրտն,
 բայց երբ խօսքը Բաղնշոյ վրայ է, «Քնարաք
 կ'երթամ, քաղքէն կուգամ» և այլն կրտն:

Բաղէշն ինչ դեր, և ինչ կոչումն ունեցած է
 մեր ծաղկեալ տուրք և ծաղկեալ պատմութեանց
 մէջ, շատ հասկցուած չէ իբրև տուն Բզնու-
 նեաց և Արծրունեաց կրտնք նկատել: Իսկ իւր
 դիրքը հիմնալի արդարև ոչ միայն ամրագծեամբ,
 այլ և վայելչութեամբ, արժանի է համարել ներ-
 քին դղեակ, կամ ապարանք, փափկութեան
 դրախտ, որոյ ջուրն և օդ անման, թուին ու
 թռչունք գեղազան, ծառն և ծաղկունք եղական,
 մարդն գեղապէմ և ողջանդամ: Բաղէշը տաք-
 ւոյն երեք եղանակի մէջ սքանչելի վայելք էրն-
 ծայէ բնակչաց, միայն ձմեռը կամաւոր Սիպե-
 րիայի մէջ բնակելու պէս է. այնքան շատ է
 իւր ձիւնն, և խիստ բուրն ու ցուրտ. հիւսք կամ
 ուսին ձեանց յաճախ վտանգ կը բերէ բնակ-
 չաց: Գառնիով բաղխած ձմեռուկի կը նմանի
 Բաղէշը, ձորերով և խոռոչներով մասն մասն
 է, որոց մէջ և կողքերու վրայ ցիր և ցան կու-
 տեղու նման տուններ և թաղեր, եկեղեցիներ,
 մզկիթներ, կամուրջներ և ջաղաղքներ, բուրա-

տոմար և ծառայողաններ, և ձորերու միջով, գետեր, շէներու առջևէն առուներ գեղեցիկութիւնս անկանախոսութիւն են քաղաքիս. Բերդն՝ ձկնաբերի միջուկն ուլտա քաղաքի և թագերուն մէջ տեղն է. խորութեան անդրանին վրայ բուսած ծառք մը, զոր կը ջրապատեն երկու մեծ ձորերէն հասած գետերը, և քերդին առջևը իրաւաւ փաթթուելով մէկ գետ կը ձեանան. քիչ մը ևս յառաջ երթալով Աւետու ձորոյն վրտակէն ալ կը միանայ իրենց: Բերդը մէկ կողմով կցուած է ցամաքին. ունի դեռ իր վրայ շէնքի մնացորդներ, արձանագիր, բուրգեր և այլն:

Արանշեի ջուր է խոցերով գետն, որ կուրայ Գոմոց փանից և Ամրդօլու առջևէն. թէ մէջն և թէ եզերքներն շատ մը հանքային աղբիւրներ կան. խոցերով լրացած է, դի իւր ակամաց վրայ կը պատմուի թէ՛ խոցեալ կենդանիք և թռչունք և մարդիկ, (Աղէքսանդրի մ' ալ անուն կուտան) լուացուելով կ'ապաքինին. նոյնը բոսոտ և ախտաւոր անձինք կը փորձեն մինչև Ամրդօլու առջև ուր լի են լուացուողներ արք և կանայք: Իսկ միւս գետը՝ Ռահվային ջուրն է: Քաղաքի շէնքեր և դռները ամբողջ բարտշէն են, տեղն արդէն հրաբուլխի մը պատուածքի կը նմանի. փռոց քառ, կակուղ և թուխ կարմիր, նման Ախլաթու քարերուն.

ձորոյն երակներ կը կազմեն, որոցմով գեղեցիկ կերտուածներ յառաջ կուզան: Բայց իրենց ներսը չը պատասխաներ դրաի վայելչութեան, բացի քանիններէ: Ունի առտա եւ ընտիր մարմար քարի հանք. պաղլեզի, ծծմբոյ եւ պղնձի հանքաքեր չորս կողմերը կը զըռնուին, եւ շօրջօշ աւազանները բաղաքէն իւր ժամ մի հեռի Սղերդի ճամբուն վրայ, ուր կը լուացուին մարդիկ, ոմանք ալ կը խմեն: Իւր համն նման է սէթշիջի, բայց իր վազած տեղերը աղի կամ բորակի կերպ բար կը գոյացնէր: Զօրգօշէն ժամ մը եւս անդին Ծակ քաւմ է, որ նայնպէս քովի լեռան կողէն բղխած աղբիւրներու օպիտակ ջրերէն լեռան պէս բար գոյացած է, զոր յետոյ մեծ լայնութեամբ կը տրեր են դրան ձեւով, իսկ վրան կամրջաձեւ թանձրացեալ մնացեր է բարն, զոր տակաւին կը թանձրացնեն մի եւ նոյն ջրերը, որոց ներքեւէն անց ու դարձ կընեն բոլոր կարաւան եւ խղեւորք: Աղջկան մը կ'ընծայեն այս գործը, եւ մի ուրիշ հոյակապ կամուրջ, որոյ համար ըրած ծախքը յերուտողէմ ուխտի երթալու վերապահած է եղեր, բայց այս բաները աւելի բարեգործական եւ Աստուածահաճոյ թուեր իրեն քան Երուսաղէմ երթալը, յառաջ քան զայս՝ մեծ դժուարութեամբ նեղ եւ բար-

ձր կապաններէ անցնելով շատ վտանգներ կը կրէին անցորդք: Բաղիշոյ ջուրը որ այլ եւս մեծ գետ մը դարձած է հոս, Ծակ բարի բովէն կ'անցնի խորունկ եւ խոժոռ: Բաղիշոյ հանքային ջրոց շնորհիւն է որ իւր ներկած կտաւները մանաւանդ կարմիրն, տորոնով ներկուած, զոր շիշա կ'անուանեն, իւր նմանն չունի եւ ոչ մէկ տեղ, եւ կը տարածի մինչեւ Կարս, Կարին, Տիզրանակերտ, Խարքերդ, հանդերձ մերձակայ գաւառներով, խիստ մեծ քանակութեամբ:

Թէպէտ կտաւի, շալի, շիշալի եւ այլ նիւթոց արուեստաւորներ բաւական թուով կան այս տեղ, բայց մեծ գործն է քաղաքիս վաճառականութիւն, բուրդ, կաշի, խէժ, շրէշ, զըղթոր, տորոն, մեղրամոմ, Հալէպի եւ Նւրոպայի ապրանքներ բերել տալով կը փոխադրեն զանազան գաւառները. միծ մասն մի եւս կայ չարշի, որք Մշոյ դաշտ, Գուլանըխներ, Խընուս, Ալաշկերտ, Վանայ գաւառներ ու գեղերը լիցուն են. ամեն տեսակ ապրանքներ կը տանին ի՛ վաճառ:

Ընդհանրապէս չափազանցօրէն հռչակուած է Բաղշեցի վաճառականաց եւ վաճառողաց հասիրութիւնն, մարդ խաբելու մէջ, եւ այդ քաղաքի շրջակայ գիւղացւոց աւերումն՝ այս-

պիսեաց ակխոճաթենէն է, որը արտեր կը գլաւեն, ցորեններ եւ անասուններ կը տիրեն, դեռ տոկոսի տեղ չեն կրնար լեցնել եւ այդ՝ կընեն՝ առևտրական արդարութեան օրինաց համաձայն: Գեղացիք Բաղէցւոց համար կըսեն թէ՛ «Եղը կը վերցնեն, առկէն հօրթիկ կը փընառն»:

Բաղէշ անունը ի դուր կը յարմարաբանեն «էշ պաղկը», այսինքն ցուբաէն էշ առեր առակեր: Դուցէ Սեմական կոչումն լինի եւ լան մը նշանակէ. դի ահա այդ ձեւով կազմեալ քաղաք և գաւառի տնտեսներ կան «Արճ-էշ, Գաւ-էշ կամ Գաւաշ» եւ այլն. Արճէշ եւ գաւառ մօտ են Բաղշոյ. այս քաղաք ի Ցանկաց կը կոչուի Պիթլիզ եւ ոչ Բաղէշ, այսու ամենայնիւ քննելի է, զի շատ հին կոչում մը չէ Բաղէշն: Բաղէշ քաղաքը իւր չօրս կողմը չօրս վանք ունի. Խնդրակատար Աստուածածին, Աւետա Աստուածածին, Գոմոց գեղի Աստուածածին, եւ Ծապրկորու Ս. Գարապետ. այս վերջինն աւերակ է այժմ. բայց իրմէն ժամ մը անդին Պոռ գեղին մօտ կայ Պոռայ վանք Ս. Յովհաննէս անունով, որ նարեկացւոյ վանք ալ կըսեն: Այս չէն մնացած վանքերու տաճարներ խիստ գեղեցկաշէն են, իսկ Խնդրակատարի գմբէթն աննըման է: Զարմանալի է որ Բաղէշը

Նշանաւոր հնութիւններ չունի իր մէջը եւ շար-
ջը: Բաղէշ Թաթարացիականքու, եւ Ղալերու իշ-
խանութեանց տեղը նշանաւոր գիրք ունեցե-
լէ, ուր կը նստին եղեր եւ կ'իշխեն Տարօնայ,
Վասպուրականի, Տիգրանակերտի, Սպանոյ եւ
այլն գառաւաղ, ամբաստան այս հորաբերդին
մէջ, որ Վարժես անականէ շինուած խաբխաւ
լինէր. բայց եւ բուն այդ աստիճան շատ ան-
գամ ալ ուրիշ քանակորաց յարձակումն կրած
է, եւ մեծամեծ վտանգներ: Ապստոլական քա-
րերնամ կառավարութիւնք գայմագամութենէ
վիւայէթի վերածեց Բաղէշը, որով հետզհետէ
ապահովութիւն կ'աւանայ, պրոուեստն ու վաճա-
ռականութիւնը կը դարգանայ առաւելապէս:
Արդէն բաւական շինուած են եւ կը շինուին
ճամբաներ: Բաղշոյ բնակիչք են Հայք, Թուրք,
Քիւրդք, Ասորիք:

Հայոց եկեղեցիք չորս: Վարժարանք հինգ:
Աշակերտք՝ մանկունք իբր 600, աղջիկ 190:

Վարժարանաց նկարագիրն ու վիճակը պա-
տուարեր չէին իրենց: Հայոց Միացեալ ընկե-
րութիւնն ալ վարժարան մը ունէր. բայց չգի-
տեմ ինչ եղաւ: Բաղշեցիք լեզուի մարդ են,
բան թէ պրտի:

Գրթական մասին ոչ եւանդ եւ ոչ նպաստ
կար, այժմ կը լսուի թէ ունին:—Բաղշոյ վը-

րայ գրողները: պակաս չեն եւ կը գրեն, յորտաւելի մանրամասնութեամբ են Պ. Ղ. Նահապետեանին գրածները: Այսքան մը հերիք է մեր կողմէն:

Բաղշոյ շրջակայքը մօտաւոր զեղերով զարդարուած են, եւ զեղերը լեռնամիջեայ, հովտանիստ, բլրակներով, մաքառներով, տունկերով, ջրերով գեղազարդ, անուններն ալ սիրունահա անոնց քանիներու անուանքը. Ամբ. Փարխանդ, Խմել ջուր, Մարգորդ, Յարդ-գող, Կորվու, Յորմիզ, Մնդիան, Պող, Կաժախ, Ծուար, Խախուէլ, Գափ-շէն, եւ այլն: Կամախ և Ծուար գեղերու միջոց, ճամբու բերանը, ապառաժ քարի մը վրայ հետեւեալ քանդակուած են:

ԼԵՐՈՒՏՈՒՄ

Քանի մը զեղերու մէջ գերիզմանատանց մահարձաններ ունին Յունական ձեւով խաչեր եւ յունարէն գրուածներ, Կամախի մէջ աւելիկայ, բայց աւանդութիւն չպատմուիր:

Մ Օ Տ Կ Ա Ն

Բաղշոյ յարեւմուտս երկարաձիգ եւ քարձրաբերձ մեծ գօտին Տորոսի կը տարածի, որոյ մէջն ու վրայ լի են անտառներով, գա-

զաններով եւ ցեղ ցեղ լեռնական քրդերով, հոն է Խոյթ՝ որ կը նայի Մշոյ դաշտին վրայ եւ կը կեղեքէ Չխուրայ գեղացիները, միւս կողմն է Սասունը, Չատախ Չատակ (Վանայ Չատախ չէ այս), իրենց մասերով։ Մօտկանն ամենէն մերձաւորագոյնն է Բաղշոյ եւ իւր գեղերուն, եւ հարկ է ըսել թէ՛ Մօտկանցի Քրդեր ընդհանրապէս չար են, զորս զսպելու համար կառավարութիւնն ջանքիր չէ խնայած, ձերբակալութիւնս, եւ զանազան պատիժներով. գաւառին մէջ զօրանոց մ' ալ շինուած էր, զոր այրած էին Քրդերը՝ վերջին պատերազմին, եւ այժմ շարժուն զօրքերով հսկողութիւն կ'ընեն, սակայն չարիք որքան նուազ՝ չին վերջացած դեռ։ Մօտկանու մէջ սակաւաթիւ են Հայեր, բայց գեղերը ղեկեցիկ եւ հողիրը բարեբեր են. Շըտկու կամ Չատախու գեղերէն Թոթով գեղը Հայաբնակ է. և Մօտկանու կը վերաբերին՝ Չէն, Թուլէն հայաբնակ գեղերը. կան նաեւ քանի մը պեղեր ալ, յորս ցիր եւ ցան. կը բնակին Հայք, որոց կեանքը անմխիթաբեկարագիր ունի ըստ հողերի և ըստ մարմնաւորի։

Մօտկանու գաւառը կը ցուցնէ իր մէջը շատ աւեր և շէն եկեղեցիք հայոց, և հնագոյն բերդեր։ Բնակիչք Հայ և Քուրդ են, քաջակազմ։

և յաջողածեան: Երկիր կը մշակեն և խաշինք կը պահեն:

Այս քաւառի եղն ու մեղր խիտ համով կը լինի, ինչպէս նաև ոչխարի միսն: Գլխովի և կորեկի հաց է կեբաժնին, ցորենին քիչեր ծանօթ են, միշտ զինեալ վիճակի մէջ են, և իրաքու գէմ ալ կռիւ կ'ընեն:

Տ Ա Տ Ի Կ

Քաղաքէն իրր երեք ժամ հեռաւորութեամբ է Ղուշթիկ գիւղն, որ 400 տան չափ հայաբնակ մեծ գեղ մի է, գրեթէ բաղաքի պէս բան մը. թէ իրենց կեանքը, թէ տուներ թէ հագուստ քաղաքավարի է, բայց ոչ կանանց հագածները: Ղուլթիկ ունի արուեստաւորներ, և առուտուրով կ'ապրին, գրեթէ չկայ Ղուլթիկցի ճը որ Պօլիս եկած չլինի, որք կը գտնուին ստորին ծառայութեանց աստիճանէն մինչև վերին աստիճանը. վաճառատանց և գեղասպանատանց մէջ իսկ. վերջին տարիներս շատեր իրենց ընտանիքն ալ փոխադրել սկսան Պօլիս: Երկրագործութիւն չունին զրեթէ. և վրենց ամբողջ կեանքը մաշելով պանդխտութեան մէջը, բոլոր վաստըկածներով չեն կրնար քաղաքացւոց պարտքէն ու տոկոսէն ազատուիլ,

որոց մուրհակները շատն կ'առարազրեն կամ կ'երաշխաւորեն պանդուխտներու մայրեր կամ կ'իւները, որոց բազմաց անժանօթ է գիրն ու հաշիւը:

Ղուլթիկցիք ունէին բարուկիր մեծ եկեղեցի, բայց խեղճ վարժարան մը:

Տառիկ երկու է՝ Ներսիս Տառիկոս մէջէն կ'անցնի գետակ մը, և այս գետակին ափերը կը գտնուին գիւղօրայր Հայոց: Վաւիկ գեղ որ քիչ դաշտ ունի և շատ մը ծառատաններ: Վաւիկու հանդէպ՝ ջրոյն միւս երեսն է՝ Սաաիկ գեղ մը՝ մածաւանդ իւր գերեզմանատունն, այնպիսի սիրուն դիրք մը ունի, պաղատու և անպտաղ ծառերով զարդարուն, զոր տեսնողն անկարելի է որ ախորժապ մը չ'զգայ՝ ապրելու համար Սաաիկոս մէջն ապրիլ, մեռնելու համար՝ Սաաիկու գերեզմանները լծաղուիլ, ուր Հագարան բլրուն կ'երգէ. և որոյ մէջ կայ և մի մատուռն Յ. Սատուածածնի անուամբ, ընդ հովանեաւնորին կը ննջեն հանդուցեալք: Վեր—շահ գեղք հեռի չէ Սաաիկէն և Վանիկէն, Սաաիկու մօտն է Մեդր—կեր գիւղն: Ի՞նչ քաղցր անուններ են, բայց քաղցր չեն քնակչաց կեանքը. պարտքը մարեր է իրենց խանդն ու կրակը:

Ընտիր քիւրքիւն կըմշակեն Տաաիկու մէջ. ամենէն անուանին է Վանկայ քիւրքիւն:

Վերին Տասիկը կից է ասոր, ել մը միայն կայ միջոց, ընդարձակ են այս մասին դաշտն ու արտօրայքիւր գեղերն են՝ Մոնկօնիս, որոյ քովն է Աթանագինէի վանք, Բաս, Գաշ-հօֆ, Կերիս, Եղդկաս, Կշոնիֆ, Լայլն, Կշտոնիքին քով աւեր եկեղեցու մը տեղ կայ, ուր ամէն գիշեր ճրագ մը վառուած կը տեօնուի, կ'ըսէին: Կերխայ եկեղեցին Ս. Եղիշէի անունով շինուած է, նսեմ և զբօնած շէնք մը, զուռը միշտ բաց, ուր ուխտաւորք և աղօթաւորք կը յաճախեն Հայ և Քիւրդ:— «Ճատ զօրաւոր է մեր Ս. Եղիշէն, կը պատմէր ծերունի մը, որ օգնութեան կը հասնի ամէն վտանգելոց, և թէ յերազի, և թէ բաց աչօք շատ անգամ կը տեսնամք զինքն. ինքն է կարմիր ձիաւոր, զրահաւոր, ճերմակ մօրուք վարդապետ, ճգնաւոր»։— Ինչ սրտեղէն հաւատք, և սրտայոյզ տեսիլ ու նկարագիր:

Տատիկու բնակիչք են Հայ և Քիւրդ: Լեռ մը միայն կ'անջատէ գոհգաւն՝ Տատիկէն:

Գ Օ Ջ Ս Լ—Դ Ս Ր Ս

ՈՍՏԻՆՔ գեղը Տատիկու կը վերաբերի. բայց գօտիի մը պէս կը կապէ Գօգալ—Դարան ու Տատիկը, լեռնազիւղ մի է, բայց ունի ար-

գառարներ, արտեր, քնտիր արօտավայրեր, և պատուական ձորեր ջրալից ծառալից: Իսկ Դոզաշ-դառան ձորահովիտ մի է. մէջէն կ'անցնի վտակ մը, որ պտոյտ քնելով գեղերու առջինն կ'երթայ Թուխ գեղի մօտերէն կը թափի Վանայ ծով, հոն կը կոչուի Թուխայ գետ: Թէ այս և թէ Տատիկաւ ջուրն ձուկեր կ'ընծային գիւղացուց: Բաղշոյ հիւսիսային Արևելքն է Դոզալ-Դարան, բերրի և ղեղեցկադիր, $2\frac{1}{2}$ ժամ հեռի քաղաքէն:

Գեղերու անուններէն քանի մը յիշենք Քաւեկան, Ղարք, Աշքերդ, Տոփ, Դաշ-Տոփ, Սագ, Նէշ, Կարք, Ուճէֆ, ևայլն: Այս դաշտէն անցուղարձ կրնեն Տիգրանակերտէն Վան:

Մ Հ Ո Յ Դ Ա Հ Տ

Բաղեշոյ Ռահվայէն և Դատվանէն յարևմուտս հիւսիսոյ կը տարածուի Մշոյ դաշտ 12 ժամ երկարութեամբ, որոյ լայնութիւնն է չորս ժամ: Դաշտի վերին գլուխը, Քարթէ լեռանց վրայ, կը գտնուի Ս. Կարապետի հռչակաւոր վանքը: Իսկ բուն ծայրը 2արքօհորայ ձորն է, ուտի կը մտնէ Եփրատն ի դաշտ, Մատնավանից և Աշտիշատայ մօտը:

Մշտ դաշտը ի պատմութեան և ի աստ-
րագրութեան ծանօթ է բանասիրաց, յաճախու-
կի կրկնուած. աւելորդ է մանրամասնօրէն նկա-
րագրել. Դաշտին հիւսիսակողմն է Խաւսաց
մէկ մասն, Վարդոյ և Գուլանլիսներ, անջրգե-
տեալ լեռներով և ձորերով. Իսկ ի հարաւ Տաւ-
րոսի բարձր շղթայն. Մուշ քաղաքը՝ որ ունի
իւր հին բերդը, և քիչ մը ներս՝ Մուշեղկայ
բերդ, չի նուած է ծոցամէջը հարաւի լեռան.
Այս լեռն ունի իւր վրայ և ներսերը շատ մը
գեղեր, գաւառներ. Մշոյ խիստ մօտ է Առաքե-
լոց կամ Թարգմանչաց գանքն և Ս. Յօհաննու
վանքն՝ բարձրադիր, իսկ լեռան ետևը Խար-
բերդու և Տիգրաւապետա գաւառներն են.
Լեռը յարմուտս ձգելով կը հասնի մինչև Տէր-
սիմ կամ Դուժիկ, յորս կիյնան՝ Գինճ, Խուլի,
Ճապաղջուր, Քեշի, Գուղուլճանն. Իսկ յարեւս
Խոյթ, Մօտկան, Սասունը, և այլն. Անտառոտ,
և երկաթի, կապարի, և այլն հանքերով լի
լեռներ. Եփրատը Մշոյ դաշտին լայնքէն կ'անց-
նի, իւր մէջ առնելով Մեղրագետն, և Գուղու-
ռայէն կը մտնէ Գինճի կիրճերը, անտի Ճա-
պաղջուր, անտի Բալու, և Խարբերդի մօտ կը
միանայ Բարձր Հալքէն եկած Եփրատին.

Մշոյ դաշտի Արեւելեան մասն կ'անուա-
նեն 2խուր. այս մասին մէջէն կը բղթի Մեդ-

բազմոն, և ընդարձակ շամբուտ մը ունի: Այս մարմին հանգէպն է խոյթ, Մշոյ կամ Սասնոյ լեռան անտառոտ մասն, Սև սար: Խոյթայ և Մօսկանու վերաբերող վանք մ'ալ ունինք այդ լեռանց մէջ, Ս. Աղբրիկ կամ Մատին Առաքեալ անուամբ: Բազմաթիւ կարճ ճամբայներ կամ Մշոյ դաշտէն այդ լեռնագաւառները երթալու զալու, բայց սովորաբար Տիգրանակերտը՝ Բաղիշոյ վրայէն Կերթան, Խարբերգը Ճապաղջուրէն, իսկ Կարնոյ ճանապարհը Խնուսէն, կամ Վարդոյէն:

Մշոյ դաշտը մշուշապատ է ձմեռը, իսկ ամառն՝ տօթագին: Առատ ցօրէն կը բերէ:

Եզն, գոմէշ, ձի, ընտիր և բազմաթիւ են. ալ աւելի են խաշինք՝ լեռնոտ կողմերը: Մշոյ և իր մօտիկ քանի մը գեղերու արտերը կը մշակեն մեծ բանակութեամբ թիւթիւն. բամբակի փօրձն ալ յաջողեալ է:

Ունին պատուական խաղող և ուժով գինի. մրգաբեր ծառեր խիստ սակաւ:

Արուեստներ և վաճառականութիւնը անշան, առևտուրի մեծ մասն Բաղիշեցւոց ձեռքն է: Բնիկներ սակաւապէտ են, անփոյթ, հաստակազմ և առողջ: Բնակիչք են Հայ, Թիւրք և Քիւրդ: Աշիրաթներն են՝ Հասնանցիք, Ջիւրանցիք, Բալաքցիք, Կայն:

Գաւառագլուխն է Մուշ քաղաքը, ուր կը նստի Միւթէսարիֆ, որոյ վիլայէթն է Քաղէշ: Իբր երեք տարիէ հետէ նոր Միւթէսարիֆութիւն մ'ալ հաստատուեցաւ ի Գիւնճ, որուն կցեցին Ճապաղջուր, Խուլփ, Խիզան գաւառները, և Մանաշքուդը, յորում է Գվարս նշանաւոր գեղն սահմանակից Ս. Կարապետի վանից:

Մշոյ դաշտն ու քաղաքը քսանի չափ վարժարաններ կան Հայոց, կրթութեան մասին բաւական եռանդ ունին: Հայոց Միացեալ ընկերութիւն բարձր նախակրթարան մը ունի Մշոյ մէջ, և Հայուհեաց ընկերութեան ծախքով մի բարձր նախակրթարան աղջկանց:

Աղգային ղգացումն երբեմն վառ բոցի պէս, երբեմն մարած մոխրի պէս:

Հիմայ քիչ մ'ալ հէքաթ մտիկ ընենք, որ Հայոց մամիկներու անդիր մատեաններէն գաղափարուած են: Մեր Մաճաճաճ արդէն ճաշակ մը տուած էր, որ ընդունելութիւն գտաւ բանասէրներէն: Կանխաբանս համառօտ պիտի ընեմ, ըսելու համար միայն թէ ի՞նչ դժուարութեամբ կրցած եմ հաւաքել. վարդապետին չեն գրուցեր, իբրի առասպել և անվայել դատելով. մէկ երկուքէն գատ, գրեթէ միւսներն գրել տուած եմ անգրագէտ անձանց. տեսնելու բա՛ն

է այնքան խառնափնդոր զբուսածք մը, այնքան
անկանոն տնտեսութիւնները. խօսք խօսքէ կտրուած,
մոռցուած, և շատ անգամ մի և նոյն կտորներ
կրկնած, և կամ մէկ հէքաթ քանի մը հէքաթով
խառնուած. կը խոստովանիմ արդարեւ թէ՛ ծանր
աշխատութիւն պատճառեցին ինձ, մինչև կարգի
դրի: Այդպէս կը ժողովեմ նաև ժողովրդական
խաղեր ու տապերը, թէ գրուածքէ մը և թէ
քերաններէն, բաւական է որ այնքան վարժու-
թիւն բրած եմ հասկնալու գաւառական ժողո-
վրդական բառերը և դարձուածքները, թէև դեռ
շատ հասկանալի բաներ կան այդ կնքեալ բերան
սափորներուն մէջը. բայց զգոյշ գտնուած եմ
բառին և մտքին խկութիւնը պահելու, որքան
կրցեր եմ: Կը տեսնուի տարբերութիւն մի և
նոյն երգի, և մի և նոյն հէքաթի, որոյ նկարագրա-
կան մասերը կը փոփոխուին, և կըյարմար-
ցնեն իրենց ունկնդրաց ծանօթ նկարագիր-
ներուն. կենցազն՝ կենցաղին, սովորութիւնը՝
սովորութեան. զորօրինակ, Ակնցին՝ կամուրջի,
շուկաի, պանգխաութեան, Մարայ, Հալէբի, և
մինչև Փարիզի ու Ամերիկայի անունը կուտայ:
Խիզանցին՝ լեռն, ձոր, եզն, այգի, անտառ,
հանք, և այլն կը յիշէ, ինչպէս պարզ կերևի
մտազիր եղողին:

Գալով լեզուին, իբրև ճաշակ բաւական է

իմ կողմանէ «Մանանայն» եւ «Ռափիթ Սասուն-
ցին» և այլն։ Թէպէտ մեծ ճիւղ մի է մշակելու
համար ժողովրդեան լեզուն, բայց ու ոճը, և
ընդարձակելու տեղային գրականութիւնը, և այլ-
իմ սիրածս բան է, բայց բուն պարատկանու-
թիւնն է իւրաքանչիւր գաւառի գրողաց, և գրա-
կան հանդիսից ու հրատարակութեանց, թույ-
կարեւորութիւն տան շնորհով թղթակիցներս
ունենալու, և այդ մասին աշխատելու։ Այս ան-
գամ իմ հէքութեանս մէջ՝ թէպէտ կան Վա-
նայ, Տիպրանտկերտու, մաս մ'եւ Ակնայ, և այլն
լեզուաւ, բայց մեծ մասն այնպէս չէ։ Խնձ կե-
րևայ թէ՛ գաւառացին թէպէտ՝ «բուն» հնչէ,
բայց անոր գրելու կերպն պէտք է լինի «բոյն»,
«բե», մե, ձի» հնչածը՝ պէտք է գրել «բեզ», մեզ,
իւն»։ «Կըյրել, մայրել, էհալ», պէտք է գրել
«կտրել, մանրել, երթալ»։ «Խէր չ'կէր, մէր
չ'կէր», «հայր չկայր, մայր չկայր», գրել։ Եւ
այնպէս ամէն բառ և բան գրող ձեռով. իսկ
երբ գաւառացւոյն ձեռքը տաս, և ստիպես թէ
կարդա՝ քո տեղական բարբառով, պիտի տես-
նես այլափոխեալ հնչումներ և յապաւեալ տա-
ռերը։ Այս բանը աւելի ուշադրութեան արժա-
նի է։ «Օրհնեալ», կը հնչուի՝ «օշնեալ», «բանս»,
բայնս», «անկանիլ, ըյնիլ կամ իյնալ», «անշափ»,
անշամ», «մինչև որ, մընչուր, չուր», «արիւն»,

էրուն, այրուն», «տունալ, վրալ», «կոյր, կոր», «տուգանք, տօգանք, տօյնել տուծել, կամ տուգանել»: «Չարժք, ժաժք», «անծեղ, յընծեղ», «ամէնքը կամ համայնք, հրմէն», «թանձր, թօնձրը», «անձրև, օնձրև», «Անդրէաս, օյնրաս», «մանչ, մօնչ» կայլն: Այս վերջին բառեր Ակնայ են, որք առաջին վանկին մէջ գտնուած «ան» օ ի կը փոխեն, և հնչումն ալ այլ իմն կարտասանեն: Բայց միթէ ուրիշ ծագկեալ ազգաց մէջ չկան այսպիսի այլափոխութիւնք: Ըսել աւելորդ է թէ՛ Տիգրանակերտցին բառերու վերջը փոխանակ ըի, է կը հնչէ, և ո՞ն աւ կայլն, ինչպէս կը տեսնուի: Իսկ այլազգի բառերն ամէն մարդու գիտցածն է:

Մենք առայժմ դատաւորեցինք խառն լեզուաւ, թէ հասկանալի բնելու և թէ գաւառական բառն ու ոճը պահելու ըստ տեղւոյն:

Հէքաթներուս մէջ յատուկ ուշադրութեան արժանի են դուռեր, դարպասներ, ասղիկներ, եղունիկի փոխարկուիչ, ջրարեակ ջրղան, ժողային սղիկ, խան քողոյի հոգին՝ եզն՝ տուփ, ճնճիկներ, մասնիկիկն ակն, եւ վերջապէս՝ օճեմանուկի եւ Արեւմանուկի վէպն, քնչպէս և միւս բոլորք, որք հարստար գիւտեր, նիւթեր, և յօթինուածներ են:

ՀԱՄԱՎ-ՀՈՑՈՎ

ՀԱՇՏԱԿ ԵՐԲՈՐԴ

ՀԱՆԻ ԵՐ ՀԵՃՈԹՆԵՐ

Ա.

ԲԱՐԻԿԱԾՆ ԵՒ ԽԱՆ ԲՕՂՈՒ

Կէր ու չկէր. բան դաստուած անկէ չկէր.
Թագաւոր մը կէր, բառսուն որդի ունէր,
չափահաս եղած աղան կը կանչէ կը դրկէ օր
երթայ հեռի աշխարհներ, կտրճութիւն անէ,
ու ինքն իր հաւնած աղջիկը գտնէ պսակուի.
Երեսուն և ինն պսակուած են, բայց Աստուած
գիտէ թէ կտրճութիւն մը արած են թէ չէ.
Գարգն էկեր պսակի տղային, Բաղիկան էր ա-
նուն: Բաղիկան ելաւ հեծաւ իր ձին, հայրը
իր թուրն ու նեա ու անեղ ընծայեց ահոր,
գանձ և ծառաներ դրաւ հետը,—դէ Աստուած
քո բան յաջողէ, ասաց, ու ճամբեց:

Աշխարհի լէնք ու էրկէնքը շատ կան է-
կաւ Բաղիկան, մութ աշխարհքը, լոյս աշխարհքը
տեսաւ, Աջող մաջող կասես, դե ու Ագնաւոր
կասես, ինսան ու ջանավար կասես րաստ է-

կան, ամէնի հետն էլ կռիւներ արաց, ու յաղթելով անցաւ, քայց իր ծառաներէն մէկն էլ չմնաց, իր գանձիր սպառեցան, և ինքն մինակ էր երբ հասաւ շքեղ ու աննման շէնքի մը: Այդ շէնքն անյիշատակ տարիներէ առաջ շինուած կերեւէր մեծամեծ քարերով ու երկաթով. շէնքին շրջապատն ասես, լեզւով չպատմուիր: Բաղիկան շուռ եկաւ ամեն տեղ, շուռ էկաւ դռան ու պատուհանի առջև, ոչ աղջիկ տեսաւ ոչ կնիկ, ոչ մարդ ոչ մարդանուն:—Տէր Աստուած, այս ինչ տեղ էր ես էկայ:

Կսպասէ, և ահա իրիկուն է, կը տեսնայ որ մէկը կուգայ, ազօր գլուխն ու մարմինը պողպատէ, կօշիկն ու գտակը պղնձէ, նետուանեղ մը ունի կուռ երկաթէ. երբ ոտն կը փոխէ, երկրորդ կը թնդայ:

Կեցաւ, քիթը տնկեց և հոտուրտաց ու ասաց, — Մարդ մարդահոտ կուգայ, ես լեռներ նէճերի կերթամ, նէճիւ իմ տուն է էկեր: Ո՛ւր ես, ո՛վ ես, աչքիս առջևն արի, թէ չէ քեզ կ'անեմ ափ մը մոխիր:

Բաղիկան ի՞նչ անէ, ոչ նետ կը բանի ոչ թուր այս անճոռնի գազանին, կուգայ կը կայնի առջև:

— Ո՛վ ես գու, կը կրկնէ, որ համարձակեր ես գալ այս տեղերը, դու չես լսած Խան

Բօղոսի անունը:

— Լսած էի, և անոր համար էկայ որ տեսնամ. ես Բատիկանն եմ, որ աշխարհի տակն ու վրայ պատեր եմ. զիեբու և ածգահաններու հետ կռուեր ու յալթեր եմ, էկայ որ քեզ հետ էլ տամ ու առնեմ:

Խան Բօղուն նայեցաւ Բաղիկանին երեսը ու մէկմը փոնգտաց. որ փոնգտաց՝ Բաղիկան թռաւ, արտ մը հիռու. Դարձաւ Խան Բօղուն, կանչեց թէ՛—Արի, Բաղիկան, արի մի վախնար, դու էլ կտրիճ մէկն ես եղեր, թէ կ'ուզես կը պահեմ զքեզ. եղիր ինձի ծառայ, թուրդ ու նետուանեղդ էլ բեր. ատոնցմով ինձ վնաս չես կրնար տալ, բեր պահէ, պէտք կուգայ որսի մորսի: Բատիկան հաւանեցաւ, ժամանակ մը միատեղ բնակեցան:

Օր մը Խան Բուղու Բատիկանին տսաց թէ՛ — Գը տեսնաս որ ինծի մահ սւ ցաւ չ'կայ, բայց դարդ մը կայ մէջ սրտիս: Արևելից թագաւորին աղջիկ մը կայ. արեգական տակը նմանը չ'կայ. եօթն դիր է որ կերթամ ու ճար չիմ գտներ այդ աղջիկը բերելու. թէ դո՛ւ բերես: Ի՛նչ կ'ըսես: Ահա քեզ ձի, գանձ, զէնք, ուրբան կ'ուզես առ ու զնա:

Խօսք կուտայ Բաղիկան, և կերթայ. կը հասնի քաղաքը. նոյն երկրի մարդոց հալաւը կը

հագնի, անոնց լեզուը կը խօսի, ու կերթայ
պարտիզական մը հետ ընկեր կը լինի, կ'աշխատի,
թագաւորի պալատին մօտը: Թագաւորի աղջիկը
իր պատուհանէն կը նայէր այդ պարտէզին
միայ. և կը տեսնար որ երբեմն երբեմն
Բաղիկանն մինակ մնացած ժամանակ գեղեցիկ
հնաւներ կը հագնէր կը պտոտէր. և այդ հան-
դերձներով հիւանալի մարդ կը դառնար:

Գէ, դէ, դէ, աղջկան սիրտը կ'աւա՞ Բաղի-
կանին, երազի մէջն էլ կը տեսնէր, Բաղի-
կան էլ նոյնպէս:

Աղջիկն է, կ'անէ չ'անէր, իւր ծառանե-
րէն մէկի հետ իւր սէրը կը յայտնէ Բաղիկա-
նին: Եւ Բաղիկանն կը հասկցնէ աղջկան թէ
ինքն թագաւորի տղայ է. թէ ինչ կտրիճու-
թիւններ արած է, և թէ մի միայն իւր համբաւը
լսելով էկեր է. այժմ էլ աչքով տեսնելով՝ կը
սիրէ. և կը սպասէ իւր հրամանին:

Այս քաղաքը խիստ ամուր է. և մարդիկ
ու կնկտիք զօրեղ ու կապմ են կռուելու. որով-
հետեւ խան Բօզուի գալու օրեր են. ուստի
կը կարգադրէ աղջիկը որ ինքն ինչէ քաղքէն
նուրս ծովեզերքը գրօսնելու, և այնտեղ Բաղի-
կանն «եթէ մարդ է, թող գայ յաւիտանլէ
զինքն»:

Քառսուն աղջիկ — ծառաներով կերթայ,

և Բաղիկանն պարիկի պէս էկաւ ձիով, վերուց թագաւորի աղջիկն ի դիր թարբին ու արծույ նմանակ թռաւ: Հետ եղողներու բերանը բաց մնաց: Չուրմի դարձան թագաւորին ու քաղքին յաւար բերեն. Չուրմի թագաւորն ու քաղքի չոչն ու պզտիկ հեծան վազեցին. Բաղիկան դրեր էր աղջիկն քարի գնարի մը ետև, ու դարձել էր ետ. էկողը կոտորեց, ջարդեց, ու այդ դաշտի մէջ լէշ լէշի վրայ փռեց. դարձաւ աղջիկն առեց ձին զարկին. գաջին գացին հասան ծով. ձոյ վրան ծովը, ձին հանեց զիրենք ծովու մէկէլ երեսը, ու երեցաւ հեռուանց Խան Բօղուի ֆօշֆն ու սառայ:

— Բաղիկան, ջանիդ ղուրբան, ասաց աղջիկ, այսքան ճանապարհ էկանք, դու բան մը չ'ասիր ինձ, դու սէր մը ցոյց չտուիր ինձ, յանուն Աստուծոյ ըղորդ ասա, դու զիս քեզ համար կը տանիս թէ:

— Աստծու անուն տուիր, ըղորդ պիտի առնմ. ես քեզ Խան Բօղուի համար կը տանիմ, անոր խօսք եմ տուել:

— Խան Բօղուի ջանք էլեր էր, զիս չէր կրնաք ձեռք բերել. դու էլ չկարծես թէ քո հռնարով ու քո թուրով զիս բերիր. սև դայ աղջիկներու վրէժն, աղջիկներ իրենց սրտին գերին են: Ես քեզ համար էկայ, թէ չէ՝ ահա

ծով, տհա քար, ձկան ընկեր կը լինիմ, կամ հաւքերուն կեր—։ Չատ երեստուանք կանէ Բաղիկանին. և կ'անիծէ այր մարդոց քարէ սիրտը և խաբող միտքը. և կը սպառաքանուի ծովը ձգել զինքն։ Սիրտը կը շարժի Բաղիկանին, վկայ Աստուած կը բռնեն, որ ճար մը գտնեն Խան Բօղուն ձեռքէն աղատուին, ու զիրար առնեն։

Այս խօսքին վրայ Խան Բօղուն էկաւ, իր շնորհակալութիւնը յայտնեց Բաղիկանին, և ուրախութիւնը իւր սիրականին, հրամցուց տաբալ ֆօշկո, և շատ փափկութեամբ կը ծառայէր աղջկան, որ չլինի թէ զգուի և ինք զինքը զայն անէ։

—Քո քեյժն աղէկ է, սիրտդ ինչ կուզէ հարցուց աղջկան։

—Դու ողջ կենաս, իմ քէֆն աղէկ է, ու դու ամէն բան ես ինձ համար, ասաց. բայց իմ հայրն ու մայր երդումն տուն ինձ թէ՛ «Եօթն տարի անարատ պիտի պահես զքեզ թէ չէ՝ մեր աշխատանքն ու կաթը հարամ լինի քեզ»։ կընդունիս այսպէս։

—Գընդունիմ, ասաց Խան Բօղուն. դու իմ ձեռքն ինկար, եօթն չէ՛ քառասուն եօթն տարի էլ կը համբերեմ—։ Այս պայման կապեցին, և Բաղիկանի համար ալ որոշեցին։

որ իրենց մօտ մնայ, ու պսակի տարին քա-
ւոր լինի:

Ժուկ մ'ու ժամանակ ժը մնացին, բայց
աղջիկն ու Բադիկան տնտանգլուտ էին: Նվճե-
տպանէին Խան Բօղուն, նեւ ու թուր չէր բա-
ներ. եթէ դադտուկ փախչէին, կը հասնէր ի-
րենց և չէին կրնար ազատուիլ ճանկէն: Յը
մը Խան Բօղուն գլուխը դրեր էր աղջկան ծըն-
կան, խօսք ու գրոյց բացին կը խօսէին.—
Ինչպէս մինեակ կապրէիր, դու, առաջ աղջիկ,
և ինչպէս ողջ կը մնաս գու, որ այնքան նեւ
ու թուր կը դարնեն քեզ. քո հոգին ուր է,
թէ որ ինձ չառես, ուրեմն դիս չես սիրեր.
ու թէ որ չես սիրեր, ասա, որ ես չապրիմ
այլ ևս —. չառ բաներ առաջ. ու այնպէս ա-
րաց, մինչև Խան Բօղուն իր գաղտնիք պատմեց:

—Այս մեր տնէն եօթն օր հեռի՝ սիւտակ
աւար մի կայ, այդ օտարի վրան սիւտակ ու ա-
նաղթեղի եզն մի կան կուգայ. ոչ մարդ ոչ
դադան անոր մօտ չեն իշխէր երթալ, եօթն
օր դիր մի կը ծարւընայ, կուգայ սարի գլու-
խը, գօ էնտեղ սիւտակ ջրի աղբիւր մի կայ,
աղբիւրին առջև եօթն հատ սիւտակ մարմար
քարէ գուռ կայ, մէկ բերնուց եօթ գուռը կը
խմէ կերթայ. այդ եզն իւր փորի մէջն ունի
սիւտակ աղուէս մի, սիւտակ Աղուէսի փորի

մէջ կայ սխառակ ստատոսփէ տուփ մի, և ապա տուփի մէջ կան եօթն սխառակ ճնճողականք, ապոնք են իմ հոգին, ու իմ եօթն զազտնիք և դօրութիւններ: Ոչ եզն կը յաղթուի, ոչ աղուէան կը բռնուի, ոչ տուփն կը բացուի, ոչ ճնճողականք ձեռք կ'իյնան, այսպէս ես կը մնամ անխռոցելի, անյաղթելի և անմահ: Եթէ եզն մորթուի՝ աղուէս կը փախչի, եթէ աղուէս բռնուի՝ տուփն չ'բացուիր, եթէ տուփն բացուի, ճնճողականք կը թռին—:

Աղջիկն այս զազտնիքը ծածկաբար կը հադոթգէ Բաղիկանին, ու կ'ասէ.— Թէ դու մարդ ես, աբա՞ծդ արա, ես իմն արի—:

Քանի մ'օր կանցնի, Բաղիկանն է հրաման ու հրեղէն ձին կռգէ Խան Բօգուէն, թէ երթամ մէկ ամիս հեռու տեղեր կան դամ ու դառնամ: Գոտայ, կերթայ, Գերթայ դավրէշներու կը դիմէ, բանգէտ մարդոց կը հաբցնէ, թէ՛— Զօր ու զօր ընդեղ մարդ՝ որ երկաթ ու կրակ չբաներ վրան, ինչո՞վ կը յաղթուի: Եւ թէ՛ ոչ մէկ բանով զապթ չեղող ջանավար՝ ինչ բանով կը զապթուի: Պատասխան կուտան թէ՛— Մարդ կնիկով կը յաղթուի, ջանավարը՝ գինիով:

Բաղիկանն է կը բառնայ եօթն բեռ գինի եօթն տարուան, կը տանի թափէ սխառակ քարի սխառակ աղբիւրի եօթն գիւղներու մէջը:

ու ջուրը կը դարձունէ վեր հողին և Թին կը խցէ, և ինքն փոս մի կը փորէ կը պահուի։ Միպտակ եզն կուգայ ջուր խմելու, գինւոյ հոտ կ'առնէ, հօթն բարդի ծառի բարձրութեամբ վեր կը ցատկէ, ու գոռալով կը հեռանայ։ Երկրորդ օր կուգայ, ծառաւոց կը մրկի, ինչ անէ, վերջապէս գինին կը խմէ, կը խելուի, կը ցատկարտէ ու կ'իյնայ կը պարկի։ Բաղիկան կը հառնի, թուրը կը դնէ հզին վզին և գլուխը կտրեց։ Խան Բօլու գնացեր էր նէճիր. եզան գլուխ կտրուելու գահ իր գլուխն առեց ժաժալ ու ողջ անձը դողդըղալ. — Վայ, ասաց, սիպտակ եզն մորթեցին... գիտեմ... ես եմ... յանցաւոր... թագաւորի աղջկան պատմեցի... ես Բաղիկանին... ետ ուրիշ... սիրողի մը... յայտնեց, եզն մեռուցին... ես ալ պիտի մեռնիմ... սպանեմ... թագաւորի աղջիկը... ինձ չմնաց, ոչ իրեն մնայ... ոչ ուրիշի...:

Կշտապէ վազելով կատաղաբար։

Եզան փորը կը ճեղքէ Բաղիկան։ Աղուէսն ալ խելուներ, կը հանէ կը կտրէ։ Խան Բօլուի խելք կ'երթայ, ու արիւն կը վազէ բթէն։

Տուին տաք տաք արիւնի մէջ կը դնէ, կը քացուի սատափի բերան։ Խան Բօլուի ականջէն ու բերնէն լերդ լիրդ արիւն կը հոսի. բայց Կերթայ դէպի քօշք, այնպէս կը գոռայ և

կընթանայ, որ խոշմ ու աւաւայր՝ աղջիկն էլ մէջը կը դըրընդայ: Զարդանդ բռնեց աղջկան, էլաւ տանիք, որ եթէ ողջ հասնի Խան Բօղուն, չիւնքն տանիքէն վար ձգէ, որ չ'իյնայ գազանին ձեռքը:

Ճնճղուկներէն հրկուքը ճըվտեց Բաղիկան: Խան Բօղուի երկու ծունկը կտտրաւ:

Երկուք էլ ճըվտեց: Խան Բօղուի երկու թևեր չուրմի ծունկներ չորցաւ:

Երկուքն էլ ճըվտեց: Խան Բօղուի փորն ու ջիգարն թափեցաւ:

Մէկ ճնճղուկն էլ թևէն բռնեց ու բարի տակ դրեց ջնջխեց: Խան Բօղուն էլ գլուխ իրարկ ապառաժին, ուղեղ թափաւ դուրս, սև մուխ մը էլաւ քթից ու բերնից, փէտցաւ ճապալէզաւ տեղնըցտեղ:

Բաղիկան հրեղէն ձինը տակ էկաւ, աղջիկ տանիքից իջաւ, գովասանք արին մէկզմէկու, Աստծուց հրաման առին, ու զիրար առին:

Գլ ճնճղուկ

Բ.

Զ Ո Ի Լ Ի Ի Ս Ի Ա

Չորս կողմն անբոյս ու անմարդաբնակ, մէջ տեղը բարձր բլուր մի, և բլուրի հիւսիսա-

յին, կողմն անտառներով, կանանչներով, գարգա-
րուն ծառոց, հովանեաց ներքև, տեղ տեղ ջրոց
առաջադեմներ, և թռչունք և որսի կենդանիք կը
թռնին և շրջին այդ տեղք. յարժարագրէն վայրերը
քանի մ'ալ, գոյն զգոյն վրաններ կազմաւորուած,
իբրական և երանական դրախտն էր կարծես:
Այս խորհրդաւոր վայրը՝ երկրի ամէն արքայնեաց
և իշխանաց իւր հռչակը հասուցած էր. բայց
ընդհանրապէս փոխանակ փափաք զարթուցանե-
լաւ, ահ ու սարսափ կ'ազդէր, զի ամէնէն
գօրաւոր անձինք, բանականներով անդամ այն տեղ
գնացողներ, ոչ եւ կը դառնային. մէկը գոնէ
չ'էր դառնար պատմելու գաղտնիքը: Ուստի
խրարանշիւր հայր իւր զաւկին կտակ կընէր
աբ չ'լինի այն կողմն որո՞ի կամ զուարճութեան
համար երթան. բայց չէին պակսեր նաեւ
յանդուգն անձինք. որ կ'երթային, կ'երթային
բայց անհետ կը լինէին:

Եօթն եղբայրներ կային, թագաւորի ժը
զաւակներ, ասոնց հայրն եւ խրատած էր
որդւոց որ չ'երթան այն կողմն: Մեծ զաւակն
հօր տեղն անցաւ, հօր խրատին վրայ ծիծաղե-
ցաւ, կանչեց իւր մտերիմներ և գնացին որսի:
Սպասէ որ գան. դեռ կուգան: Միւս եղբայրն
կո, և ապա վեցն ալ նստան թագաւոր, ետէ
կտն գնացին, ու չ'դարձան: Կարգն եկաւ

կրտսերին հղաւ թագաւոր:

Օրեր անցաւ, էլաւ որսի. հանդիպեցան մի գեղեցիկ եղնիկի. հղնիկ փախաւ, ետեւէն ինկան, և ահա հառան անտառը, աներևոյթ հղաւ եղնիկն: Իսկ թագաւորն ու մարդիկ զարմացած մնացին տեղւոյն վայելչութեան վրայ, շրջեցան ամէն տեղ, մտան վրանները, տեսան որ փրուած ու կահաւորած են վայելչապէս, և ընտիր խորտիկներով ու պոտոռական ըմպելիքներով պատրաստուած սեղան: Թագաւոր կ'երթայ աւազաններ ու ծառաստանները դիտելու. իսկ իւր մարդիկներ անհամբերութեամբ կը ճաշակեն սեղանէն. կը դառնայ թագաւորն և կը զտնէ իր մարդիկներէն ոմանք մեռած, ոմանք մահամերձ, որ կ'ապաղակեն և կը մռնչեն: Կը ցաւի թագաւոր, բայց օգնութիւն չ'կրնար ընել, կը հասկնայ որ թունաւորուած են: Ահա այս որոգայթն ինկած են իմ հոբայրներս ալ. կըսէ ինքնիրեն. բայց անշուշտ այս որոգայթ լարողներ կան, պիտի գան, տեսնամ: Եւ կը քաշուի թաւ կաղնւոյ մը տերեւալից ոստերու մէջ, կը թագչի: Գիշեր էր:

Դիւ աբշայոյս չ'բացուած, մալ մալ ադօթրան կը մաղկըաայ. մէջ երկինք մէջ գետին սրտալից և սրտաշաւ անտառը կը մտնէ սիւլտակ ձիաւոր մը, կը բննէ և կը տեսնայ:

որ մեռած են մարդիկ, կը բռնէ ոռնեցէն կ'անթուկէ ձորնըվէր. հոն արագ արագ կը հասնին կը ժողովեն քանի մը ծառաները մեռելոց ձիերը, և կը բառնան մեռելոց կողոպուտները, ոմանց կը հրամայէ մեր դիւցազն որ քշեն տանին աւարները, ոմանց կը հրամայէ որ ելնեն բլուրը, արձակեն եղնիկն, ու տեսնեն եթէ որս կուգայ, դառնան խորտիկներով և խմելիքներով սեղանը կազմեն:

Գը շրջի անտառի խորերը այդ հրամայողն, և մեծ զարմացմամբ կը պատահի ձիոյ մը, որ կապուած է պնտուկի ծառէն:

— Որքան մարդ կային ինկած, այնքան ալ ձի գտանք, որո՞ւ է աս մէկ ձին:

— Հեռացիր. սատանայ, ձայն մը գոչեց ծառերու մէջէն. հեռացիր, իմ է ձին, կըտրիճի գործ չէ մարդ մուրցընել, մարդ թունաւորել: Հեռացիր, քեզ հետ կը չափուինք քո տան առջի:

Աչքերը վեր վերցուց հրամայողն, տեսաւ այս խօսքը խօսողը. նախ կատղեցաւ, և ապա վահանձնօրէն ասաց. — Ազամորդի, կը ներեմ քեզ, բայց թէ խօսքիդ պէս սիրաւ ալ ունիս, ես կ'ընթամ, հեծիր ձիդ, ետեւէս հասիր. Զուլ-ւիսիան եմ ես, հարցուր և կը գտնես: Ասաց. հեծաւ, ու սրացաւ:

Թագաւորը տեսաւ նորա ձին որ հրեղէն էր, հեծնադը լուսեղէն, և վարսերը ոսկեղէն, որ փռուած կը ծփային ուսերնը վէր։—Արդեօք աղջիկ թագաւոր էր նա, թէ աւագակ կին...։ Արդարեւ աղջիկ էր Զուլիսիան։ Մինչ նա կը մտածէր ու կը տնտրնար, շատոնց անհրեոյթ հղած էր Զուլիսիան. և ոչ հետքը կարող եղաւ գտնել նորա ձիոյն։

Ճիւար ու մոլար ինկաւ ճանապարհ, և շատ գնաց, քիչ գնաց, հասաւ ետեւ ետեւ երեք քէօջ ու սառայնեօք։ Ամէն մէկի մէջ կը բնակէին մէկ մէկ պառաւ Մայր դէւեր, միմեանց քոյրեր. և ամէն մէկն ունէին քառսունական դէւ զաւակներ։ Մայրերէն սէր ու գուլթ կը վայելէ, և դէւերը իրենց մօր բարեխօսութեան համար կը խընայեն թագաւորին. եղբայրագիր կը լինին հետ, և երբ կը հարցունեն թէ ուր կերթաս։ Կը պատասխանէ,—Զուլիսիային, որ իմ հղբայրներս և միւր այնքան մարդիկ թունաւորեր, սպաներ և կոյրպտեր։ Կերթամ իմ քէնը հանեմ։ Երեք տնէն ալ մի և նոյն բանը կը լսէ, թէ—Հնյ յախ. այս տեղէն անցաւ դարձաւ, գիտնայինք կը բռնէինք, կ'ասին, բայց սո՛ւտ։ Զուլի պէս կը գողան Զուլիսիայի ասէն։ Կը համոզեն թագաւոր որ չերթայ, մնայ իրենց մօտ։—Գու մեր ջոշ աղբեր, մենք քո պսակ, կենանք մէկտեղ, ապրինք

մէկտեղ: Թագաւոր կը հանէ մկրատ մը. կուտայ մէկ տան, ածելի մը՝ մէկ տան, հայելի մը՝ մէկ տան. և կըսէ, — Երբ տեսնէր որ մկրատէն արիւն կաթի, ածելիէն արիւն ծորայ, հայելիէն բըր-տինը պայ, գիտցէր որ ես նիզն ինկած եմ, վտանգի մէջ եմ, հասէր ինձ օղնութեան:

Կաց բարով, վնա բարով կ'անեն, ճանա-պարհ նշանց կուտան, և թագաւոր կ'երթայ:

Մուլթ մուլթ գիշերուան մը մէջ, քան զա-րեգակ սլայծառ լուսով լուսաւորուած մեծ դարպաս մի կ'երևայ, կ'ասես թէ այդ տեղ գիշեր չ'կայ. դեհ այդ լուսաւոր դարպասը կը պիմէ, մաթ ու մայլած կը մնայ, կը պտտտի կը պտտտի որ դուռը գտնէ, դուռը չ'կայ: Պարիսպէն դուրս, խոր նկուղէ մը խռալու խռալոտ ձայն մը կը լսէ. կը կըզուի կ'իրթչկի որ փիթ հալիւոր մը կը կընքայ, և կանթեղ մը իր առջն վառ. ներս կը մտնէ, հալնոր կ'ակհի, ու կը հարցունէ. — Ո՛վ ես դու, հողածին. այս-տեղ օձն իր պորտով՝ հաւքն իր թևով չէ կարցեր հեկեր. դու ինչխ էկար: Կը պատասխանէ. — Զուլլիսիայի համար եմ եկեր: — Հը՛մ. կ'անէ հալնոր, Զուլլիսիայի համար, բանի հազար մարդու պիւլս է կերեր նա. ես ալ նորա մէկ զոհն եմ, Զին ու մաշխնու թաղաւորին որդին եմ: հազար մարդերէն ինձ միայն խնայեց, և

քերեր այստեղ դրեր հրկար տարլնիր: Թագա-
ւոր կը պատմէ ծերոյն իւր եղբարց և մարդոց
արկածը, և թէ ինքն եկեր էր վրէժ հանել,
բայց այն վայրկենէն որ տեսեր Ջուլիսիայի
ոսկեղէն մազերը, հրեղէն աչեր, հրեշտակային
ձայնը լսել, սրտին մէջ քէնը զուլթ դարձեր,
և վրէժը՝ սիրել:—Այժմ ասա ինձ, բարի հա-
լետ, ի՞նչ անեմ, ի՞նչպէս վարուիմ որ Ջուլ-
իսիայի սրտին տիրեմ, կըսէ:

—Քեզ խրատ մը տամ: Ջուլիսիան ամէն
առաւօտուն արևու ծաղկելուն հետ՝ իր ժարպրտէ
շապիկ հագած կ'եննէ վերին շիշաքանդ
(քիւրեղակերտ) ֆօշկը, չորս կողմանց կ'աչքէ իր
հողն ու սիւնօրը, թէ՛ ջանալաւ կամ մարդա-
տուն տեսնայ մտած իր հողը, կը բօռայ, և
իր ձայնէն դարզանդ կը թափէ տեսածին
վրէն, այդ ձայնի լսող կը մնանի: Բայց եթէ
դու ճեղլակ փայտ մը տնկես, վրայիդ արան և
դլխուդ գտակը վրան անցունես, ու փոսի մը
մէջ պահուրտես, երկու դիր թող բօռայ, վեր
երեքին դուրս կ'եննես, իրեն երեսը կը նայիտ,
այլևս կը խնայէ քեզ ու վեր կը կանչէ:

Տեղնըցտեղ կը կատարէ թագաւոր, եւ
երրորդ բօռալուն կը կանդնի Ջուլիսիային
աչքն առջև, կը ճանչնայ գինքն. — Յալթեցիր
է՛լասէ, կըտրիճ ես, և ինձ արժանի մօտ արի:

ոչ զք մինչև այսօր ապրեր էր իմ ձայնէս, և այս էր իմ պայմանն ու գաղտնիքը:

Մօտ հասեր էր թագաւոր ֆռչկի պարըսպին, լուսամուտէն վար կախեց Զուլիսիան իր երկայն և ոսկեթել ժազերը, փէլքէն ու անուշհոտէն մարդու խելըր կ'երթար գլխէն, և մինչ կը համբուրէր գայն թագաւորն, վարսերուն հետ քաշուեցաւ վեր:

Քառսուն աղջիկ ծառայ ունէր Զուլիսիան, որ զինք կը պահէին ու իրեն հետ կը հեծնէին. էկան խաշկապ կայնեցան. ասաց.

— Ահա Ձեր տէրն, ինչպէս ինձ ծառայեցիք, ծառայեցէք, այս կտրիճին, որ իմ ձայնը լսեց ու ոչ խելառաւ ոչ մեռաւ, դուք գիտէք որ իմ թըղլաւն աւերաւ. ես կ'ին եղայ և սա իմ էրիկ, տուն տեղ, մաշ մռչի ամէնը իրեն է, ես էլ իրին:

Թագաւորի ձեռնէն բռնեց Զուլիսիան տարաւ նստեցուց վերին գլուխը, քառասուն աղջիկներ լուացին, հագուցին զինրն. ու ձեռն պագին: Առջի գործն եղաւ հալկորն ազատել, որ ճամբեց իր երկիրը:

Նոր հարս ու փէսին առաւտուն երեկունը շ'կայ, բայց վերջապէս աշխատանք պիտի, որ վաստկեն, ուտեն, ապրին ու սիրեն: — Այժմ ես տան տիկին եմ, կ'ասէ Զուլիսիան իւր

էրկան, ով իմ կտրիճ սիրական, ինձ չ'կպեր
որսի երթալ, դուրսեր շուռ պալ, և իմ թըշաքսն
ալ ինկած է: Գու սկիտի երթաս աշխատիս,
մեր դար ու գաշան աչքես, և ամէն օրուայ
ուտելիք բերես: Գուրս բաշեցէք իմ հրեղէնը
(ձին): Ո՛վ իմ հրեղէն, ահա քս տէր. հնա-
յանգէ իրեն, և թոյլ տուր որ հեծնէ, զնա աւր
որ ինքն ուզէ: Եւ համբուրելով ձիոյն աչքերք,
սանձը յանձնեց փեսային, ձին կայծաղի աշ-
քերով նայեցաւ իր նոր տիրոջ, և թող տը-
լաւ որ զրկէ իւր վիզը, շոյէ իր կռնակն
ու պոչը. և միշտ կը դառնար կը դիտէր ու
կը հոտոտար զայն, իբր թէ միտքը պահէր իւր
նոր տիրոջ կերպն ու հոտը:

Գահն եկաւ, որ երթայ: Գնաց ձին պատ-
րաստեց, բայց միշտ կը դառնայ ետ. կ'եղնէ
դուրս՝ կը մտնէ ներս:

— Ինչի, ինչ կուզես:

— Քեզնից ինչիս զատուեմ, Զուլիսիա, քո
տեսքից, քո անուշ հոտից:

— Գնա. իրիկուան շուտ արի, ես այս-
տեղն եմ:

— Կ'երթամ. չ'եմ երթար... չ'եմ կրնաք
երթալ:

Մարգրտէ տուփի մը մէջ ճիւղ մը իր
մազերէն կը քաշէ կը դնէ Զուլիսիան, ու

կ'ասէ, — Առ ծոցդ դիր: Եյս անգամ կ'երթայ:

Ժուկմ ու ժամանակ մը հրթալով գալով, օր մ'էլ կը պատահի *Ջեհրանի* մը, որ կը փախչի, գետի մէջ կը ձկէ զինքն, կ'ուռի ետեւէն, — Հա՛ս վարնեմ, հա՛ս զարկի, կը զարնէ *Ջեհրանը*, բայց տուփը ծոցէն կ'իյնայ գետը, ջուրը կը տանի հեռի աշխարհ մը, կը հանէ առուով մը արտի մը մէջ, և ջրկալը կը տեսնայ, կը տեսնայ, կը բանայ, կը հլանայ. — Տանիմ մեր թագաւորին:

Այդ երկրին թագաւորն կ'արմնայ կը մնայ տեսածին, ու չ'պիտեի թէ ինչ բան է: Կը հանէ բերդին բաշխիչը կուտայ. և իր մեծամեծներ ու պիտոցիկներ *մնջիւ* կը կանչէ, — Թէ՛ չ'ասէք ինձ թէ այս ինչ բան է, չ'պիտէք ինձ: Կամ պատասխան, կամ ձեր զլուի:

— Թագաւորն օտարած կենայ, կ'ասեն. երեք օր տուր: — Տուի:

Տուին իր մէջինով կ'առնեն, գիտուն, կախարդ, էլ մարդ չ'մնար կուգան: Զատու պառաւ մը կ'իմանայ. — Ես գիտեմ, կ'ասէ, բայց ինչ կուտար ինձ:

— Զանկ մը ոսկի:

— Զանկ մը ոսկի ձեր գլուխն ազատելու համար, ճանկ մ'էլ կուտա՞ք իմ հանճարեղութեան

վարձք:

—Տուինք, մեզ աղատէ պառաւ, դու քս
Աստուած, օրը լրացած է:

Կ'առնու պառաւն երկու ճտնկ ոսկին, և
կը յայտնէ թէ ո՛ր է Զուլիսիան, հըս կը
բնակի. ի՜նչ է նորա կեանքն, և թէ՛ այդ
մազն նորա գլխու վարսերէն է: Ուրախ ուրախ
երես կ'եղնեն թաղաւորին, և իրենց լսածը՝
իրի իրենց դիտցած կը պատմեն:

Սաստիկ հրաման կ'անէ թաղաւոր, որ
երթան Զուլիսիան բերեն իրեն, թէ չէ՝
իրենց արևու վերջն է: Հա՛, հա՛, դօ քեզ փոր-
ձանք: Կ'երթան ջատիին.—Պառաւ, անես չ'ա-
նես, դու պիտի անես, երթաս Զուլիսիան
պիտի բերես, սրտիդ ուղած, բերնիդ բռնածը
կ'ուտանք:

Ջատու պառաւ կ'եղնէ քանի մ'օձ կը
բռնէ կը դնէ իր ծոցն և ջորը, օձ մը կ'անէ
ձեռաց վայտ, օձ մ'էլ կ'անէ մտրակ (*խառնի*).
Ժըծումի բերան սեռիկով կը կապէ, կը հեծնէ,
կը դնէ գետի վրէն կը բշէ, կ'երթայ կ'երթայ
կը հասնի Զուլիսիայի *խաւ քաղցաւ*. դետի
ծայրը այն տեղէն էր: Ծծումը խոտերու տակ
կը պահէ, ճաթ ու պըլընկ հագած, տըալով
ճանպարհի եզրը գլուխ կը դնէ, և ահա Զու-
լիսիայի փեսան իր հրեղէն ձիով որսորդու-

Թե՛նէն կը դառնայ: Աչք կը դէպնի պառւածն, կը խըզճայ, կը հարցաւ թէ՛ ով է և ինչպէս է կեր ինկեր է այն տեղը:— Վհլ սրգի, Աստծու բերան բեզ օրհնէ, Երուսաղէմայ ուխտաւոր եմ, կարվանն անցեր էր, ես մոլորուած սարու ձոր, դար ու դաշան ինկայ. ունն Աստուծոյ, բրդուճ մը հաց ուտեմ, քո գրան շան մօտ պառկիմ. չուր մ'իմ ընկերներ գտնեմ:

Կը գըթայ, կը վերցնէ իր ձիոյն ետեւ կ'առնէ. բայց ձին իմաստուն է, ոտները կը տընկէ և պառաւը կը ձգէ գետինը:

— Ես դրէ դրէ կուպամ, որդի, դու քո ձինը քշէ գնա:

Զուլլիսիան կը լսէ իւր փեսայէն այս դէպքը. — Մի բերեր տանդ մէջը, կ'ասէ, ողջաւը կը բերէ մեր գլխուն, մի պահեր, թող հաց ուտէ ու երթայ: Բայց իւր այրը հրաման կ'ուտայ արջիկ ծառաներուն, որ Զուլլիսիային ելեւսը չ'հանեն, միայն իրենց մօտ պահեն խընամեն. պառաւ հազար Քաճէս տէր է, բաներ կ'անէ, բաներ կը խօսի, արջիկներ կը պտտմեն Զուլլիսիային ու կը համոզեն որ զուարճութեան համար անգամ մը տեսնայ. — Թող գայ, կ'ասէ:

Պառաւ կ'անէ կ'անէ, կը մտնէ Զուլլիսիայի աչքը, այնպէս որ ժամ մը պակաս չ'աներ:

մօտէն:

Օր մը պառաւ շատ դովասանք կ'անէ Զուլլիսիային, և—Հազար հրնեկ քեզ, կ'ասէ, որ այսպէս էրիկ ունիս. նա քո դադտնիքը իմացաւ ու քեզ տիրեց սիրեց, դու էլ նորա դադտնիքն ի հարկէ վիտես. Աստուած պահէ զինք սատանայի շառից, բայց արդեօք ինչ բան է նորա դադտնիքը, զիտես:—Ձէ: Այդ ինչպէս էրիկ կնիկ էք, թէ որ քեզ սիրէ, իր սքռոյ, քեզ պիտի պատմէ:

—Զուլլիսիան այս խօսքէն կը զբոլուի, և կ'անէ չ'աներ, փեսայէն կ'իմանայ անոր կտրճութեան ու անպարտութեան գադտնիքը, և կը պատմէ պառաւին թէ՛—Կէծակէ թուրն է, որ ցերեկ մէջքը կը կապէ, ու գիշերը բարձին տակ կը դնէ:

Նս քեզ պատմեցի այս բանը, որ դու հասկնաս թէ իմ փեսան սրտանց կը սիրէ զիս: Բայց երբ գադտնիքը խօսեր էր Զուլլիսիային, երգուեր էր որ մարդու չ'ասէր. ու էրիկ կնիկը մատնիկներ փոխեր էին, Աստուած վկայ բռներ էին իրարու հաւատարիմ մնալու: Զուլլիսիան չ'պատմեց պառաւին:

Պառաւ դո՛հ հղաւ, օրհնէնքներ տուաւ. Կրեսանց, և եկաւ իւր շարութիւնը: Օրեր անցան, իրիկուն մը շատ կերուխում արին, պառ-

կեցան, կէս զիշերին էլաւ պառանն ամէնքը փորձեց, տեսաւ որ խորքներ են, մտաւ, բարձի տակէն թուրը առաւ և տանիրէն նետեց ջրի մեծ ուրը, ու գնաց պառկեցաւ: Առաւօտուն աղջիկ ծառաներ և Զուլիսիան կը տեսնան որ չ'իջներ քնէն իրենց տէրը, ականջ կը դնեն որ խոխուոցի խեղդալուխի ձայն մը կայ, կը բանան դուռը կը տեսնան որ փրփուրը ծածկեր բերան, աչքերն փոս են ինկիր, կը կանչին կը կանչեն ձայն չ'տար, լալ ու աղաղակ կ'սկսին: Պառան է կը վազէ, և շատ լաց ու կոծ կ'անէ, կը գարնէ իր գլխին, կը գարնէ իր կուրծքին, կը գարնէ իր ծունկերուն երկու ձեռքով: Ապա կ'երթայ ծծումբ կը բերէ դուռը պատրաստ կը պահէ, և յանկարծ օձերով շրջապատեալ նիրս կը մտնէ. գարնուրանք ամէնուն կը տիրէ, օձերով աղջիկները կը փարատէ, ապա կը դառնայ Զուլիսիային, օձեր կ'արձակէ վրէն.—Յը հնազանդիս, կուգաս հետս, թէ չէ օձեր ոլտի հանին աչքերդ, կրծեն երեսներդ, պատատունն վիզդ պատըտեն մարմինդ, արիւնլուայ պիտի իյնաս:

Արհաւիրք այնքան էր, որ բարբառ կտրեցաւ Զուլիսիայէն, վարեց գլինքն պառաւ, տաբալ լոխեց ի ծրծումն, խըցեց բերան, հեծաւ, գետի վրայէն քշեց, գնաց, հասաւ, առաւ

խուրջ մը ոսկի, Զուլիսիան յանձնեց վագիր-
ներաց, վագիրներն էլ՝ թաղաւորին:

Մենք դառնանք դեհ մեր կտրիճը: Աղբ-
րապիր գեները տեսեր են որ մկրատէն ու
ածելիէն արիւն կը կաթէ, հայելիէն քրտինք.
եւեր ժողպիր եկեր են թէ կայ չ'կայ փոր-
ձանքի մը պատահեր է մեր եղբայրը: Եկեր ու
տեսեր են որ հա: Աղջիկ ծառաներէն բանք կ'ի-
մանան, կ'իշխան չորս դեհ կէծակէ թուրը կը
պտրտեն, չկայ: Իրիկուն կը ժողովդուին հաց
պխտի ուտեն, ինչ ուտեն. ինչ չուտեն, կ'իրիշ-
կեն որ դօ ուլին մէջ պէտ պէտ ձկներ լող
կուտան. մէկ հրկու գէւ կը մանեն ջուրը, ձրկ-
ներ կը բռնեն կ'անթուկին զուրս որ խորովեն
ուտեն, մէկէլ տեսնան որ ճոշ ձուկ մը՝ հետ
թալելուն հրկու տապակ եղաւ և փորէն կէ-
ծակէ թուրն ինկաւ: Կըլլեր էր: Թուրը տարան
դրին բարձին, էլաւ նստաւ իրենց եղբայրը,
լուացուեցաւ, զարմացաւ զարմացաւ դէհերուն
զալուն: Զուլիսիան ուր է կը հարցունէ: Ամէն
բան կը պատմեն իրեն: Կը վազէ դէհ ձին, կը
տեսնայ որ ձին պան է, քայց մալուրի, թաւա-
լեր մէջ փռիւնհրաց, ոչ կերիւր ոչ խըմեր: Կը
փաթթուի ձիոյ վզոյ, կը համբուրէ աչքերը:
Ձին կը հոռուրտայ պինքն ու փռնգտալով, կը
թռի կը կայնի: Ձիոյն ջուր ու գարին կտրեայ:

Թիմար կ'աճէ, սիրտը կը փլի կուլայ դառնա-
ուէս. — Ո՛վ իմ հաւատարիմ և իմաստուն ձի,
դու չարիքը գուշակիցիր, չար պառաւը վրայէդ
նետեցիր, ես յիմար էի, տունս բերի, ահա
թէ ինչեր բերաւ գլխուս...: Երթանք Ջուլ-
լիսիային ետեւէն. Գարծես կը հասկնար ձին,
փնթփնթալով, խխնջալով, ոտները տրոփելով,
— Յօժար ու պատրաստ եմ կ'ասէր. երթանք
Ջուլլիսիայի ետեւէն:

Դարձաւ ալջիկնիր ազատ արաց, շատ
բան ու բարիք եղիր հետերնին, դէւերուն աբ
բաշխեց մնացած զանձեր և ֆօշկն ու շաւաշն.
Խնքն խուրջի մի ոսկի ելից, հեծաւ իր ձին,
բշեց:

Գետի պուռկ կը բռնէ կ'երթայ, կ'երթայ,
կը հասնի այն բաղար: Քաղքի մէկ ծայրը հին
ու աննշան տան մը դուռն կը զարնէ, պառաւ
մը կուգայ կը բանայ.

— Մամիկ, մէկ գիշեր քեզ հիւր եմ:

— Բալամ, հս տեղ չ'ունիմ, ուրիշ դուռ
մը գնա՛:

— Գուց մը ոսկի...:

— Վէր իմ գլխուն ես էկեր, վէր իմ աչաց,
քեզ էլ տեղ կայ, քո ձիոյն էլ:

Գ'առնէ ոսկինքը, կը հիւրընկալէ ճամբորդը.
Խրիկուն է, հաց ու մաց կուտնն, մարդն կը

հարցունէ պառաւէն և կ'իմանայ թէ՞ Զուլիսիան այդ քաղաքը բերուած է. թէ՛ թաղաւորին պալատին մէջ է և ուրջ է. թէ՛ երեսունհինգ օր է որ բալոր քաղաքը հարսնիք կապեր է, հինգ օրէն պիտի պսակեն Զուլիսիան թաղաւորին հետ, թէ՛ Զուլիսիան՝ մարդը չ'ընդունիր, թէ՛ պատասխան տուած է եղեր թաղաւորին ու աճանով ազու դեր առջև որ եթէ բռնութեամբ պսակեն, ալուն խմէ ու մեռնի, թէ՛ միշտ լայով կը յիշէ իւր էրիկը...

— Է՛... Է... հերիք է, մամիկ: — Սըռ:

— Օ՛, քո ուզածէն աւելի:

— Ա՛ռ քեզ բուռ մը ոսկի, գնա շուկայն, ձեռք մը խաթունակ հալաւ առ, հագիր, գնա 'ի տես. ահա իմ մատիւ մատնին, մատդ անցուր, իրեն նշանց տաս՝ հերիք է. տես ինչ կ'ասէ:

Պառաւն է տեղնըցտեղ կը կատարէ, թաղաւորի գնհապաններ ու աղջիկ ծառաներ որ կը տեսնան, կ'ասեն որ վազիրի կնիկն է. Զուլիսիային իմաց կուտան.

— Զեմ ուզեր, չեմ ուզեր, կը բօռայ, թող չ'դան այդ գարշելիք:

Պառաւն ախանջ չ'աներ. կը զարնէ գուռ կը բանայ, մատնին դեհ աչք կը բռնէ, աչքը մատնիկին կը դէպնի թէ չէ՝ Զուլիսիան կը զառնայ Աստուծայ դառն:

— Գնա լարով դաս, հազար բարով, քեզ միռնիմ, քեզ զրկողին: Դուռը կը փակէ:

— Ո՛ւր է այդ մատնին տէրը, մամիկ:

— Մեր տունն է, քո կամբը կը հարցու, ինչ կ'ասես:

— Դնա ասան, թող երեք օր հանգիստ ա-
նէ: Եւ դու վնա թագաւորին, ասա որ Զու-
լիսիայն համոռնեցի: Թող միամըտի: Երրորդ
օրը ես կ'երթամ խաւ քաղչաւ, քոյ հիւրը
պիտի գայ փախցունէ գիւս... մնացածն իր
գիտնալիքն է:

Պառան դուրս կուլայ հպարտ հպարտ,
թագաւորին կը դիմէ, — Համոռնեցի, կ'ասէ,
հրեք օրէն ետքը, արև ծագկելուն խաւ քաղչաւ
պիտի ելնէ, մինչև իրիկուն դուարճանայ, դառ-
նայ ու քեզ հարոն լինի:

Պառան կը մեծարուի թագաւորէն, ընծայ
կ'առնէ, կուլայ իր հիւրին կը պատմէ:

Եկաւ այն օրը, գնաց նա իր ձիով յար-
մար տեղ մը: Զուլիսիայի հանդէսն սկսաւ,
քառսուն ձիաւոր ու քառսուն նուագարաններ
առջևէն, քառսուն ազգիկ ծառաններ կողէն ու
կուշտէն, քառսուն ազարներ ետեւէն, կ'երթա-
յին խաւ քաղչաւ: Թաւաշայի կայնոյնեայ
թիւ ու համբանք չ'կար, բերանբաց մեթ մնա-
ցեր էին, Զուլիսիային կը նայէին:

Զուլիսիան յանկարծ յափշտակուեցաւ: Հրե-

ղէն ձին երկու հոգի առեր կը թռէր: Զփոթուած ինն տիրեց բովանդակ նայողներուն, թագաւորն իմացաւ, հեծաւ, ու անդար հազար մարդ հետ իւր: Հեռուէն տեսնուեցաւ այն բազմութիւն: Զուլբխանը դրաւ ծառերու և ծաղիկներու մէջ ծածկեց և ետ դարձաւ հրեղէն ձիաւորն, կէծակէ թուրը ձեռքը, հազարը՝ թրով ջարդեց, երկու հազարն հրեղէն ձին փշրտեց, թագաւորն իր վախէն ինկաւ ձիէն ու մեռաւ, ողջ մնացողներ աղաչանք արին թէ՛ — Դարձիր դու մեր թագաւոր եղիր, Զուլբխան մեր թագուհին: Եւ առօր փառօք առին տարան թախսը նստուցին: *Երկնից երեք խընձոր իջաւ ...*

Գ.

ՊՍՏԻԿ ՄԻՐՋԱՆ ԵՒ ԴԷԻ ԳՈՐԳՈՉԱՆ

Կէր ու չ'կէր, ժամանակով թագաւոր մը կէր, էդ թագաւորին երեք լաճ կէր: Թագաւոր իր ազրօր հետ կռիւ էր արեր, ու փախցուցեր, զընջիշով մէջ երկինք մէջ գետինը կախիւ: Թագաւոր հալորցաւ, տեսաւ որ կը մեռնի, կանչեց իր լաճեր խրատեց որ թախթր դարդակ չ'թողեն, թէ չէ իրենց հօրաղբէրը կ'իջնէ կը նստի:

էլ ձեռնէն չ'են կանայ առներ: Քանի մը խը-
րատներ էլ կուտայ, կը մեռնի: Զոջ լաճ կը
նստի թափաւոր. օր մը կերթայ աշդուշ (թըռչ-
նորս). պստիկ աղբէր, անունը Միրզա էր, հօր
առածը միտք պահեր էր, վազեց նստաւ թախ-
թը. ջոջ աղբէր հկաւ բարկացաւ թէ՛ — Դու
միտք ունիս իմ թախթ իսկ:

— Զէ, ասաց պստիկ Միրզան, քո թախ-
թը պահեցի որ հօրաղբէր չ'զար նստէր. թէ
կը նեղանաս, էլ չեմ աներ:

Օր մ'էլ թափաւոր գնաց աշդուշ, թախ-
թը մնաց դարդակ: Երկնուց կտրեց զընջիւնիւր
հօրաղբէրը ու իջաւ նստաւ թախթը. աւեր ա-
րաց ու երեք աղբէրն էլ սպանեն, վազիր վու-
զուրներ մէջ մտան, աղաչանք արին, ասին —
Թափաւոր աղբած կենայ, էդոնց արիւն մի
մտներ, Սուրկունն արա թոյ կրթան էս երկրէն:

Ականջ արաց հօրաղբէրը, ու մէկ մէկին՝
մէկ մէկ ձի, թափաւորական վայել բաներ ի-
տուր, հեծցուց քչեց դուրս:

Ելան երեք աղբէրներ խեղճ ու կրակ ին-
կան չօղեք, հասան Աւեր-ջաղաց մը. գիշե-
րուան մութ կը կոխէ. երկու աղբէրներ կ'իջ-
նեն, պստիկ Միրզան կուլայ կը մոմուայ, կ'ա-
սէ. — Աղբէրներ, մեր հէր մի ասաց որ. թէ ձեր
հօրաղբէր ձե սուրկունն անէ, չ'երթար Աւեր-

ջաղաց, չ'երթաք Կանանչ շիման, չ'երթաք Սևսար, ակառնջ անոնք մեր հօր, փորձանք չ'ը-
գայ մեր գլխուն:

Ակառնջ չեն անե պստկին, կ'իջնեն:

Ջոջ ալրէր կ'ասի. — Գիշեր ես կը պա-
հեմ, չ'եմ քներ. ձիեր զարկէք ի չայիւ: Ի-
րենք էլ կ'ուտեն կը խմեն. կը հանգին: Պըս-
տիկը Միրզան պառկեր, աչքերը բաց է. կը
տեսնայ որ ջոջ ալրէր քիչ մը պտտուից էկաւ
ինկաւ վեր կողին, ու կը խռկայ: Միջնեկը
չուտ քներ: Պստիկ Միրզան կեղնէ նետուանեղ
կը թալէ թիւ, զըրժիֆաւ թուր կը կապէ մէջ-
քը, կը պտտի: Գէս գիշեր ընցեր էր, զատ-
մանց լոյս մը կերևայ, մօտ մօտ կուգայ, մէ-
կէլ ինչ տեսնայ, կը տեսնայ որ եօթն գլխէ
վիշապ մը, լուսեղէն ակներ վըր գլխուն կը
վառուի: Եաշխաշ մը կը չոյի. մէկ նետով եօ-
թն գլուխ կը թռուցէ. վիշապ ֆըշալով բը-
ռալով կը վերցուի տըրիւի գետին, կը հասնի
վըրէն. զըրժիֆաւ թրով կտոր կտոր կ'անէ,
ականջները կ'առնէ, կ'ալէ. կը դնէ տոպրակ,
չում լուսոյ դէմ կը ֆռայ, կուգայ սուտ կը
քնի: Ջոջ ալրէր կը զարթնի, կուգայ լանկով
կը զարնէ պստիկ Միրզաին թէ՛—Հերիք չ'է
քնէք, օր կէս օր է, չում լուս հոգիս ելաւ,
անքուն մնացի, ձե պահեցի:

Ելան, բարձան, գնացին քանի մ'օր, հասան Գանանշ չիման, երկու աղբէրներ իջան։ Պստիկ Միրզան ասաց, — Մեր հօր խրատին ալկանջ աններ, Գանանշ չիմանէն ընցնենք։ Ալկանջ չ'արին, իջան։

— Ինչ լեղիդ կը պատուի, ասաց միջնեկն. մի վախնար. էս գիշեր ես չեմ քներ, ձե կը պահեմ։ Զիեք զարկին չաշխր, կերան խման, չաջրեներ զարկին պառկան չում կէս գիշեր կը պտոտէր միջնեկն. քուն կոխեց. էկաւ, ինկաւ, խռաց։ Պստիկն արթուն էլ. էլաւ առեց նետուանեղ ու զռչեցիքար թուր, ու շորս դեհ կը ֆրռէր։ Մէկ էլ ինչ տեսնայ. տեսնայ որ դազան անհաւատ մէկը կուգայ, գլուխը երկինք, ոտքերը պետին, կուգայ կուգայ որ դէւի մը կնիկ է։ Պստիկ Միրզան գինք կը թալէ փոսի մը մէջ, գուլ կ'անէ, կը նստի, նետուանեղ կը լարէ ու մտրով կ'ասէ։— Թէոր իմ աղբէրներաց, բան չ'արաց, չ'եմ զարներ։ Դէու պառաւ կուգայ կը տեսնայ չատըր երեք՝ մարդ երկու, ձիեր երեք՝ մարդ երկու. էսդեհ էնդեհ կ'իրիշկի մարդ չ'կայ. կ'ասէ— Կայ չկայ զապաններ կերեր են, բան մը եղեր է։

Կը միամտի, ու կերթայ ըմէնի ականջ. մէկ մէկ քնոյ ուլնիկ կը դնէ։— Դէ գուք բնէր, չում իմ եօթն լաճիր օրօղկեմ պան, ձե ուտն.

Վ'ասէ ու կերթայ : Պստիկ Միրզան էլ դողտ-
մանց ետեւէն կերթայ, կերթայ կը տեսնայ որ
Դէվու սառաւ ջոջ ջաղցի քար մը չրջեց մէկ
դեհ, ու մտաւ յէր. ճշաց ուր տղէրնհրաց.—
Ելէր, ձեր աչքը լոյս, ձեր գաւաթն էկէր է,
գնացէք կերէք, ձե անոշ, կտոր մ'իլ ինձի
բերէր:

Պստիկ Միրզան յէրի դուռը կը կայնի,
գրչԵրբար թուրը ձեռք, դուրս էլած ԴԷԼՈՆ
գլուխ մէկ զարնելով կը թռուցէ, մէկ մկից
քեխաքաւ, հօթին էլ շէշէր կը թալէ դէն,
ականջներ կը կտրէ, կ'աղէ, կը դնէ տոպրակ:
Կը մտնէ յէր, կ'ասէ—Գիտի ջագու պառաւ,
դու քո լաճեր կ'օրօցկես որ երթան իմ ալբէր-
ներ ուտեն, հա՛յճէ քո լաճերաց հետ: Թուր
մ'էլ պառաւու վզին, ինոր ակնջներն էլ կը
կտրէ, կ'աղէ, կը դնէ տոպրակ, կը դառնայ:
Երկու ելբայրներ խռան: Լուսոյ դէմ սուտ քուն
կը քնի պրստիկ Միրզան, միջնեկն կ'արթն-
նայ ու լանկով կը զարնէ—Ելիր, կասէ. օր
կէս օր է, հերիք չէ՞ քնես, չում լոյս հոգիս է-
լաւ անքուն:

Ելան. բարձան, գնացին. իրիկուն մը հա-
տան Սի սար. ջոջն ու միջնեկն կ'իջնեն. պըս-
տիկ Միրզան աղաչանք պաղատանք կ'անէ,
Վ'ասէ. — Ականջ անենք մեր հօր խըրատուն,

չը մնանք, և տեղ, երեք փորձանք մէկտեղ
 չ'գայ մեր գլխուն:—Շահ, կ'առնին, ինչ էկաւ
 Աւեր-ջապաց, ինչ էկաւ Գանանչ չիման. էս
 գիշերս դու պիտի սլահնու, տըռտըռ կ'անես:
 հոգիդ ելնէ պիտի մնանք, ու դու պիտի դի-
 շերս աչքես: Ել ինչ ասէ: Կը մնան. ձիեր կը
 զարնեն չայիր, հաց մաց կուտեն, երկու աղ-
 բէրներ կը մտնեն շատրոններ կը պառկին,
 պստիկ Միրզան նետուանեղով, զըջըջաւ թու-
 րով կը պտտուի: Կէս գիշերն ընցեր, բան չ'կայ-
 կտոր մը կը նստի, քուն կը բռնէ զինք, մէ-
 կէլ աչքիւր կը բանայ որ ինչ, ազօթրան ա-
 ռեր. ճողճողուել, ու գիշերուան վառած կրակն
 ընցեր, քար շախմատ մէկէլ ալորս ծոցնէ.
 ինչ անէ: Կը վազէ թռնի դարի մը գլուխ,
 կը տեսնայ որ դէմի սար կրակ կը բլրլայ,—
 Երթամ կրակ բերնմ, կ'ասէ: Կերթայ, բաստ
 կուգայ փիւր հալսորի մը: Հալսոր նստեր դարի
 գլուխ, սի թելէ կծիկ մը ձեռք, կը կըծկէ,
 սիպտակ թելէ ջոջ կծիկ մ'էլ գրեր կուշտ:
 Կերթայ մօտ. կը հարցուցէ:— Էդ ինչ կծիկ-
 ներ են. դու ո՞վ ես:

—Որդի, կ'ասէ, ես ժուկն ու ժամանա-
 կն եմ, սե կը կծկնմ' գիշեր է, սիպտակ կծկնմ'
 ցերեկ է:

Պստիկ Միրզան կը տեսնայ որ հա հա է

ան կծիկ կը խլոնի. հասաւ խլեց կծիկը հա-
 լիորէն, զլորեց դարէն տակ,— Դէ նոր կծիկէ,
 ասայ. թող գիշերն էրկննայ, ես շատ բան
 ունիմ: Ու առաջացաւ դիհ երեցած կրակ,
 հասաւ, տեսնայ որ ինչ, քառուօն կանթէն
 աղինձ մը դրեր են վեր կրակին, եօթն դոմէշ՝
 փոր թափեր՝ կաշով մաշով դրեր են աղինձը
 կը խաշեն, մէկ դէլ կայներ օճախին մօտ.
 երեսունէինն դէլ պառկեր քներ են: Պատիկ
 Միրզան մինակ կը վերցնէ աղինձն, կրակ կը
 հանէ տակից, ու կը դնէ աղինձն կրակի վե-
 րէն, կ'առնէ կրակ, կ'երթայ: Դէն ուր կայնած
 տեղ մտթ կը մնայ, ձէն կուտայ աղբըններուն
 ու պատիկ Միրզայի արածը կը պատմէ. դէւեր
 ուրենց լեզուն կը կրծեն.— Վը՛շ... կ'անեն,
 հողածնի մէջ էռասկրնա ո՛թ: Ահով դողով
 կ'իյնեն ետի, կը հասնեն, խօսք կը կապեն,
 աղբերազիր կը լնին մէկ մէկու. նշան կուտան,
 որ օր ընի մէկ մէկու յօդ հասնի:

Պատիկ Միրզան կրակ կը տանի, օճախ
 կը վառէ, լուսոյ բերան կուռք մը կը քնի, աղ-
 բէրներ կ'արթննան, լանկով կը դարնեն,
 կ'ակրհցուցին, կ'ասեն,— խարամ չափ ալ. էս
 գիշերն էլ մենք քե աչքեցլինք, դէլ կը բնեն:

Ձէն չհաներ. կ'ելնեն, կը բառնան, կ'եր-
 թան:

Կ'երթան, կ'երթան, կը հասնին թագաւորական բաղրի մը մօտ. ջրով, չայիր շիմահով տեղ մը շատըր կը գարնեն կը նստին քանի մ'օր: Պատիկ Միրզան գիշեր մը կ'ենէ պտոտելու, կը տեսնայ որ քառսուն Դէւեր գնացին դէհ թագաւորին սառայք, մօտ կերթայ որ ուր Այրէրապիրերն են, ըմէն մէկ՝ մէկ մարդու բոյ երկաթէ ցից իրենց ձեռք: Նշանով մէկը մէկ կը ճանշան:

— Դո՛ւր բարով:

— Դու հապար բարով: Առ քե իրեր ոսկի խնծոր, արի մեկ յօդ: Էս բաղրի թագաւորին իրեր ալջիկ կայ, Էօմն տարի է կերթանք կուզանք շնոր կ'անայ ձեռք բերե. Էդ խնծորներ ինոնց սիրոյն շինիր ենք կը հոտուրտանք. քե կուտանք:

— Նկէր, կ'ասէ պատիկ Միրզան, էս գիշեր էն ալջիկնիր ձեր ձեռք կուտամ: Ու կ'առնէ երկաթ ցիցեր, բոյթ մատով կը խրէ քասաւնը, կսխելով կ'ենէ քասաւնի գլուխը. — Դէ եւէք դուք էլ: Մէկ մէկ կ'ենեն Դէւեր, ու պատիկ Միրզան էնոյին գլուխ գլխաւոր կը կտրէ. լէշեր կ'իյնեն բաղանի էս մէկէլ երեսը, կը բռնէ իդոնց ակնջնիր կը ալէ, կը դնէ տոպրակ. գլխներն էլ կը շարէ բաղանի վրէն. ինքն կերթայ կը մանէ թագաւորին պառկած օգան: Կը տեսնայ որ

ոսկի մոմտան վէր դլխուն կը վառուի. ար-
ծըթէ մոմտան մօտ, արծթէն կը դնէ գըլ-
խուն դեհ, ոսկին՝ ոտաց: Մեղրէ շարքաթը կը
խմէ, կ'անէ որ ելնէ դուրս, կը տեսնայ որ օձ
մը փաթուիթներ է սիւն, գլուխ պարզելու որ
թապաւորին խէթէ, մէկ խանջալով օձու գը-
լուխ կը բեւեռէ սիւնը, թապաւորի խանջալն
բարձի տակէն կը հանէ կը զարնէ ուր մէջք:
Գ'երթայ մտնէ աղջիկներաց օդան: Քնիր են,
մոմեր վառ, մէկ մէկ ամանով շարքաթ բար-
ձի կուշտ, զատ զատ դռներ կը բանայ, ճակտ-
ներ կը նշանէ, շարքաթներ կը խմէ, ըմէն մէ-
կի գլխու մօտ ոսկի ինծոր մը կը դնէ, ու
ջոջը՝ ջոջ աղբօր, միջնեկն՝ միջնեկին, պստիկն
էլ ուր համար կը նշանէ. կ'ոնէ կ'երթայ ուր
չատլը:

Առաւօտուն լուսնալուն, քաղրի մէջ ձէն
ձէնոց կը շատնայ, ձէն կը հասնի թապաւորին
թէ՛ քո դռընաւ բառսուն դէւերու գլուխնիր
կտրեր շարեր են բատանի վրէն. յէջեր թափեր
են փոս: Թապաւորն էլ ուր օդայի բաներ
տեսիր, մոմտան, օձ, խանջալ ու էս բաներն
էլ կը լսէ, կը շկուի կը մնայ: Վազիր վուզուր-
ներ կը ժողվուին, աչրը լուսի կուգան, թապա-
ւորն էլ թալալ կանչել կուտայ թէ՛ ո՛վ է էս
խկիդռաթեւն արսղ, թող գայ իմ աղջիկներ տամ,

բերնի սւղածը տամ: Հազար հազարոց դնացնէ՝
չկարցան իւրաքանչիւ, էլ ժող շմեաց քաղաք-
Հրամանը արաց ու րսորից դուրս շատրնի-
երթան, էն դարձնեն կանչեն: Կ'երթայ թա-
գաւորի մարդ, երկու ալբլինիւր ահէն մէկ մէկ
լու կը դառնան, դիտեն թէ տուգնելու կը-
տանին: Եւր կը լսեն սլատառ, Երթանք կ'ա-
սեն, մենք սղանիւր ենք դէւերը, մենք պիտի
առնենք թագաւորի աղջիկներ: Պստիկ Միրզան
չեն տանիր: Էստի էլ սկսեալ կը մնան:
Թագաւորի մարդ կասէ. — Թագաւոր ապրած
կենայ, մէկ հողի էլ կայ էստեղ շատրն-
— Կանչեցէր շուտ: Կուգայ պստիկ Միրզան:
Թագաւորի խանչալ, դէւերաց ականջներ կը
դիէ թագաւորի առջի. ու տեղն ըցտեղ ը-
մէն բան կը պատմէ: Թագաւոր կը թռնի կայ-
նի վեր ոտաց, պստիկ Միրզայի աչքն ու ճա-
կատ կը պագէ, — Բարիֆաղլահ, կ'ասէ, Դու
ես դու, իմ աղջիկներ տուի քեզ, իմ մեռնե-
լուց ետ՝ թագաւորութիւն էլ քե:

Պստիկ Միրզայի աղբէրներ ոտքն ինկան.

— Եւրա՛ն, ասին, մենք արլինք, դու մ'ա-
ններ, մեր արեւուն խնայէ, դու մեր ջոջ, մեր
քո պստիկ: Թագաւորն էլ խրատ կ'ուտայ ու
հնազանդ մնան. շատրններ կուտայ վերցնել,
կուգան սառայր: Պստիկ Միրզան ինչիս ուր նք-

շաներ էր, ըսգուն էլ պսակել կուտայ երեք-
ալջիկ եոեք աղբէրներուն, րառսուն օր քառ-
սուն գիշեր հարսնիք կ'անեն:

Հարսնիս մարսնիս պրծաւ: Առջի գիշեր
երեք քոյրեր երեք եղբայրներուն դէմ կը կե-
նան:—Դուք ինչ չուն էք կ'ասեն. մենք ըս-
գուն սիրող մ'ունինք որ ուր սրտի վրէն թիգ
մը վարդ ու ռէհան կայ բուսած, աննման, ուր
նման ոչ երկնուց մէջ կայ ոչ երկրի երես. թէ
դուք մարդ էք, ցնացէք դէլ Գորգոշանի հետ-
ինկէր կայնէր, թէ ինոր մէջքը պատին դրիր,
դարձէր, Ձեր հալաւն ու լայեխն ենք մեր: Մէ-
կէլ օր պստիկ Միրզան աղբէրներաց խրատ
կուտայ որ իրենց սըռ դուրս չհանեն, ու ին-
քին թապաւորից իզին կ'առնէ կ'երթայ, կ'ա-
սի. —Մէկ երկու ամիս պործ ունիմ, կուգամ:
Կ'երթայ կ'երթայ, շատ կ'երթայ, քիչ կ'եր-
թայ, Աստուած գիտէ, չուրմ կը հասնի ֆօշկ
ու սառսւյ մը, կը տեսնայ հուրնի հրեղէն
աղջիկ մը ֆօշկի պատուհանը: Բարի կ'ուտայ,
բարի կ'առնէ, կը դառնայ աղջիկը կ'ասէ.

—Հողածին. օձն ուր պորտոյ, հաւքո
ուր թիով էս տեղեր չէկեր, դու ինչխ էկար:

—Քո սէրն է բերեր:

Աղջիկ կողոյտի հաց ու կեր կը կախէ.—
Կեր, ու վերին ճամպնով անցիր գնա, կ'ասէ.

սպիտակ դէւ ցածրէն կուգայ, թէ ռաստ գայ՝
բեզ կուլ կուտայ:

—Դու ով ես, քէ Բնշխ ու երբ են բերեր էստեղ, աղջիկ:

—Իմ հեր Զինուճաշինի թագաւորն է, մենք երեք քոյր ենք, բաղաննետով ու երկթէ ղռնետով էր մեր բնակարան, սիպտակ դէւ, սի դէւ, կարմիր գէւ էկան երեսն էլ վերցին մեր քնած տեղէն բերին, էս տարի եօթն տարի է որ հողածնի երես տեսած չէի:

Պստիկ Միրզան՝ դէւ Գորդոշանի տեղ կը հարցուցէ. աղջիկն է կ'ասէ.—Սի ու Կարմիր դէւերաց հողէն պիտի անցնիս դէն.—Կաց բարով.—Գնա բարով: Պստիկ Միրզան վերանց գնաց, իջաւ ցածրի ճանապարհ. կը նստի կ'աչքէ որ դէւ գայ: Դէնէ աշդուշ արեր իրիկուան դեհ էկաւ, հոտըտաց, հոտմտաց,—Մարդ մարդահոտ կուգայ, ասաց, ահ վաղուց է ինսանի միս չեմ կերեր: Ու վազեց վեր պստիկ Միրզային:

—Ես քո բերնի բրդուն չեմ, քնձի կ'ասեն պստիկ Միրզա, բեզ սէս բառսուն և եօթն դէու զլուխ եմ կերեր, ահա քառասուն և ութ: Նետ կը թուռցէ մէջ դէու ճիկարին ու քամկից կուտայ ղուրս: Դի կ'իյնի գետին, լեզուն մէջ բերնին կը լսկլըխկայ կը քաշէ զըջփիւտ:

թուրը, կը հասնի, կը կտրէ գլուխը, կը տըն-
կէ թրին ծէրը կ'երթայ սառաշի տակ կը
կանչէ,

— Մառա՛յհանըմ, իրիշկէ, իրիշկէ, քո
սիպտակ Դէւ զուրբան արի քո սիրոյն:

Աղջիկ կ'իրիշկի որ ինչ, սիպտակ Դէւու
գլուխը: Ուրախութենէն կը ծռի, դուռ կը
բանայ. երկու ձեռնով պստիկ Միրզայի ոտներ
կը գրկէ. — Քի մեռնիմ ու քո Աստծուն որ քե-
օրօղկեց ձիկ ազատ արիր: Ձեռնէն կը բռնէ,
կը հանէ վերին օտաւ, հաց ու բարին կը
վալելն, ջուր կը տաքցուցէ, ձեռն ու ոտ կը
լուայ, կը քնեն: Առաւօտուն կ'եղնէ պստիկ Միր-
զան մատնիկ մը կընցուցէ աղջկան մատ, կ'ասէ
դու իմ ջոջ աղբօր նշանին եղար, երթամ Սի
ու Կարմիր դէւերն սպանեմ, դառնամ քե տա-
նիմ:

Կ'երթայ: Սեւ դէն էլ կ'սպանէ, գլուխ
կը կտրէ, աղջկին կը նշանէ միջնեկ աղբօր:

Կ'երթայ որ Կարմիր Դէւն ոսպանէ: (Խօ-
սակցութեան, գործողութեան նկարագիրը առա-
ջնոյն պէս է, և կը կրկնուի):

Աղջիկ կ'ասէ թէ՛ Կարմիր դէն սէյիւր գի-
տէ. որ եթէ քան զինքն զօրքաի ռաւս գայ,
կը դառնայ հողէ դար մը, գլխու վրէն ծակ մը,
ծակէն մուխ դուրս կուտայ, ու որ մուխին մօտ

երթայ՝ կուլ կուտայ։ Պստիկ Միրզան կ'ասէ, Աստուած ողորմած է, իմ զըշֆաւս սէյիւրն էլ կը բակէ, թըշնամն էլ։ Կ'երթայ, Կարմիր Դենն գուրգ ի վէր թեկն կուգայ, — Օ՛, օ, կ'անէ, ինչ համով բրդուճ։

— Ես քե գրողի բրդուճ սլիտի անեմ, կ'ասէ։ Նետուանեմ կը քաշէ, հազըր կոց, կըռուինք, եա քե կուտայ Աստուած, եա ընծի։

— Ծօ հուլածին, դաւ ու ես որ իմ դէմ կայնես, կը բռնայ դէմ, ու գուրգ կը դարնէ։ Պստիկ Միրզան կը թռնի, մէկ ձեռնով կը բռնէ գուրգ, ու կը բռնայ. — Քառսուն և ինն դէմ եմ սպաներ, քո Միպտակ ու Սե աղբէրներ սատկեցուցեր, պստիկ Միրզան եմ ես. դո՛ւ պիտի իմ ձեռնէն ազատուիս...։ Որ լսեց թէ պստիկ Միրզան է. լեղին փրթաւ։ Սէյիւրն իր խոսուաւ կարմիր դար մը (բլուր), գլխէն բալան բալան մուխ կը բարձրնէր. պստիկ Միրզան թռաւ էլաւ դարի գլուխ, եհան զըշֆաւս թուր, կոխեց ծակն ու խառնեց, խառնեց. չուր մը Դէլու ճիկարն ու աղիքներ կտոր կըտոր բրդեց ու ծակեց դուրս թափեց։ Ինքն վազեց ցածր։ Դարն էր՝ բլաւաւ (էլաւ, տապալեցաւ), ճիկարի կտորներ թրի ծայրը դարկած՝ գնաց պստիկ աղջկան։ — Աղջիկ ջիւան, քուաց, Կարմիր դէմն դուրբան արի քս սիրոյն։

Ուրախ, ուրախ աղջիկն ինկաւ պստիկ Միրզայի
ոտաց, չէր կտրնար բան մ'ասել, կեռիկը փակե-
աւ, ղնքո՞ւր ունրո՞ւր կ'սկար: Գրկեց զինք պըս-
տիկ Միրզան, վեր տարաւ: Կերան խմեցին, պտու-
մեց Սիպտակ ու Սև դէւերուն սպանել, երկու
քոյրեր՝ ուր երկու աղբօր նշանել, ու դուն էլ
իմ նշանածն ես, ասաց. մտտնիկն անցուց
մատ:

Գիշեր էր, քնան:

Առաւօտուն պստիկ Միրզան առաց աղջ-
կան թէ՛—Դու կաց, իմ նշանկին ես, կուգամ
քեզ կ'առնեմ ու քո քոյրեր, կ'երթանք: Արկայ
դեւ Գորգոչանի ճանպարհ նշանց տուր. երթամ
զինքն սպանեմ դամ:

— Մ'երթար, կ'ասէ աղջիկ, դու սաղ չ'ես
դառնար. մ'երթար, դէւ Գորգոչան զալլեմ գա-
լան է, էնոր մահ չ'կայ, քո գլուխ դուրս կու-
տաս, մ'երթար: Ո՞վ պիտի առնէ տայ քե է-
նոր նետուանեզ որ զարնես, ուր նետուանեզով
կ'սպանուի, մ'երթար: Թէ չէ, ընծի էլ տար.
հետ քե մեռնիմ:

Կ'ուլայ աղջիկ, սիրտ կուտայ պստիկ Միր-
զան, կ'երթայ: Կ'երթայ, կ'երթայ, շատ կ'եր-
թայ քիչ կ'երթայ, Աստուած դիտէ, չուր մի
կը հասնի դէւ Գորգոչանի ֆօշկն ու սատայք.
գիշեր էր, դէլ չ'ուսցած պստիկ Միրզան ֆօշ-

կի դրան առջև կը ջրցնէ ու կ'աւլէ, կ'ընցնի մէկ դեհ կը նստի: Լուսուն դէւ Գորգոշանէ. *ֆօշկից* կ'իջնէ, ջրցանքն ու աւելը կը տեսնայ, *Վառախութիւն* կուպայ. — Կայ չ'կայ կասէ, հողածին մը էկեր է, — Ո՛ւր ես, հողածին, ո՞վ ես, մի վախնար, արի, քո ուզած կուտամ, քո մազին էլ չեմ գիպներ: Պատիկ Միրզան է կը կայնի դէւ Գորգոշանի առջև, ու կ'ասէ — Աղայ, քո ողջութին կուզեմ, իմ ընկերներ կորուսան վրէս, մոլորուայ ինկայ քո դուռ, կտոր մը հաց ուտեմ ու քո *խզմաթն* անեմ, քանի որջ եմ:

Կը մնայ, ըսկուն *խզմաթ* կ'անէ, որ կը մտնի դեուռ աչքը: Չարթուան մէջ իրիկուն մը կ'իջնեն *խաւ քաղչան*, զարմանալի ծաղիկներ, վարդ, ռէհան, ու Աստրծու ստեղծած ըմէն պտուղներ կան, աւուղներ, շատրուաններ, հաւքեր, ջանավարներ, ինչ ուզես կայ, դու կ'ասես դրախտն է: Դէւ կ'ասէ, էս աւուղի եզրը բեր փոէ, ծաղիկներ քաղէ բեր փոռածրի մօտ շարէ, կեր ու խում պատրաստէ, մեզի ըմէն շարթու էս իրիկուն հիւրեր կուզան: Կը պատրաստէ պատիկ Միրզան, ու խելքով կը գտնէ թէ՛ ինչ երեք քոյրերն են պիտի գան: Ի՞նչ անէ, ի՞նչ չանէ: Բաղչան կը ֆրռան, ծառից կախ կը տեսնայ Գորգոշանի նետուանեկ,

կ'երթայ կ'առնէ—Ի՞նչ կ'անես.—Փոշին սըր-
բեմ: Ու նետ մէջէն կ'իյնի: Բեր ընծի կ'ասէ
դէւը: Կը տանի, նետը մէջ կը տեղաւորէ
կուտայ որ տանի կախէ տեղը: Պստիկ Միրզան
է, մէկ կերթայ, մէկ դէւուն կիրիշկէ, չուր մ'աչքը
բռնէ, մէկէն մէկ կը գառնայ, նետաւանեղ կը
շիտկէ Գորգոշանին:

—Օ.—Քո ջանք համար էկեր եմ ես:
Ի՞նչ օ, պստիկ Միրզան եմ ես, կ'ասի, նետ
կը թռնէ. քառսունեւինն դէւ եմ սպաններ ես,
դու էլ վրէն հիսուն. հ'ը: Նետ մտաւ Գորգոշանի
սրտից, ու քամկիցն էլաւ, Ֆշֆշալով փռուաւ
դիտին, մեռաւ: Լէշ քաշեց յիւսիսէն առաջ տակ
ծածկեց, ու գնաց ծառի մը ետեւ պահուե-
ցաւ:

Մէկէլ տեսանք որ երեք Նյունիկ թեւ-
թռալէն էկան իջան աւուզի վերան, հաւքեղէն
հալուըներ հանին. մէյմէկ աղջիկ: Ճանչցաւ որ
իւր և աղբէրներաց կնիկներն են. թաղաւորի
աղջիկներ, հրեք քոյրեր: Ձէն ու ծպտոց չհա-
ներ: Աւուզից կ'եղնէն աղջիկներ. կը հագուին
կը զուգուին կ'երթան Գորգոշանի ծոց: Կը
տեսնան որ Գորգոշան մեռած. կը զահահորեն,
կը դառնան հալաւներ կը հանեն մտնեն ջուր:
էն զահն ինե պստիկ Միրզան կը տնկուի ա-
ւուզի բերան. — Թո՛ւ ձեր երեսին, կ'ասէ:

Տեսա՞ք ձեր սիրած, տեսա՞ք մէկ թիզ վարդն ու ռէհան վեր սրտին:

Աղջիկներ սև երես կը մնան... հալուընե-րաց փեշեր կը կտրէ, ու թող կուտայ որ ելնեն երթան. հաւք կը դառնան, կ'երթան:

Գոտիկ Միրզան էլաւ դէւ Գորգոշանի *ֆոշկն* ու *սառաշը* ինչ կար չկար ժողովեց, քառ-սուն ուղտի վրայ բարձաւ. գնաց Գաբմիր դէ-ւուն, Սև դէւուն, Սիպտակ դէւուն ըռզակներն էլ բարձաւ, ու Չինումաշի թապաւորի աղջիկ-ներ հեծցուց, քչեց գնաց հասաւ Սև սարի թապաւորի երկիր. բաստ էկողին ճանկ մը ոսկի ետու, ասաց. Գնացէ՛ք թապաւորին ասէք, քո փեսան պստիկ Միրզան էկաւ:

Ձէն հասաւ թապաւորի աւանջ. թապա-ւորն էլաւ առեց իւր վազիւր վուզուր, ասբարն ու ձիաւոր, գնաց առաջ. զարմացաւ բերած ըռզակին, վերուցին երեք աղջիկն էլ բերին իջուցին: Իջաւ չ'իջաւ պստիկ Միրզան թաշաշ կանչել ետու որ. Քառսուն տարեկանից վեր մարդեր *մաշշիս* գան. Ինքն էլ գնաց թապա-ւորին խնդրեց որ գայ *մաշշիս*:

—Դատաստան կ'ուզեմ, ասաց, իմ ու քու աղջիկներաց:

Մաշշիս ինչէ՛ կը կանչես, ամօթ չէ՛ աղ-ջիկներ հլնեն *մաշշիսի* տուջ:

– 2է, ասաց, Թագաւոր ապրած կենայ, անաւօթ են քո աղջիկներ, շատ հայր ու մայր, շատ նշանած ու նոր փեսաներ չար աղջիկներաց փորձանքէն պիտի ապատուին։ Թէ չի գաս, դատաստան չանես, կ'երթամ քո տունէն։ Թագաւոր բան զիւր աչքի լոյս շատ կուգէր պստիկ Միրզան, պնաց ու մաջլիս նստան։ աղջիկներն էկան քօղն երեսին։ Պստիկ Միրզան իւր բերան երաց զլիւն անցած, աչքով տեսած բաները պատմեց, աղջիկներաց հալաւի փեշեր՝ որ կտրեր էր, հանեց, դրին տեսան որ հա, դօ տեղնըցտեղ անոնց կտորն է։ Աղջիկներ մնացին սեւերես, նստողներ մաթ մնացին։ Թագաւոր դատաստան կտրեց, իւր երեք աղջիկ ծաւերաց կապեցին երեք կառօղած ձիերաց պոչ՝ բերանսըվէր, ձեռն ու ոտ լարով կքեցին, ձիեր քշեցին սարեր ու քարեր...:

Պստիկ Միրզայի բերած երեք աղջիկներ Թագաւորի կնիկն իւր շապկից անցուց, արաց իւր զաւակ, նոր հարսնիս արին, բառսուն օր ու քառսուն գիշեր, երեք քոյր երեք աղբօր վրայ պսակեցին։

Աստուած ձեզ ազատէ շառից, շառղատայից. Աստուած ըմէն մարդ հասուցի իւր սրտի մուրատին։

Երկնուց երեք խնձոր ինկաւ։

Ծ Ո Վ Ո Ւ Ա Ղ Ջ Ի Կ

(Տիգրանակերտցւոց լեզուով)

Կէդնայ չ'եզնայ Մամ մի ու տղայ մի, ու-
րանց տունիւ ծովուն մօտ: Էս Մամէ բամբէ
կընուխ հաց մի կը թաբլէ ծովէ: Ատեն կ'ան-
ցնի կը մեռնի Մամէ, տղին թամբէն կէնի
քի, «Տղաս, քաննի սաղ ես, էմման կընուխ
հաց մի թաբլէ ծովէ»: Տղան ըմմէն օր թայինէ
կ'իտար ծովուն: Օր մի արդան շուկան էրթած
ատեն, իրկուն կիպայ տուն կը տըսնայ աւման
ստկման է տունէ, շատ թահճիպ կը մնայ: Օր
մ'իւ միս կ'առնէ դնէ տանէ, իրկունէ կիզայ
կը տըսնայ զատէ էփման կրակի վրան դրման
է: Օր մի նարտիվանի տակ ըսքաթ կեղնի, քիշ
մի սօնէ կը տըսնայ քի ծովէն մենծ շապաթ
ձուկ մի շըւլըմը տունէ կընկնի, մորթէ վրա-
յէն կը հանի, հընանց աղջիկ մի կեղնայ քի,
որշ էկեր, որշ մըն ի գայ: Էս աղջիկէ աղկէկ
մի կ'աւի կ'ըստըկի տունէ. սոնէ ինչ ատեն քի
նարտիվանի տակէ կ'երթայ աւլիու, պըհմըտած
տղանէ ձեռքէն կը բռնէ, աղջիկնէ կը բաշլի
«Մամա» գըծըծալէ: Մամէ ծովու մէջէն կըսէ
«Մի վախենայ, աղջիկ, ընի մեր փեսան է»:

Մամու կամքով ու Աստծու իզնով հարկ հարանիր
կէնեն, մէկգմէկ ի կ'առնեն:

Ատենէ մի սոնէ, աղջիկէ կարկահէ դէմ,
կը թապլէ, կը բաշլի նըխշ նըխշել: Էն քաղրի
թագաւորէ իսաս բաւլին մէջ գուրբին աչքէ
դրած, էս աղջիկէ բաստ կիպայ աչքին, կը վար-
նուի: Սատանութիւն մի կը ֆըրրի քի էնուրայ
էրիկէ սպընէ, աղջիկէ առնէ: Էն դագագային
մարդ կը ճամբէ տղի հտնէ, տղան կ'իգայ
Գ'ըսէ իրան թագարէ.— «Էն չէշիտէ չատըր մի
կուզեմ բըզնէն քի, իմ ասքընիսի ու բաղըցի
բիրտան մէջէ առնին նստին, ու կէսէ բաց
մնայ. իրեք օր սոնէ չը բիրես» միգիդ քալլա
կ'էնըմ»: Տրդան իրեսէ շըջուկ տունէ կիգայ,
կը ֆըրրի քի երեք օր սոնէ ինչ ջուար մըն
իտայ: Կնիկէ կիպայ ներս, կը հարցու,—
«Մարդ, ինչո՞ւ երեսդի շըջեր ես»: — Երիկէ
կ'ըսէ «բան չ'կայ»: — Ես գինամ բան մի
կայ քի ըսօր փոխուերես»: Երիկէ թագաւորի
ուկածէ նաղլ կ'էնէ: Աղջիկէ կ'ըսէ, «գարդ մ'էնէ
քըզի», ու կը գըժժայ, «Մամա, մամա, մեր
պզտիկ չատըրէ բիր»: Մամէ ծովէն կ'իտայ
պզտիկ չատըր մի, տղան կը տանի թագաւորին,
եօթն օր եօթն գիշեր կը բանան կը բանան,
Կէսէ ծալուկ կը մնայ:

Սոնէ թագաւորէ ուրիշ թաքլիֆ էրաց

տղին, քի «Քըզնէն էն չէշիտ խալի մի կուզեմ քի էս չազրի տակէ փըռեմ կէսէ ծալուկ մընայ»։ Կնիկ տւեց խալի մի։ Թագաւորէ տեսաւ քի չը մնի կարնայ սպընէ տղան, էս հաղ էսաց, «Քըզնէն էն չէշիտ կուզ մի խաւուկ կ'ուզեմ քի, ասըրըններս ուտին, չը թըմ մի»։ Տղան էմլէ կիգայ տունէ, նաթիճայ՝ էնլէ կը տանի։ Թագաւորէ կը ֆըքրի քի նէնց բան մի ըսէ, քի չը կարնայ, կըսէ «Քըզնէն կուզեմ իրեք օրուայ ծնած թըխմար մի բերես, քի եսի քիմի ղըրուցէ, էրթայ, իգայ»։ Էս ժումէ տղան բիրտան հայրած, երեսէ չըջուկ, տունէ կիգայ, կնկան կը սալըխէ։ Կնիկէ կըսէ «գարդ մընի քըզի», ու կը վագէ ծովուն մօտ, կը գըթթայ «Մամա, մամա, քիչ մի պզտիկ աղբէքսի տուր մըն սիրեմ»։ Կիտայ իր աղբէքէ, կը շալկէ, կառնէ թագաւորին կերթայ։ Ճամբան ոտքէ կը սկըտուի թիչ մի պզտիկ տղան կ'ըսէ «Փեսայ, փեսայ, բօռ չնս խօմ, չէ մըն ընկնինք»։ Մարդ բաշլաւ խնդալ։ Թագաւորէ տեսնալու քիմի, պստիկ տղան քէլեց, հասաւ, ու թագաւորի երեսէն շարք սիլլա մի չըրթիկացուց, ու քսաց, «Թագաւոր, թագաւոր, գու չնս ամշնայ, ագիադ կուտաս իմ փեսին, կսւզես սպընես, բուրիտ առնհս...»։ Թագաւորէ մեղայ էսաց, ու վագ

էկաւ իր չար մտքէն:

Աղջիկէ ու տղան իրանց մօլորատով ապրեցան: — Երկնուց երեք խնձոր ինկաւ:

Ե.

ՉՈՒԱՆՈՎ ԲԱՂԴԻ ՀԱՍԵՆԾ

Կեղնայ չիղնայ մենծ պանգին մարդ մի, էս մարդ ունի տղայ մի, տղան ահալալ ու արխատաշներ շատ ունի. ըմբն օր էդոնց դավաթ կ'էնէ, ու ինքն քար մը լէ չ'էնի: Էս պապէ կի հիա քի էս տղան իր անցմանէն սօնէ փարաներ ու ըռգակէ մըն թըմցընէ ու խեղճ մըն եղնայ. ինչ գըտար քի կըխրատէ գընքըկի, չ'եղնար: Սօնէ կը ֆըրրի էս պապէ ճարմի, որ իր մեռնելէն սօնէ տղան խեղճ չեղնայ, իր տան մէկ օտայի առիքէն երկու թախթակ կը հանէ, ու փարչ մի ըլլինք ըմանընա գըտար ոսկի կը լըլայ, կը դնէ առիքէ, թախթակներ երկու հատ մըխով կէնա տեղէ կը կպցնէ, պզտիկ հալկա մի կը դարնէ թախթակներու օրթալըլէ ու էն հալկայէն չուան մը կը կախէ: Եր կ'իզայ մեռնելու, կը կանչ տղան, կ'ըսէ իրան, «Տղաս, ես մըն մեռնիմ

արթուլս, քրզիկի սօնքի խառտ մի մըն իտամ,
գուն լէ, կը գերեկնամ քեզի, բի կատրես: Եր
քու փարաներիդ բիթուն կը թըմմի, խեղճ
կ'եղնաս ու ազիադի մէջ կը մնաս իսա, զը-
նա էն կախած սի չուանէն կախուի, փըրթի»,
կըսէ ու կը մեռնի:

Տղան ինչ դտար քի էս խրատէ կը բռնէ,
Փազաթ ինքիր ճամբէն գատ չը մնայ: Ատենէ
մի սօնէ, գալ զաման գէթ զաման, ինչ որ
ունի կը թըմըմընէ, թայի տան խման չա-
մանէ ու աւելէ վարանա գատար, արխատաշ-
ներ լէ կը տըսնան բի բան չի մնաց տղի քո-
ղէ, իրես կ'ոլըրէն իրնէն: Տղան մաճալուր կիդ-
նայ երթալ համլուլթին էնելու, հաց մի ճարե-
լու հմար: Օր մի արխատաշներէն մէկէ կըսէ
իրան, «Էսօր մըն երթանք քօշկէ, էկօ դուն
լէ»: Խօսք կիտայ, կ'երթայ, կառնէ միսէ բա-
բարցու. ձեռքէ պարասպ չ'երթալու հմար:
Ճամբան ջուր խմելու կ'երթայ, միսէ կը դնէ բա-
րու մի յլըրայ, վերէն կիջնայ չալաղան մի,
կառնէ միսէ ու կը թըռնայ: Տղան կը հայրի
կը մնայ, կը բաշլի Փըքրիլէ քի երթամ չ'եր-
թամ, կը հրա քի կէս ճամբէն դառնալ չ'եղնայ,
կերթայ զըպա քէօշկէ: Արխատաշներ տըսնան
քի, կը ըաշլին ահրամ էնիլ խնդալէ, ու կ'ը-
սեն: «Օղուլ, պարասպ ձեռք չ'ամշցար էկար,

հիշ տակըլ մի ման մի, առններ ի գէր»։ Կը
գառնայ տղան կըսէ, «Միսէ առիրի, ճամբէն
չալազան էկաւ քընթից տարաւ»։ Արիւստաշներ
էն գտար կի խնդան, էն դղար կէնին, խայի
քի տղան կը սեպէ վախնիրէ։ Կիզայ տանէ,
կը բաշլի Փըքրիւէ. ժուայէ գավգավըլ կինկնի
միտքէ պապու խօսքէ, համա, տղան կըսէ. «Ըս-
օրուոնէ աղէկ օր չը կայ կախուելու։ Կեղայ
կերթայ պապու քսած օտէնի, կը դնէ քուրսի
մի, կեղայ վրան, չուանէ կանցընէ վիզէ, բուր-
սին լէ ճըւօքէ կը հրէ մէկ դեհ, ու կը կախուի։
Տահա չը խեղդուած՝ կը փրթին առիքի թախ-
թըկներ, կ'ընկնի վար։ Մէկլէ կը հիա քի,
ինչ հիա, փառչ մի ընկիք ոսկի կ'ընկնի գե-
տին։ Տղան հոն տեղիկ տուշունմիշ կ'եղնայ
հօր աղէկութիւն, կը ձգէ միտքէ պապու խը-
րատէ, կը ժօպէ ոսկինէ, խելքէ դլօխէ կը
թօփէ, կը բաշլէ իր գործին հիայէ։

Զ.

ԲՃՂԴԱԻՌ ՈՐՍՈՐԴ

Կեղնայ կեղնայ տղայ մի, էս տղան ունի
նեառուանդ մի. կեղայ օր մի կերթայ ապէ։

էսդէն զօրով մօրով կը զարկէ ճընճդուկ մի, ինքնիրան կըսէ. «Ծօ, էսի հր (ոյր) լայրդ է. կըսէ՝ թագաւորին լայրդ է»։ Կ'առնէ կ'հրթայ, կը տանի շիտակ թագաւորին։ Թագաւոր է տեսնալէ քիմի, համա կըսէ. «Աֆարիմ իմ պղտիկ ավճիս», ու կը դառնայ կըսէ իր խըզ-մաթըարներուն. «Էսուրայ տուեցէք բանի ոսկի բաշխիչ»։

Էս տղան փարան տեսնալէ քիմի համա կանուխըրմանց կինա կերթայ ավէ. էս ժոււմ է կը զարնէ պօրոն մի. կինա կըսէ. «Թագաւորին լայրդ է»։ Կը տանի թագաւորին։ Թագաւորը էս ժոււմին տահա շատ փէշքէշ կիտայ, ու շատ կը սիրէ։ Թագաւորի խըզմաթըարներ կը բաշխեն մըլըլ ուտելէ տղի մէնէ։ Տղան հեղ մը լէ կերթայ ավէ ու կը զարկէ ասլան մի, առնելէ քիմի շիտակ թագաւորին դէմէ։ Թագաւորէ էս հեղին անթըմոււմ բաշխիչ կուտայ տղին։ Տղէն դուրս կելնէ, խըզմաթըարներ ձեռքէն կ'առնեն կէսէ, ու շատ կը չարանան։ Թագաւորի դէմէ կաննող խըզմաթչին օր մի կը դառնայ կըսէ «Թագաւոր ասլրած, էս ասլանի փօստէ դետին թաբուկ կը մնայ, բանի մը պէտք չէ, աղէկ կ'եղնայ քի պղտիկ ավճին կանչես երթայ բանի մը հատ լէ ասլընի փօստ ու քանի մը բեռ ֆիլի

ոսկոր բերի, քէօշկի մի շինենք զարդըրենք»։
 Թագաւորէ կը ֆըքրի քի աղկիկ բան մի
 կ'եղնայ. «Թէզ կանչեցէք». կըսէ. ինչ գիտ-
 նայ քի տղան կորսընցնելու հմար է։ Խըն-
 դալմանց խըզմաթքարներէ կը վազեն կառ-
 նեն աղան կիզան. թաղաւորի դէմն է
 հանելին քիմի, թագաւորն է կըսէ. «Պըզտիկ
 ալճիս, քըզնէն քանի մը ասլընի փօսա իլան
 ֆիֆի ոսկոր կուզեմ»։ Տըղան կը դառնայ կըսէ,
 «Ընծըկի տաւար մը տուեցէք, երթամ բերեմ»։
 Պ'իտան աղին տաւարէ, տղան կը բաշլի երթալէ.
 կերթայ կերթայ, ինչ գտար կերթայ իսա, չի
 գինայ իուր կերթայ, ֆըքրիկէն ֆըքրիկէն,
 գիշեր ցիրեկ էնելէն. կէնա ինքիր ճաճքէն չի
 շըշկուցնէ, կերթայ, Մէկլէ կ'աղլի քի գեզի մի
 դէմէ էլաւ, բոլուրէ հիացած ատենէ, կի հիւս-
 քի, ինչ հիւս, անկարծակի կնիկ մի նստած.
 խմուր կը շաղղէ, սաղ ծիծէ սօլ բէճին թա-
 լուկ, սօլ ծիծլէ սաղ բէճին. Տղան համա տա-
 րէն վար կը թաքլուի կը, կը վազէ կերթայ
 կնկայ ծիծէ կը բաշլի մըսելէ, Պնիկէ կը դառ-
 նայ կըսէ աղին. «Տղայ, գնա քի ծիծէս
 մըսեցիր, չէ որ չէ, համա բեղի կերեր էնք»։
 Սօնէ կնիկէ կը դառնայ կըսէ աղին, «Թու
 ինչ կ'ուրըուիս, որդիդ»։ Տղան կըսէ. «Մամա,
 մի հարցնեք»։ Պնիկէ կըսէ. «Որդդի, մի վախենայ,

ինչէ իսա ըսէ, ես քու դարդիդ ճարան կը
գըննա՞մ: Տղան կը դառնայ կըսէ, «Բա մամա,
մեր թապաւորէ ընձնէն ֆիլի ոսկոր իլան ապրնի
փօստ ուզեր է՝ քօշք շինեցընելու»: Կնիկէ
կըսէ. Մատամ քի նանց է, իրկուն քառսուն
աղորնսդի կիպան, ընունց ըսէ, էնոնք մուլ-
լապ կը գըննան»: Իրկուն եղնալէ քիմին՝ պառ-
ւուն քառսուն տղայք կիպան. իգալնինին քիմին
տահա տղան չ'տեսած, կըսեն. «Մամա, մարդ
մարդահուտ կիպայ»: Մամէ կըսէ. «Ուղընբերի,
ձեր ագտիկ ալքերէ էկիրի»: Սօնէ աղան կէնէ
դէմեր, համա կը բռնեն մէկմէկի կը պաշլն
պազնիլէ. պազտուկէն սօնէ կը բաշլէն գրու-
ցիլէ. «Դէ ըսէ հիանք, մարդ ալքէր. (չունքի
իրանք դէւ են). Ինչ է դարդիդ, որ եկեր ես»: Տղան
կը դառնայ կըսէ. «Իշտա թաւաքալի
էկանք»: Հացէն ոսնէ տղան դարդէ կը բանայ,
էնունքիլէ կը դառնան կըսեն տղին քի «Քառսուն
դաթըր, քառսուն թուուպ գինի, քառսուն հա-
տլէ քալըաթին պէտք է, որ քո գործիկ սրայի
դնենք»: Տղան կըննուի կելլայ բաղրէ մի կը
գըննայ էդ ուզածներ, կը գառնայ: Ի պալ
հասնելէ քիմին՝ քառսուն ալքէրէ կելլան իրանց
գեղի քովաց գօլէ ցամքեցնելու. էսդէն էն
դէն կը ցամքեցնեն, կը բերին գինինբու-
թուլուդներէ կը պարպեն գօլի փուտէ. (էս գօ-

լէ ասլներու իլան Ֆիլերու ջրբուելու տեղն է)։
 Երկուն եղնապէ բիւին Ֆիլէր ու ասլներ կի-
 դան ջուր խմելու։ չէ չեն պինայ գինի եղնալ,
 ջար բիւի կը խմեն, սօնէ կը բաշին հաա-հաա-
 մալրիւլ ընկնել դիտինէ։ Ըմէնլէ ինկնելէն սօնէ,
 կեյլան րառսուն ազրերներէ կառնեն բապալթինե-
 րէ ու իլանց թրէրէ կերթան կը պաշլէն ա-
 ռաջ մորթիւլ, սօնէ Փօստերէ իլան սսկորներէ
 կը բիւսեն ու կը քաղեն. ոսկորներէ կը լլան
 պինիներու թաւուլներաւ մէջէ, կը բառնան
 դաթրիներուն, փօստերլէ կը թաւլեն թուլուկե-
 րու վրան ու կըսեն տղին. «Թէ հայտէ, աղբեր,
 ելի ճամբադ պնա, Աստուած քո րան աջողէ»։
 Մէկմէկի աւել պակաս հալալ էնէլէն սօնէ,
 տղան կը թողէ կիզայ։

Էսդին թագաւորի խզմաթրարներէ իրանը
 իրանց կը բաշին ըսելէ քի, տղան յնացյէմե-
 ցաւ, պապիլէ մեռեր է. մէկլէ կը հիան բի-
 տղան քառսուն բեռներէ թագաւորի դօնադէ
 շիտակ կը փլէ։ Էդ մարդիկ տղան տեսնալին
 քիմի՝ հերսերնուն բիշ կը մնայ պատուին։
 Թագաւորն է էօմր կէնէ որ ավճին իր պալա-
 տի մէջէ մնայ։ Թագաւորի մարդիկ կըսեն.
 «Թագաւոր ապրած, էս քօշկէ ղիննաս ո՞ր
 լայրդ է, Հինդու թագաւորի աղջկան»։ Թագա-
 ւորէ կըսէ. «Աղէկ ըմր, ո՞վ կըրնայ բերէ»։ Կը-

սեն. «Ֆիլի ոսկոր իլան առլընի փօստէ բերողէ
էնըկլէ կտրնայ բերէ», Թագաւորէ կըսէ. «Կտնչե-
ցէք ավճին», Կը կանչեն. կելլայ Թագաւորի երե-
սէ, կըսէ. «Ամր էրէ», Թագաւորնէ կըսէ. «Կըտրիճ
ավճիսի. քօշկէ շինեցինք, մնաց Հինդու Թա-
գաւորի աղջիկէ, երթաս բերես, մէջէ նսաի.
քըզըկի քանի օր կուզես՝ մօհլաթ. հապիկա
մի ոսկի, ձի, սիլահ, գնահ առ եկո».

Տղան կերթայ՝ անասելի բաներու րաստ
կիգայ. վալ հասըլ Հինդու Թագաւորի աղջիկէ
կառնէ կիգայ Թագաւորին. Թագաւոր կըսէ.
«Էկանր, նանցէ տար աղջիկէ նոր շինուած
քօշկի մէջէ, ես կիգամ», Թագաւորէ կերթայ
հրա քի աղջիկ չէ, արև է: Կը դառնայ իրան
մարգերուն առջև ավճին կը գովէ ու կըսէ.
«Քանի քի էն գըտար էգիադ քաշեցիր Ֆիլի
ոսկոր ու ասլընի փօստ բերիք էս քէօշկէ շի-
նելուն, բանի քի էն գըտար աղիադ քաշեցիր
Հինդու Թագաւորի աղջիկը բերելուն, հալալ
է քի էս քօշկէ քըզիկի տամ, էդ աղջիկլէ քը-
զիկի լայըլս էնեմ: Հայտէ օղուլ, բարով վայե-
լես»: Խզմատքարներ պատռուեցան, ավճին
փառաւորուաւ:

Է.

Մ Ա Տ Ն Ի Կ Ի Ա Կ Ն

Գեղնի չ'եղնի պառաւ մի, ու էդ պառաւ տղայ մի ունի, պառաւ ամէն ժամանակ խրատ կուտայ տղային թէ՛ մարդու չմնասես, ջանալար ու հաւք չ'սպանես: Աղբատ են, և տղան ամէն օր կ'երթայ անտառը, շալակով փայտ կը բերէ, կը վաճառեն, հացի կուտան, կապրին: Օր մի գեղի տղաքներ կատու մը բռնեց են կը շարշարեն կապելով ծեծելով, և խեղճ կատուի աղաղակներով կը զուարճանան, պառաւ տղային գութը կը շարժի, կ'ըսէ, «Տղաքներ, խեղճ է, թողէք բաց էդ կատուն».— Թէ որ կը խեղճաս, հան մեզի փախայ տուր, որ թողնինք կատուն, կ'ըսեն: Ու կատուն կը մւայէր կը վայվայէր լալով: Տղան այն աւուր վաճառած փայտի գինը, քսան փառան, տուաւ և կատուն ազատեց տարաւ տունը: Այն իրիկուն անօթի պառկեցան: Մէկէլ օր գնաց փայտէ. կատուն ալ հետը գնաց, իրիկուն դարձան և այն աւուր փայտը վաճառեցաւ քառսուն փառայի, քսանը կուտայ հացի, քսանը ձեռք՝ տուն պիտի դառնայ: Կը տեսնայ որ գէղի տղայք բռնեց են պզտիկ շուն մի կը շարշարեն ու կը

դուարճանան, քսան փարան կուտայ ու շունը կազատէ կը տանի, Մէկէլ օր շուն ու կատուն հետը կ'երթան անտառ, և իրիկուան բերած փայտը կը վաճառուի վաթսուն փարայի, քսանը կուտայ իրեն ու մօր համար հացի, քսանով էլ շուն ու կատուն կը կերակրէ, քսանը ձեռք կը մնայ, տունը կը դառնայ: Կը տեսնայ որ գեղի տպաքնիք օձ մի կը շարշարեն, կուտայ քսան փարան օձն էլ կ'աղատէ, կը գնէ կարմիր պտուկի մը մէջ կը պահէ: Մէկէլ օր պտուկը կը տանի անտառը՝ օձը կը հանէ որ թող տայ երթայ, օձը չ'երթար: Կէս օրուան հացին՝ տգան կը նստի պալ տղբէրի մը ալին, շունն ու կատուն էլ իր հետ կուտեն, կտոր մ'ալ հաց իր ձեռքով օձուն կուտայ, և ահա օձը կը դառնայ մի գեղեցիկ աղայ, ու կը պատմէ թէ: Ես թապաւորի տգան եմ, կախարհներս զիս գողցան, օձ ըրին, և թըլըսմ արած էին որ երբ մարդ իր ձեռքով հաց տայ ինձ, թըլըսմ աւերի, ես ապոր համար գեղն էկայ, դու զիս ազատեցիր չար աղաքնեւորէն, դու զիս ազատեցիր թըլըսմի կապեւորէն, հս բեղ ինչ աղէկութիւն որ անեմ բիշ է: Գնաց տգան և թապաւորին պատմեց գլխէն անցածը:

Թապաւորը երկու արար զրկեց պառուռ:

տղայի ետևէն, որ զաղտուկ սորվեցուցին թէ՛
 երբ թագաւորն ըսէ քեզի «ուզէ ինչ որ կու-
 ղես» դու ըսէ՛ «Քո մատի մատանին կուզեմ»:
 Էն մատնիկի ակն որ շրջես, մենք կը հաս-
 նինք քեզ ու ինչ որ քո սիրտն ուզէ կը պատ-
 րաստենք: Այս բանը թագաւորի տղան սորվե-
 ցուցած էր որ արաքներ ըսին: Տարան թա-
 գաւորին, թագաւորն ասաց՝ «Իմ տղան ապա-
 տած ես, ինչ որ քո սիրտ կ'ուզէ ուզէ, կու-
 տամ քեզ»: Տղան ասաց, «Քո մատի մատնիկ
 տուր ինձ»: «Վայ քեզ սորվեցնողի վիզը փրթի,
 ասաց թագաւորն, բայց քանի որ խօստացայ,
 կուտամ»: Եւ տուաւ մատնիկն ու խուրճ մի
 իլին ոսկի ու ճամբեց:

Մէրն ու տղէն վերցին դրին, որ երթան
 թագաւորի աղջիկն ուզեն, պառաւն էլաւ դնաց
 նստաւ խնամաթողք: Թագաւորն էկաւ հարցուց
 թէ ինչ է քո ասած: Պառաւն ասաց. «Էկէր
 եմ Աստուծոյ հրամանաւ քո աղջիկն ուզելու
 իմ տղային»:
 Կուտամ, ասաց թագաւորն, բայց
 դու կրնաս իմ ուզած խաչանը (բաշլըղ) տալ: Պառաւն
 ասաց, «հայհայ, կուտամ»: Թագաւորն
 ասաց, «Կուզեմ խաղինա մի ոսկի, իմ քէօշկ ու
 սարայի պէս տուն ու տեղ, իմ տնէն մինչև քո
 տուն երկու ջէրկայ ծառեր տնկուած, մէջտեղ
 զլխէ զլուխ խալի փռուած, երկու կողմն դռնէ

դուռ ձիաւոր, ամէն ձիերն սիպտով»: Պատահարձաւ տղային պատմեց, տղան մատնիկի ակը շրջեց, երկու արարնիր էկան, տղան ուղեց որ արարներ պատրաստեն թագաւորի ասածներ, մէկ գիշերուան մէջ ամեն բան տեսնուեցաւ, հարկըն ու հարսնիքն կապեցին և թագաւորի աղջիկն եղաւ պառու տղային կին, իրենց բօշկ ու սարայի մէջ կ'աւարէին ու կը վայելէին:

Եահուտի մը որ գիտէր էդ մատնիկի գօրութիւնը, ինքն էլ մատնիկ ծախելու ունունով մտաւ ազոնց տունը, պառաւը մեռեր էր, և փեսանը տուն չէր, եւ էն մատնիկը դրած էր աշկունք: Թագաւորի աղջիկ Եահուտիէն մատնիկներ ընտրեց գնելու համար, Եահուտին տեսաւ ու ճանչցաւ աշկունք դրած մատնիկը. բայց աղջիկը չէր գիտեր: Եահուտին ասաց «Երեք մատնիկ ընտրեցիր, թող քեզի մնան, էնա մատնիկն տուր ինձի»: Հետ հետոյն մատնանցուց, ակը շրջեց ու ասաց. «Էդա քէօշք ու սարայով Եօթն ծովու կղզին հասնիմ»: Մէկէցմէկ եղաւ: Իրիկուն տղան դարձաւ տեսաւ ոչ քէօշք ու սարայ կայ, ոչ թագաւորի աղջիկ, ոչ բան, իրին հին ու աղքատիկ քօթը: Դարդ կապեց, ինկաւ սար ու ձոր:

Չունն ու Կատուն շատ ցաւեցան իրենց քարերաբին. եւ խօսք մէկ ըրին որ երթան

ծովն ու ցամաքը, ու մատնիկը գտնեն բերեն։ Մարդը բոլորովին մնաց մինակ։ Գնացին դնացին Ջուռնն ու Կատուն, ծովերէ անցան, ցամաքներ անցան և հասան Մկներու թագաւորութեան աշխարհ, սահմանի գլուխը ուսհալանոյ զօրքեր և զօրապետները սարսափով փախան ներսերը, և աշխարհի չորեր կողմը իմացուեցաւ Կատունի պալը։ Թագաւորը մեծ ժողովք ըրաւ, բերդերը բռնեցին, թօփ ու թուանքներ շարեցին, էլան դիր գրեցին Կրիայի թագաւորին, որ բանիմ հազար զրահապատ զօրք ղրկէ իրենց յօգն, որ ծովու կողմէն Կատունի պաշարեն։ Գրեցին Ոգնիի թագաւորին, որ բանիմ հազար տիպաւոր զօրքեր ալ նա ղրկէ։ Եւ եթէ անոնց քաջութեամբ ազատուն Կատունն ձեռքէն, Մկանց ազգը տաան տարի խարաջ տայ Կրիային և Ոգնիի թագաւորութեանց։ Դեռ թուղթը չստորադրուած, Ջուռնը Մկանց թագաւորի պալատի դուռը հասաւ և իմացուց թէ. Ինքն Կատունի կողմանէ պատգամաւոր եկած է. ու կըսէ. «Եթէ կուգէր ամենազօրաւոր Կատուն ձեր ազգը չը ջնջէ, քանի մը հատ իշխանազուն Մուկեր՝ բայց ալւոր յոգւար լինին, թող գան ու մեզի տանին հանեն կղզիները, և մեր ուղած տեղեր պտտցունեն։ Մկներ կընտրեն հօթն փառաւոր իշ-

խան և կտրիճ լողաւոր:—Հերիք է, կըսէ Չունը: Մկները առջնէն կը լողան, Կատուն էլ կեղնէ Չան շալակը, ծովէ ծով կը կտրեն կ'անցնին, մինչև կը հասնին Եօթն ծովու մէջտեղ, կը տեսնան որ՝ հա քօշկն ու սարայն երևաց, կեղնեն դէն: Կատուն կը հրամայէ Մկներուն որ իրենք ներս պիտի մտնեն և Եահուտիէն մատնիկը բերեն: Գիշեր էր, պատը ծակեցին, գնացին հասան Եահուտիի սենեակը, մատին վրայ չը տեսան, ուր նայեցան՝ գտան. բերանը պահած չ'լինի: Եահուտին կը բնանար, և իր բուրնուծիի տուփը բարձի մօտն էր, Մուկն իր պոչը թաթխեց բուրնուծին, դրպուց Եահուտիի քիթին, փռնգտաց, մատնին թուաւ բերնէն, առին ու էկան: Մկներ զիրենք հանին ցամաքը, և Կատուն թէրխանաթեանն Փարման տուաւ այդ Մուկերուն:

Չան հետ էկան հասան իրենց տիրոջը, մատնիկը դրին առջև, անցուց մատը, չրջեց ակը, քօշկն ու սարայը թագաւորի ազգիկով մէկտեղ էկաւ իր տեղը, Եահուտին ալ մէջը, որ ահուց չորցաւ տեղնցտեղ: Իսկ այն Չունն ու Կատուն պահեց ու պատուեց:

Ը.

ԱՂԲԻԴՐԻ ՀԱՐԾՆ

Երեք քոյրեր կային. ատոնց մայր գնաց հագուստ գնելու իր աղջիկներուն, պզտիկի համար մսուցաւ գնել. դառնալուն նստաւ աղբիւրի մը վրայ, միտքն էկաւ, ու «թը՛շ» արաց: Հալեւոր մի աղբիւրի ակնէն դուրս էլաւ, հարցուց թէ «Խնչն թը՛շ արիր»: Կնիկն ասաց. «Պզտիկ աղջկանս հագուստ գնել մոռցեր էի, միտքս ինկաւ, ափսոսացի»: — «Գնա, ասաց հալեւոր, առ աղջիկդ բեր, թը՛շ արա, ես անոր հագուստ կուտամ»: Մայրն ու աղջիկն էկան. «թը՛շ» արաց մայրն: Հալեւորն էլաւ, առաւ աղջիկն ու տարաւ ներս: Մայրը հազար դիր թը՛շ արաց, ոչ հալեւորն էլաւ ոչ աղջիկ: Դարձաւ իր տունը: Ամիս մ'երկու մընաց, էկաւ մայր, թը՛շ արաց, հալեւորն էլաւ, դարձաւ իր տղային ասաց թէ «Զօրանչդ էկեր է իր աղջկան երևան»: Տղան ասաց, «Տարբո հարս, թող երթայ մէրանց դարձ»: Աղջկան ալ ապսպրեց որ ինքն պիտի գայ երթայ:

Աղջիկ զարդարուն հարս մի եղեր էր, մօր ձեռքը պագեց, հետը գնաց: Խնդրեց թէ՛ «Մա՛, իմ սենեակն ուրիշ արա»: Մայրն ալ դատ սե-

Նհակ տուաւ աղջկան: Տղան ամէն իրիկուն կաքաւի հալաւ հագած կը թռէր կուգար, աղջիկը լուսանցոյցէն ներս կառնէր. սինկկին դուռը կը փակուէր. ու ամէն առաւօտուն աղօթրանին առաջ՝ կաքաւը կը թռէր կ'երթար:

Երկու քոյրեր չարացեր էին պզտիկի երջանկութեան վրայ, խօսք մէկ արին, ամեյիներ գնեցին բիրին լուսանցոյցի շուրջը շարեցին: Իրիկուն էկաւ կաքաւ, թնիրը ծալելուն՝ ամեյիներուն դաւաւ, և մարմինը կտրտուեցաւ. արիւնթաթախ՝ հագիւ դարձաւ իր աղբիւրը, վրէժ պահեց աղջկան. պիտէր թէ նա արած էր այդ բանը: Աղջիկ տեսաւ ու չորս հինգ օր է կաքաւ չը գար, էլաւ առաւ իր մայրը, գնացին աղբիւրը, թը՛չ արին. հալութիւն էկաւ դուրս. գնաց տղային ասաց թէ՝ Քոկնիկն ու Վօրանչն էկեր են: Տղան հօրն ասաց «էյի քո արծույ հալաւ հագիր, աղջիկն առ թեւերուդ, թալէ թող հասնի անվերի ու նստուն չօլեր»: Կը թալէ. աղջիկ կ'ընկնի աւաղի վրայ, ողջ կը մնայ:

— «Տէր Աստուած, իմ մեզն ինչ էր» կ'ասէ սղջիկ. ու արին արտօսը թափելով՝ դէս ու դէն կը թափառի: Իրիկուան մթուն աւապի տակ կը ծածկուի կը պառկի. կը տեսնայ

որ երկու դավրիչ էկան քիչ մը հեռու նստան,
չըւացին, ու պէտ պէտ օծեր ժողովեցին իրենց
բոլորը, նստան խորհուրդ. հազար ու մէկ ցա-
ւի և վէրքի գեղ ու դարմանի վրայ հարցում-
ներ արին, պատրաստեցին ածելիի կտրտածի
համար ալ ըսին՝ Տղաքիր կնկան կաթնով լուա-
նան, և երիտասարդ կնկան երակի արիւ-
նը չորցնեն, փոշին վրան ցանեն. երեք անգա-
մին կ'ողջըննայ:

Այլիկն է, առաւօտուն Աստուած կը կան-
չէ. կ'ինկնի ճանապարհ: Չատ կուզայ քիչ
կուզայ, կը հասնի իր աշխարհ. կերթայ տու-
ներէն կնկան կաթն կը մուրայ. իր թիւն ալ
հրակ մի կը բանայ, արիւնը կը չորցընէ,
կ'առնէ կաթն ու արեան փոշին կերթայ աղ-
բիւրին զլուխը: Թը՛չ կանէ. հալկոր կուզայ.—
Ի՞նչ է.— «Ես բժիշկ եմ, կըսէ. գեղերս մոռ-
ցիր էի գեղը, թը՛չ արի»: Հալկոր տղային
պատմեց թէ՛ Հոյի աշխարհէն բժիշկ մի նստեր
աղբիւրը, կուզե՞ս բերեմ քեզ դեղէ:— Բեր կասէ:

Այլիկ գնաց ներս, վեր դիր արաց հի-
ւանդը. Ես կ'ողջցնեմ քեզ. ասաց: Քաթնով
լուաց, արիւնի փոշին ցանեց, ռընդկէիկ մի
ուլջնցաւ: Տղան ասաց.— «Ինչ տամ քո աշխա-
տանքին»:— Ես բան չեմ առներ, ասաց բժիշկ.
Իմ անունս միտքդ պահէ:— Ինչ է քո անուն,

հարցուց. — Իմ անունն Խնկապրակ է ասաց: —
Այդ իմ կնեկան անունն է, ասաց տղան: — Նս
քո կնիկին հմ, ասաց. իլաց, ընկաւ վրկով, ու
գլխէն անցածներ պատմեց. իրար սիրեցին,
ու դեռ սիրով կ'ապրին յաւիտեանս յաւիտե
նից:

Թ.

ԱՐԾԱԹ ՄԱՋԵՐ ՈՍԿԻ ԾԱՄԵՐ

Թագաւորի տղան իր չառըր զարկեր էր
պեղի մը մօտ, ջուր ու ծաղիկի, չայիր չիմա
նի մէջ. Գեղին հրեք հասուկ աղջիկներ պնա
ցին բանջար ու ծաղկունք քաղելու. նստան
չատրի կուշտ ու կը ժըղլէն: Մէկ աղջիկն
ասաց, Թէ որ Թագաւորի տղան զիս առնէր,
այգի մի պիտի տնկէի, որ էն խաղողի մէկ
ճուլթը ինքն ու իր բոլոր մարդերն ուտէին,
աւելնար:

Միւս աղջիկ կըսէ. Թէ որ Թագաւորի
տղան զիս առնէ, խալիչա մի պիտի գործեմ,
որ ինքն ու ասրարները նստին վրէն, կէսը
աւելնար:

Մէկէլ աղջիկ կ'ըսէ. Նս զէն ու զէն չ'եմ
գինայ, Աստուծով կը զրուցեմ. Թէ որ Թագա

ւորի տղան գիտ առաւ, Աստուծով աղջիկ ու տղայ մի պիտի բերեմ, աղջկայ ծամեր արծաթ եղնի, տղային՝ ոսկի:

Թագաւորի տղան ըտոնց խօսքեր լսեց. երեք աղջիկ լէ առաւ: Օր գընաց, օր էկաւ. օր մը լէ հարցուց այգի տնկողին թէ՛ Ո՛ւր է քո այգին, ո՛ւր է քո խաղող: Էնիւ ասաց. Խօսք մի էր զրուցեցինք պնաց:

Խալիչայ գործող լէ գէն ջուղար տուեց:

Ապա հարցուց մէկալից թէ՛ Ո՛ւր է քո արծաթէ ծամերով աղջիկ, ո՛ւր է քո ոսկի մագերով տղան: Էնի ասաց. Խմն պիտի Աստուծով եղնի:

Էդ օրից յետ էդ աղջիկն եկաւ երկու հոգւով: Մէկէլ երկուք քէն պահեցին, կանչեցին երկու պառաւ դայեակներ. շատ ըռզակ տուին, որ ինչ անեն անեն, ծնածը կորցուն, տեղը շան լակոտ դընեն, ու էդ կնիկը թագաւորի տղայի աչքէն հանեն: Պառւերներ խօսք տուին: Օր հասաւ, ու ջուխտակ մի բերեց: Ինքն իր ցաւերու մէջ, պառաւներ վերցին տըղան ու աղջիկ, դրին դուրծի մը կողպեցին ու տարան ձկեցին ծովը, ու ջուխտ մի շան քոթոթ բերին դրին տղաբերի կուշտ. ու էլան թագաւորին ու տղային խաբար տարան թէ՛ Հայսը պառկաւ ջուխտակ մի շան լակոտ բի-

րեց: Թագաւոր լսեց. կատողեց.—«Քըցէր զէն
շան զէլ փաթթեցէր լողտու կաշի, դրէր դը-
ռան ետև, հիւող մտնող թող թքնէ ու քար
մի ձգէ»: Թագաւորի հրամանն կատարուեցաւ:

Էդ քաղբի մէջ հալւորմ ու պառաւ մը՝
զաւակ չունէին. յըմէն օր հաբոր կերթէր ծով
ու երկու ձուկ կը բռնէր բերէր մէկն իրեն
մէկն իր կնկան: Էդ օր գնաց, թօռը թաւեց,
յանկսկծի չորս ձուկ բռնեց, թօռ մը լէ թա-
լից, ծանրկէկ բաշից տեսաւ որ գոլթի մի,
ձկներուն հետ տարաւ տունը, պառաւն երաց,
տեսաւ որ ջուխտակ մի, տղայ ու աղջիկ, մէ-
կի ծամբար արծաթ, մէկին ոսկի, տղէն իր ճը-
կոյթը դրիր աղջկան բերան, աղջիկը՝ տղայի
բերան, կը ծծեն: Հալւորն ու պառաւը խնդա-
ցան. ու ըսին. «Փոհանանք Աստուծոյ տընէն,
հրի էսօր Աստուած անդաւակ պահիր էր
զմըզի, էսօր Աստուած գոյգ մի տուեց»: Պա-
ռաւն էլաւ ջրով լողքցուց, լուաց էդ ճծերը,
ու էպոնց ծամիրաց արծաթ ոսկի թափաւ: «Գէ
էլի հալւոր, առաց պառաւն, էլիր էս արծաթ
ոսկին տար, կով մի պնէ բեր, կաթ կթինք
ու էս ճծերաց կերցունք»:

Ու էդ կերպով մեծցան քոյր ու եղբայր, ա-
մէն բարութիւն կը վայելէին թագաւորի զաւակի
պէս, յարի պէտցան: Աստուծոյ սանմընած

օրն էկաւ, հալւորն ու պառաւը մեռան: Քոյք ու եղբայր զիրար կը կառավարէին, բոյրը խելացի էր, տղան կտրիճ նէճիրաւոր: Էս ազգիկ՝ պառաւէն լսե՛ր էր թէ ծովէն գտնուե՛ր էին, թէ թագաւորի գոան մաշաթխանն իրանց մայրն էր, թէ պէտք չէր ղերենք յայտնէին որ չսպանուէին: Էգոր վրէն աղջիկ ազգատի տեղ կը դնէր զինքն, կերթար թագաւորի տուն կը մտնէր, կ'եղնէր, ամէն բան կը չլսէր, կ'իմանար, իրիկունք կ'ուպար:

Տղան նէճիրի գնալուն հրեք անգամ բառտ էկեր էր հօր, իրեք անգամ էլ խլեր էր զնէճիր հօր առջևէն: Թագաւորին կը պատմեն թէ հրմլա հրմլա կտրիճ մի կայ, ու հրմլա նէճիր կը խլէ: Թագաւոր կանչեց զտղան իր սեղան, շատ սիրեց, ու հարց փորձ արաց թէ՛ Դու ո՞վ ես, որք՞ տղէն ես: Տղան պատմեց թէ Քոյր մը լէ ունիմ. զմեզ ի ծովէն հանե՛ր է հալւոր մի, ու պառաւ մի մեզ տիրե՛ր:

Թագաւոր կըսէ, Կաց իմ տուն: Տղան չ'հինայ, իմ քոյր միևակ կը մնայ, կըսէ:

— Ամեն իրիկուն արի իմ սեղան, կեր, գիշերը գնա: Տղան է կը դառնայ քրոջ կը պատմէ:

Աղջիկ մէկալ օր կերթայ թագաւորի տուն կը լսէ որ թագաւորի հարսներ ֆարղին գացեր

են, ու կը մտածեն տղան ու աղջիկը կորցուն:

Իրիկուն եղբայր նէճիրէն կը դառնայ, նե-
տուանեղ կախէ տունը, կ'անէ որ երթայ, քոյ
քը կըսէ, «Աղբէր քան, քո զաղար շունը հետդ
տար, երբ դրան շամէն ներս կը մանես, զա-
ղարի ոտքը դրած տեղ քո ոտքը դիր ընցիր.
դասդա մի վարդ առ քո ձեռքը՝ երբ կը հաս-
նիս դրան ետէն, ըզտու կաշիի մէջ պըլուլած
կնիկ մի կայ, ուրիշներ կը թքեն ու կը քա-
րեն զէնի, դու զվարդ թալէ էնոր ու ընցի.
հացի որ նստիս, առջի բրդուն տուր զաղարին,
թէ սաղ մեաց՝ դու լէ կեր, թէ փետցաւ, սե-
ղանէն ելիր: Դէ գնա, ասածներս մի մոռնար:
Աստուած քո հետ»:

Տղան կերթայ, բրոջ ասածի պէս կ'անէ,
կը տեսնայ որ շէմքի տակ հոր են փորած,
կնիկ մը դրան ետէ պըլուլած դրած, բրդուն
էլ կուտայ զաղարին՝ զաղար կը բիծնայ, էլ
ինքն հաց չ'ուտեր. շնորհակալ կ'եղնի, կըսէ.
Փս կուշտ եմ այսօր: Դիշեր կուգայ տունը.
բրոջ կը պատմէ եղածն: Քոյրը կըսէ. — Դու
գիտես զաղարն հօրե՞ բեծաւ. հացն ու կերը
գեղուկ էր: Դու գիտես գիտես ո՞վ էր փորած.
Թագաւորի երկու հարսներ: Դու գիտես ո՞վ
էր էն կնիկ պըլուլուած դրան ետէ կանգնեցու-
ցած. էնի մեր ծնող մայրն էր: — Իմալ, կըսէ:

տղան: Ու բոյրը կը պատմէ զրմէն բան:

Քոյր ու աղբէր կը դնեն կը վերցնեն թէ ինչ անեն իրենց մայրն ազատեն: Տղան կուգէ որ երթայ թագաւորին ու իրենց հօր զեղելութիւնն ասէ. ու զէն երկու հարսնեան լէ սատկցու, մամն ազատէ, պրծաւ գնաց: Քոյր կըսէ. Ձէ, եղբայր, կնկան շառը շատ է, հրմալ ընենք որ մեր մօր ու մեզի չարմի չ'ըրնայ: Դու կերթաս նէճիր, թագաւորի տղէն դավաթ ըրէ, թող առնէ թագաւոր զայ միւտուն հացկերոյթ:

Տղան կը խնդրէ, խօսք կուտան. էսոնք լէ պատրաստութիւն կը տեսնան: Թագաւորը, իր աղան, հարիւր լէ մարդ կուգան: Թագաւորական վայել ընդունելութիւն կանէ քոյրը, հացէն կեխան, թագաւոր կը լուացուի, տղան ջուր կը լըլէ, բոյրը դասդմալ կը բռնէ: Թագաւորին շատ դիւրական էկաւ հաց լէ հացի տուողլէ, քաշուեցաւ օտան, տղային ու իր մարդոց հետ, հարցուց թէ՝ Ի՞նչ տանք էսոնց: Ըսին, Թող իրենք ուզեն:

Ներս կանչեց քոյր ու եղբայր, հրաման արաց թէ՝ Ձեզ ինչ բան աղէկ կերեայ, ասէք որ տամ: Աղջիկն ասաց. — Թագաւոր ապրած, բան զմամն քան զպապն ինչ կայ աղէկ: Թագաւոր կասէ. — «Է՛: Աղջիկ կ'ասէ. — Մեր մայրն

ու հայրը տուր մեզի: — Ես իման տամ, աղջիկս, խօս ես Աստուած չեմ, (մեկայ Աստուծոյ):

— Գու. կրնաս տալ կըսէ, ու վիսանց զրմէն եղած անցածը կը պատմէ: Յետին պահուն լէ՛ աղբօր զլիսէն գտակ կը վերու, իր զլիսէն եագման, կը տեսնան որ հա, ոսկի բարչամ, արծաթէ ծամ, քան զէն աւելի իս պաթ:

Էլաւ թաղաւոր զրկեց իր թողներն, էտոնք լէ ինկան հօր վզով, դարձան թաղաւորի տուն, էտոնց մայրը հանեց կաշիէն, ճծերու հետ թասլիմ էրեց իր տղային:

Թէկէլ օր աշխարաթուով արաց, դատաստան կտրեց, կրակը բորբորեց, զէն երկու շար հարսներ բոցերով էրեց:

Աստուած զհախն ու գնըհախը կընէ:

Ժ.

ՊՈՂՊՈՏԷ ՎԵՐՈՑ

Պառաւ մի որբ տղայ մը կը բերէ կընէ իրեն հոգեգաւակ, կը հաղցու, կը կերցու, բայց տղան շար ընկերներու հետ կը շրջի, ու ինչ շար բան ասես կը սորվի: Պառաւ կը մտածէ

թէ բերեմ կարգեմ, կարելի է խելօքնայ: Կնիկ ճծի տէր կը լինի, խելքի տէր չ'լինիր, իր շարութեան թնկերներէն չ'զատուիր, ու ամէն իրիկուն կը ծեծէ կնիկն ու տղան: Պառաւի սիրտ շատ կը դառնանայ. «Տղայ, կըսէ, խելքդ պլուխդ բեր, մարդ եղիք, դագէ, կնիկ տղադ պահէ, թէ չէ, գրեզ կընեմ էշ, աշխարհի բեռ կը բառնան վրագ, կը հեծնան վրագ, փուշ կըրծես, խէթուիս, ծեծուիս»:

Տղան՝ մեզայ ըսելու տեղ, — «է՛, կըսէ, շատ մի խօսիր, գրեզ էլ կը ծեծեմ»: Ասոր վրայ պառաւը կը նեղանայ, սրտդատէ կռնանշ վարոց մի կը դարնէ տղային, տղան կը դառնայ բո ուզած էշը, կը վարէ գունէն դուրս. մարդու մէկ կը բռնէ ակնջէն կը տանի հօթի տարի բեռան տակ կը բանցու:

Եօթն տարին որ կը լցուի, կաշին վրայէն կը փրթի, կը լինի առաջին մարդ, կը դառնայ կուկայ դուռը կը գտնէ: Կնիկ տղան դուռը կը բանան, կը վազեն կըսեն, — Զոջոյ ջոջոյ, բո որդեգիրն էկաւ: Կուկայ, փոխանակ զանոնք սիրելու՝ աւելի շարութեամբ կը հայհոյէ, կը ծեծէ, և պառուռն էլ աւելի սպիաս կըսէ: — «Տղայ, խելքդ պլուխդ չէկաւ, դու մարդ պիտի չ'լինիս, կըսէ պառաւն, գրեզ կընեմ գէլ ու պապան, որ մարդեր ու շներ ինտլեմնէ

հալածեն գրեզ, լեռներ ու ձորեր խնառաւ:—«Է՛, շատ մի խօսիր կըսէ տղան, կենեմ գլուխդ կը ջարդեմ»: Պառաւ շուտ մը պողպատէ կանանչ վարոց կը զարնէ տղային, տղան կը դառնայ գայլ: Դրացիք զեղացիք կառնեն շներ ու փայտեր կիյնան հտիէն կը փախցունեն լեռը:

Եօթն տարին կը լցուի, գայլու մօրթ կիյնայ վրայէն, կուպայ իրենց դուռը կը զարնէ, կը բանան: Դարձեալ իր շարութիւններ կընէ, կնիկն ու տղան կը ծեծէ, կը բռնան:—«Ջոջոյ, ջոջոյ, սէրն Ըստուծոյ լինի, հասիր»: Պառաւ կը տեսնայ որ զգաստանալու ճար չ'կայ, կանանչ վարոց կը զարնէ, տղան կը դառնայ սեւ ագռաւ, ու հայհոյելով, *դռռռ* ու *դռռռ* ընելով կը թռի կերթայ, և իր զուռ ու գուռով իր շարութեան ընկերներ կը գտնէ, իր գլխէն եկած անոնց կը հասկըցնէ: Պիտեն այդ շար ընկերներ կուգան որ պառաւը խեղդեն. պառաւ կը խրատէ, ականջ չեն լսներ, եւ ասա կանանչ վարոց կառնէ ձեռքը, այդ տղաք աւմէնը կը դառնան սև ագռաւ, կերթան կը հասնին իրենց ընկերին, երամ կը կապեն: Անոնք են որ գեղ ու քաղաքը տները կը մտնեն կ'եղնեն, գողութիւն կընեն, շարութիւն կընեն. եւ մարդիկ որ ամէն թռչունները կը սիրեն,

կը փայփայեն, ազուաւները չեն սիրել, ուր
կը տեսնան բարերով կը հալածեն:

ՓԱ.

ԱՆՁԱԽԱԿ ՀԷՐ, ԵՕԹՆ ՈՐԴԻՈՑ ՏԷՐ

Կտրիճ մը կար, կըտրիճ ու խօրօտիկ էլ
կնիկ մի ունէր, անցեր էր եօթն տարի, ու
ասոնց զաւակ չէր եղեր: Մարդը իր սրտի
նեղութենէն էլաւ ինկաւ տնէն դուրս, աշ-
խարհէ աշխար շրջելու, ով պատահէր կը
հարցնէր թէ Դու ինչ կը շրջես: Նա իր ցաւը
կը յայտնէր. և ամէնքն ալ կըսէին թէ՝ Աստուած
պիտի տայ: Դաւրիշ մի ըստ էկաւ, հարցուց,
անոր ալ պատմեց, ու եղան ընկեր, գնացին:
Չատ շէն քաղաքներէ, գեղերէ անցան, և պա-
տահեցան քաղաքի մը, որոյ պարիսպներ,
դռներ, տներ, շուկաներ, և ամենայն ինչ
նորաշէն էր, բայց ամայի. ներսէ ներս զը-
նացին մեծ շէնք մի հասան, տեսան շեղջ մի
ոսկի, շեղջ մի արծաթ: Դաւրիշ հարցուց, Թէ
որ Աստուած այս քաղաքը քեզ տայ ու զաւակ
չի տայ, դու քաղաքը կընտրես թէ զաւակ:
Մարդն ասաց, «Քաղաքը կուզեմ»: Դաւրէշ

հարցուց, Թէ որ Աստուած այս ոսկին ու արծաթ բեզ տայ ու գտաւ չիտայ, դու ո՞րք կընտրես: Մարդն ասաց, «Ոսկին ու արծաթ»: Դեռ նոր բաղքի մէկալ դռնէն դուրս էլեր էին, տեսան հազար հազար մարդ սպանուած, ու ատոնց կնիկ տրդարներն ալ այլազգեաց ձեռք գերի՝ կը տանէին, ու դարձաւ զօրքը քաղքի վրան, արծաթն ու ոսկին բարձին էլան, կրակ ու բոց տուին քաղքին մինչև մոխիր դարձաւ: Դաւրէշն ու այն մարդը տեսան այս բաներ, ու հեռացան:

Գնացին հասան քօշկ մի ու ստրայ մի, որ պիօռի նմանակ արևու առջև բռնգ: Բռնգ լոյս կուտար, և իր շուրջը աննման ծառերով ծաղիկներով զարդարուած. քառուռն ոտք մարմարէ սանդուխով վեր էլան, չէրքի և փռուածքի չքիզութիւնը խեղդէ մտքէ վեր, լուսանցոյցները, կերուխումի ամանները, դարդ ու զարդարանքներ ևս ասեմ ամէնն ալ զոհար ու մարգարիտ էին, դու հաւատա՛: Չորս կողմն կը նային մարդ չ'կայ, Դարձաւ Դաւրէշ հարցուց, — Ի՞նչպէս, Թէ որ Աստուած ասոնք տայ բեզ, ու գաւակ չ'իտայ, ո՞րք կ'ընտրես: Մարդն ասաց, «Իմ սիրտն ասոնք կուզէ»: Զրջելով իջան վարի արկը, բակի մէջ ծով մի կար, արծըթէ չլիժայ ծովուն շուրթը բաշած, ֆիլի ոսկորէ ալծողներ

շարած, ծովու մէջ ձկներ ու վրան գոյնզգոյն հաւքեր կը խաղան, բակի մէկ գլուխը կարմիր շարքաթի յատրուան, միւս կողմը դեպին, ու աղջիկ մի՛ քան զարեգակ պայծառ, մարգարտէ շապիկով նըստեր կը նայի երկինք, կը նայի ծով: Դարձաւ Դավրէշ հարցուց. Թէ որ Աստուած կամենայ այս աղջիկ թեզ կին, և այս շքեղութիւններ թեզ օժիտ, բայց զաւակ չ'իտայ, գու՛րը կընտրես: Մարդն ասաց, — Քառսուն զաւակ ունենամ կը ձգեմ, բառսուն կնիկ ունենամ կը թողնեմ, թէ որ պիտեամ թէ այս աղջիկ պիտ կ'առնէ»:

Հագիւ պարտէզի գոնէն ոտքը ներս դրեր էին, անթիւ ձիաւորներ պաշարեցին այդ տեղը, և կը լսէին ձայները որ կ'ըսէին. «Սպանեցէք հայրը, սպանեցէք ծառաները, վերցէք աղջիկը տանինք, վերցէք ծանրագին բաները, փշրեցէք, սւրեցէք շէնքն ու շքեղութիւնները»: Եւ ահա ժամ մը ետքը ոչնչացած ու ամայացած էր ամէն բան:

— Տեսա՞ր, ինչ էր ու ի՞նչ եղաւ, ըսաւ Դավրէշ մարդուն, շատ ունենալ, մեծ ունենալ, գեղեցիկ ունենալն ունեցողին չ'մնար, աշխարհ թշնամի է այդ երեք բանին, կանուխ անադան փորձանքի պիտի դան, դու շատ սխալ ես, և քո սիրտ չպիտի որ այն բաղցրութիւնը, որ մարդ

կը վայելէ իւր չափաւոր վիճակի մէջ, իւր համեստ ու հաւատարիմ կնկան հետ, և իւր զաւակը աշխարհի ամէն մեծութենէն մեծ մը խիթարութիւն և ամէն երանութիւնն է, Աստուած գիտէր քո սիրտը, անոր համար զաւակ չէր տուեր. գնա, փառք տուր Աստուծոյ, և Աստուած զաւակ կուտայ քեզ: Այն օրէն դարձաւ մարդ, օր եօթն բերան կըսէր Փառք քեզ Աստուած, փառք քեզ Աստուած: Աստուած ալ եօթն որդւոց հայր ըրաւ զինքն:

ԺԲ.

ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԶՈՒԼՀԱԿՆ

Թագաւոր մը վեր աթոռքին նստած էր, հեռու աշխարհէ Նլշի էկաւ, և առանց խօսելու, թագաւորի աթոռքի բնիկը կլոր եռ քաշեց, բերան խփեց ու նստաւ: Թագաւոր բան մը չ'հասկցաւ, իշխաննիւր կանչեց, բան մը չ'հասկցան: Մեծ ամօթ էր թագաւորի մը, որ այնքան խելացի մէկը չ'գտնուէր իր երկրի մէջ՝ այս բանն իմանալու համար: Խիստ հրաման հանեց, որ եթէ մէկը չ'գտնուի որ գիտնայ, ամէնքն ալ կ'սպաննէ: Խնկան իմաստուն մարդ փնտրել, և պատահեցան տան մը, ներս մտան տեսան որ տղան օրօրոցի մէջը, և մէ-

կը չ'կայ տուն, ու օրօրոց կ'օրօրուի: քովի տունը մտան, նոյնպէս օրօրոցը կ'օրօրուի, և մարդ չ'կայ. Ելան տանիք՝ տեսան ցորեն լուացած ու փռած է, ելէլ մը կայ տնկուած՝ որ առանց հովի կերերայ էս դեհ էնդեհ, ու ճընճ-դուկները կը թռչնէ որ ցորեն չ'ուտին: Ջարմանք կը բռնէ ղիրենք, ու կ'իջնան տակի տունը, կը տեսնան որ ջուլհակ մը կտաւ կը գործէ. թեկ մի կայ կապած մը մրուրի մէկ ծայրը, թեկ մի ալ՝ մէկալ ծայրը, թեկ մի ալ սանդղին կապած. կտաւը դործելու հետ՝ թեւերը կը շարժին, և հրկու օրօրոց ու տանիքի հոլէզն կ'երերան: Արդարև ջուլհակ, բայց ըրածը գիտունի բան էր:

Կը պատմեն իրեն թէ մէկն էկաւ, թագաւորի աթոռի բոլոր եռ մը քաշեց, ու մէկը չ'կրցաւ լիմանալ թէ ինչ լսել կուզէ: Ել երթանք, թէ դու գիտցար, մեծ պարզկներ կուտայ քեզ թագաւոր: Ջուլհակ քիչ մը կը մտածէ, ապա կ'առնէ երկու ճան (վէլ), և մէկ վառեկ, ու կուգայ: Կը հանէ երկու ճանը կը ձգէ Ելչին առջև: Ելչին կը հանէ ծոցէն, և կը ցփնէ գետնի վրայ ճանկ մի կորեկ: Ջուլհակ կը ձգէ վառեկը, որ հետ հետոյն կորեկներ կըտցեն: Ելչին ասոր վրայ իր տրեխներ հագառ գնաց:

Հարցուցին Ջուլհակին թէ ինչ էր այսք՝
Ասաց, — Այդ մարդ էկիր էք թէ՛ Մեր թաղա-
ւոր կուլայ պաշարելու և կռուելու քեզի հետ,
պիտի խոնարհիս թէ ճակատ պիտի տաս: Ես
ճաններ գրի իրեն առջե, Դուք տղայի տեղ
էք մեր առջե, գնացէք ճան խաղցէք, դուն-
մւթ, մեղ հետ կռուիլ ուր: Ցանած կորե-
կով հասկցուց թէ. Անթիւ անհամար են մեք
գօրքեր: Ես վառեկ մի հանի, որ կերաւ ամէնը,
թէ՛ Մեր մէկը՝ ձեր բիւրը կը ջարդէ:

Թաղաւոր շատ մեծուծիւն տուաւ Ջուլ-
հակին և սեղոց որ վազիր ընէ զինքն, քիչ մը
բան առաւ Ջուլհակ, ու խնդրեց որ ինքն Ջուլ-
հակ միայն: Միայն կ'աղաչեմ, առաջ, Ո'վ թա-
գաւոր, որ չ'մոռնաս թէ քո վազիրներէն աւելի
խելացի մարդ կը գտնուի քո ծառաներու մէջը:
Ջուլհակն ու կօշկարն ալ մարդու տեղ դնես:

ԺԳ.

ԸՍՏՈՒՄԾ ՏՈՒՈՂԻՆ ԿՈՒՏԵԾ

Երկու մարդ ընկերութեամբ հեռու եր-
կիր կերթային դառելու համար, մէկ ընկերոջ
պաշարը միատեղ կերան մինչև հատաւ, մէկալ
ընկերն իր հացէն չ'տուաւ միւսին: Զատ աղա-
չեց, — Տօ լաւօ, ճաւօ ասաց, իմ հացի տեղն էք

թող չ'լինի, ուղորմութիւն արա, փոխ տուր, եր
անօթուց կը միանիմ, իմ ճիծ ու բիծ յէգիր
կը մնան: Զ'եղաւ, հաց չ'տըւաւ: Ինչ կըսէր,
կըսէր՝ թէ որ երկուքս ալ ուտենք, հաց չու-
տով կը հատնի, երկուքս ալ տեղը չենը հասնիր,
երկուքս ալ կը մեռնինք, ես իմ հացով կեր-
թամ, դու գիտես դու: Անօթի մարդ կընայ
քալել: Ետ մնաց: Ինկնալով կանգնելով, բերանը
հող թալելով, ջուր խմելով, հասաւ աւեր ջա-
ղաց մը:

— Երթամ գիշեր պառկիմ այստեղ, ասաց,
գէլ դագանէ չ'մնասուիմ: Աստուած ուղորմած է.
ու մտաւ ջաղցի քուղան (ցորենի թէքնէն), բան
մի չկար ջաղցի մէջ հանցել դաժէ մը, (միայն
տէֆ մի), կախուած պատէն: Իրիկուն էր, տե-
սաւ որ արջ մի էկաւ վերին գին նստաւ, գէլ
մի լէ՛ արջու խեշ, ու աղուէս մը լէ էկաւ
դրան կողմն պըպպաւ: Գէլը վերուց հարցուց
արջին թէ, — Արջ ազբէր, ինչպէս ես, ինչ
կ'անես, ինչ չես անիր: Արջն ասաց. Ես անտառ-
ներ կ'երթամ ծառերու և դամիշներու քօբեր
կը քանգեմ կրծեմ, փորս կը կշտացնեմ: Աղուէս
վերուց հարցուց թէ. Գէլ ազբէր, դու ինչխ
ես. ինչ կ'անես, ինչով կ'ապրիս: Գէլն ասաց,
Իմ հալս ու ահուալս մի հարցնէք, ժամանակ
մ'է որ աչքս գրեիր եմ Փորիկու ռէսի ոչխարի

ճրլին, ու շուն մ'ունի ոչխարի առջև. էդ շան
 ահէն չեմ կրնայ մօտ երթալ, չեմ գիտեր
 ինչո՞ւ բժիշկներ չեն տաներ մորթեր էդ շունն,
 ու անոր արիւնով չեն լողցըներ թագաւորի տղէն
 ու տռոզացներ, որ ճամբուց էլեր է (գողիա-
 ցիւր), թէ տղան կ'ողջըննայ, թէ իմ գսմաթ կը
 բացուի: Մարդը էս բան լսեց, մտքով ասաց,
 էս աղէկ բան էր: Արջն էր հարցուց թէ,
 Պարոն աղուէս, դու ինչ կ'անես ինչ չես աներ:
 Աղուէսն ասաց, Փառք Աստուծոյ, ես ձեզ չափ
 զօրաւոր չեմ, բայց Աստուած հաւաքէտ
 ստեղծեր զիս, անօթի օր չեմ անցուցած, շատ
 ալ հարստութիւն ունիմ, բլիկ մի ոսկի ընկուզի
 ծառին տակ թաւեր եմ, բղիկ մի ոսկի էլ էս
 ջաղցի շեմին տակ, օր մէկ անգամ կը հանեմ, կը
 համրեմ, կը խառնեմ, ուրախութիւն կը զգամ, ու
 իրենց տիւր կը թաղեմ: Մարդն էս բան լսեց,
 մտքով ասաց. էդ աւելի աղէկ բան է: Մարդու
 սիրտ զօրացաւ, միտքը լուսաւորաւ, վերուց
 դափը շփշփացուց, ջանաւարներ ետեւտեւ փա-
 խան, գիտցան թէ հարսնիք ու հարսնեւոր կու-
 գար. (գաղանները հարսնւորէ շատ կը վախ-
 նան): Մարդն էլաւ հրկու բղիկ ոսկիներ հա-
 նեց, ծոցն ու ջոքը լցեց, մնացածն էլ ուրիշ
 տեղ մը թաւեց, ու գնաց Փորիկ գեղը հար-
 ցուց, ուէսի տունը գտաւ, հիւր եղաւ, տնեց-

առց ամէն մէկին երկերկու ձեռք հալաւ զնեց հազցուց, տեսաւ որ ագոնք էլ կը փսփսան իրարու ականջնը վէր թէ. Ինչ ընծայ տան փոխարէն՝ իրենց հիւրին: Մարդն ասաց, Թէ որ ինձի տայք ձեր ոչխարի սև շունը, շատ շնորհակալ կը լինիմ, ուրիշ բան չեմ ուզեր:— Քո չարը թող տանի սև շունը, կ'ըսեն, շուն չատ ոչխարի համար: Կապ մի տողան կընէ կը ձգէ շան վիզ, ու տիկ մի ալ կը փերցնէ, կ'երթայ անտես տեղ մի, կը մորթէ շունը, արիւն կը լլէ տիկը, ու կ'առնէ կ'երթայ քաղաք:

Գ'երթայ կ'ելնէ թաղաւորի առէջ, կ'ըսէ. Ես բժիշկ եմ, բո տղան պիտի դեղեմ ողջընցընեմ: Թաղաւոր կ'ըսէ, Թէ ողջնցուցիր, իմ անցմանէն ետքը իմ թաղի՞նք քեզի կուտամ. թէ չ'ողջնցուցիր, պլուխդ կը կտրեմ: Քո թաղի՞նք բո տղուն հալալ, կ'ըսէ մարդը, ու թէ որ ես չսողջնցուցի, իմ պլուխ բեզի հալալ:

Առանձին սենեակ մը կը դնէ տղան, կը քսէ սև շան արիւն ոտից յար ի պլուխը, բո ուզածի պէս. կը պառկցու, դուռ կը փակէ, կ'երթայ կ'ուրտի իրեն: Իրիկուն կուգայ որ տղան բրտնքի մէջ կը լուայ, տար ջրով կը լուայ: Երկու օր ալ այդպէս կ'ընէ, արիւն կը

քրէ, կը քրտնի, կը խաւցնէ, վեր իւրեր աւելք կը տեսնայ որ տղան կաշին թողեր է, ու ե-
զեր ինչ որ նոքն ի մօրէն:

Տղան կը տանի հօր, թաղաւոր պալատ
մի կուտայ էգ մարդուն, աչրի լուսոյ պէս կը
սիրեն զինք թաղաւորն ու քաղքցիք, կը զրկեն
տունն ու տեղ, ճիծն ու բիծը կը բերեն, իր
քղիկ լէ կը բիրէ, փառք կուտայ Աստուծոյ
ու կ'ապրի:

Մէկէլ ընկեր անաջող պտտեւիով բաղքէ
բաղաք, կուզայ կը տեսնայ իր ընկերը բաղա-
ւորած, կը հարցունէ թէ. Խնչպէս տիրացար
այդ բաղքին: Նա կը պատմէ ամէն բան:

Ընկերը կը դիմէ աւեր ջալացը, որ ինքն
ալ բաղդի տիրանայ, կը ժողվուին զազաններ,
կը տեսնեն զինքը, կը պատուտին կուտեն,
այնպէս որ ոսկորի մը կտոր չմնաց իրմէն:

— Խնչպէս, հաց կը խնայեն ընկերոջդ... »

ԺԳ.

ՃՆՃՂՈՒԿ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ՈՐԲ

Մանուկը հինգ տարեկան էր, և Մանու-
շը՝ վեց. իրենց մայրը մեռաւ: Խորպ մայր մը

էկաւ տունք, որ ունէր իրեն հետ բերած չորս տարեկան տղայ մը: Խորդ մայրը Մանուկին և Մանուշին կը գրկէր, բայց հայրը, Մանասէն, շատ զուլթ ունէր անոնց վրայ: Այս կիներ մտածեց որ Մանասէն հեռացնէ տնէն, ապա օրքերը կորսնցնէ: Կը բռնէր ցորենի սերմը կը խաշէր տաք ջրով, և Մանասէն առանց գիտնալու կը տանէր ցանէր, մէկ երկու տարի այսպէս գնաց: Ցորեններ չէին բուսներ: Մանասէն ցորեն գնելով պարտրի տակ ինկաւ, և ելաւ գնաց դարիրութեան:

Խորդ մայրը իր տղային ամէն օր իւզով ճմուռ կը կեթցու, որբերուն խաշած հատիկ, Օրերուց օր մի սրոշեց խորդ մայրը, որ առնէր որբեր տանէր գետը լողցնելու, տաք ջրին ու խեղդէր: Այդ օրը Մանուկն ու Մանուշը խաշած հատիկն առեր նստեր էին տանիքն ու կուտէին: Տեսան որ ճնճգուկ մի կ'եջնէ կ'իջնէ ու ճլճլալով բան մի կ'ասէ: Մանուկն ուղեց քարով զարնել, Մանուշն արգիլեց: Ականջ դրին որ այսպէս կ'ըսէր, «Որբեր, որբեր, ինծի հատիկ մի տուէր. տանիմ ձագերուս, ձեզ բարի խրատ մի կ'ասեմ»: Քոյր և եղբայր քանի մը հատիկ ձգեցին ճնճողկին: Նընճուղ դարձաւ ասաց. «Որբեր լախէր, որբեր փախէր, ձեր խորդ մայր ձեզի այսօր պիտի տանի գետը»:

չրին տայ ու խեղդէ ձեզի, ելէք փախէք»:

ԱՆՃՈՂ ԹՈՒՆ, խորդ մայրն էկաւ ասաց, ելէք ձեզ տանիմ դետը լողըցում, ԴՈՒ գնա, հա մենք էկանք, ըսին խորդ մօր, և իրենք փախան լեռը: Խորդ մայրը չփնտրեց որբերը: Ոլըրտան, ոլըրտան բոյր ու եղբայրը, ու ԺՈՒՆԵՐՈՒ տրակի մէջ մտան, իրենց մօր ուսուցած աղօթքն ըրին, իրենց Աստուած կանչեցին ու իրարու փաթթուեցան քնացան:

ԱՌԱՍՏՈՒՆ արեւն առաջ ճրնճուղն եկէր էր. որբեր արթնցան և լսեցին որ ճրնճուղը կ'ըսէր, «Բարի որբեր, բարի որբեր, եկէք ձեզի հատիկ կերէք»: Չատ ուրախութեամբ վազեցին ճնճուղի ետեւն, և տեսան որ պառաւ մամիկ թի պուտուկով խաշած հատիկ բերաւ լեցուց ԺՈՒ մը տակ, ու գնաց. փոքրիկ հաւքեր ժողվեցան ուտելու, և որբերն ալ եղան անոնց սեղանակից: Ամէն օր կը բերէր մամիկն պուտուկով հատիկը, իր վաղամիտիկ մանկանց ու թոռան հոգւոյն համար, որ չատ կը սիրէր, ու այնպէս կը հաւատար թէ՛ այն ուրիշն թըռչուններն էին իր մանրիկ մանկանց հոգիներ, և անոնցմէ մէկն ալ իր թոռնեակն էր: Որբեր երկար ժամանակ կերան հատիկ, և ապրեցան մանրիկ թռչնիկներուն հետ:

Օր մը թագաւորի լաճ որսի ելեր, մոլո-

րեր լեռնէ լեռն, և էկէր ինկեր այդ պրակը, դտեր ու տարեր է Մանուկն ու Մանուշը՝ իրեն հոգեզաւակ է ըրիր. իրենց երկու աչքի լուսոյ պէս կը սիրէին բոլոր պալատականներ այս բարի որբերը, բայց որբերը ուրախ չէին։ — Ի՞նչ ցաւ ունիք բան մի կայ պակաս ձեզ, նեղութիւն պատճառող մը կայ ձեզ, հարցուց թագաւորի տղան որբերուն։ Եւ Մանուշը պատմեց թէ կարօտ կը քաշէին իրենց հօր, կարօտ կը քաշէին իրենց սիրելի ճնճողի։ Մարդ հանեց թագաւորին տղան ամէն կողմը, գտաւ որբերուն հայրը Մանասէն։ Մանասէն պատժեց իւր խորդ կինը, և եկաւ գրկեց իր խեղճ ու բարի որբերը. թագաւորի տղան իր պալատի մէջ պահեց Մանասէն ալ։ Բայց ճընճողուն ո՞վ կրնար գրտնել։ Ծննդուն ինքն իրեն եկաւ պատուհանէն ներս մտաւ, ու կանչեց. «Սրհնեալ որբեր, դուք իմ ձագերուն հատիկ տուիք, Աստուած ձեզի այդքան բարիք շնորհեց. մնաք օրհնեալ, մնաք բարով», ըսելով, թռաւ երկինք։

ԺԵ.

ՍԱԼՄԱՆՆ ՈՒ ՌՈՍՏՈՄՆ

Սալման անասելի կտրիճ ու զօրնդեղ էր, պէտոսկոր, րան զբլուր մի էր: Չրկար մարդ որ իրմէ չ'սարսափէր, ինքն կը բնակէր աշխարհի մէկ ծայրը, իր ահն ու զարդանդ հասեր էր աշխարհի չորս ծայրը, իրեն յարմար ալ ձի ու զէնք ունէր, դոր հասներ խառաջ կ'առնէր, [թէ չէ՝ կը ջնջէր մարդերը: Երկրի մէկ կողմն ալ Չալ անուռնով զօրքայ մի կար, որ տղայ մի ունէր Ռոստոմ անուռնով: Ռոստոմ լեռան չափ մարդ էր, ու շատ անուռն հանէր էր: Ահա այս Չալի երկիր մինակ հնազանդ չէր Սալմանին:

Օր մի Չալ հեծաւ ձին, ու «Երթամ տեսնամ Սալման ինչպէս մարդ է», ըսաւ ինքն իրեն: Ելաւ գնաց, պնաց, գնաց, ու հասաւ տեղ մի, տեսաւ որ հեռուանց մուխ մի կելնէ, դէմ էն դեհ պնաց, տեսաւ որ մարդ մի հեծուկ, իր ու իր ձիու պէտուլթեն ասել չ'գոր. չըբուխը դրած բերան կը բաշէ, լուրան քան զամրոցը մի, չըպուլսի փայտն էլ դու ասա: Չալ իր զէնքերն ու մզրաղը պատրաստեց. բայց ձիաւորն զանգուռն մի թալեց ընցաւ, երեսին էլ չ'նայեցաւ: Այս բանը ամօթ սեպեց

իրեն Ձալ, ու գնաց եկաւ, մզրադ մի դարկաւ։
 Եւ դարձաւ Սալման, Ձալի ճիւղէն բռնեց ու
 կապեց իր ձիու փորի տակ, բշեց, աղբիւրի
 մը վրայ պատրաստ չատրրի մը տակ իջաւ,
 Ձալի ականջը մըխեց չաւրրի սիւնը, ու ինքն
 քնաւ։ Ձալն իր բրբուն կը պատռի, «Ջետս էլ
 չ'իտեսցաւ, կըսէ, գիտնայի թէ ով է, իր ա-
 նունն ըսէր» : Քնուց արթնցաւ Սալ-
 ման, հարցուց թէ՝ — Տղայ դու ով ես։ Ասաց,
 — Ես Ձալի երկրէն եմ, (վախէն չ'ըսաւ թէ
 Ձալն եմ)։ Ելաւ ականջը պրծուց, ասաց, «Գը-
 նա Ձալի տղային, Ռոստոմին ասա, թող գայ
 չափուինք, աշխարհի մէջ մէկ պիտի մնայ զօ-
 րաւոր, թէ երկու մնան, չ'գիտցուիր ո՞րն է
 զօրեղ։ Ես Սալմանն եմ։

Ձալ դարձաւ իր տունը, ծանրիկ ախ մի
 քաշեց։ Ռոստոմն ասաց. — Աբո էդ ինչ, դու
 Ձալն եղնիս, Ռոստոմն բու սրդին. ու դու
 անք քաշես. բո դարդն ասես պիտի։ Ձալ կը
 պատմէ տղային իր զլուխն եկածը, ու Սալմա-
 նէն լսածը։ Ռոստոմն կ'առնէ իր քեռու լաճ
 Վըժան, կը մտնեն դավրիշի կերպարանք. մէկ
 մէկ դափ կը ձգեն պառեկ իրենց։ Կերթայ
 կը պագէ իր նխշէրալար ձիու աչքերը, ու հօ-
 քը կ'ըսէ, հրբ որ պէտք գայ ինծի իմ ձին,
 կիմանայ, ու ոտքերով գետինը կըփշրտէ,

գէնքերս վրան կապէ, թող տուր, ձին իմ
 կոխած տեղերէն կուզայ դիւ կը գտնէ. Վը-
 ժանի հետ կ'եննեն ճամբայ: Վըժան ալ պրզ-
 տիկ բրդուն չէր, ու այնպէս ձայնիդ էր որ
 երբոր բօռար, արևելքէն արևմուտք կը լսուէր:
 Ճամբուն վրան շատ քաջերու և դէւերու կը
 պատահին, դա՛ֆ կը չալեն, ձէյնս կընեն (խաղ
 կանչել): Ուր որ իրենց վրայ կուգան, Վըժան
 կը բօռայ, տեղ տեղ Վըժանի ձայնէն կը սար-
 սափին կը փախչին: Տեղ տեղ ալ կը բռնէ
 Ռոստոմն մէկ դէւն կընէ իրեն կողալ (հաստ
 բիր), ու անով մէկալ դէւերը կը ջախջախէ:
 Կը պատահին թևաւոր դէւի մը, որ աղջիկ մը
 բռներ իր ոտներու մէջ կը թռչի, Վըժանը կը
 բօռայ, Ռոստոմն լեռ մը կը վերցու թէ զար-
 նէ, դէւը սօսկալուց կը ձգէ աղջիկն կը հեռա-
 նայ: Կը բռնեն աղջիկն իրենց թևերուն վրայ:
 Աղջիկ կը պատմէ թէ ինք թաղաւորի աղջիկ
 է, կը տանին թաղաւորին կը յանձնեն: Ռոս-
 տոմը կհրաւ, խսեց, քնացաւ: Քաղաքին մէջ
 յանկարծ վալվալուն կիկնկի, փաղչող փաղչողի,
 պահող պահողի: Ի՞նչ կայ, թէ՛ Սալմանն ե-
 կեր է եօթն տարուան խարաջ կուղէ: Կը ժող-
 վեն արծաթ ու ոսկի, և վլվլուկ շատ կանեն:
 Վըժան կ'երթայ թէ ինչ կայ, կիմանայ որ
 խառաջ ինչ մարդու հետ խրկեն, այն մարդը

կը բռնէ տանի Սալմանն ու կ'ըստաննէ:

Տուէր ես տանիմ, կ'ըսէ Վրժան:

Ռոստոմ քնոյ մէջ կը լսէ Վրժանի ձայնը
թէ՝ հասիր Ռոստոմ: Սալման գիտ տարաւ:

Ռոստոմ կը զարթնի, կ'իմանայ եղա-
ծը, ահա իր նխշերալար ձին իր բովը
կայներ է: Ռոստոմ կը թռի ձիու բամակ:
Սալմանը կապեր է Վրժանը իր բօշքի մէջը,
կ'եղնէ առջև Ռոստոմին, կ'ուտան կ'առնեն,
գէնքեր կը փշրուին, կ'լիջնեն ձիէն, կը գրկուին
ու մէկմէկու բարչամէն կը կախուին:

Մինչև այսօր իրար չեն յաղթած:

Ահա այս է որ քանի տարին հեղ մը զի-
րար կը քաշկրռտեն ու զիրար կը ջրուբեն,
ադոնց դարբէն ժաժկ կը լինի, ու Վրժանի
ձայնը հեռուէն խորունկ կը լսուի:

ԺԶ.

Ս Ը Մ Օ Ն

Աչնան ցուրտ ամսոյն օձեր կը ժողովուին
իրենց հրկիրներու մէջ գտնուող մեծաւորի
դուռը կ'երթան. որ սովորաբար կը բնակի
բարձր ու արէգդէմ ժայռերու հեղրուածի մը

մէջ. զանազան ընտիր ընծաներ կը տանին նոյն տարուան իրենց ձեռքն ինկած թանկագին զարդերէն ու գոհարներէն. և կը պատմեն իրենց պատահած դէպքերը: Քրազիր մը կը գրէ անոնցմէ նշանաւորները. և այդ գիրը երկու իշխանաւոր օձերու հետ կը ղրկուի իրենց մեծ թագաւորին. որ կը նստի Բաղդադի ու Բասրայի մէջ. և կ'իշխէ ծովու ցամաքի մէջ գտնուող ամէն օձագգին: Մեծամեծ ընծաներ կուզան իրեն, և չորեք կողմանց եկած զրեր կը կարդայ, դատաստան կ'ընէ, վարձք ու պատիժ կը սահմանէ:

Այս օձերու թագաւորի տղան՝ որ Տիարբարիրու երկրի վագիրն էր, թուղթ մի գրեց հօր, թէ՛ «Թագաւոր, ապրած կենաս, Աստուած քո փառքն աւելցնէ, գիտցած հղնիս որ այս տարի քո հարսն ու քո թոռներ հիւանդ ելան, բժիշկներ որոշեցին որ եթէ երթան Բինկօլայ ջրերը, լողվան, ու համասփիւռ ծաղիկէն փարթ մի ուտեն, կ'առողջանան: Ելանք ծառաներով զրկեցինք ու գրեցինք կառավարիչներուն որ մեծարեն ու հանգիստ ուղևորեն: Գերթայ կը հասնի Բինկօլ. ու Մշոյ Տաղօնաց (Տաղօնք) սարասքարի թուղթ կը զրկէ, սարասքար կ'առնէ շատ մը օձեր կուզայ, ու հրաման կ'անէ որ չարչարկեն քո

հարսը. հանումի հետ գնացող օձեր քաջութեամբ կը սլաշտպանեն: Բինկօլայ գազաթի վրայ մեծ կռիւ կը բացուի: Այն տեղ կը գտնուի Սըմօն, որ Շամ ու Հալաբ ղրկելու համար Թէճիրի ոչխարներ կ'արածէր. կ'աւնէ իր կօպալն ու նաճախը կ'իյնայ օձերու մէջ. ու Տաղօնաց օձերը ջարդելով, կոտորտելով կը փախցու, կը սատկըցու, և քո հարսը կ'աղատուի կուգայ իր ձագերով ու ծառաներով: Ահա մարդուն ալ աղէկն կայ եղեր, ով մեծ թաղաւոր և հայր իմ: Ես Տաղօնցուց պատուհասը կուտամ. բայց մարդուն աղէկութիւնը դուք վարձատրեցէք, ինչպէս որ կը վայելէ ձեր մեծափառութեան»:

Օձու թաղաւոր շատ թանկաւրին քարեր ու գոհարներ կը վերցնէ և փառաւոր հանդիսով կուգայ Հալաբի ճամբուն վրայ ունեցած պալատը կը նստի, դիտողներ կը դնէ, և հաա իմաց կուտան թէ Սըմօն էկաւ կ'երթայ: Օձեր կախարդութիւն կ'անեն. Սըմօն կը տեսնէ որ աշխարհք վեր իւր կը փոխուի: Ընկերներ կը բռնն կ'երթան. ու Սըմօն բիւրաւոր օձերու առջի կը մնայ: Օձերէն մէկը ճառ մը կը կարդար Սըմօրի ըրած աղէկութեան. և թաղաւորն ու նախարարներն որոշումն կուտան թէ՛ Իր ուղածին չափ գոհար և ոսկի թող աւնէ. և եթէ իր սրտի

քուէ, կը քրտնի, կը խւացնէ, մեր իրեք արուք կը տեսնայ որ տղան կաշին թողեր է, ու ետքը ինչ որ նոցն ի մօրէն:

Տղան կը փանխի հօր, թաղաւոր պալատ մի կուտայ էդ մարդուն, աչրի լուսոյ պէս կը սիրեն զինք թաղաւորն ու քաղքցիք, կը զրկեն քունն ու տեղ, ճիծն ու բիծը կը բերեն, իր քղիկ լէ կը բիրէ, փառք կուտայ Ապտուծոյ ու կ'ապրի:

Մէկէլ ընկեր լանջող պտտեւելով քաղքէ քաղաք, կուղայ կը տեսնայ իր ընկերը բաղդաւորած, կը հարցունէ թէ. Ի՞նչպէս տիրացար այդ քաղքին: Նա կը պատմէ ամէն բան:

Ընկերը կը դիմէ աւեր ջալացը, որ ինքն ալ բաղդի տիրանայ, կը ժողվուին զաղաններ, կը տեսնեն զինքը, կը պատուտին կուտեն, այնպէս որ ոսկորի մը կտոր չմնաց իրմէն:

— Ի՞նչպէս, հաց կը խնայեն ընկերոջդ... »

ԺԳ.

ՃՆՃՂՈՒԿ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ՈՐԲ

Մանուկը հինգ տարեկան էր, և Մանուշը՝ վեց. իրենց մայրը մեռաւ: Խորպ մայր մը

էկաւ տունք, որ ունէր իրեն հետ բերած չորս տարիկան տղայ մը: Խորդ մայրը Մանուկին և Մանուշին կը գրկէր, բայց հայրը, Մանասէն, շատ զուլթ ունէր անոնց վրայ: Այս կիներ մտածեց որ Մանասէն հեռայնէ տնէն, ապա որբերը կորսնցնէ: Կը բռնէր ցորենի սերմը կը խաշէր տաք ջրով, և Մանասէն առանց գիտնալու կը տանէր ցանէր, մէկ երկու տարի այսպէս գնաց: Ցորեններ չէին բուսներ: Մանասէն ցորեն գնելով պարտրի տակ ինկաւ, և ելաւ գնաց դարիբուծեան:

Խորդ մայրը իր տղային ամէն օր իւզով ճմուռ կը կեթցու, որբերուն խաշած հատիկ, Օրերուց օր մի որոշեց խորդ մայրը, որ առնէր որբեր տանէր գետը լողցնելու, տաք ջրին ու խեղդէր: Այդ օրը Մանուկն ու Մանուշը խաշած հատիկն առեր նստեր էին տանիքն ու կուտէին: Տեսան որ ճնճգուկ մի կ'եկնէ կ'իջնէ ու ճլճալով բան մի կ'ասէ: Մանուկն ուղեց քարով զարնել, Մանուշն արգիլեց: Ականջ դրին որ այսպէս կ'ըսէր, «Որբեր, որբեր, ինծի հատիկ մի տուէք. տանիմ ձագերուս, ձեզ բարի խրատ մի կ'ասեմ»: Քոյր և եղբայր քանի մը հատիկ ձգեցին ճնճողկին: Նընճուղ դարձաւ ասաց. «Որբեր լախէք, որբեր փախէք, ձեր խորդ մայր ձեզի այսօր պիտի տանի գետը»:

ջրին տայ ու խեղդէ ձեզի, ելէք փախէք»:

Ճնճուղ թռաւ, խորդ մայրն էկաւ ասաց, ելէք ձեզ տանիմ դետը լողքցում,-Դու գնա, հա մենք էկանք, ըսին խորդ մօր, և իրենք փախան լեռը: Խորդ մայրը չփնտրեց որբերը: Ոլլրտան, ոլլրտան բոյր ու եղբայրը, ու ծառերու տրտիկի մէջ մտան, իրենց մօր ուսուցած աղօթքն ըրին, իրենց Աստուած կանչեցին ու իրարու փաթթուեցան քնացան:

Առաւօտուն արիէն առաջ ճրնճուղն եկէր էր. որբեր արթնցան և լսեցին որ ճրնճուղը կ'ըւէր, «Բարի որբեր, բարի որբեր, եկէք ձեզի հատիկ կերէք»: Հատ ուրախութեամբ վազեցին ճնճուղիկի ետևին, և տեսան որ պառաւ ժամիկ ժի պուտուկով խաշած հատիկ բերաւ լեցուց ծառի մը տակ, ու գնաց. վտրիկ հաւքեր ժողվեցան ուտելու, և որբերն ալ եղան անոնց սեղանակից: Ամէն օր կը բերէր մամիկն պուտուկով հատիկը, իր վաղամեռիկ մանկանց ու թոռան հոգւոյն համար, որ շատ կը սիրէր, ու այնպէս կը հաւատար թէ՛ այն սիրուն թռչուններն էին իր մանրիկ մանկանց հոգիներ, և անոնցմէ մէկն ալ իր թոռնեակն էր: Որբեր երկար ժամանակ կերան հատիկ, և ասլրեցան մանրիկ թռչնիկներուն հետ:

Օր մը թապաւորի լաճ որսի հլեր, մոլո-

րեր լեռնէ լեռն, և էկէր ինկեր այդ պրակը, գտեր ու տարեր է Մանուկն ու Մանուշը՝ իրեն հոգեղաւակ է ըրեր. իրենց երկու աչքի լուսոյ պէս կը սիրէին բոլոր պալատականներ այս բարի որբերը, բայց որբերը ուրախ չէին. — Ի՞նչ ցաւ ունիք բան մի կայ պակաս ձեզ, նեղութիւն պատճառող մը կայ ձեզ, հարցուց թագաւորի տղան որբերուն: Եւ Մանուշը պատմեց թէ կարօտ կը քաշէին իրենց հօր, կարօտ կը քաշէին իրենց սիրելի ճնճողի: Մարդ հանեց թագաւորին տղան ամէն կողմը, գտաւ որբերուն հայրը Մանասէն: Մանասէն պատժեց իւր խորդ կինը, և եկաւ գրկեց իր խեղճ ու բարի որբերը. թագաւորի տղան իր պալատի մէջ պահեց Մանասէն ալ: Բայց ճընճողուն ո՞վ կրնար գլտնել: Ծննդուն ինքն իրեն եկաւ պատուհանէն ներս մտաւ, ու կանչեց. «Օրհնեալ որբեր, դուք իմ ձագերուն հատիկ տուիք, Աստուած ձեզի այդքան ըարիք չնորհեց, մնաք օրհնեալ, մնաք բարով», ըսելով, թռաւ երկինք:

ՍԱԼՄԱՆՆ ՈՒ ՌՈՍՏՈՄՆ

Սալման անասելի կտրիճ ու զօրընդեղ էր, պէտոսկոր, բան զբլուր մի էր: Չըկար մարդ որ իրմէ չ'սարսափէր, ինքն կը բնակէր աշխարհի մէկ ծայրը, իր ահն ու զարդանդ հասեր էր աշխարհի չորս ծայրը, իրեն յարմար ալ ձի ու զէնք ունէր, դոր հասներ խառաջ կ'առնէր, թէ չէ՝ կը փնջէր մարդերը: Երկրի մէկ կողմն ալ Չալ անունով զօրբայ մի կար, որ տղայ մի ունէր Ռոստոմ անունով: Ռոստոմ լեռան չափ մարդ էր, ու շատ անուն հանէր էր: Ահա այս Չալի երկիր մինակ հնազանդ չէր Սալմանին:

Օր մի Չալ հեծաւ ձին, ու «Երթամ տեսնամ Սալման ինչպէս մարդ է», ըսաւ ինքն իրեն: Ելաւ գնաց, գնաց, գնաց, ու հասաւ տեղ մի, տեսաւ որ հեռուանց մուխ մի կեցնէ, դէմ էն դեհ գնաց, տեսաւ որ մարդ մի հեծուկ, իր ու իր ձիու պէտուլին ասել չ'գար. չըբուխը դրած բերան կը քաշէ, լուրն քան զամրոցը մի, չըպուխի փայտն էլ դու ասա: Չալ իր զէնքերն ու մզբալը պատրաստեց. բայց ձիաւորն զանգուն մի թալեց ընցաւ, երեսին էլ չ'նայեցաւ: Այս բանը ամօթ սեպեց

իրեն Զալ, ու գնաց եկաւ, մզրադ մի դարկաւ։
 Ետ դարձաւ Սալման, Զալի ճիւղէն բռնեց ու
 կապեց իր ձիու փորի տակ, բշեց, աղբիւրի
 մը վրայ պատրաստ շատրրի մը տակ իջաւ,
 Զալի ականջը մըխեց չաաւրի սիւնը, ու ինքն
 քնաւ։ Զալն իր բրբուն կը պատռի, «Հետս էլ
 չ'խօսեցաւ, կըսէ, գիտնայի թէ ով է, իր ա-
 նունն ըսէր» : Քնուց արթնցաւ Սալ-
 ման, հարցուց թէ՝ — Տղայ դու ով ես։ Ասաց,
 — Ես Զալի երկրէն եմ, (վախէն չ'ըսաւ թէ
 Զալն եմ)։ Յլաւ ականջը պրծուց, ասաց, «Գը-
 նա Զալի տղային, Ռոստոմին ասա, թող գայ
 չափուինք, աշխարհի մէջ մէկ պիտի մնայ զօ-
 քաւոր, թէ երկու մնան, չ'գիտցուիր ո՞րն է
 զօրեղ։ Ես Սալմանն եմ։

Զալ դարձաւ իր տունը, ծանրիկ ախ մի
 քաշեց։ Ռոստոմն ասաց. — Արո՛ էդ ինչ, դու
 Զալն եղնիս, Ռոստոմն բու սրգին. ու դու
 անք քաշես. քո դարդն ասես պիտի։ Զալ կը
 պատմէ տղային իր պլուխն եկածը, ու Սալմա-
 նէն լսածը։ Ռոստոմն կ'առնէ իր քեռու լաճ
 Վրժան, կը մտնեն դավրիշի կերպարանք. մէկ
 մէկ դափ կը ձգեն պառնիկ իրենց։ Կերթայ
 կը պագէ իր նխշէքալար ձիու աչքերը, ու հօ-
 քը կ'ըսէ, երբ որ պէտք գայ ինծի իմ ձին,
 կիմանայ, ու ոտքերով գետինը կըփշրտէ,

դէնքերս վրան կապէ, թող տուր, ձին իմ
կոխած տեղերէն կուգայ զիս կը գտնէ, Վր-
ժանի հետ կ'ենեն ճամբայ: Վրժան ալ պրգ-
տիկ բրդուն չէր, ու այնպէս ձայնեղ էր որ
եւրոր քօռար, արևելքէն արևմուտք կը լսուէր:
ձամբուն վրան շատ քաջերու և դէւերու կը
պատահին, դաժ կը չալեն, ձէյնս կընեն (խաղ
կանչել): Ուր որ իրենց վրայ կուգան, Վրժան
կը քօռայ, տեղ տեղ Վրժանի ձայնէն կը սար-
սափին կը փախչին: Տեղ տեղ ալ կը բռնէ
Ռոստոմն մէկ դէւն կընէ իրեն կողալ (հաստ
քիր), ու անով մէկալ դէւերը կը ջախջախէ:
Կը պատահին թեաւոր դէւի մը, որ աղջիկ մը
բռնեւ իր ոտներու մէջ կը թռչի, Վրժանը կը
քօռայ, Ռոստոմն լեռ մը կը վերցու թէ դար-
նէ, դէւը սօսկալուց կը ձգէ աղջիկն կը հեռա-
նայ: Կը բռնեն աղջիկն իրենց թեւերուն վրայ:
Աղջիկ կը պատմէ թէ ինք թաղաւորի աղջիկ
է, կը տանին թաղաւորին կը յանձնեն: Ռոս-
տոմը կիրաւ, խմեց, քնացաւ: Քաղաքին մէջ
յանկարծ վալվալուն կինկնի, փաղչող փաղչողի,
պահող պահողի: Խնչ կայ, թէ՛ Սալմանն ե-
կեր է հօթն տարուան խարաջ կուղէ: Կը ժող-
վեն արծաթ ու ոսկի, և վրլուկ շատ կանեն:
Վրժան կ'երթայ թէ ինչ կայ, կիմանայ որ
խառաջ ինչ մարդու հետ խրկեն, այն մարդը

կը բռնէ տանի Սալմանն ու կ'ըստաննէ:

Տուէք ես տանիմ, կ'ըսէ Վրժան:

Ռոստոմ քնոյ մէջ կը լսէ Վրժանի ձայնը
թէ՝ Հասիր Ռոստոմ: Սալման գիտ տարաւ:

Ռոստոմ կը զարթնի, կ'իմանայ եղա-
ծը, ահա իր նխշէրալար ձին իր բովը
կայներ է: Ռոստոմ կը թռի ձիու բամակ:
Սալմանը կապեր է Վրժանը իր բօշքի մէջը,
կ'ենէ առջև Ռոստոմին, կ'ուտան կ'առնեն,
զէնքեր կը փշրուին, կ'իջնեն ձիէն, կը գրկուին
ու մէկմէկու բարչամէն կը կախուին:

Մինչև այսօր իրար չեն յաղթած:

Ահա այս է որ բանի տարին հեղ մը գի-
րար կը քաշկրռտեն ու գիրար կը ջըռբեն,
ադոնց դարբէն ժածկ կը լինի, ու Վրժանի
ձայնը հեռուէն խորոնկ կը լսուի:

ԺԶ.

Ս Ը Մ Օ Ն

Անան ցուրտ ամսոյն օձեր կը ժողովուին
իրենց երկիրներու մէջ գտնուող մեծաւորի
դուռը կ'երթան. որ սովորաբար կը բնակի
բարձր ու արէգգէմ ժայռերու ճեղքուածի մը

մէջ. զանազան ընտիր ընծաներ կը տանին նոյն տարուան իրենց ձեռքն ինկած թանկագին զարդերէն ու գոհարներէն. և կը պատմեն իրենց պատահած դէպքերը: Գրագիր մը կը գրէ անոնցմէ նշանաւորները. և այդ գիրը երկու իշխանաւոր օձերու հետ կը դրկուի իրենց մեծ թագաւորին. որ կը նստի Բաղդադի ու Բասրայի մէջ. և կ'իշխէ ծովու ցամաքի մէջ գտնուող ամէն օձագին: Մեծամեծ ընծաներ կուգան իրեն, և չորեք կողմանց եկած զրեր կը կարդայ, դատաստան կ'ընէ, վարձք ու պատիժ կը սահմանէ:

Այս օձերու թագաւորի տղան՝ որ Տիարբաքիրու երկրի վազիրն էր, թուղթ մի գրեց հօր, թէ՛ «Թագաւոր, ապրած կենաս, Աստուած քո փառքն աւելցնէ, գիտցած եղնիս որ այս տարի քո հարսն ու քո թոռներ հիւանդ ելան, բժիշկներ որոշեցին որ եթէ երթան Բինկօլայ ջրերը, լողվնան, ու համասփիւռ ծաղիկէն փարթ մի ուտեն, կ'առողջանան: Ելանք ծառաներով զրկեցինք ու զրեցինք կառավարիչներուն ոչ մեծարեն ու հանգիստ ուղևորեն: Գերթայ կը հասնի Բինկօլ. ու Մշոյ Տաղօնաց (Տալօնք) սարաքարի թուղթ կը զրկէ, սարաքար կ'առնէ շատ մը օձեր կուգայ, ու հրաման կ'անէ որ չարչարկեն քո

հարսը. հանուամի հետ գնացող օձեր քաջութեամբ կը սլաշտպանեն: Բինկօլայ գազաթի վրայ մեծ կռիւ կը բացուի: Այն տեղ կը գտնուի Սըմօն, որ Ջամ ու հալաբ ղրկելու համար Թէճիւրի ոչխարներ կ'արածէր. կ'առնէ իր կօպալն ու նաճախը կ'իյնայ օձերու մէջ. ու Տաղօնաց օձերը ջարդելով, կոտորտելով կը փախցու, կը սատկըցու, և քո հարսը կ'աղատուի կուգայ իր ձագերով ու ծառաներով: Ահա մարդուն ալ աղէկն կայ եղեր, սով մեծ թաղաւոր և հայր իմ: Ես Տաղօնցուց պատուհասը կուտամ. բայց մարդուն աղէկութիւնը դուք վարձատրեցէք, ինչպէս որ կը վայելէ ձեր մեծափառութեան»:

Օձու թաղաւոր շատ թանկագին քարեր ու գոհարներ կը վերցնէ և փառաւոր հանդիսով կուգայ հալաբի ճամբուն վրայ ունեցած պալատը կը նստի, դիտողներ կը դնէ, և ահա իմաց կ'ուտան թէ Սըմօն էկաւ կ'երթայ: Օձեր կախարդութիւն կ'անեն. Սըմօն կը տեսնէ որ աշխարհք վեր իւր կը փոխուի: Ընկերներ կը բռնն կ'երթան. ու Սըմօն բիւրաւոր օձերու առջի կը մնայ: Օձերէն մէկը ճառ մը կը կարդար Սըմօնի ըրած աղէկութեան. և թաղաւորն ու նախարարներն որոշումն կուտան թէ՝ Իր ուղածին չափ գոհար և ոսկի թող առնէ. և եթէ իր սրտի

մէջ հասրաթ մի ունի, կատարենք:

Սըմօն իր քովէն կախած հովուական տուրիկը կը լեցնէ ոսկին ու դոհարը. կը դառնայ դիլաք մի կ'ընէ. — Ես կ'ուզեմ որ, կ'ըսէ, ամէն անասնոց, սողնոց և թռչնոց լեզուն հասկնամ: — Թող եզնի, կ'ըսէ թազաւորն, բայց եթէ դու մարդու մը սլաւածես այս տեսածներդ, և անասուններէն լսածներդ, պիտի մեռնիս: Սըմօն մինչև իր տունը կը հասնի. տեսած անասնոց, սողնոց, և թռչնոց խօսքիւ մտիկ կ'ընէ. կը լսէ թէ ինչ պաղտնիք կայ մարդոց, բոլորը գիտեն, գալիք բաներու վրայ կը սլաւմեն: Գլխու մաղերը փուշ փուշ կը դիզանան Սըմօյին, ծիծղալէն ու զարհուրանքէն մեռնելու դուռ կը հասնի, ետ կուզայ: Գեղը կը հասնի, շներ, կատուներ, անծեղիներ, հաւեր, ամէնքն էլ կը պատմեն թէ՛ Սըմօյի ծոցն ու ջուրը լցուն դոհար ու ոսկի է:

Կը տանի տունը, կը թափէ կնկան առջև իր բերած հարստութիւնը: Կնիկ միշտ կը հարցունէ թէ Ո՛ւր տեղէն է այս, ուր տեղէն չէ: — Վայելէ, ու մի հարցուներ, կըսէ Սըմօն: Իր տան շանն ու հաւերուն մտիկ կընէ, որ տան մէջ եղածներուն վրայ կը խօսին, ու Սըմօն՝ երբեմն կը խնդայ, երբեմն կը նեղանայ: Կնիկ կը դիտէ քանի քանի անգամ այս բանս, ու

շատ կաղաչէ, կուլայ, կը խռովի, թէ Ի՞նչ է, պատճառն ըսէ։ Օր մի խօսք կուտայ Սըմօն իր կնկան որ մէկէլ օր իրիկուն պատմէ։ Չունը կը լսէ։ Այդ իրիկուն ազլօր իր առջև ձգած հաւերը, չըլսկ, չըլսկ, քըդ, քըդ ընկով գոնէն ներս կը մտնէ։ Չունը կըսէ աղլորին, — Ի՞նչ չըլսկ չըլսկ, ի՞նչ տըք տըք, մեր տէր խօսք տուաւ իր կնկան, որ ամէն րան պատմէ վաղ իրիկուան, ինքն պիտի մեռնի, ու պիտի գան գրեզի մորթեն, զիս սպանեն, մեր տիրոջ տուն Գողոսթին, քարուքանդ աւրեն։ — Կ'աւրի օր մ'առաջ թող աւրի, կըսէ ազլօր, ես քառսուն հաւ կնիկ ունիմ, ամէնքն էլ ինծի հնազանդ կը պահեմ, թող մեր տէր քիչ երես տաք կնկան, ոչ կնիկն չար կը լինէր, ոչ ինքն կը մեռնէր, ոչ մեզ վնաս կը հասնէր։

Սըմօն այս խօսքէն կը խրատուի, կեղնէ քաշէ կաշնի վարոց քօրէհան, կը հասնի կուտայ կնկայ ջանը։

ԺԷ.

Կ Ն Կ Ա Ն Չ Ա Ռ Ը

Քարեպաշտ մարդ մի առաւօտուն, արտն

երթալուն ու իրիկուան արտէն գալուն՝ Աստուծոյ աղօթք կընէր։ Անգամ մի իր կնիկը ըսաւ թէ, Մարդ, դու ինչո՞ւ աղօթքիդ մէջ չես ըսեր, «Ո՛վ Աստուած, կնկան շառէն (շարէն) զիս ազատես։ Մարդն ասաց։ Կնիկն ինչ է, որ կնիկէն վախնամ, աղօթք անեմ։

Ասոր վրայ կնիկ կուգէ թեթեւ փորձ մի տալ իր էրկան, կը գնէ ձուկ, կը կապէ մեզարի մէջը, կէսօրուան հաց կը տանի էրկան, էրիկ կերթայ ջրի մը վրայ իր հացն ուտելու։ Կնիկն այդ ձկները ցանցառ կը թաղէ արտին մէջը, ինքն կ'առնէ մէզարն ու կերակուրիւ ամաններ, կը դառնայ տունը։ Մարդը արտը վարելուն կը տեսնայ որ հող չլքելուն հետ՝ ձուկ է կ'ընէ։ Կը ժողվէ, իրիկուան տունը կը բերէ, և կը պատմէ թէ Ինչպէս արտի մէջէն ժողվեր է, և թէ ինքն կը հաւատայ որ արարիչ Աստուած հողի մէջն ալ կարող է ձուկ ստեղծել. ու կ'ապսպրէ որ մէկալ օր եփէ տանի արտը հացին հետ ուտելու։ Մէկէլ օր կնիկ ձկները կ'եփէ կ'ուտէ, և բիշ մը թանապուր կ'առնէ կը տանի էրկան։ Մարդ կը հարցնէ թէ— Ձկներն ո՞ւր են։ Կնիկ կ'ըսէ.— Ի՜նչ, ձո՞ւկն ինչ է։— Երէկուան արտէն հանած ձկներս։— Մարդ դու ծռեր ես, ինչ եղեր ես կ'ըսէ, ոչ դու ձուկ բերեր ես, ոչ ես տեսեր եմ։ Մարդն

է կը բարկանայ, կը վերցնէ խարազան ու սամիր որ կնիկը ծեծէ: Կնիկը «հայ հաւաճ» բռնալով զինքն կը ձգէ մէկէլ արտերը, լծուորները կը թափին մարդ կը բռնեն: «Թողէր կ'ըսէ մարդ, այդ անգգամն սպաննեմ, իմ ձկներն ուտէ ու ելնէ ինծի ծռեր ես ըսէ: Լծուորներ կը հարցուն կնիկէն թէ Խնչ ձուկ է կուզէ: Կնիկ կ'ըսէ. — Մեռնիմ ձեր արևուն, բռնէր կապէր զինքն, զիս կ'սպաննէ, ծռեր է, խելը թռեր է. իրնէ հարցուցէր թէ ուր տեղէն էր ձուկ: Մարդ կ'ըսէ. «Արտէն, արտէն, հողի տակէն եմ բռնեմ»:

Ասոր վրայ՝— Հէյ վախ, կ'ըսին, հասա զորդ կըսէ կնիկը, մարդն իր խելքը կորուսեր է: Ու յիմարի տեղ դնելով, թևերը կը կապեն տանին իր տունը չուանով մի կը փաթթեն սիւնը, իրիկուան ամէն մարդ կը բաշուի իր տունը: Երբոր մինակ կը մնան, կնիկ կ'երթայ մօտ, կ'ըսէ. — Խնչպէս, կնկան չարէն չեմ վախնայ, այս ամենէն պզտիկն է: Մարդ աղաչանքներ կ'ընէ թէ, «Քո Աստուծոյ սէր, կնիկ, կապիրս բակէ, զիս այս փորձանքէն ազատէ. ուխտ եղնի, որ առջի ալօթքս կնկան չառէն. ազատուելու համար ընեմ ամէն օր»:

ՓԸ.

Ե Ր Ե Ք Ե Ղ Բ Ա Յ Ր Ն Ե Ր

Բաղդատու Խալիֆայի անունն էլած էր թէ շատ իմաստուն մ'է, ու շատ արդար դատաստան կը տեսնայ: Երեք գիտնական մարդիկ ընկերութեամբ ճամբայ կ'իյնան երթալու և գինքն տեսնալու: Ճամբու հետ մէկն կ'ըսէ. «Ընկերներ, ուզտ մի անցեր է այս ճանապարհէն, և ան ուզտի մէկ աչքը կոյր է ու առջի ակռաներ թափուած»: Մէկալն կ'ըսէ, «Այո, և ուղտին մէկ կողմը ցորենն՝ միւս կողմն մեղր է բարձուած»: Երրորդ ընկերն ալ կ'ըսէ. «Այդ ուղտին վրայ երկու հսկում (յղի) կնիկ մը հեծիր է»:

Քիչ մը կը յառաջանան, կը տեսնան որ մարդ մը իրենց ետեւէն կը վազէ, կուզայ կը հարցնէ թէ— Տեսնը են ուզտ մը որ իրեն է, և կորսուեր էր: Ասոնք ալ կ'ըսեն թէ «Մէկ աչքը կոյր և առջի ակռաները թափած.— հա: «Մէկ կողմը ցորեն մէկ կողմը մեղր բարձած.— հա: «Յղի կնիկ մը վրան հեծած.— հա: Ու կ'աղաչէ թէ՝ ո՞ր կողմ գնաց իր ուղտը, ո՞ւր տեսան, ըսեն, որ երթայ դտնայ: Երեքը մէկ բիրան պատասխան տուին թէ՝ իրենք չեն տե-

սաժ աշն ուլտը: Բայց մարդը զանոնր գող
կարծելով մինչև Խալիֆային բով անոնց հետ
գնաց, և զանգատ ըրաւ Խալիֆային թէ՛ Ա-
սոնր իմ ուլտը տեսեր են, և վրայի բեռն ու
կնիկս ինծի կը պատմեն. բայց կըսեն չենք
տեսեր. մեր դատաստանն արա: Խալիֆան կը
հարցու թէ, Թէ ուր չէք տեսեր, ինչպէս դի-
տէք այդ նշանները: Առաջինն կ'ըսէ, Նս իմա-
ցայ ուր ուլտի մէկ աչրը կոյր էր և առջի ակ-
ռաները թափուած, որովհետև ճամբու մէկ
կողմն միայն արածացեր էր, և խոտերու եր-
կու բովերը կըծած, բայց միջին բոյսը կը
մնար: Երկրորդն կ'ըսէ. Նս իմացայ ուր մէկ
կողմն ցորեն էր բարձուած ու մէկ կողմն մեղր,
որովհետև իր նստած տեղին՝ մէկ կողմն ճան-
ճեր կային, միւս կողմն հաւքեր: Երրորդն կ'ըսէ.
Նս իմացայ երկու հոգւով կնիկ մը հեծուկ էր,
որովհետև ուլտի նստած տեղը՝ երբ ինքն էլ
խցեր նըստեր էր, ելած ատեն ձեռքերը պե-
տինը դընելով էլած էր:

Խալիֆայն կը զարմանայ ասոնց իմաստու-
թեան. և հրաման կ'ընէ որ իրիկուն պալատը
հացի հրաւիրեն, հացէն յետոյ սենեակը կը բա-
շուին, և պալատի ծառայն կը լսէ ուր անոնցմէ
մէկն կ'ըսէր. «Մեր կիրած բրինձը աղէկ բրինձ
էր, բայց մեռելհոտ կը բուրէր: Մէկը կ'ըսէ.

«Մեր կերած միսը աղէկ միս էր, բայց շան հոտ կը բուրէր: Մէկը կ'ըսէ. «Մեր խմած գինին աղէկ գինի էր, բայց արիւնի համ ու հոտ ունէր»: Խալիֆայն կը լսէ, ու քննութիւն կը բանայ կ'իմանայ որ այդ բրինձի արտը մեւելոց գերեզման է եղիր. մորթած գառն նոր ծնած ատենը ծնած շան մը կաթն է ծծեր. և գինին քամած ատենը՝ խաղող կոխողի ոտքը կոտրած դանակի մը բերանը կոխեր, արիւն է վազեր գինւոյ հետ խառնուեր: Գը կանչէ այդ հրեք ընկերները, շատ փառք պատիւի կը հասցունէ իրենց պիտնականութեան համար, և ուղտը կորսնցունողն գլուխ կախած կ'եւթայ ետ:

ԺԹ.

ՈՍԿԵՐԻՉ ԵՒ ԻՒՐ ԿԻՆ

Ոսկերիչ մը և իւր կինը կը բնակէին երջանկութեամբ և սիրով, այնպէս որ տիպար օրինակ դարձեր էին ամուսնական սիրելութեան: Ասոնք սովորութիւն ունէին որ պիշերները իրենց ճրագը մինչև լոյս չէին մարեր: Օր մի թագաւորն ու թագուհին խօսք բացին թէ շնորհք որոնն է: Թագաւոր կ'ըսէր թէ՝ Ոսկերչի շնորհքն

է. Թագունին կը պնդէր թէ՛ չէ, Կնկան շնորհքն է, որ այդքան սէր ունին: Փորձ մը ուզեցին ընել: Թագունին դրկեց աղջիկ ծառայ մը ոսկերչին թէ՛ Թող իր կ'ինն մահացընէ, որովհետեւ աչքը ձգել է, սիրեր է զինքն: պալատը պիտի թողու, և անոր կին պիտի լինի: Ոսկերիչ կը պատասխանէ. Ես իմ կ'ինը չեմ փոխեր: Թագաւորութեան հետ, Աստուծոյ տուածէն գոհ եմ, հաղար Թագունիի հետ իմ կ'ինս չեմ փոխեր: Գուգայ ծառայն, կը պատմէ պատասխանը: Միւս օրը Թագաւորի կողմէն մարդ կ'երթայ ոսկերչի կնկան թէ՛ Թագաւոր քեզ հաւնե՞ր է, կուզէ որ իրեն կին առնէ, եթէ սպաննէ իւր էրիկը: Գինը քանի մ'անգամ կը հարցնէ թէ, զորդ, զորդ:— Դորդ, կ'ըսէ ծառայն: Ուրեմն ես այս գիշեր կ'սպաննեմ էրիկս, կ'ըսէ կ'ինը, և այս ձեզ նշան, երբ մեր տան ճրագ տեսնաք մարեր է, ես պիտի սկսիմ սպանութիւնը: Ծառայն կը դառնայ և կը պատմէ Թագաւորին. Թագաւոր կը պատուիրէ որ նային ճրագին, եթէ ստոյգ մարէ, վաղեն օգնութեան:

Ոսկերիչ իրիկուն կուգայ, կուտեն, կը խմեն, կը խօսին, կը խնդան, ապա զլուիւր կը դնէ կնկան ծնկան վրայ կը ընանայ: Կնիկ կապը կը ձգէ էրկան պօկը, ճրագ կը փչէ, կապը կ'ոլորէ: Մինչև Թագաւորի մարդիկ կը հասնին,

խեղճ ոսկերիչը խեղդուեր էր:

Թագաւոր գիշերանց կը կանչէ իր վազիրը հրաման կ'ընէ թէ. Ըռաւօտուն ես կ'երթամ պտոտելու, իրիկուան դառնալուս պիտի մէկ հոգի չմնայ կնիկ աղգէն ողջ. մեծ ու պզտիկ թրէ անցունես: Վազիր կ'երթայ իր ծերունի հօր կը յայտնէ այս սարսափելի հրամանը, և ծերունին կ'արգիլէ. Մի՛ գործադրեր կ'ըսէ, ես խօսք կը հասկցնեմ թագաւորին, զու մէկ երկու օր հեռացիր, պահէ քո երեսը: Իրիկունը կը դառնայ թագաւորը և կը տեսնայ որ կնիկներ կ'իջնեն կը մտնեն, բանի՛ գործի հետ են: Պատաշութին կը բռնէ, վազիրը կ'կանչէ, բայց վազիրին հայրը աչքին առջև կը տեսնայ. «Ուր է տղադ, կ'ըսէ, առաջ անոր գլուխ, յետոյ կնիկներուն, կտրել տամ պիտի, հահա հիմա: Ծերունին թագաւորի ծունկուրներուն կը պլլուի, կ'աղերսէ թէ խօսք մ'ունի ըսելիք, լսէ, ապա գործադրէ: Պալատը կը հասնի, կ'իջնայ, հրաման կ'ընէ որ պատմէ: Մէկ կտրմէն ալ զօրքերուն հրաման կուտայ որ պատրաստ կենան կնիկները կտորելու:

Ծերունին կը պատմէ: Ո՛վ թագաւոր, քո հօր փառաւոր թագաւորութեան օրերը, ես անոր վազիրն էի, որսի ելեր էինք, և ես հեռացայ դէպ ի գիւղ մը, որսս մոլորցուցած

էր զիս, յանկարծ ձիաւոր մը քովէս կ'անցնէր, զէնքս անոր դարձուցի, անձայն ետեւ դարձաւ, և զիս իմ ձիոյ վրայէն մէկ ձեռքով վերցնելով, կապեց ու կախեց իր ձիու թամբէն յառաջուստ, ձիս ալ իր ձիու ետեւէն: Հասանք գերեզմանատուն մը, երկու նոր փոսեր փորուած էին, ազէկ մը դիտեց և գեղին զլուխը մեծ ապարանքի մը պարսպի տակէն իջաւ: Ես կապուած էի արդէն, ձիերն ալ ծառի մը կապեց, հլաւ պարիսպն իյներ. և ահա պարսպի վրայէն դեռ նոր զլուխը կըտրած մարդու մը զիսկը վար գլորեց, ու բաշելով տարաւ գերեզմանոց: Ես կ'սարսափէի թէ մէկ փոսն այս սպանելոյն՝ միւսն ալ ինձ համար էր: Բայց նա իմ կապս քակեց, մէկտեղ հողեցինք գիւտի: Դարձաւ ինձ ասաց. «Մտիկ ըրէ. և ինչ որ կը լսես ինձմէ, դնա թագաւորին ու մարդոց պատմէ. ես կնիկ եմ, իմ էրիկս շատ կը սիրէի, այս չար իշխանը աչք ձգեւ էր յիս. և էրիկս սպանեւ էր, կարծելով թէ ես պիտի սիրեմ զինքն. բայց ես իմ էրկանս սիրոյն՝ ուխտ ըրի որ այդ չար մարդն սպանեմ, անոր զլուխը էրկանս ոտներու տակ թաղեմ, վերջն ալ զիս սպանեմ. և էրկանս քով թաղուիմ. քո Աստուած կը սիրես զիս թաղէ, ու ըսածներս պատմէ» ըսաւ. զինքն ալ սպաննեց. և ես կատարեցի:

իւր փափագը: Ահա հաւատարիմ և կտրիճ կնիկ մը: Եթէ ոսկերչի մը կնիկը պատճառ տուաւ ձեզ բոլոր կիները քնջելու, թող այս կինն ալ պատճառ լինի կանանց ցեղը փրկելու: Ինչու բարի կիները կորչին մէկին չարութեան համար:

Թագաւոր համոզուեցաւ և հրաման տուաւ որ մինակ ոսկերչի կինը չարաչար մահուամբ սպանեն. ու միւսները ապրեցան:

Ի.

Խ Ե Լ Ք Ն ՈՒ Բ Ա Ղ Դ

Խելքն ու բազուկը խօսքով կոիւի բռնուեր էին, բազուկը կ'ըսէր. Մարդիկ ինձմով մարդ են, խելքը կ'ըսէր՝ ինձմով: Թէպէտ դատաւորի չգնացին, բայց իրենց մէջ պայման դրին որ մէկը մէկալի ըրածին չխառնուի: Իրենց այս պայմանը տեսնուեցաւ զիւղացիի մը վրայ:

Գիւղացին ըստ իւր սովորութեան առաւ արօրն ու գնաց արտը վարելու. հարօրն ասըռաւ ակոսի մէջ, մարդը տեսաւ որ Հօ գուզում մի կայ հողի մէջ, վերուց որ մէջը իլին ոսկի: Է՛ ինչ անեմ ինչ չանեմ, մէյ մի կը մտածէ

որ շատ մեծ բաներ կրնամ ընել, շատ մեծ մարդ կրնամ լինիլ. մէյ մ'ալ կը մտածէ որ հապա թէ որ գողերն իմանան, գան դողնալու. ես դիմանամ, դիս սպաննեն...: Այս շուարման մէջ, կը տեսնայ որ իրենց երկրի դատաւորը ճանապարհէն կ'անցնի, կ'որոշէ թէ ոսկիներ տամ դատաւորին, և ես հանգիստ իմ գործիս նայիմ. Գը վաղէ կանչէ դատաւորը ու կը բերէ իր արտին մէջ:

Մարդուն խելքը գլուխը կուգայ, ոսկին կը ծածկէ ու կ'ըսէ. Աղայ, դու դատաւոր մարդ ես, գիտուն ես, ինձ ասա, իմ այս երկու եզներէն ո՞ր մէկն է աղէկ: Դատաւոր նեղսրտե-լով կը թողու կերթայ: Խելքն ալ կը հեռանայ, ու մարդը նորէն կը շուարի թէ ինչո՞ւ ոսկիք չ'տուի, ի՞նչ պիտի ընեմ, ո՞ւր պիտի պահեմ. մինչև իրիկուան անգործ կը մնայ ու այս բանի վրայ կը մտածէ, կը տեսնայ որ դատա-ւորը գեղէն դարձաւ կերթայ. կը վազէ առջև, կ'աղաչէ որ մէկ անգամ ալ գայ իր արտը իր լուծքի խեչ ու երթայ: Դատաւոր կը զգայ որ բան մը կայ այստեղ, կուգայ: Մարդուն խելքը գլուխ կուգայ, և դատաւորին կըսէ. Գ'աղաչեմ չ'առնուիս. այս իմ արտին նայէ, երէկուան վարձծս շատ է թէ այսօրուան, դու գիտուն մարդ ես: Դատաւոր ծռու տեղ կը դնէ մարդը

ու ծիծղալով կը հեռանայ: Խեղքն ալ կը հեռանայ արտի մէկ կողմն կը նստի: Մարդն իր գլուխը կը ծեծէ, ու կըրէ: Ջանքմ ինչո՞ւ չ'տուի: հա, հա. ես ուր պահեմ, ու ի՞նչպէս տահեմ: Կը բերէ գուգում ոսկին կը դնէ հացի մէջարի մէջ կը շալկէ, կուզայ Կոռնը, կը կանչէ. «Կնիկ, կնիկ, գեղներ կապէ, խոտ տուր, հարօրն առ ներս, ես երթամ դատաւորին գամ»: Կնիկ կը նայէ որ մէջար էրկան շալակն է, ու մէջը բան մը կայ, ու չ'գներ վար. կը մտածէ որ նոր բամ մը պիտի եղնի. ինչ ընէ որ իմանայ, կը պատառխանէ էրկան թէ՛ Եգներ կապել իմ ինչ գործն է, ես ոչխարն ու կովեր ներս կառնեմ, կը կլծեմ, գու քո եգներ կապէ, ուր կերթաս գնա»: Մարդը մէջար կը դնէ դուռը, եգներ ներս կընէ, և մինչև կը կապէ կեյնէ, կնիկն մէջար բացեր, գումգումով ոսկիներն առեր, ու անոր չափ քար մի պլուր մէջարը, դրեր իր տեղը: Մարդը շուտմաշուտ կ'առնէ մէջար կերթայ կը գնէ դատաւորի առջի: «Առաս, քեզ ընծայ եմ բերեր» կըսէ: Կը բանան որ քար մէ, մարդն ալ կը զարմանայ, ու դատաւոր կը նեղսրտի, բայց կը մտածէ թէ՛ Այս մարդուն մօտ խօսք մի բան մի պիտի լինի:

Կը դնէ բռնատուն, ու երկու մարդ կը

դնէ դուռը որնային թէ ինչ կընէ ու ինչ կըսէ, իրեն իմաց տան: Մարդն ինքն իրեն մտրով կըսէ, ու ձեռքով կընէ. Գուգումն այսքան էր, բիրանը այսքան, փորն այսքան, տակն այսքան, ու մէջի ոսկին այսքան: Նայողներ կը պատմեն թագաւորին թէ երկու ձեռքով բան մը կը չափէ ու խօսք չընեն: «Գանչեցէք», կըսէ դատաւոր: Մարդ կը բերեն, և կը հարցու թէ՛ Խնչ բան էր ձեռներովդ կը չափէիր: Մարդու խելքը կուգայ դուխը և պատասխան կուտայ թէ՛ «Ես կը չափէի բո դլուխն այսքան է, բո վիզն այսքան, բո փորն այսքան, բո մօրուսն այսքան, ու կըսէի թէ Դո՛ւ ես մեծ թէ մեր մօրուքով է՞ծը»: Մաստիկ կը բարկանայ դատաւոր, ու հրաման կընէ որ տանին կախեն այս մարդը: Կը տանին որ ճօպանը ճիտը պիտի ձգեն, կըսէ. «Զիս մի խեղդէք, ես կերթամ բաստին կը խօսիմ»: Դատաւոր հրաման կընէ որ ճիզդն ըսէ թէ Խնչ էր կը չափէր բռնատան մէջը: Մարդը կըսէ. «Ես գէս ու գէն չեմ գիտիր, աւաղցէք թէ որ ճօպան իմ ճըտէն չհանէիք, ես պիտի խեղդուէի, ահա ձեզի ճշմարիտն»:

Ասոր վրայ կը ծիծաղի դատաւորն ու կ'ազատէ մարդը, կուգայ տունը, իր բաղդն ու խելքը մեղայ կուտան իրարու, կը միաբա-

նին ու կըսեն՝ Բաղդը խեղճով, խելքն ալ Բաղ-
գով կընան մարդը մարդ ընել:

ԻՍ.

ԴԸԺԻԿՈՆ

Դըժիկոն ապքատ ու անբաղդ մարդ էր, իր բոլոր ունեցածն էր երկու այծ և մէկ կով, կովն ալ տըռնրկուն (վեր վեր ցատկով): Դը-
ժիկոնի կինը անզգամ էր, շատ նեղուժիւն
կուտար էրկան, կըսէր. Գնա հոռի երկիրնե-
րք, դատում ըրէ, վաստակ ըրէ, տուն տեղ
շինէ, հագուստ կապուստ քեր ինծի, եզներ
ու մաքիներ գնէ, ձի գնէ, և այլն:

Դըժիկոն օր մի ելաւ իր կովն առաւ ու
անթրոցը ձեռք բռնեց, տնէն ինկաւ դուրս.
«Առնեմ գլուխս կորսուիմ, կըսէր, այս ան-
զգամ ինկան ձեռքէն»: Գընիկն ալ այնպէս
կուզէր. Դըժիկոն կովը կթելով ուտելով, ու
յոգնած ատեն ալ հեծնելով, անթրոցը վեր
թեւին, մոլորուած կերթար, եւ վախէն ջրի
պէս կերեար, խեղճը ինչ ընէր. աղէկ էր
չար մարդոց չար գազանի բաժին լինէր, ոչ
թէ անզգամ ինկան ձեռքն ինկնէր:

Խոտով տեղերը կտվը կ'արածար, ինքն ալ կը քնանար, ճանճեր կը խայթէին զինքն. անիծեց կինը, եւ ուժով մը իր մէկ սփին մէջ բռնեց ճանճերը, ճըմռեց. ու համրեց որ հօթն ճանճ մէկուց սպաներ էր: Քաջալիրութիւն էկաւ վրան, էլաւ հեծաւ ձին, եւ իրիկուն պեղի մը մօտերը իջաւ, դավրիշի մը թուղթ մի գրիւ տուաւ թէ՛ «Դըժիկոնն եմ ես, մէկ ձեռքով հօթն հողի սպանած եմ». ու այս թուղթը կապեց կովի ճակատին՝ կոտոշներուն մէջ:

Պնաց հեռացաւ շէներէն, հասաւ կանաւնչ դաշտ մի, ու դաշտի պլուխը կը տեսնուէր քօշկ ու սարայ մի. պառկեցաւ դաշտին մէջ կը քնանար: Եօթն հարայր կը բնակէին այդ քօշկը, եւ մէկ հարայրը վազեց տեսնալու թէ ո՞վ է այն մարդ որ համարձակեր եկեր մօտը իրենց հողը. նախ կովի ճակտին վրայի գիրը կարդաց, եւ սկտաւ մտածել թէ. Այս մարդը մէկ ձեռքով հօթն հողի սպաներ է. եթէ այսքան կտրիշ չ'լինէր, միթէ կրնար այստեղ հասնիլ, կ'իշխէր այսպէս անհոգ բնանալ. ինչ սիրտ, ինչ քաջութիւն, որ ոչ գէնք առեր, ոչ ընկեր, եւ ոչ ձի. այո, այս մարդ չափազանց կտրիշ մէկն է. Կը գառնայ եղբայրներուն կը պատմէ իր տեսած ու խոր-

հաժը, ու ամէնքն ալ կ'եխնեն կուզան մեծա-
րելու եւ իրենց տունը հրաւիրելու Դըժիկոնը:
Գուլն ասոնց գալէն կը խրտչի, տըռճիկ կընէ,
եւ կը բառաչէ: Այս ձայնէն վեր կը թռի
Դըժիկոն, տեսնելով եօթն հոգի իր առջեւ,
անթրոց կը վերցու՝ դողալով հեռուն կը կի-
նայ: Ասոնք կը կարծեն թէ բարկացաւ իրենց
վրայ, թէ՛ կատաղութենէն կը դողայ, թէ՛
մէկ ձեռքով եօթն եղբայրն ալ մէկանց պիտի
սպաննէ: Գ'աղաչեն զինքն, կը հասկըցունեն
թէ ինչ բանի համար եկած են, թէ՛ իրենք
եօթն եղբարք մեծ անուն ունին կտրճու-
թեան, եթէ ինքն ալ անոնց մեծ եղբայր լի-
նի, շատ երջանիկ պիտի լինին, թէ՛ իրենց
տուն տեղը եւ զիրենք անոր կամաց կը յանձ-
նեն: Դողալէ կը դադրի Դըժիկոն, Թող ձեր
ասածի պէս լինի, կըսէ: Կը տանին տունը,
վերին գլուխ կը նստեցնեն, ամէն բարութե-
նէն կը դնեն իր առջեւ, ու իրենք ձեռները
խաչ կապած ծառայութիւն կընեն: Դըժիկոն
խոր մտածմունքի մէջ է, թէ այս փորձանքէն
ի՞նչպէս ելնէ, եւ թէ՛ կը վախնայ զինքն չ'ըս-
պանեն: Ասոնք ալ կը կարծեն թէ՛ ինչ խո-
րունկ խելացի ու մեծ հոգի մարդ է, որ ի-
րենց երեսը չ'նայիր, չը խօսիր. կը հազան,
կը հազմաւ (յիշեցնելու համար նշան), եւ

Դրժիկոն հրաման կուտայ որ նստին: Հանգըստանալէն յետոյ կը հարցնեն. Աղայ, քո ձին, քո զէնք, քո ծառանհր ուր ես թողեր, հրամանք արա երթանք բերինք: Դրժիկոն կըսէ. Ձէնք ու ձի վախկոտ մարդոց ապաւէն է. ես զործածած չեմ երբէք, պէտք չէ եղած, եթէ մեծ կռիւի բռնուիմ, այն ատեն ձի և զէնք կը զործածեմ. իսկ ծառայի երբէք պէտք չունիմ, աշխարհ իմ ծառաներն են. դուք տեսաք որ ես մէկ փայտ և մէկ կով ունենալով ապահով մինչև այստեղ հասեր եմ. հս Դրժիկոնն հմ, մէկ ափով եօթն հոյր կըսպաննեմ:

Օրէ օր իրենց մեծարանք ու հիացումն կ'աւելցնեն Դրժիկոնին վրայ, և իրենց մէկ հատիկ խուռնի խօրօտիկ քոյրն ալ կը կամենան տալ անոր: Դրժիկոն գիտէ որ ինքն անարժան է անոր, բայց բռնուեր է, «Է՛հ, կըսէ, ձեր խաթեր համար կ'առնեմ»:

Կը բերեն թանկագին հագուստներ կը հագցնեն Դրժիկոնին, չքնդ հարսնիք կ'ընեն, և այս ձայնը կը տարածուի չորս կողմը: Չորս փաշաներ այդ աղջիկ ուղեր էին, եղբայրներ չէին տուած, այդ չորս փաշաներն ալ զօրքով եկան կռիւ վեր եօթն եղբարց:

Դրժիկոն աղայն իր սարսափից, կծկուեր նստեր է, կուզէ որ գետինը պատռուի, մէջն

անցնի. փախչելու ճար կը մտածէ, ճար չը կայ: Եւ ահա այս պահուստ եօթն եղբարք ներս կը մտնեն, խոնարհութիւն կընեն, եղածն իրեն իմաց կուտան, ու կըսեն. «Քո հըրամանն ինչ է, կռիւի կեղնե՞ս թէ քո ծառաներդ հրթանք: Կը տեսնան որ Դըժիկոնին աղւաններ կը չըխկշըխկան, իր սրտի վախուցն է, բայց անոնք կը կարծին թէ արիւնը կեռայ, ու ելլելուն պէս՝ այդքան կատաղութեամբ ամէնքը պիտի սատկեցնէ: Ուստի կըսեն. Աղայ, թէ կուզես մենք երթանք կռուինք, եթէ անոնք դու եղան, բեզ մարդ կը զրկենք, եկուր»։ Շատ աղէկ, կըսէ: Կերթան: Կռիւ կ'սկսին:

Եօթն եղբարց անունն հլած էր ու ահն ինկած էր թշնամեաց վրայ, հիմայ ալ ուր գիտեն թէ՝ փեսայ մի ալ եկեր իրենց որ մէկ ձեռքով եօթն մարդ կ'սպաննէ, աւելի կը վախնան: Բայց ի վերջոյ կը գորանաւ, և եօթն եղբարք կ'սկսին բիշ մը տկարանալ, մէկ եղբայրը կը զրկեն Դըժիկոնին թէ՝ Հասիր, նեղ մնացինք. կրակոտ ձի մը, ու ընտիր զէնքեր պատրաստ են: Դըժիկոն ինչ հոյ տայ իր գլխին, վերջապէս որոշեց որ հրթայ կռիւ, և զինքը ձգէ սուրերու բերանը, մեռնի ազատուի խայտառակութենէն: Ձին ի-

ճացաւ որ իր հեծնոյն խաշլոմ անվարժ է. առաւ գլուխն ու թռաւ, Դըժիկոն չ'կրնար դսպել, բայց տեսնողներ գիտեն թէ՛ քաջութենէն կը վազցնէ ձին որ հառնի ստաւկեցնէ թշնամիները: Ձին անցաւ թշնամեաց մէջը, թշնամիք զիրար կը կոտորեն, թէ՛ ո՛վ տառ դէմ կրնայ կենալ: Դըժիկոնի հոգին մնացեր կորեկի մը չափ, կը պատահի ծառի ժը, կը պլլուի անոր ճիւղերուն, ձին տակէն կը փախչի, դու մի ըսեր ծառը փուտ էր, թափէն ծառը քօթահան կը լինի. այլիս թշնամեաց վրայ հոգի չ'մնար, զիրար կոտորելով կը փախչին, «Ը՛ռուր, կըսեն. ահագին ծառը քօթահան ըրաւ, և անով զմեզ պիտի ջախջախէ»:

Եօթն եղբայրներ կը վազեն կը գրկեն իրենց գլուցաղն փեսայն, և անոր ոտներուն տակ կ'իյնան. Ի՞նչ քաջութիւն, ի՞նչ մեծ յաղթութիւն կ'ապագակեն, և մեծ փառօր կը փերցնեն տունը կը բերեն:

Գուիւ ընողները խորհուրդ կ'ընեն թէ՛ Ի՞նչ ընենք որ Դըժիկոն մեկմէ վրէժ չ'հանէ: Հապարական հատ պառնով մտրի, տասնական հատ մատակ ձի բուռակներ ետէն, ու շատ այլ և այլ ընծաներ կ'առնեն զան Դըժիկոնին, և անոր հպատակութիւն կու խոստանան:

ԻՐ.

ԹԻՖԼԻՋՈՒ ՏՈՒՆԵԱ-ԳՈՒՋԱԼԻՆ

Ժամանակաւ Բաղդադցի վաճառական մը անհատնում վարիէթ դիզեր էր, կին մը և տղայ մը ունէր: Վասիէթ ըրաւ իր տղային թէ, «Օգուլ, տեսնաս որ իմ ունեցածներս թաղաւորները չունին, քեզի կը թողում, իմ գործս չարունակէ և ունեցածս վայելէ, միայն թէ՛ Թիֆլիս չ'երթաս»: Կնկան ալ իր ունեւորութեան սըռը կու յանձնէ, ու «Թէ որ տղաս ապրատնայ, այն ժամանակ սըռը տղայիս յայտնէ», կըսէ: Մարդը կու միռնի: Տղան հօրը գործ կըսկսի, քառսուն բեռ ապրանք կու կապէ, կու բեռցնէ կերթայ Արզրում: Խան մը կիջնայ, կու տեսնայ որ օտային մէկը երկու փարիշան մարդ կայ. կու կանչէ կու հարցունէ թէ՛ դարպերնիդ ի՞նչ է: Անոնք կըսեն թէ՛ Ըսելու բան չէ, Բայց վաճառականի սիրտը այնչափ կու ցաւի, որ կըսէ. Աղաներ, ըսէք, իմ բոլոր ունեցածս ձեր օլուրը տի խարջեմ, ու ձեր դարդին դարման տի անեմ: Վերջապէս կըսեն. «Աղայ, բըշքէ բաստ չի գայանք բեզ, դուն ալ մեզի պէս տի ըլիս: Մենք բեզի պէս բազիրկան էանք, դնացանք Թիֆլիս, լսեցանք որ հոն թաղաւորին աղջիկ

մը կայ, որ Տունեա Գուզալի կրսին, ուղեցանք տեսնել, ըսին թէ՝ բառսուն լիրայ է մէկ անգամ ճամին (ապակիին) ետեւն տեսնելը: Տունը բառսուն լիրան, տեսանք, ու ալ ետ չի կեցանք մինչև որ սաքսան բռն մալներին հատաւ, ալ ոչ աղջիկը մեզի երևցաւ, ոչ մեր ձեռքն ալ բան մնաց: Մարդ մը մեր երեսը չը նայիր»:

Բաղրադըին հանեց քանիմ լիրայ տուաւ ազոնց, իր բեռները բեռցուց, շիտակ գնաց Թիֆլիս, տուաւ բառսուն լիրան Տիւնեա-Գուզալի տեսոյն, ու ալ ետ չ'կեցաւ. մինչև ձեռք եղած մալն ու ստակը հատցուց: Դարձաւ մօր բով, գլխէն անցածը պատմեց, լացաւ, ալաչեց մօրը, թէ՛ Հօրս սրտունը բան մը կայ նէ՛ դուրս հան, մեր ապրուստն ընենք, մեր նամուսը պահենք: Մարը տվաւ տղային պարապ բէսայ մը (քսակ), ու ըսաւ. Ասօր բառսուն փարայ դիր ադոր մէջը, վաղ պիտի տեսնաս որ քառսուն լիրայ է եղեր. երեք տարի՝ փարան՝ լիրայ կուլի, ետև լիրայ մէջը դնես՝ փարայ կուլի, ու սէնկ երեք տարուց երեք տարին սըռը կու փոխուի:

Աս բարով բան է, ըսաւ տղան, ասով բարով կ'ապրիմ ես: Չիտակ կերթայ Թիֆլիս, ամէն իրիկուն Տունեա-Գուզալին տես կու տայ

քառսուն ասիի, ու ստակը չ'հասնիր: Աղջկան զարմանք կը բռնէ, իրիկուն մը աս տղան հացկերոյթի կը ձենէ, (կանչել, հրաւիրել), սիրտը կ'որսայ, թէ՛ Ես բեզի տի առնեմ թէ որ ինծի ըսես բո վարիաթի սըռը: Ջահիլ տղաներ երբ չեն խաբուած կանանց աղվիւն: Մարդն իր սըռը կը յայտնէ, քէտան կը ցուցնէ: Տունեա Գուգալին դեղով զինի կը խմցնէ տղային, քէտան ծոցէն կը հանէ, մէկալ օր տղան իր տնէն կը վռնտէ: Տղան կը դառնայ մօր քով, ոտքը կ'իյնայ: Թօրան կընէ, որ մէյմըն ալ Թիֆլիս չհրթայ, գրացի, բարեկամ մէջ կը ձգէ: Վերջապէս, մօր սիրտ է չ'դիմանար, կերթայ սըռտունէն քուլահ մը (գտակ) կը բերէ. կըսէ. «Աս քուլահի մարիֆաթն այն է որ երբ գլուխդ դնես՝ դու կտեսնաս ուրիշները, բայց ուրիշներ բեզի չեն տեսնար»: Տըվայի ուզած բանն է եղիր: Քուլահը պալիմիշ ընելուն պէս, շիտակ Թիֆլիս, ուր կ'ես, էկայ: Գը մտնայ Տունեա Գուգալի տունը, ուզած առնն ուզածին չափ սէյր կընէ: Աղոնը կիմանան որ մէկը կայ տանը մէջը, բաց չեն տեսնար, ինչ հնարք կընեն՝ չըլլիր Օր մը աղջկան միտքը կուգայ աս տղան, անունը կուկանչէ, կու գերենայ (կ'ապերսէ), թէ՛ Երեցիք ինծի, ես քեզի պիտի առնեմ: Տղան քուլահը

գլխէն հանեց, երեցաւ։ Աղջիկ հազար կտոր ըլլիլով, նազանքներ ընելով, ըսաւ։ Ա՛յ էֆէն-տիմ, քու սիրովդ ես վառուեր էի, գնացած օրէդ ի վեր բու անունը կու կանչէի, ես քու-կըդ էի, ու քուկինդ եմ, քու սըռդ ըսէ ինձի նայիմ։ Բաղդադցին Տունեա Գուզային քաղցր խօսքերէն խաբուելով, պատմեց քուլահին մարիֆաթը։ հաց ու բարին բաշեցին, դեղով գինին խմցուց մարդուն, քուլահը ձեռքէն առին, ու մէկալ օր անպատիւ կերպով դռնէն դուրս բրին։

Տղան մուրալով դարձաւ Բաղդադը, երես-չունէր մօր քով նրթալաւ։

Տղան՝ Բաղդադու մայրերը լալով արցունքով աղաչեց, գնացին իր մայրը զանմիշ ըրին, ձեռք պահեն թուին։ Տղան երգութեցաւ թէ՛ Տարածս բաները ետ պիտի բերեմ, թէ՛ որ հօրս սըռերէն սըռ մ'ալ տաս ինձի։ Մայրն ալ երգութեցաւ թէ, Սօն (վերջին) սրուն է մնացեր, թէ՛ որ աս ալ ձեռքէ հանես, կը մը-նանք դռները անօթի ու ծարաւ։ Եւ բերաւ տուաւ տղային զուգուկ մը, ու ըսաւ։ Փրչէ։ Քանի փչեց զուգուկը, լիռն ու ձորը ասքալ կտրեցաւ, (զօրքով լցաւ)։ Մայրն ըսաւ, Գու-դուկի վարի կողմէն փչէ։ Փչեց, և բոլորն ալ անտես եղան։ Տղան ըսաւ մօրը. Հմրսա,

(մայր իմ), իգնովդ (հրամանաւդ), երթամ ծեծ ընեմ ու եղածներս առնեմ վամ: Ըսել ու գրնալը մէյմ ըրաւ. հասաւ Թիֆլիս, քաղրին դէմը բարձր տեղ մը նստաւ, դուդուկը չալեց, այնքան ասքար լցուեցաւ որ գետնի վրայ ալ տեղը չմնաց: Քաղաքը սարսափի մէջ ինկաւ, թագաւորի կողմէն մարդ գնաց հարցնելու թէ, Խնչ է իրենց ուզածը: Տղան պատասխան տվաւ. Ծեծ կուզեմ, ծեծ. Դուք ընծի լինչ զանն ըրիք: Ճանչցան թէ Քաղաղացի տղան է. Թագաւոր կանչեց իր աղջիկն, ըսաւ. Այս մեծ շարիք քո երեսէն է. վնա տղանը տես, այս կրակի առջնն առ՝ չէ նէ՝ ես գիտեմ քեղի ընելիքս: Տունեադուզալին մէկը կը խրկէ տղային թէ՝ «Իրեն քով տի գամ, իր ուզած ժամն երթանք ուսակուինք. ապա թէ մեր տունը դառնանք, որ հաւատայ, բայց պէտք է իր ասքարը ցրուէ որ իմ երեսը չի տեսնան»: Խաբրաբերի ետեէն աղջիկն ալ կ'երևայ, ուղան դուդուկը վարի կողմէն կը չալէ, խայիբ կըլլին: Աղջիկը քով կը հասնի, շատ կարօտ ու փափաք ցոյց կուտայ, թագաւոր հօրէն ալ վիր բերած էր, որ կամք աուեր էր զինքն փեսայ ընելու: Տղան կը սլատմէ աղջկան իր դուդուկի մարիֆաթը, բայց ալ ձեռքէ չ'հանիր: Աղջիկ կըսէ, Դէ՛ դիր սնտուկի մէջը մօհրէ, թող

տանին տունը , դուգուկով ժամ չեն երթար, մեղք է, պսակովինք դառնանք, մօհուրդ նայէ, դուգուկդ հան: Տղան կը համոզուի, ու երբոր ժամին մօտ կը հասնին, աղջիկ կըսէ. Ա՛յ, հաւրա մոռցայ, հօրս ու մօրս ձեռք պաղ-նեմ, դամ, պսակովինք: Տղան կը հաւատայ, Աղջիկ տունը կը մտնայ, սնդուկը կոտրել կուտայ, դուգուկը կը վերցնէ, և մարդ կը զրկէ տղային անարգելով բարբէն կը վռնտէն: Տղան կը մտածէ թէ երթայ ուր, ոչ ումուտ մնաց մօր, ոչ երեսատեղ մնաց իր քաղքցւոց առջև: Գ'առնէ իր զլուխ կերթայ ծովերը: Գ'ըսէ, Երթամ իյնամ աշխարհին ծայրերը, հասնիմ Ամերիկայ, ուր ինծի ճանչցող մը չ'կայ: Վարօռ կը նստի, կ'անցնի Ուկրաինային վրայ, ֆուլթունայէն փառչալամիչ կուլի վա-փօռը, տղան տախտակի մը կտորով կիշնէ, աղայ մը (կղզի), ախօթի ծարաւ հոլին կեշնէ, աղային ծառերու պտուղներով կապրի խել մը ժամանակ: Օր մի կու տեսնէ խնժորի երկու ծառ, որ ոչ տեսած էր, ոչ լսած. կու նայի, կու հիանայ, ու կըսէ «Պու նէ՛ հիքմէթ, այս քիչ աննման ծառեր, զեղիցիկ աչաց տեսանե-լոյ, և հիանալի պտուղներ հաճոյ առ ի ուտե-լոյ»: Մէկ ծառին խնժորը մարդու մը զլխոյ չափ էր, մէկալ ծառինը՝ հասարակ խնժորի:

չափ: Գու վերցնէ ան մեծ խնծորէն հատ մը կուտէ, ուտելուն պէս էշ կուլլի, պոչով, էրկան ականջով: Անբան շորքոտանին խել մը ժամանակ կ'արածվի ադ տեղերը, միայն գիտէր թէ ինքն մարդ էր ու էշ եղեր էր: Օր մի կու հասնի արածելով ադ ծառերուն տակ, և ան պատիկ խնծորէն գետին թափուածէն կուտէ, ուտելուն պէս կու դառնայ կուլի առջի մարդ: Գու մտմտայ որ աս խնծորներ իր բանին շատ աղէկ կուզայ: Ադ օրեր գամի (նաւ) մի կու տեսնայ, կու բռնայ կու՝ կանչէ, դամին մօտ կուզայ աղային, աս մարդ երկու կերպ խընծորէն ալ կ'առնէ հետ, կու մտնայ գամին: Գու հարցնեն թէ Ո՛ր տի երթաս: Կըսէ՝ Թիֆլիս: Գու խղճան վրան, ձեռք մը հին լաթ կու հագցունեն, ու առանց նաւուի կու բերեն: Կերթայ Թիֆլիս, երկու մանր խնծոր կու պահէ. մեծերը շուկան կու դնէ ծախէ. մէկ խնծորի գինը տասն լիրայ: Ամէն մարդ կու գայ կու նայի, ամէն մարդ կու զարմանայ, ու աղոնց վրայ կու խօսի: Թաղաւորին աղջիկը լսելով՝ բերել կուտայ, կու հանի, կու հանէ քսան սսկին կուտայ:

Մեր մարդ կու դնէ ձեռք մի Տօքթօրի գգեստ, քիչ մ'ալ դիպ ու մեղ խանութ մը կու բանայ, անուն ալ կու դնէ Տօքթօր Քա-

բապտիստական գաղութին կաւ ձենէ իր բա-
րեկամները զիաֆաթի, ու հացէն յետոյ կու
բաժնէ ադ երկու խնժոր, քառսուն հոգի էին,
քառսունն ալ աւտելուն պէս էշ եղան ու բաղ-
չան էլան գռալով ու արածաթով: Թագաւորն
լիւ իշխաններով, քաղաքն իր մեծով պզտիկով
իմացան աս բանը, եկան ու իրենց աչքով ալ
տեսան: Տունեագաղութին կը ճանչցաւ, էշու-
թեան մէջն ալ քռքնաիկ էշ մ'էր եղած: Բը-
ժիշկ չմնաց, եկան, գացին, ճար մը չ'գտան,
թագաւորին քսին որ Ամերիկացի բժիշկ մը
մնաց, Քարապոպո անուն, կուզես ան ալ կան-
չենք: Կանչեցէք, ըսաւ: Անոնք կանչելու երթան:

Անդին կարպաւոր, դաւրիշ, կարդացող,
թուլթ արող, թիզ չափող, աստղի նայող,
բազլայ ձգող, ջրի թասին նայողը, ծիր, պա-
սաւ, լեցուեր են, աւ վարմանք բանիւր վիրենք,
բան մը չեն հասկնար, ճար մը չեն կրնար
ընել: Վերջապէս ամէնքը մէկ բերան ըսին որ,
Աստուծոյ պատուհանն էր, Տունեագաղութին
իր չարութեան համար պատժուեր էր:

Այս պահուս եկաւ Տօթոր Քարապապո,
խօսք տաւաւ թագաւորին թէ. Ես կրնամ ա-
սոնք մարդ ընել նորէն, բայց երկու պայման
ունիմ. Քո աղջիկդ ինձի կնութեան տաա, և
ինչ որ ուզեմ ինձի տաա: Կուտամ. կ'ըսէ թա-

զաւսրն: Պայմանագիրը կու գրեն, լծապաշտօն
 ու տասններկուքը կու մօհրեն. թուղթն կու
 դնէ ծոցն ու կըսէ, «Առաջին անգամ ան եր-
 կու բաղիրկեանին սէքսէն բեռը կուզեմ»: Կու
 բերեն: Կընէ որ զրկէ,—2է, կըսեն, աղեկ-
 ցուր յապալ:—Ադէնկ,—հա,—է, բարով,
 բարով: «Բերէք կըսէ Բաղդադցիին քառսուն
 բռնը, անոր քէսանը, ան քէսալէն էլած աս
 քան տարուան օրական քառսուն ոսկին, բե-
 րէք բիւահը, բերէք դուլուկը»: Ասոնց ամենն
 ալ կու բերին, զարմանք կու յայտնեն թէ աս
 մարդ ինչպէս զիտէ ասոնք, ու կաղաչեն որ
 քէսայի ոսկիները իրենց բաշխէ, աղքատն ոսկի
 չունին խաղիկան: Մեր Տօթթօր Քարապուպոն
 դուլուկը ձեռք պատրաստ կու պահէ, որ եթէ
 վտանգի գայ՝ փչէ, ու ասքարն իրեն օգնու-
 թեան կանչէ: Ապա կու հանէ ծոցէն փոքրիկ
 խնձորնիւր, ամէն մէկին կտոր մը կուտայ,
 կուտեն, կուլին մարդ այդ էշերը: Դուլուկ կը
 փչէ, բիւրաւոր զօրքերով ճամբայ կ'ելնեն,
 կուղան Արգրում, ան երկու բաղիրկեանը կը
 գտնայ, անոնց բեռները կուտայ: Երբ Բաղ-
 դադին կու մօտենան, առաջուց մարդ կու
 զրկէ իր մօրը, բարեկամներ կելնին առջև, կու
 բերեն տունը, Տուննադուլային տղայի մօրը
 ձեռքը կու պագնէ: Տղան կըսէ. հարսա, ահա

իմ կորուսած բաները, ահա ան աշխին, Թիֆ-
լիսու Տունեագուգալին, որ այնքան շարժարանի
հանեց քո տղայի գլուխը, մինչև իրեն երեսէն
ես էշ եղայ, ապա դարձայ մարդ եղայ ու զին-
քըն յաղթեցի, ինքն ալ մինչև էշ չեղաւ՝ իր
շարութենէն վաղ չանցաւ։ Ու հիմայ մարդ ե-
ղած է, կուգայ քո տունը. քեզի հարս կուլի։

Մեծ հարկ ու հարսնիք ըրին. քառսուն
օր քառսուն գիշեր կերան խմեցին, զարկին
խաղցին, ու տարան հկեղեցին առքով փառ-
քով պսակեցին։ Անոնք հասան իրենց մուրա-
տին, մենք ալ հասնինք մերին Մուրատատուր
Մշու Սուլթան Սուրբ Կարապետին։

ԻԳ.

ՊԱՌԻՈՒ ՏՂԱՆ

Թագաւոր մը աշխի մը ունէր, եղաւ կար-
գելու, թէլալ կու կանչէ թէ՛ բոլոր տղաներ
թող գան սարայիս առջևէն անցնին այսինչ
օր։ Աշխինին ալ խնժոր մը կուտայ, կըսէ, «ը
տղային որ հաւնիս, ադ խնժորը անոր վրան
ձգէ։ Աշխին խնժորը կու ձգէ պառու տղայի
17

մը լրայ։ Թագաւորին իմաց կուտան, կու նկատանայ։ Ադ չեղած բան է, կըսէ։ Մէյմ'ալ կուգան կ'անցնին։ երեք անգամ ընել կուտայ, երեք անգամն ալ պառուտ տղային կու ձդէ խնծորը։ Թագաւորը բարկանալով աշխին ալ, տղան ալ կու վռնտէ սարայէն ու բաղքէն դուրս։ Կիջնան քօփրուին (կամուրջին) քով հաւրունի պէս տուն մը կար տղային։ Պառաւ մայրը կը նեղանայ տղային թէ՛ Մենք մեղի ուտելիք հաց չունինք, աս աշխին ինչ էր։ Աշխին կըսէ։ Մի նեղանար մամա, ես ջահր մանելով կապրիմ։ Վեց ամիս այսպէս կերթան։ Յետոյ խորհուրդ կընեն որ տղան երթայ զուրբաթ, փարայ վաստկէ։ Ելաւ շուկան, բազիրկան մը գտաւ որ սէքսէն բեռ մալով Արաբիստան կերթար։ Կըսէ։ Իս բովդ կառնես։—Կ'առնեմ, կըսէ, ինչ կուզես,—Ամիս հարիւր զուրուշ, կըսէ։—Չատ աղէկ, Ա'ռ բեզի հազար երկու հարիւր զուրուշ տարեկանդ, գնա տունդ պակասութիւնդ հոգա, եկուր։ Տըղան կերթայ տուն, և թագաւորին աշխին կըսէ տղային թէ։ Գնա ֆիլան տունը, ծեր մարդ մը կայ, ձեռք պագ, ըսէ որ դարիբութեն կերթամ, բաբա, ինծի ինչ խրատ կուտաս։ Կերթայ, և բաբան կըսէ։ Իմ խրատներս ասոնք են, «Կէօնիւլ բիմի սէվսէ, օ տըր կիւզէլի»։

«Մապր՝ պաշի սէլամէթ, «Հէր սապրտայ պիր խէյր» Տղան կու դառնայ տուն, աշխինին կու պատմէ, ան ալ կըսէ. Միտքդ պահէ աղէկ մը, ադ խօսքեր քեզի պէտք պիտի գան. Տըղան Բագիրկիանին հետ ճամբայ կեննեն, կերթան Արաբիստանու մօտեր եազիի մը օրթան բեռներ կիջեցնեն, ասոնցմէ առաջ սարսան բազիրկան ալ հոն բեռներ թափեր նստեր են. Տղան հոգնած է, կու պառկի կու քունանայ: Այդքան մարդ ու հայրան ծարաւ են, ջուրի խուլի մը կայ, բայց պիտին ով որ իջնէ հոն ջուր հանելու, մէջը կու մնայ: Տղան կ'արթննայ կու տեսնայ որ թէլալ կու կանչեն կարվանին մէջը թէ՛ Ամէն մէկ բազիրկանս հազարական դուրուշ կուտանք, սաքսան հազար դուրուշ, այն մարդուն, որ իջնայ ջուր հանէ այս խուլիէն մեզի և մեր հայրաննէրուն: Տղան սանադլաշմիշ կուլի, խօսք կուտայ որ մտնայ. իր տղան կու մեղքընայ կուզէ արգիլել, բայց բանը բանէն անցեր. «Դու քո ձեռքովդ խուլին կ'իջնաս, կըսէ, քու մեղքը քու ճիտը, բայց թէ որ ողջ ելար, մէկ բեռ մալն ջորիով քեզի կուտամ»: Չուանով կիջեցուցին տղան, տեսաւ որ պետ մը ջուր կու վազի, կուշտ մը խմեց: Մէյմ'ալ խուլիի անդիի ծայրէն մենծ արար մը կու կանչէ առ

տղային, «Հոս եկուր, հոս եկուր»։ Տղան սարսափելով դնաց, տեսաւ որ երկու խեղճ առեր քովը նստեր է արաբ մը, տղոց մէկն սև է, մէկն ճերմակ, ու կըսէ տղային, «Ես քեզնէ բան մը տի հարցունեմ, թէ որ գիտցար՝ տի խալըսիս, թէ չը գիտցար տի մեռնիս, ինչպէս որ շատեր մեռցուցած եմ, ըսէ նայիմ, իմ աս տղոցմէն բարով ո՞րն է, գէշը ո՞րն է»։ Պառու տղայի միտքն եկաւ ծերունւոյն խրատը, և ըսաւ, «Գէժնիւ քիմի սէվսէ օ տըր կիւզէլի»։ Արաբը մէկէն կ'ելլէ աս տղային ճակատը կու պագնէ, կըսէ, «Աֆէրիմ մարդ, դուն իմ այսքան տարուան ցաւս փարատեցիր»։ Յետոյ կու հարցունէ ու կ'իմանայ թէ՛ ինչո՞ւ համար իջած է այդ խուլին։ Տղան ալ կու պատմէ թէ՛ ջուր տի հանեմ կարվանին, հայվաններուն։ Արաբ երեք խնձոր կուտայ տղային ու կըսէ, «Ջուրը հանելէն յետոյ, երբ տի ելլես, ոտքդ գետնէն կտրած ատեն՝ խնձորի մէկը ձգէ, կէսը հասածդ ատենը՝ մէկալը ձգէ, դուրս ելլելուդ՝ մնացած խնձորը ձգէ, ու այսպէս սալամաթ կելլաս»։ Երեք հատ ալ նուա կուտայ հէտիյէ, մէկն ճերմակ, մէկն կանանչ, մէկն կարմիր, «Ասոնք ալ ծոցդ դիր»։ Առաւ, և ըսածին պէս ըրաւ, դուրս ելաւ, բաղիբկաններն ալ իրենց սանաթին մու-

ճիպով տուին սաքսան հազարը, իր աղան ալ բեռ մը՝ ջորիով: Տղան ուզեց որ ադ բեռը ու փարաները զրկէ իր տունը, երեք նուռը բեռին մէջը դրած ատեն, աղան տեսաւ որ երեքն ալ միւջաֆար էր, խելքը զլխէն գնաց, բայց բարի մարդ էր չ'շարացաւ, բեռն ու ջորին տուաւ մէկ ծառային որ տանի պառուտ տղայի տունը, քէօփրիւին գլուխը, սէլլի ծառին բով, ու իլմուհապէր մը բերէ: Եւ այդ տղային ալ աստիճան բարձրացուց, ըրաւ իրեն Սէիս պաշի:

Աս բաղիրկանը ժամանակէ մը ետքը միւռաւ: Խաթունն ալ աս տղան իրեն զաւակ ըրաւ, և իր աղայի գործը կը շարունակէր, քարով հալ ու վախթ ունէր, բայց քսան տարի էր որ իր տունէն ելեր էր, օր մը խաթունէն հրաման ուզեց որ երթայ միանգամ տունը աչք տայ, և գնաց: Ան թող գալու ըլլի, մենք երթանք անոր տունը:

Տղայի զարիբութիւնն գնալուն տարին՝ Աստուած զաւակ մը պարգևած էր անոր, երբոր իր զրկած փարաներ, բեռն և նուռերը էկաւ հասաւ, կնիկը ճանչցաւ որ ադ նուները միւջաֆար էին, բայց պառաւը կու կարծէր թէ նուռն է, կու վերցունէ որ ուտէ. «Աֆէրիմ աղաս, կ'ըսէ, Ասածաւ քերան բեղ օրհնէ որ

ինծի չես մոռցիր: Հարսը կու խլէ ձեռքէն, բարձին ետև կու պահէ: Պառաւր հարսին պէտուա կ'ընէ, կ'երթայ մէկալ օտան կու նստի: Հարսը շուկայէն երեք նուռ գնիլ կուտայ, կու բերէ կուտայ պառաւուն, Առ, կեր կ'ըսէ, ինծի պէտուա մ'ըներ, ջահելութեանս աֆ ըրէ: Հարսը պառաւուն, իրեն և չօճուխին վրան պլուխը կու նորէ, արծաթէ թապախի մը մէջ ան ալմաս նուռերէն մէկը ոսկի թելէ չալրա յով մը կու կապէ դնէ, կուտայ կեսրոջ. ծոց ու ջորն ալ ստակներով կու լեցնէ, կ'ըսէ. Առ աս նուռը տար թագաւորին հետիէ, եթէ թագաւորն հարցունէ թէ՝ Ինչ կուզես, մուրատդ ինչ է, ասա, Փարման մը կուզիս՝ բու փանշագ ալ վրան՝ որ ինչ որ ընեմ՝ մարդ մանի չըլլի. և երբ սարայը կու մտնաս, ծոցիդ փարանին ալ սափմիշ ըրէ ծառաներուն: Ըսածին պէս կ'ընէ պառաւը: Թագաւոր կանչել կուտայ միւջաֆարճիներ ու կ'ըսէ. Աս նուռին զին դրէր: Կու նային և կ'ըսեն, Ասոր զին չկայ, տասնըհինգ տարեկան տղայ մը դուզ տեղ մը կայնէ, բար մը ուժով վեր նետէ, մինչև ուր սր հասնի, այնքան տեղ ու այնքան բարձրութեամբ ոսկի շարես, դեռ զինը չէ: Թագաւոր կու նայի որ իր խաղինան այդքան ոսկի չըկայ: Կու հարցնեն սլառաւին թէ Գի՛ն կուզես

այս նուռին թէ հէտիէ բերած ես: Գ'ըսէ՝ Հե-
տիէ է: Ուզէ, կ'ըսէ թագաւորն: մուրատդ ինչ
է: Պառաւր հարսէն լսածը կուզէ, և թագա-
ւորն կուտայ ֆէրմանն: Թագաւորին աղջիկը
ֆէրմանն առնելուն պէս, օխողը զռաշնիրուն
կու դրկէ ան ալմասներէն, ու չափազանց փա-
րայ կու բերէ, աննման սարայ մը կու շինէ
իրենց բունին քով, մեծ կտոր միւջաֆարներն
ալ կու շարէ սարային ճակատը, որ ցորեկն
արևով, գիշերն ալ արևու նման լոյս կուտա-
րին: Թագաւոր լսեց, եկաւ սարայը պտտեցաւ,
շատ հաւնեցաւ: Չօճուխը որ րսան տարեկան
էր, աչքը մտաւ, տարաւ ու ըրաւ սարասքար,
և այդ պատճառաւ շատ հեղ տալէթի կուզար
թագաւորը, ու ամէն օր նոր բաներ, ալմասե-
ղէններ կու տեսնար, մտքէն չարութիւն կ'անց-
նէր թէ իր չունեցած տոննք ունին, բայց
սիրաւ չէր թող տար որ փնաս մը ընէր, ին-
չու որ իր սարասքարը շատ կու սիրէր:

Հիմա պառվու տղան եկաւ հասաւ բա-
ղարը, տեսաւ որ իրենց հաւ—բոյնը գրած
է, բայց պարապ է, քովն ալ ադ աննման սա-
րայը կայ: Իրիկուն ելաւ սէլվի ծառին վրա-
յէն նայեցաւ որ, իր կնիկը երիւմանը բազմեր
է սարասքարին հետ, ճանչցաւ կինը ու միտքը
պղտորեցաւ, թիֆէսկը կու քաշէ թէ զարնէ,

ծերին խրատը միտքը կուգայ թէ՛ Սապր պա-
շի սալամաթ։ Ետ կու կենայ, քիչ մը ետքը
նորէն կու նայի, կու գրգռուի, թիֆէնկը կու
քաշէ որ դարնէ կնկան, ծերին մէկալ խօսքը
միտքը կուգայ թէ՛ Հէր սապրտա պիր խէյր։
Դարձեալ ետ կու կենայ ու մտիկ կ'ընէ որ,
սարասքար կու հարցունէ թէ «Մայրիկ, իմ
Դատ ողջ է, ուր է, ես գիշերս երազով տե-
սալ որ կուգար տունը։ Մայրն ալ կու պատ-
մէ տղային աս հէքադը։ Վայ, կ'ըսէ տղան,
ես սարասքար եղնիմ, դու թագաւորի հաջիկ
ըլլիս, աս սարայն ունենանք մենք, ու իմ Դատս
դարիբուծիւն քաշէ, առտուն տ'առնեմ ասքար
երթամ Դատս գտնեմ բերեմ։ Հայրը կու լսէ,
ծառէն կ'իջնայ, առտուն մուծտաճի կու զրկէ։
Թագաւորն ալ հրաման կ'ընէ մեծ ալայով
ներս կու բերեն, թագաւորին կու պատմեն ի-
րենց զլխուն էկածը. թագաւոր կ'ըսէ. Իրաւ
է ճազու պօզուլմազ. գուք իրարու խսմէթն
էք եղեր, թաքթիւրի իլլահի պէօլէ իմիշ։
Այսուհետեւ իմ փեսան ես, կ'ըսէ. Ան ալ թա-
գաւորին ձեռքը կու պագնէ։ Թագաւորի մեռ-
նելէն յետոյ թագաւոր կուլի. Անոնք հասան
աս աշխարհի փառքին մուրատին, մենք ալ
հասնինք ևրկնային փառքին։

ԻԳ.

ԱԼԹՈՒՆ ԲԱԶ ԲԱԼԸՂ

Փամանակաւ Մըսըրայ թագաւորի աչքերը
 փը կուրնան, բժիշկներ ամէն դեղ ու դարման
 կ'ընեն, ճար չկայ: Թագաւոր կու լսէ թէ Խն-
 կիլիզի երկիրը երեք հարիւր տարեկան բժիշկ
 մը կայ, գիր մը դրել կուտայ Խնկիլիզի էմրէ-
 ռադոռին ասպէս. «Ո՛ր վիհափառ մեծ թա-
 գաւոր, կ'աղաչեմ որ Ձեր մայրաքաղաքը բնա-
 կող ծերունի տօթօր Ջինջինը դրկէք իմ ծա-
 ռայութեան» աչքերը լուսաւորելու: Ձեր աղէ-
 կութիւնը իմ օխդ պորտէն չափտի մոռցուի,
 և Լօնտրան ինծի բաշխածի պէս կու լինիք»:

Ն. Մ.

ԹԱԳԱՒՈՐ ՄՍՐՈՅ

Տօթօր Ջինջինը կու դրկէն կուգայ, կոյր
 աչքերը կու քննէ, ու կ'ըսէ. «Ալթունբաշ բա-
 լըդի մը բերէք ովկիանոսէն. անոր արիւնէն
 դիւ ընեմ կու բացուին աչքերը»: և կու հանէ
 այդ ձկան պատկերը կուտայ, ու հարիւր օրէն
 աւելի չեմ սպասեր կ'ըսէ, եթէ չբերիք, կու
 ձգեմ կերթամ»: Թագաւորի մէկ հատիկ գա-
 ւակը կ'ելլէ կ'առնէ հարիւր թօռ և հարիւր
 մարդ, կու նստին նաւեր կ'երթան ովկիանոս
 սի մէջերը, շատ կ'աշխատին, շատ ձուկեր կու

հասեն. բայց Ալթուն բաշը չէ: Երեք ամիսը լրանալու մօտ է. Տօթթօրը տի երթայ. վերջին անգամ թագաւորի տղան կ'ըսէ, Չգեցեք այս մէկ թօռն ալ իմ բախտիս: Կու ձգեն, և Ալթունբաշ ձուկը կուզայ դուրս: Զրոյ լեցուն մեծ շիշէի մը մէջ կու դնեն ձուկը, կու դառնան: Տղան նայելով ձկան վրայ գութ կունենայ վրան, և երբ կու մօտենան զամաքին կու բռնէ ձուկը. կու ձկէ ծովը, «Թոյ երթայ ապրի», կ'ըսէ. «Պալըգ պիլմէզսէ, հալըք պիլիբ»: Հօր սարայը հասնելուն, կու պատմեն. թագաւոր կու դարանայ, «Վայ, կ'ըսէ, տղաս աչք դրեր սր հս շուտ մեռնիմ, ինքն թագաւորէ, ճալատներ, տարէք տղայիս գլուխը կտրիցէք»: Բայց տղան մօրը մէկ հատիկ լինելով, լաժեբը ուրիշի մը կու հագցունեն կու կախեն, և մայրը տղային շատ մը արծաթ ոսկի տալով կու փախցնէ հեռի կղզի մը, աս պատուէրն ալ կուտայ թէ, Ծառայ տի բռնիս նէ, ամսական ուզող ծառայ չբռնես: Տղան կու հասնի կղզին, տուն մը կու վարձէ կու նստի, մարդ չմնար ամէնքն ալ կուգան ծառայելու, բայց ամսական ուզելուն համար կու ճամբէ: Օր մի Արաբ մը կուզայ թէ Խնժի կու բռնես բեզի ծառայեմ: Կ'ըսէ, հա. ինչ կուգես: Կ'ըսէ, Ես փարայ չեմ ուզեր, դու ինչ որ տաս, տաս:

Վար կու զնէ աս Արարը, և մէկտեղ կ'ապրին: Ադ կ'զգիին մէջ ածգահար մի փէյզահ կուլի, որուն ասէն մարդիկ չեն կրնար դռներէն դուրս ելնել, առուտուն, բան ու գործ, վարուցան կու դադրի, և կու մտածեն ազկէ բօշեն ուրիշ երկիր մը. Տեղուն զալին զօրը կու հանէ. խոստմունք կ'ընէ, մարդ չկայ որ ըստանէ ածգահարը: Մեր Արարը կ'երթայ զալին կ'ըսէ. «Խմ ազան կու սատկեցնէ ածգահարը, ինչ կուտաս»: Վալին կ'ըսէ. «Աղջիկս կուտամ, ու ինչ ալ ուզէ տամ»: Արար կ'ըսէ, «Աղջիկդ տուր, և ինչ որ ունիս քեզի, բայց ասկէ հտը ինչ որ վաստկիս կ'ստար»: Առ տայմանը կու կնքեն, կ'երթայ Արարը. կու սպաննէ ածգահարը, ականջները կուտայ աղային, տղան ալ կու տանի վալին: Վալին կ'ընէ իրեն փեսայ, վաստակի կէսը կուտայ, մեռնելէն հտըն ալ՝ փեսան կու նստի վալի, ու աս ժողովները մանչ զաւակ ժը կուռնենայ:

Օր մը Արար իր աղային կ'ըսէ. «Տեղդ փոխանորդ դիր, ել քեզի հետ երթանք Փարիզ: Չատ փարթամ ըռգակներ կ'առնեն հետ կ'երթան: Արար կ'ըսէ աղային, «Քնա Փռանկի թագաւորի աղջիկը ուզէ»: Կ'երթայ կ'ուզէ. Թագաւոր կ'ըսէ. Պ. Վալի, կուտամ. բայց հարիւր տօղսան տղայ փեսայ ըրի իմ աղջկան.

մեռան. քեզ կու խնայեմ: Տղան կու սարսափի, բայց Արաբը կու գօռէ թէ՛ Առ, հոգ մ'ըներ: Տղան կ'առնէ աղջիկը, ու թեթեւ պըսաթ մը կընեն, և թագաւորի ծառաներ աս նոր փեսային պատանքը կու պատրաստեն, գերեզմանը կու փորեն: Իրիկուն, առադաստին ատենը, Արաբը օտայի տօլապին մէջ կու պահուըտի. ու երբ որ կու քնանան, կուգայ գլխնուն վերև կուռստի թուրը ու մաշան ձեռքը, կէս գիշերուն Աշխինի բերնէն սև բձ մի կեխէ որ տղան կըճէ, Արաբ մաշայով կու բռնէ օձը և թրով կու կտրտէ, կու տանի տօլապին մէջ կու պահէ: Առտու կուգան փեսան թաղելու. կու տեսնան որ ողջ է, կու վազեն թագաւորին աշրի լոյս: Մէկալ իրիկուն ալ օձ մը կեխէ, Արաբ ան օձն ալ կու ուպաննէ: Եւ, անկէց հտև խաղաղութեամբ կ'ապրին:

Փարիզի թագաւորն ալ մանչ զաւակ չունենալով, երբ կու մեռնի, փեսան կու թագաւորէ: Օրեր կ'անցնին, մէյմնալ Մսըրէն սայի մը կուգայ, մայրը զրկած էր թէ, Հայրդ մեռաւ, էկուր թագաւորէ: Արաբ խորհուրդ կուտայ որ փոխանորդ դնէ իր տեղը Փռանկ մը, ու ինքն առնէ իր կինն երթան: Անէնկ կընեն, Կիլնն կինն ու մօնչն ալ կ'առնեն կուգան:

հօր գահը կու ժառանգէ. Արաբը հրաման կուզէ իր տեղն երթալու, և թագաւոր կըսէ անոր. Դուն այնքան աղէկութիւն ըրիր ինծի, որ փոխարէն չեմ կրնար ընել, ինչ որ ունիմ՝ քուկդ է, ուղածդ առ ու գնա: Արաբ կ'ըսէ. Ամէն բան քեզի, կրներդ տի կիսենք:—Ո՛ր մէկին կու հաւնիս, թող ան քեզի լինի, կըսէ թագաւորը: Ոչ, կըսէ, Արաբը, Ամէն մէկը երկու կտոր կընեմ, և կու կիսենք արդարութեամբ. ինչ պէտք է ըսուի ալւորն ես առի, կամ քեզի մնաց: Թագաւոր կուզէ դիմանալ, բայց ասէնկ մարդու կու դիմացուի:—Դու գիտես, կըսէ Արաբը կու կախէ զլիւլայր Փարիզու աշխինը, ու թուրը կու վերցնէ որ գարնէ, աշխինը վախէն Է...Օ... կը բռնայ ուժով մը, և սե օձ մը բերնէն կ'իյնայ վար: Արաբ կու սատկեցնէ օձը, և աշխին կ'ազատէ. —Հալալ ըլլի քեզի բո կնիկ և քո ամէն ունեցածը, ես իմ պարտքս վճարեցի, կըսէ Արաբն, ալ չար չմնաց քեզի, խաղաղութեամբ ապրեցէք: Դու իմ կեանքս ազատեցիր, ես ինչ որ ըրի, քիչ էր: Ես ակթունբաշ ձուկն եմ:

ԻԵ.

ԱՆՏԵՍ ԱՆՆԸՄԱՆ

Թաղաւոր մը երկը տղայ ունէր, մեռնելու ատենը ամէն մէկին մէկ սնտուկ ձգեց, մեծ տղայի սնտուկին մէջ թագ մը կար, միջնեկ տղային՝ ոսկի կար, պստիկին՝ հող։ Մեծը նստաւ հօր տեղը, և անգամ մը որսի գընաց, ալ չ'ղարձաւ։ Միջնեկն ալ՝ անէնկ։ Կարգըն էկաւ պստիկին, մայրն ու իշխանները ու ազգականները շատ դիմացան թէ, Մի երթար, դուն ալ կու կորսուիս, բայց մտիկ չըրաւ։ Ճամբայ ելնելու օրը աղքատները լցուեր էին դուռը, ամէնուն ալ հաց կերցուց և ոգորմութիւն տվաւ, անոնք ալ կ'օրհնէին զինքըն ու յաջողութիւն կու խնդրէին Աստուծմէն։ Մնաք բարոյներ կու լմնան, ճամբու քեռներ ու ճամբու դրողներ կը յառաջանան։ Տեսանք ձերունի Բարամն ալ էկաւ, և ըսաւ։ Ո՛ւր է ճամբորդը, թող գայ ինծի ալ ողորմութիւն մը տայ։ Կուգայ, կուտայ։ Ան ալ օրհնութիւն տալէն յետոյ կըսէ. Ես քու հետեմ ուր որ երթաւ, և քեզի պիտի օգնեմ Աստուծոյ զօրութիւնով։ Չատ աղէկ, կըսէ տըղան ճաշդ կեր, Բարա, ու ճամբայ էլիւր, ես ալ հա էկայ։ Ճաշ կընէ, ու կերթայ ճամբու

բերանը կու նստի, մինչև տղան կերթայ: Բա-
րան կը համբուրէ տղային ճակատը, կ'օրհնէ,
Երթաս բարով ու գաս բարով՝ կըսէ, ես ա
ռանց հետդ գալու, ուր որ հասնիս՝ հոն հմ.
գնա, մի վախնար: Տղան կը պագնէ աս Բա-
բային ձեռքը, որ վերջին խրատը կուտայ թէ՝
«Քանի մը օր երթալէդ յետոյ, ճամբան երեք
կուլի, վերին ու վարի ճամբան մի երթար,
միջինը գնա, ձիաւոր մը տի հանդիպի քեզի,
ձինը կու տեսնաս, ձիաւորը չես տեսնար,
չվախնաս: Մտքովդ Սուրբ Սարգիս կանչէ, ու
ձիաւորին ըսէ. «Բզիթ իսէն արժտան եէն րի
սէն իլէ կիւլէշ թութալըմ»: Անիկայ ձիէն կիջ-
նայ՝ բայց չ'երևար, դուն մէկէն էլիր հեծիր
անոր ձինը, ան ատեն անոր թլըսումը կ'աւ-
րուի, քեզի կ'երևայ: Ասկէ անդին դիտնալիք
բուկդ է»:

Իրաւ որ Բաբայի ըսածին պէս կուլի, ու
երբոր տղան կու հեծնէ ան ձիաւորի ձինը,
կու տեսնայ որ աննման աղւոր աշխի մ'է ե-
ղեր իրեն հանդիպողը: Աշխին կերևայ, ու կը-
սէ. Ես տօխսանուինն մարդ սպանած էի ա-
ռանց երևնալու, քեզմով հարիւր տի'լլէր, բայց
դուն իմ սըռս դիտցար, դուն ինծի յաղ-
թեցիր, հայտէ երթանք իմ օտարայր, ասկէց
հոքը դուն իմ տէրն ես, ինծի ու իմ տունս

դուն տի կառավարես»։ Տղան ադ սարայր տեսնալուն խելք չ'մնար վրան, այնքան զար մանալի չէնք ու շնորհք կար, որ «տիլ իլէ թարիւր օլմազ, արչայ իլէ մէյտանայ կէլմէզ»։ Երանուլթեամբ իրար կու վայելին։ Ապա տղան կ'սկսի որսի երթալ։

Աս աշխի անունը «Անտես-աննման» էր, անունը կար ու ինքը չկար, հիմայ իմացուցաւ ամէն կողմը թէ ադոր թլըսումն արուեր է։ Անտես աննմանի գովասանքը հասեր էր 2լինումաչին, աշուղներ պէսպէս պատուական խաղեր շիներ էին վրան ու թագաւորին առջև կ'երգէին։ Հրաման հանեց թագաւոր՝ թէ անպատճառ պիտի բերուի ինծի Անտես-աննմանն։ Ջադու պառաւ մը էլաւ իշխանաց առջև, խօսք տուաւ, երթալ ու բերել։ Գարճ գնաց, էրկան գնաց, հասաւ, ամէն սատանկուլթին գործածեց. բայց մուրատին չ'հասաւ, Անտես-աննմանն թէպէտ խարուեցաւ, ներս առաւ զինրն, բայց փեսայն կռահեց, սատկեցուց, ու ճիւլէն բռնեց շուներու առջև նետեց։ Նայեցան որ էրկան եղաւ, ջադուն չ'դարձաւ, մէքաբէն թագաւոր հիւանդ եղաւ ու վրան պլուխը դուրս տուաւ։ Հիմայ դարդն երկուք է, բայց դարմանը մէկ է։ Թագաւորին պալատականները աշխրբի ամէն կողմը մարդ

հանին, ու դտան խիոտ յաջողակ կախարդ ջա-
դու մը, բերին հանին թագաւորին երեսը:
Թագաւոր հարցուց թէ՛ Գրնաս երթաս բերիս
Անտիոն-աննմանն: Ջադուն ըսաւ. Թագաւոր,
ապրած մնաս Ադ իմ չօլախ ձեռաց բանն է:
— Հայտէ, քեզ տեսնամ, ըսաւ թագաւորն, թէ
որ բերիր քեզի ոսկիներու մէջ կու նըս-
տեցնեմ: Ջադուն շինել տուաւ կարաս մը,
մէջը լիցուց սատանաները, բիրանը ամրացուց,
սի օձ մը ալ խամշի ըրաւ, հեծաւ կարա-
սը ընց, ու հաւայէն գնալով իջաւ Անտես
աննմանի բաղան: Ծառերուն տակը ծածկեց
կարասը, ու ինքն զնաց սարային դուռը չա-
լեց. նիրս մտաւ, քէֆն ու խաթրը հարցուց
Անտես-աննմանին յետոյ հարցուց թէ՛ Եֆէն-
տին ընդհր է, ալէկ է, դուն ընդոր՝ աղէնէ
մինակ կը նստիս, ընկեր մը պէտք է քեզի,
ես հազար տեղ ու հազար մարդու հետ գործ
ունիմ. բայց եթէ ուզես, բու մօտ կը մնամ,
ես աշխարքէ ձանձրացեր եմ, դուն ալ մինա-
կուլթենէ կը ձանձրանաս. քեզի հետ ժամա-
նակ կ'անցունենք: Այնքան քաղցր կու խօսէր,
որ Անտիոն աննմանն ուզեց պահել, բայց, ը-
սաւ. Աթիկս քեզի կու սպաննէ, ինտոր որ
սատկեցուց քեզմէ առաջ էկող ուրիշ կնիկ մը.
— Քը՛լ հոգի, ադ ալ բան է, կըսէ ջադուն,

էֆէնտին տունը էկած ատենը իս տեղ մը կու պահես, գնացած ատենը դուրս կ'եննիմ: Գարար կուտան աս կերպին: Օր մը փեսան շուտ կու դառնայ տունը, ու ջադունը կու տեսնայ տան մէջը, կու վազէ վրան որ սպաննէ. Անտես աննմանն ինքզինքը կու ձգէ ոտներուն վրան, ու կըսէ. Մեղք մի մտնար, խեղճ կնիկ մէ, հաց տուի, թէ որ չես ուզեր վաղը կը ճամբեմ: Մարդը հոգնած էր, հաց կուզէ, ջադուն աֆիսն ունէր հետ, դրաւ գինիի մէջը, ու հացին վրայ մարդը գինին խմեց, թմրեցաւ ինկաւ: Ջադուն Անտես աննմանին կըսէ. Հանըմ երթանք քաղչան ժուռ գանք, թող էֆէնտին քնանայ: Գերթան, մէյմն ալ ջադուն կըսէ. «Մըրի՛կ, այլախս մոռցայ վերր, երթամ բերեմ»: Գուգայ մարդուն աջուկ թեր կու ճեղքէ, նուսխայ մը մէջէն կու հանէ նետէ. կու դառնայ,—Հանում, հայտէ, կըսէ, դարնիվար երթանք: Ու կու տանի կարասին մօտերը: Սատանաները ջադուի քալերէն կ'իմանան, ձայներ կու հանեն, Անտես աննմանն զարմացած կու հարցունէ, «Մրայ, աս ի՞նչ ձայներ են»: Ջադուն ալ իբր թէ կու զարմանայ, և կարասին հասնելուն պէս, բերանը կու բանայ, «Նայէ, նայէ, կըսէ, աս ի՞նչ է, ասկից է», նայելուն պէս՝ ետէն կը հրէ, Անտես աննը-

մանն կու թխմէ կարասը, բերանը կ'ամրց-
նէ, կու հեծնայ, սև օձով կու րչէ. Ո՛ւր ես
2ինուժաշին, էկայ:

Թագաւորը հրաման կընէ հարսնիքի պատ-
րաստութիւն տեսնալու, Անտես աննման ար-
զուհալ կընէ թագաւորին ու կու խնդրէ որ
տօլսան օր սուգ ընէ իր արկանը, ետրը հարս-
նիք ընեն: Գընդունուի խնդիրքը:

Մենիք երթանք անդին: Տղան այլանդակ
երագներու մէջ կու զարհուրի, ու շատ երկայն
կու տնէ թմրութիւնը: Մէյմնալ կարթննայ
կու տեսնայ որ իրենց տունէն հլած օրը տե-
սած Բաբանը նստեր իրեն թևը կու շփէ.
կ'ալօթէ, ու առողջացուցեր է: Բաբան կու
պատմէ տղային թէ՝ Աս փորձանքը նուախայի
պատճառով եկեր էր իրեն պուլսը, թէ ընդո՞ր
ան ջատտուն խաբեր ու տարեր էր Անտես ան-
նըման 2ինաց թագաւորին, թէ՝ անոնց հարս-
նիքին շատ օրեր կան գեռ: Եւ կու հանէ ծո-
ցէն շիշով մի իւզ կ'օրհնէ կուտայ տղային ու
կըսէ. «Կերթաս աս իւզէն կու քսես թագա-
ւորին, կու բժշկուի, ագ պատճառով պալատը
հլուժուտ կընես, Անտես աննմանն կու գտնես,
մնացածը քու խելքիդ կու թողում: Տղան
կըսէ. Բաբա, ես ճամբան չիյտեմ, ընդո՞ր եր-
թամ, երբ կու հասնիմ: Ա՛ռ քեզի, կըսէ, եր-

կու փետուր, կապէ թեւերուդ, հեծիր ձիդ, տի
թուխ ամպերուն հետ ու իջնաս 2ինուժաշին.
– Ես Սուրբ Սարգիսն եմ:

Տղան կու կապէ փետուրները, ու մէյմն
ալ զինքը 2ինու թագաւորին քաղաքը կու
գտնէ: Ս. Սարգսի զօրութիւնով պառաւ մի իր
տունը կու տանի մեր տղան. փետուրները կու
ծալէ, ձինը կու կապէ, կեղնէ քաղաքը ժուռ
զալու. կու տեսնայ որ ինչքան ճերմակ ձի,
ճերմակ եզ, ճերմակ ոչխար կան, սեւով ներ-
կած են: – Աս ինչ է, կու հարցունէ: Կըսեն,
Անտես աննմանը սուգ կու պահէ իր արկան
համար: Մարդը կու հասկնայ կնկան հնարքը:
Ապա կերթայ կու մտնայ թագաւորին պալա-
տը. Բժիշկ եմ, կըսէ, Թագաւորին կ'իմացնեն.
Ներս կու կանչուի, իւղը կու քսէ, կ'ողջնցնէ:
Ասոր վրայ շատ երես կու գտնէ, Թագաւորը
կու հրամայէ որ բժիշկն իր պալատին մէջք
բնակի, ու համարձակ ել ու մուտ ընէ, և
հիւճէթով իր թագաւորական հողերէն շատ
տեղիք կուտայ բժշկին:

Անտես աննմանը օրէ օր կու հալի, հի-
ւանդ կ'իյնայ, մարդու երես չը տեսնար. վեր-
ջապէս թագաւոր իրատէ կընէ որ բժիշկն եր-
թայ նայի: Բժիշկն շատ ծանր կու ցուցնէ
ցաւը: Իրաւ ալ տի մեռնէր, եթէ օր մ'ալ ե-

ան հասնէր մարդը, ինչու որ իր ցանն ալ ան էր, իր դեղն էլ ան էր: Թէրթիբ կընէ բժիշկը, որ հիւանդը ջուրի մը քով փոխադրեն, մարդ չերթայ ու չ'զայ ցովը, որ իր դեղերն օգուտ ընեն, Բայց հիւանդն առողջացեր էր, հիմայ առանձին մնալով կու խորհէին թէ՛ ընդհր փախչին: Բժշկին համար ամեն բան գիւրին է, բաբօրթ մը կու շինէ. թէ՛ Հիւանդն օր մէկ ժամ ձիով ժողո գալու է: Իր ձինը կու բերէ, օր մի ալ քիչ մը հեռուն կերթան, փետուրներ կու կապէ, ինքն ալ կու հեծնէ, ամպերու հետ կու թռին ալ գօրք կու հասնի: Իրենց ստրային և իրեն հօր աթոռքին կու տիրանան. մեծ գօրքով 2ինու թաղաւորին վրան ալ ծեծ մը կու բանայ. իր հէօճէթով առած հողերուն հետ շատ մի հոլեր ալ կ'առնէ, ու երեք տեղ Ս. Սարգսի անուան տաճար կու շինէ, մատաղ, լոյս, խունկ ու մոմ անպակաս:

Ասէնկ իրենց մուրատին կու հասնին: Ս. Սարգիս հասցնէ ամէնրդ ձեր Մուրատին:

ԻԶ.

ՕՉԷՄԱՆՈՒԿ, ԱՐԵՒՄԱՆՈՒԿ

Թագաւոր մը կուլի, որ երբէք զաւակ չ'ունենար, շատ բժիշկներ բերել կուտայ, օգուտ մը չի քաղեր: Սքտի նեղութենէն ինքզինքը կուտայ լեռները որսորդութեան: Օր մը կու տեսնայ օձ մը մանտրտիկ ձագերով պլկուած. խորունկ մի կու նայի, սիրտը կ'ելնէ, ու Աստուծոյ դէմ դանգատ կ'ընէ թէ՛ Տէր Աստուած. աս 'օձին չափ ալ չես նայիր ինծի. եւ անզաւակ կու տանջես իս: Մտքի մէջ էր միշտ աս օձին վիճակը: Հէօքմէթ իւահի, միջոցէ մը յիտոյ թագուհին կը զգայ որ յղի է. եւ ժամանակ հասնելուն՝ կը ծնի. բայց տղային կէսը մարդ է, կէսը օձ: Թագաւորին իմաց կուտան, անիկայ ալ հրաման կ'ընէ որ նհտեն քաղքէն դուրս գտնուած հօրը. բայց բժիշկներ ու խելացիներ կարգադրեցին որ քանի մատղաշ է, մատղաշ աշխիներէն շարաթ մկ աշխի թային տան Օձէմանուկին, ու բանի մեծնոր՝ մեծ աշխի տային: Եւ կուտային: Մեծցիր էր Օձէմանուկն, ու կարգն ալ հկեր էր աղբատ մարդու մը հասած աշխիին: Աս մարդը երկու անգամ կարգուած էր, աշխի մը

ունէր առջի կնիկէն, աշխի մ'ալ ետքի կնիկը հետ բերած էր. կնիկը կու պնդէր որ արեւան աշխինը տան, արիկը կու պնդէր թէ՛ չէ, բու աշխին տանք: Ասէնկ բաներու մէջ կնկան խօսք կու քալէ: Խորդ մարը կու պատրաստէ մարմեռածը, որ մէկալ օրը տի տանին: Աշխին շատ պառն արտասուք կու թափէ Աստծու առջե, և զիշեր երազով կըսուի իրեն թէ՛ Մի վախնար, Դատիդ ըսէ երեք կուժ կաթն թող դնէ հետզ. դանակ մ'ալ առ, ու քեզի թող փաթթէ գոմշու կաշիի մէջը ու պարանով կախէ հորը. օձը տի կանչէ քեզի թէ՛ Դուրս ելիր գոմշու կաշիէն որ քեզի ուտեմ. Դուն ալ երեք անգամ ըսէ. Ելիր ադ օձու չապիկէն որ քեզի կաթնով լողկցնեմ. օձը կու պատռի, դանակով չուանդ կտրէ, կաշիէն դուրս ել, լողկցուր:

Աշխին կու պատմէ հօրը: Հայրն ալ՝ Տէր Աստուած կանչելով, Հաւատով խոստովանիմ ասելով, պատրաստութիւն կու տեսնէ, ու կու տանի աշխին հօրն ի վար կու կախէ: Օձը կու կանչէ, աշխին ալ պատասխան կուտայ, օձը բարկութենէն կու պատռի, ու մանուկը միջէն գուրա կ'եղնէ. աշխին դանակով իր պարանը կու կտրէ, և վար ինկած ատենը բերանը բարի մը կուղայ, առջևի աղւային մէկը

կու կոտորուի: Կու բռնէ տղան կաթնով կու լողկցունէ, ու իրարու հետ խօսք ըրած ատեն, աշխինին հայրը կուգայ հորին բերնէն նայելու որ տեսնայ թէ՛ աշխինին երազը սնւտ էր թէ իրաւ: Երրորդ ազէնկ կու տեսնայ, կ'երթայ թագաւորին կու պատմէ: Թագաւոր, թագունհին և բոլոր պալատականները կու դիմեն հորին բերանը, մեծ ուրախութեամբ կու հանեն մանուկն ու աշխին, կու տանին ու շատ թանթանայով հարսնիք կ'ընեն, կու պըսակեն իրարու վրայ:

Եղաւ որ պատերազմի սլատճառով մանուկը հեռացաւ տունէն, իր մայր թագունհինը սաւ որ չըլլի չըլլի թէ հարսդ տնէն դուրս հանես, մօրանց տունէն ալ որ ձէնեն, չթողուս: — Զէ, կ'ըսէ թագունհին. բայց աշխինի խորդ մօր փորը հազար սատանայ մտեր է, չքաշեր աս աշխինի բաղդաւորութիւնը: Երեսանց կարօտ կու ցուցնէ, ինքն կ'երթայ, արիկը կու դրկէ, թէ՛ Չատ ենք կարօտացիր, թողէք գայ մեր կարօտն առնենք: Թագունհին ալ չկրնար դիմանալ. թող կուտայ տանին. Մար օլաջապը իր աղջիկին հետ աս աշխին ալ կ'առնէ կ'երթան գետը վլացք ընելու. խզմէթի լաթերը կու հագնին, վլացքէն ետքը ջրին ըէնարը կը նստին, մէյմընալ ինչ նայիս,

ոտքով կու զարնէ, հայտէ թագաւորին հարսը
գետին մէջը: Գետը քշելով կը տանի ծովը. և
անոր լաթերը կու հագուեցնէ իր աշխինին,
կու դրկէ թաղաւորին պալատը: Մենք եր-
թանք ծով ինկածին ետեւէն:

Առ խեղճը՝ ծովին երեսը ֆշի մը կու
գտնէ, ու անոր պլլուելով կ'ապրի: Ջրերը
գինքն կու հանեն հեռու անմարդաբնակ ե-
զերք մի, կու քալէ կու քալէ, մարդու նշա-
նակ բան չի տեսնար: Իր Աստուած կու կան-
չէ, կու նստի կուլայ: Նորէն կ'ելնէ կու քա-
լէ, մերկութիւնը ծածկելու և արևէն չի բու-
լու համար, կակուղ խոտերէն խաբայի նման
բան մի կը հիւսէ, մէջը պլլուելով վեր վար
կու քալէ. մէյմբն ալ ելէզներով և ծառի ճիւ-
ղերով ծածկուած տաղաւարիկ մի կու տեսնէ,
կու մօտենայ կամացուկ մը, կու նայի ներս
որ բաբա իցիդ մի պառկեր կու բնահայ: Ին-
քըն ալ կու նստի սեմին քով: Արևը մարը
մտաւ ու աս կտրիճն արթնցաւ, աչքերը աս
կնկան դստաւ չղպաւ՝ սատանայական կարծեց,
ու ետիէ ետեւ երեսը խաչ հանեց, տեսաւ որ չէ,
չհալածուիր, — Ո՞վ ես դու, կու հարցունէ,
ինչպէս, և ինչո՞ւ համար եկեր ես աստեղի: Ա-
նի՛վայ իր գլխէն անցածը կու պատմի: Աս
մարդն ալ իր պատմութիւնը կ'ընէ, թէ՛ ես

երևելի հարուստի մը որդի եմ, բան մը պակաս չէր ինծի, քէֆիս հետ ժուռ կուգայի, և ամէն օր որսի կ'երթայի. եղաւ որ իրիւր օր վրայէ վրայ որս չգտայ, մտքիս դրի որ մէկալ օրը արևը ծագելուն նետ մը զարնեմ արևու ճակտին, սպաննեմ, թող իննայ արևը երկնքէն. թող խաւար տիրէ երկրին, քանի որ ես որս չսխտիս գտնեմ, բէֆ չսխտիս ընեմ: Նետը ձեռքս առեր էի, արիւր իր զլուխը երկնքէն ցըցուց, բոցեղէն շամառ մը երեսիս ու աչքերուս զտրնուեցաւ, բոցեղէն ձեռք մը զլսիս մագերէն բռնեց վիրցուց ինծի ու դրաւ այս տմայի տեղը, անիծեց որ արև չտեսնամ, լոյսը չվայելեմ: Սաքնկ, ցերեկները կու բնանամ, այս տապալաւուն գուրս թէ որ մնամ, տի մեռնիմ. գիշերները ժուռ կուգամ իմ ապրուստիս և ուտեստիս:

Գինը ցերեկներ կ'աշխատի, աս մարդն ալ գիշերները: Օձէմանուկին հետ ապրող կիներ հիմայ Արևմանուկին հետ կ'ապրի: Ժամանակէ մը յետոյ այս կիներ յդի եղաւ, Արևմանուկին էլաւ թուղթ գրեց իր հօրն ու մօրն թէ. «Ահաւասիկ ձեր հարսն ձեզի կ'ուղարկեմ, պահեցէք գինքն, բայց ինծի մի փընտռէք, ես արև չեմ կրնար տեսնիլ, մեր քաղաքը և մեր տունը չեմ կրնար մտնալ, եթէ

պամ՝ անպատճառ կու մեռնիմ. անխնայ
 եմ: Արեմանուկը գիշերները բախլով՝ հարսը
 կու բերէ կու հասցունէ, ինքն կու դառնայ:
 Հարսը զիրը կուտայ Պարոն Դադին, կ'ընդու-
 նուի՝ հարն ու մարը իրենց տղուն ողջութիւ-
 նը լսելով չին դիմանար, կուզեն իրենք եր-
 թան բերեն, բայց հարսը կը համոզէ թէ՝
 մեռնելուն պատճառ տի ըլլիք: Օրեր կու լե-
 ցուին, տղան կու ծնի, օրսն կու դնէ մարը՝
 և իր զլխին էկածները խաղ կու շինէ, «ը՛,
 ը՛, ը՛» (օր. օր, օր) ի տեղ կու կանչէ: Ժա-
 մանակ ժամանակ գիշերները «ը՛» կանչելուն,
 ձայն մըն ալ դուրսէն կու լսուի, հարսը զի-
 տէ որ Արեմանուկն է, տղայի սիրոյն կուզայ
 դուրսէն ինքն ալ «ը՛» կու կանչէ իր զլխի է-
 կածները բայց չի կրնար ներս մտնիլ: Հար-
 սի կեսուրն ու Պարոն Դադը կու կռահին
 թէ՛ մէկը կուզայ գիշերները դուրսէն հարսի
 հետ փոխընդփոխ խաղ կու կանչեն. միտքեր-
 նին կ'աւրին, թէ՛ Աս հարսը սիրող ունի: Կու
 քննեն, կու դատեն, ճախ կու հատնի հարսին
 ու կ'ըսէ թէ՛ «Ձեր որդին է ան էկող կանչողը,
 տղայի սիրոյն կուզայ, բայց թէ՛ որ տեսնէք
 ու բռնէք զինքն, ներս առնէք, տի մեռնի»: —
 Սուտ կ'ըսէ, աստեղ օլին մը կայ, կու
 բռնինք աղ էկողը, եթէ իրաւ մեր որդին է,

մեր կարօտը կ'առնենք, եթէ օտար մարդ է, հարսին հախը իր ձեռքը կուտանք» կ'ըսեն։ Եւ գիշեր մը գուրսէն ձայնը առնելուն պէս, կ'ելլեն կու բռնեն, կու տեսնան՝ Հա, իրենց որդին է։ «Թողէք ինձի, կ'ըսէ, ես փախչիմ, արեւը ծագելուն եթէ հս իմ տաղաւարիս մէջ չգտնուիմ՝ արի մեռնիմ, խնայեցէք իմ արևուն, անխժուած եմ ես. թողէք...»։ Զուրի ձան կուգայ անոնց, մտիկ չեն ընեն, և հաա առաւօտ արիւր կու ծագէ, մարդը մեռաւ իր հօր ու մօր աչքին առջև. մեռաւ քայց հոգին չելաւ։ Ըսին թէ՝ իրիկուան արև մարը մտնելուն կ'ողջնայ։ Իրիկուն հղաւ, մարդը անէնկ մնաց, տունը դարձաւ մահտուն. լաց ու կոծ բռնեց ամենուն, քայց լճն անեն. ոչ լման մեռել է որ տանին թաղին, ոչ ողջ է որ ոտքի հանեն կամ հետը խօսին։ Քար առին ու իրենց պլուխը ծեծեցին, արցունքներու մէջ կու խեղդուէին. մինչև օր մի ասոր մայրը երազի մէջ կու լսէ որ կըսուի իրեն թէ՝ Ելիր, երկաթէ տրեխներ հաղիր, երկաթէ ընդ մը ձեռքդ առ, քալէ դէպի Արևմուտք. ուր տեղ որ տրեխներդ ծակին, բիրդ կոտորի, անտեղ կու գտնես տղուդ ողջնալուն դարմանը»։ Մօրքը գուլթ շատ կուլի, առանց մտածելու առաւօտ կ'ելնէ երկաթը տրեխներն ու բիրը չի-

նել կուտայ, կնրթայ տարիներով ճամբայ կու
 կտրէ, ճերմակ ու սև մարդերուն վերջը կ'առ-
 նէ, հաւքիւ ու ջանավարներ ալ չեն երևար,
 վերջապէս աշխարհի ծայրն է հասիր: Հիռու-
 անց սարայ մը կու տեսնէ, կապոյտ մարմար
 քարերով շինուած, երեսը շրակեց ան կողմն
 ու գնաց: Դրան առջևը բիրը ձեռքէն ինկաւ
 կոտրեցաւ, տրեխները հանեց թոթուելու,
 տեսաւ որ ծակուեր է. միտքն էկաւ թէ՛ Ահա
 աստիպէն տի գտնամ իմ տղուն դարմանը:
 Ներս մտաւ դռնէն բակէ բակ անցաւ տաս-
 ներկու բակ, ամէն բակի չորս կողմն կամա-
 րակապ, հազար ու թիւր աստղունք պառկե-
 կը քնանային, բակերուն մէջ շատրուան և ա-
 վուզ, ոչ ծառ կար ոչ կանանչ, ոչ հաւք, ոչ
 անասուն և ոչ ուրիշ արարած: Խորունկ լուռ-
 թիւն էր: Մէջ տեղի բակի ավուզին վրայ ոս-
 կեզին քէօշկ մը, ու մարգրտէ անկողին փը-
 ռուած, մէկ պուճախը նստած էր թագունի
 մը լցածիւր մէջ ու ինքն լուսեղէն, աչքերը
 մնաց բաց, ու խելըրը գնաց Արևմտեան կողմ
 լը՝ երբ թագունին տեսաւ: Բայց թագունին
 քաղցրութեամբ հարցուց թէ՛ «Անշուշտ դու
 խնդիրք մ'ունիս, որ այդքան չարչարանք քա-
 չիր հո, այստեղ հասեր ես, դարդդ ըսէ, ինչ
 է, մի վախճար»:—Մայր հոմ ես, ըսաւ կինը,

ու իմ որդւոյս արին ինծի դարձնելու համար եկած եմ ճար խնդրելու»։ Եւ պատմեց մի ըստ միողէ։ — Տղադ չար տղայ է, ըսաւ թագուհին. ես ալ մայր եմ, արեգական մայրը, իմ որդւոյս արևով երկինք ու երկիր կու լուսաւորուի. քո տղան նետով դարձնել ուզեց անոր, անիծեալ է քո որդին. արևէ զուրկ տի մնայ, ապրի ու չի տի ապրի, մեռնի ու չի տի մեռնի»։

Մայր եմ ես, կրկնեց Արեմանուկին ծնողը, ցաւ եմ քաշիր իմ որդւոյս համար. այսքան ճամբայ եմ քալեր անոր սիրոյն համար։ Քու զաւկիդ արևուն համար ճար մի սա ինծի»։ Ի գութ չարժեցաւ Արևուն մայր թագուհին, և ըսաւ. — Ձատ անարժան դաւակներ իրենց մայրերու շնորհիւ արև վայելած են, թող քու զաւակդ ալ իր մօրը համար ապրի։ Բայց դուն անցիր այդ աստղերուն հետեւ ծածկուիր, հիմայ որդիս կուզայ՝ չըլլի թէ էրուիս. երբ աւուզը կը մտնայ լուսնայ կ'եղնէ կուզայ կաթ ծծելու, ես անոր ծիծ տալուս ժամանակ դուն անոր լուսացուած ավուզէն շիշով մը ջուր առ ու գնա, տար, ցանէ քո որդւոյն վրայ, կ'առողջանայ»։

Պահ մը ետքը եկաւ Արեգակն բոցերով, մտաւ աւուզը, աստղերը արթնցան, ոտրի

վրայ բարեի կայնեցան, թազուհին գրկեց վեր հանեց ջրէն արեգակը, և պառկեցուց անկողինը, իր ծոցը, ու ծիծ կուտար, անհանալի անծերանալի, մշտամանուկն արեգակ։ Աստղեր բարձրացան երկնից երեսը, և Արեմանուկին մայրը շիշով ջուրն առեր գուրս կ'ենէր պալատէն։ Ուղջամբ կու հասնի իր որդւոյն, կու ցանէ ջուրը, որդին կ'առուղջանայ կ'ենէ։ Աս բանին ձայնը աշխարհքէ աշխարհք կ'երթայ, հեռու տեղերէ թազաւորներ, փիլիսոփաներ կուգան աս տղան ու մարը տեսնալու, և անոնցմէ աս բաները լսելու։

Եկողներէն մէկն ալ Օձէմանուկն էր, որ վաղուց վերադարձեր էր իր տունը, և որովհետեւ հորը ինկած ատենը կոտրած ակռային տեղը արծաթէ ակռայ մը շինել տուած էր կնկան, այդ նշանը շտեմնալով կնկան վրայ, կասկած ընելով մօրը երգումն տուեր և իմացեր էր որ իր կինը տալիս էին մօրանց տունը, հասկցած էր որ խորդ մայրը անի կորսնցուցեր էր և իր աշխին տեղը զրկիւ էր։ Ահաւասիկ նամէհրամի հետեանքները։ Մեծ ցաւ խղած էր Օձէմանուկին և ասոր համար եկած Արեմանուկը տեսնալու, և անոր մօր խնդրելու. որ ինչպէս իւր որդւոյն համար հնարք գտաւ կարելի է իրեն կորսուած կինը գտնելուն ալ

հնարք մը ճարէ:

Արևմանուկն և իր մայրը վար դրին իրենց տունը Օձէմանուկին, հաց ուտելու ատեն ասիկայ կու պատմէր իր դարդը, և տան հարսը ծառայութիւն կ'ընէր սեղանին ու կու լոէր, կէս ծիծաղ մ'ըրաւ հարսն, ոսկի ակռան երկուցաւ, Օձէմանուկն հաց մոռցաւ, քննեց որ նա է: Արևմանուկն ալ պատմեց թէ ինչպէս եկեր զինք գտեր էր: Պերջապէս բարեկամաբար մտածեցին թէ «Աղի քաղապ կերցունհնր կնկառն, մէկ մէկ աման ջուր առնհնր, ձիան հեծնենք երթանք դաշտ ժուռ պալ, հարսը որմէն որ ջուր սւղէ խմէ, անոր կին մնալ կուզէ:

Հարսն ալ տղանը գիրկը հետեւնին կ'երթայ, և չուզեր երկուքն ալ կոտորել, բայց վերջապէս կու տեսնայ որ իր վրան նուազում կուգայ, ու վերջ մը տալու է. կու կանչէ «Արևմանուկ, Արևմանուկ»: Արևմանուկ ձիէն կ'իջնէ ուրախ ուրախ, ջուր կու պատրաստէ որ տայ, մէյմընալ հարսը կու կանչէ «Օձէմանուկ, Օձէմանուկ»: Աս ալ կ'իջնէ ջուր կու պատրաստէ: Հարսը երկուքի մէջտեղ կեցած կու դառնայ Արևմանուկին կ'ըսէ թէ՝ «Առ աս տղան, որուն հայրը դու ես, բայց ես Օձէմանուկի պսակուածն եմ»: Եւ ջուրը կու խմէ Օձէմանուկէն, կ'երթայ անոր ետեւէն:

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏՑԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ ՄԸ ԵՐԱԶ

—Մամոյ, էս գիշեր էրկան երած մի տեսեր եմ:

—Որդի, բարին էյնայ. Աստուած չարէ բարիի դարձունէ:

—Ինչիս ուր կըններեկըմանց նուր էլեր եմ քըննուց, կը վըլացուիմ, մէկլէ հիամ յանկարծի դուռէ զարկաւ. բացեցի դուռ է. հիամ հինգ հատ ֆալլահ Արաբ, հետուընին ուղտ մի, մտան ներս, հարցուցի—Բնչ բան ունիք ներս: Հիամ հալա մէկ հատէ ըսաց.—Քեզի մըն տանինք:

—Որդի, յիօր մըն տանին, ասա հիամ, ասա:

—Հըմ, կըմ: Հիամ հալա մէկ հատէ գըրկեց եսի, թաբլեց ըղտու վրան, տարան: Գացինք, գացինք, հասանք Գօլջուկ քիմի ջրի մը քընար: Հիամ մէկ Արաբն ասաց.—էս ջուրէ քեզի կուզէ: Սրտիս թելէ փրթաւ, դժացի, յաւաընէ:

—Որդի, չեյնայ գիշեր էնի էր գժացիր, զիտցայ չար աբրար խէթէց քեզի:

—Նա իսա: Էդ Արաբ թաբլեց եսի ջրի մէջէ. կը բըրբըպէնք, ամա չէնք խեղդուի: Մէկլէ հիամ ջրի մէջէ դուռ մի, ըաշլայ քարով

զարկելէ. հիամ հալա քսանուհինդ տառու աղ-
ջիկ մի դուռ է բացեց. գացի ներս, իսրամ-
լուի վրայ նստայ: Աղջիկէ ասեց. — Էս քօշկէ
իմ քէօշկն է. հարիր հըզար խղմաթքար ու-
նիմ. ինչ ըսեմ հանց կ'ընեն: Քեզի բերեցու-
ցի հոս, ես քումն եմ դուն իմ է: Ծս լէ գա-
բուլ էրէցի: Ճամրեց երկու խղմաթքար որ
Տէրտէր բերեն: Ազլայ: Էն սարայի բաղչանե-
րէ, սալիներէ, եափուներէ չեմ կարնայ սա-
լըխեր:

— Որդի, երթամ Սողիկ բաջին կանչեմ
իգայ, հիանք Բնչ մըն եղնայ:

— Աման դու լէ, մամոյ: Իչտէ գինամ,
ըլտու հեծնալէ, մեռնիլէ, գնա 2արխափանի
հրապներէ վառեցու....:

Ուր երազն, ուր մեկնութիւն:

Հ Ա Մ Ո Վ-Հ Ո Տ Ո Վ

ՃԱՇՁԱԿ ԶՈՐՐՈՐԴ

Գ Ե Ղ Զ Կ Ա Գ Ա Ն Ե Ր Գ Ե Ր

Հաւաքածս երգերէն շատեր ձգած եմ ի քաց, զանազան պատճառներով: Նոյնպէս ի քաց ձգած եմ անոնք, որոց հրատարակութեանը հանդիպած եմ այլոց ձեռքով, մի և նոյն ըրած եմ նաև հէքաթներու մասին, որոցմէ բաւական թիւով ունէի. և ես բնութեցի անոնք, որոց պարունակութեանց մէջ ճարտար գիւտեր, կամ հին մտքեր կան. անոնք, որ սիրուն նկարագրութիւններ, սուր առածներ և ասացուածքներ ունին. անոնք, որ կեանքի նկարագիր, և փորձ ու խրատ ունին. անոնք, որ գաւառի լեզուին ու ոճոյն բացատրութիւն մը կը համարուին. և այլն: Ասոնցմէ կը զրոնուին որ յղգային հին տիպ շունին, բայց արդէն ազգայնացած են. Խօսքն ու լեզուն ալ իրենց ազգախառնութիւնն կ'ունենան, ինչպէս ազգի մը արիւնն՝ ուրիշ ազգի մը արեան հետ, պէս պէս առիթներով:

Ազգային գաւառական առածներ հրատարակելու համար ձեռք բերած եմ բաւական,

բայց տեսնելով արդէն անոնցմէ շատը Ազգամասական Հանդէսներու և ուրիշ հրատարակութեանց մէջ տպուած, շատ կարևոր չ'ընկերացաւ ինձ կրկնել զանոնք: Ժամանակ սէտք է որ մարդ զանոնք բաղդատէ ու տարրեր կամ նոր ասացուածքներ գատէ: Այսպէս նաև հանելուկներ, օրհնէնքներ, անէծքներ, որոնցմէ խառնի խուռն կը գտնուին քովս, ինչպէս այլոց քովն ալ: Սակայն լաւագոյնն է գործածել զանոնք ազգային վէպերու կամ այլ և այլ գրութեանց մէջ, զորօրինակ մեծաւ յաջողակութեամբ 'ի գործ կը դնէ Պ. Բաֆֆին, գաւառացի Հայ Ժողովրդեան հոգւոյն ու մարմնոյն քաջածանօթ և քաջակիր վիպասանն:

Որոնոզն կրնայ տեսնել մեր հրատարակած հէքադներու մէջ ալ:

Երգերուս մէջը աւելորդ համարեցի դասաւորութիւն, որ թերևս զգալի երևի ոմանց: Դաշտի ծաղիկներ խառն կը լինին տեսակով և գոյնով, այդ ևս իւր հաճոյականն ունի: Եւ միթէ մարդն իսկ այնպէս չէ. միևնոյն ժամուն մերթ կ'աղօթէ, մերթ կը տխրի, մերթ կը սիրէ, մերթ կ'ատէ, մերթ կ'օրհնէ, մերթ կ'անիծէ, մերթ կը հանգչի, մերթ կը գործէ, մերթ կը հառաչէ, մերթ կը զրօսնու, խալ կը կանչէ. և ահա այս է երգոց պատկերն ու եղանակը:

Հետեւեալն ուղղեալ է

Առ Մեծ. Խմբագիր Արեւելեան Մամուլ

Իմ ամենասիրելի բարեկամ,

«... Գիտէ՞ք որ «Գրոց Բրոց»-ի 60-րդ երեսին յիշատակած եմ «Սարէ Սիփանէ» երգ մը, և անոր իմաստը թեթևակի իմն ծանուցած: Այժմեան դրկածս այն է, Պ. Լևոն Մարտոտեանի միջոցաւ ձեռք բերած ի Պուլանըխ, Քրդերէնէ թարգմանուած է, որ սակայն բաւական վաստակեցոյց զիս, մինչև այս վիճակին վերածեցի:

Թէպէտ ընթերցողն պիտի գտնէ Գրոց Բրոցի Սարէ Սիփանէին և սոյն գրուածքիս մէջ՝ ինչ ինչ ոչ համանման, այլ զրեթէ ոգին ու նիւթը նոյնն է, ինչպէս նաև բանին հիւսուածքը: Բնականաբար տարբերութիւն տեղի կ'ունենայ ամեն բանի, երբ անգիր կը գրուցուի բերանէ ի բերան:

Գուգամ յիշիլ նաև թէ՛ որքան և քրդերէնէ կ'առնուի զայս, բայց ես յաճախ լսած ունիմ այլ և այլ ասողներէ թէ՛ Սիւսանդուս է հայու տղայ, Սի Յարօն, իսկ Խըջէ-Զարիւն արդարև քրդու աղջիկ է, և Զրուզանցի աւնուանալ էլին (ցեղին) մեծատան ծնունդ: Խըջէ, կամ կըճէ կը նշանակէ աղջիկ, Զարէ գուցէ Զարեհ, հօր անունն է, որով կը հաս-

կցուի Զարէի աղջիկ, կամ Զարուհի:

Քրդերը գտնուելով Հայոց հետ երկրացի-
և կենցաղակից, շատ նիւթ կ'ընծայեն հետա-
քրքիր եղովներաւն՝ Հայոց կեանքին. և որովհե-
տե անգիր ժողովուրդ են քրդերը, ինչպէս և
անոնց չափ անգիր են նաև մեր լեռնապաւ-
ռացի Հայերը, ու տեղ տեղ քրդախօս, բանա-
հաւաք մը կրնայ պատուական վաստակներ
ձեռք բերել նոյն իսկ քրդերէն յօրինուած եր-
գեր ու վէպերը գրելով: Պօլսոյ մեր մատենա-
դարանին յարմար գործ է յատկացնել մի
պաշտօնեայ այս նպատակին համար: Այս խնդի-
րը յանձնելով նաև Ձեր և այլ քահանայաց
ուշադրութեան, ինչպէս և ներկայ գրուածքիս
նիւթին աւ շէնքին դատաստանը, կ'անցնիմ
հարեանցի յիշել թէ. Արեւելիսն և ընդհանրա-
պէս հին ազգաց ճաշակ է այս եղանակաւ կադ
միլ վէպ, զրոյց և երգ, յորս յանդը հազիւ կը
տեսնուի, և այն՝ եթէ ինքնին պայ. մատնաւո-
րապէս դիւցադներգութիւնը և եղերգանք այս
ոճն ունին, և եղանակողն ալէծածան բարձրաց-
նելով ու իջեցնելով ձայնը, իմաստներն ու բա-
ռերը ամբողջ կը հնչէ, ըստ տեղւոյն հուժկու
և գաժան, ըստ տեղւոյն՝ ազու կամ ոգորմուկ,
սգեարիւով կամ լացնելով լսողները ...

Ս. Գ. Վ.

Ս Ա Ր Է Ս Ի Փ Ա Ն Է

Կամ

ՍԻԱ—ՄԱՆԴԱՆ ԵՒ ԽԸՋԷ—ՋԱՐԷ

Սիամանդոն երազով էր Խըջէզարէին
 Երազի մէջ իւր մատնին փոխանակեր էր Խջէ-
 Վարէի մատնիկին,

Նոյն բանը պատահեր էր Խըջէզարէին ալ մի
 և նոյն պիշերին:

Աղօթրան էր, կանուխ քան զառաւօտ արթն-
 ցաւ Սիամանդոն

Հեծաւ լաւ աշխոյժ ու հաւատարիմ ձինը.

Գլուխն աւղղեց, արշաւեց դեհ Ջըռըգանցուց
 էլին,

Իջաւ, հիւրընկալուեցաւ մի պառաւոյ կոնի
 տակը:

Դամբ դամբի և զուռնայի ձայնը կը գորգէր
 ողջոյն էլը.

— Ինչի է այս ուրախութիւնը, և որոյ համար
 այս հանդէսը, ո՞ մամիկ:

Պատասխանեց պառան.

— Խըջէզարէի հարսնիքն է, որդի, անոր հարս-
 նառն էկեր է,

Այս հղաւ երեք պիշեր ու երեք ցերեկ այս ու-
 թախութիւնը կը կատարուի:

Սիամանդոն արտասուալից աղերսեց, խնդրեց
 պառաւէն,

Որ նշան մը իրմէն տանի հասցունէ Խըջէզարէին:

Եւ հանելով մատնէն այն երազափոխ մատանին, յանձնեց պառաւին:

Պառաւ յանձն առաւ, պատրաստեց նախշուն թաշկինակ մի.

Մէջը լից անկուտ չամիչ, անոնց հետ խառնեց մատանին:

Գընաց ի տես 'աչքի լոյս հարսնութեան Խըջէզարէին:

Խըջէզարէն կ'ընդունի ընծայն, կը բանայ, ու մատի ծայրով կը խառնէ, կը խաղայ. եւ ահա չամիչներու կարգին մատանին կը հանդիպի աչքին: Գը ճանչնայ:

Գը հառաչէ խորին: Գ'ուշաթափի. աչքեր կը մթնին. կը թուլնայ. կ'իյնայ:

Գը թըռի պառան. մէկ ձեռքը կը դնէ Խըջէզարէի աչերուն,

Մէկալ ձեռքով կը շրտկէ կախ ինկած գլուխն, և կ'ըսէ մորմորալից.

—Քոռանան թող իմ աչքեր: Խըջէզարէ, ուշ գըլուխդ բեր:

Բաց արա բիւբերդ: Բաց արա շըրթներդ:

Ի՜նչ եղար: Ի՜նչ տեսար. Ի՜նչ բանի վարնուեցար...:

Պառաւոյ պալուկ արէն, կարեկից ձայնէն

սթափեցաւ Խըջէզարէն.

Ասաց.

— Մամիկ, Խըջէզարէն քեզ մատաղ, գիտնա
այս մատնիկին տէրն ուր է:

— Այդ մատնիկին տէրը իմ տունը իջևանած է:

— Կը տեսնաս որ, կըրկնեց Խըջէզարէն, իմ
հարսնխուր էկած է.

«Երեք օր, երեք գիշեր լրացաւ. ալ ինձ ճար
ու միջոց չը մնաց.

«Գընա, մամիկ, գընա Սիամանդոյին ասա, մէկ
օր կայ ու մէկ հնարք.

«Վաղ առաւօտ մօրս գերեզմանին վրայ կ'եր-
թամ յուխտ. մինակ կ'երթամ.

«Թող այն տեղը պայ Սիամանդոն. այն տեղը
գիս կը գտնէ: Գընա:

Դարձաւ պառաւն, Սիամանդոյին ասաց իր
տեսածն ու լսածը:

Գիշերանց ելաւ Սիամանդոն, այն գիշերը բուն
չէր եղեր.

Էլաւ ու վընաց Խըջէզարէի մօրը գումրէթէն
ներս մըտաւ.

Աչքեր ծանրըցան, երկար արան իր գլուխը
քաշեց, բունը գինքն կոխեց:

Էկաւ Խըջէզարէն, գըմրէթի մէջն անցաւ.

Չատ կայնեցաւ, չատ նայեցաւ, խընայեց,

Ձեռք չ'դպցուց, ձայն չը հանեց.

Բայց Սիամանդոն կը քնանար,

Աչքերը անթարթ, խոր կը ընանար:

Դարձաւ գատեց, մեղդրեց խըջէզարէն ըզՅի-
ամանդոն,

Եւ, ջուխաակ մի ոսկիէ ճան իր ջորէն հանեց
անոր ջորը դրեց,

Պառեկը Սիամանդոյին դարձուց, ու երեսը իր
հօր տունը. ետ եկաւ:

Արեւն կէսօրը նըշներ էր, Սիամանդոն իր աչ-
քերը բաց արաց:

Չորս կողմն նայեցաւ, գլուխը ծեծեց, ու
պառաւոյ կանը դարձաւ,

Տըխոր կողար Սիամանդոն:

Եւ, պառաւոյ հարցմանց տխրագին պատաս-
խանեց.

— Մամիկ, ես գընացի, ոչ որ գըտայ:

Քունը բռներ էր գլխ, արթընցայ, մէկը չը
տեսայ:

— Որդի, դու չատ միամիտ ես. Քո ծոցն ու
ջորը որոներ ես, ասաց պառաւն:

Որոներ Սիամանդոն. և ջուխաակ ոսկիէ ճա-
ները դաւաւ:

Ահա, վրայ բերաւ պառաւն, խըջէզարէն թեզի
թողած նըշանը:

— Բայց այս բանը ի՞նչ խորհուրդ ունի:

— Քեզ հասկըցուցեր է թէ՛ Դու գեռ մանուկ

ես, Սիրոյ մարդ չես:
 «Գընա՛ մանուկներու հետ ճան խապա: Դու
 այս գործոյն մարդք չես:
 «Ամբչցաւ, ու լալով աղերսեց թղպա՛ւումն Սի-
 ամանդոն,
 Թէ՛ — Վերջին անգամ մ'ալ զնա, թող խը-
 վարէն վերջին խօսք մ'ըսէ, ու ընեմ—:
 Գընաց, ու պատասխան բերաւ պառան խը-
 ջէզարէն.
 — Եթէ Սիամանդոն մարդ է, եթէ սէր ընել
 գիտէ,
 «Ահա վաղը հանգիստով կը տանին զիս, թող
 հասնի,
 «Իր նըժոյցը հեծած, նետն ու անեղբ ուսին,
 զայ, կենայ ճամբուն վրայ,
 «Արժույ նըմանակ սըրանայ, խուռն հեծելոց
 մէջէն յափշտակէ զիս,
 «Գընէ իր ձիոյն վըրայ, քըշենք զոյգ, Սիփա-
 նայ գըլուխը.
 «Այն տեղ հանգչինք, այն տեղ սէր անենք,
 «Ծածկըսկինք մըժ ու դումանի մէջը»:
 Թէ՛կալ օր, առաւօտ, կռկար հարսն ու հարս-
 նառն, ձիաւորեալ ոպառապէն.
 Սիամանդոն իր նըժոյցին վրայ կ'ըստպասէր,
 Խնկաւ կէծակի նման ձիաւորաց մէջը,
 Մէկ ձեռքով բըռնեց խըջէզարէի կակուղ մէջ-
 քէն,

Դրրաւ իր կրոնակը, ու երեքօրեայ գնացքը
քըշեցին մէկ լար:

Նոյն թափով կը քշէին ետեւէն վազողները,
եւ, քան զամենքն աւելի կը մօտէր հէշէնթօզ
ձիոյ հեծեալն:

— Ո՛վ է սա, հարցուց Սիամանդոն Խըջէզա-
րէէն,

Ո՛վ է սա, որ զինքն ու իր նըժոյգը վըտան-
դի է դըրեր:

— Դա է նա, յորմէ դու իրեն մէկ տարուան
նըշանածն հս խըլեր:

Սիրտն էրուկ է, Սիամանդոյ, զինքն մի մեղ-
դըրեր:

Իջաւ Սիամանդոն, իր արան չորստակեց, Խը-
ջէզարէն վրան նստեցուց:

Հեծաւ, ետ դարձաւ, յիսուն ձի ու ձիաւոր
վըր իրերաց թափեց:

Էկաւ, վերուց Խըջէզարէն, Սիփանայ ղլուխը
դէմ դիմեց:

Հանգչեցան ապահով: Երանութեամբ կը ննջէր
Սիամանդոն

Խըջէզարէի ծնկաբարձին վրայ իր խոնջեալ
գըլուխը դրած,

Յանկարծ կ'ոստնու Խըջէզարէի շարժումէն ու
սարսուումէն:

— Ի՜նչ տեսար, ի՜նչ ունիս, աչքիս լոյս Խըջէ-
զարէ,

Ըսէ՛, չհւտ ըսէ. ինչո՞ւ կը դողդըղաս, ինչո՞ւ
կը սարսուխ:

— Զարմանալիք մի տեսայ այս անասունը
վայրը.

Քառսուն վայրի եզնիւր էկան ջուր խըմելու.

Մի կով և հիժ կար այդ քառսունին հետը.

Ճակատամարտ բացին եզներ, և, մէկը միայն,

հէշէնքօզ եզն,

Յաւթեց քառսունին, խըլեց կովն իրեն:

Յիշեցի ըզքեզ, Սիամանդոյ, յիշեցի զիս, ու
միւր դիպուածը.

Յիշեցի քո սպաննած յիսուն կըտրիճները...

Այս բանը զիս շարժեց, դողացի՛, ու սարսուռ
զիս բռնեց:

2ը համբերեց Սիամանդոն, էլաւ առաւ նետն
ու ալեզն,

Տեսաւ, հասաւ հէշէնքօզ եզին, զարկաւ
նետը,

Գըլորեցաւ հէշէնքօզ եզն քարէն ի վար,

Առաւ դանակն ու վազեց վըրան Սիամանդոն.

Վէրու եզն կատաղի ուժով կոտորչները ժաժեց,
Մըռռաց: Ու ըզՍիամանդոն զընարէն ի վայր
հոլովեց:

Ինկաւ Սիամանդոն կալնւոյ կըտրոնի վրայ՝
կըռնակէն:

Ինկաւ, և չորս թիզ կըտրոնն ի դուրս ցցուե-
ցաւ կուրծքէն.

Խըջէզարէն կ'երթար Միամանդոյի հետոց ետեւն.

Արձանացաւ, կեցաւ զընարի գլուխը.

Այն տեղէն տեսաւ զարնուած եզին վիճակը,

Այն տեղը դըպաւ իր ականջին Միամանդոյի
ցաւէն տըքալու ձայնը,

Այն տեղը ձըգուած գըտաւ Միամանդոյի նետն
ու աղեղը.

Վերցուց, խոնարհեցաւ, Միամանդոյին նայեցաւ. ու այս ողորդ լացաւ.

—Աղաչանք, հագար աղաչանք:

Միամանդոյի նետն ու աղեղը կուռ արծաթ է.

Միամանդոյ, քեզ ինչ պիտէր երթալ վէրու եզին ետեւէ.

Ա՛խ, մի տըքար, իմ Միամանդոյ, մի տըքար....

—Մի լար, իմ Խըջէզարէ, մի լար...

Քո լացը ինձ աւելի ցաւ է... մի լար....

—Կը տըքաս, Միամանդոյ, ինչպէս չը լամ,
խորին կը տըքաս.

Քո տըքալը կուգայ, իմ լացը սըլտէս կը
բերէ:

Սիփանայ սարի գլուխը սաստիկ փոթորիկ է.

Միամանդոյ, քո նետն ու աղեղը ահաւասիկ է.

Ինչո՞ւ չ'անսացիր ինծի, քեզ ասի. Մի երթար:

Նետ ու աղեղդ վար դիր, դարձիր. Մի երթար:

Վէրու եղի ետեէն Մի հրթար:

Թող անոնք ալ ինծի ու բեզի պէս ապրին.

Մի հրթար:

Թող հրթան իրարու հետ սէր անեն, ապրին.

Մի հրթար:

Վէրու եզն, վէրու եզն, ահաւոր ու անդուլթ
եզն:

Քո կոտորներ երկաթի նըման ամուր, և դու
սոսկալի.

Սիփանայ սարի գլուխը՝ սիրածն սիրողէն
բաժնեցիր:

Սիփանայ սարի գլուխը դուռն ու մըծ է,
Սիամանդոյի նետն ու աղեղը խրժախըծ է:
Ժամանակէ հետէ ո՛վ լըսեր է՝ որսն զորսորդն
սպաննէ:

Սիամանդոյ, քեզ ասի. Մի հրթար:

Թող վերու եզն իր էշխին հետ հրթայ. Մի
հրթար:

Թէ քեզ որս պիտի, ես քեզ որս հերիք եմ.

Մի հրթար:

Ահ, մի գուցէ Վերին կամքն էր տնօրինած
այսպէս.

Երկնից կամքը երկրիս վրայ անդարձ ու ան-
փոփոխ է:

Սիփանայ սարի գլուխը ժայռ ու մացառ է.
Քամի մը կը փըչէ, քամի մահաբեր ու սառն է:

Սիրամանդոյ, ինձ ճամբայ մի տուր քովդ
 գալու,

Ճամբայ մի ցոյց տուր, գամ քեզի հետ հոգի
 տալու:

Փայտատ ու թի բերէք, բերէք պալելու ու զը-
 նարներ շրջեցէք,

Խրջեցարէն ու Սիրամանդոն մէկտեղ քարերուն
 տակ թաղեցէք....

Այս կ'ըսէ, ու աչքերը կը խըփէ. զինքն ի
 վայր կը հոսէ. մէկ անգամ միայն կ'աւաղէ
 —ԻՄ ՍԻԱՄԱՆԴՈՅ...

Եւ Սիրամանդոն հագիւ արձագանք մի կը տայ
 —ԻՄ ԽՐԶԷՉԱՐԷ...—

Եւ երկոքեանն մէկանց կը լըռեն.....

Կը մեռնին.....

Հոն են.....

Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ. Այն տեղը եր-
 կու ծաղիկներ կը բուսնին համանրման ամեն
 զարնան, և երկու թիթեռնիկներ կուզան, կը
 թառին ու կը թըռուրուան այդ խորհրդաւոր
 ծաղկանց շուրջն ու վրան:

ԳՈՎԱՍԾԱՆՔ ԺԱՂԿԱՆՑ

(ՆՈՒՒԷՐ ԱՌ Է. ԵՒ Վ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ)

Հուր որոտաց, բամին հնչեաց. և բաժանեաց
զհոզն ի ջրոյն.

Ջուրն ոսկիտակ է ու աղի. բամին կարմիր
կանաչագոյն,

Հուրն դեղին է և լեղի, սեաւ և թըթու հա-
մըն հողոյն.

Հուրն որ է, բամին շաբաթ, ջուրն ամիս,
հողըն տարւոյն.

Հուրն երեխայ, քամին մանուկ, ջուրն ալեոր,
հողըն մահուն.

Այսպէս չորս են մեր հղանակ, ամառ, աշուն,
ձմեռ, գարուն.

Պարուն տարի, ամիսքն են ճիւղ, սեաւ ու
սպիտակ պտուղ շարուն.

Երկոտասան ամիսք որ կան, մարտն է խա-
րիսխ հիմըն տարւոյն.

Յորժամ մարտին ամիսն գայ, Տէրն հրաման
կուտայ հողոյն.

Հոզն ի քնոյն հետ կու գարթի, ջաբա (չնորհ)
կուտայ բոյս և տնկոյն.

Քուսնին գետնէն ի վեր կուգան, կանանչ հագ-
նին բոյսքն բիթուն (ամենքն).

Ապա օդոյն հրաման կուտայ, որ կը թափէ
զցօյն ի յամբոյն.

Յօղէ աշխարհս ցընծացունէ, դաստուր լինի
ծաղկըներուն.

Ծաղկունքն բունին հարիւր հազար, ցեղցեղ
ներկած և գոյնըզգոյն.

Դուրլու դուրլու հոտեր ունին, մինն քան ըզ-
միւսն սիրուն.

Նախ ճընծադիկն ու ջրիկստմ, քաւդն, խաժ-
ւակն յառաջագոյն.

Սորա չորսըն միաբանին, ու ձայն ածեն ծաղ-
կըներուն.

— Ծաղկունք, զարթիք ի խոր քնոյն, քանի՜
պառկիք ներքև հողոյն.

Ջարթիք, աշխարհս ծաղկեցուցէք, բիւրք ի
բիւրոց անթիւ անհուն.

Ապա բուսան ի ծառն ու տունկն, ծաղկի ծա-
ռերն և պողատուն.

Յետոյ քերթօջն ու ֆոֆոռոջն կու ջահառին ի
հետ ամբոյն.

Յիւկըն դեղին ծաղկի, ցընծայ, փայլէ, ծըպ-
տայ մէջ ջրհրուն.

Ջուրն ու չայիր չիման ծաղկունք ցնծան 'ի
հետ ձնաքերոյն.

Լեռն ու մարմանդ ծաղիկ դառնայ, ծաղկունք
ծաղկին ի սարհրուն.

Ծիծաղին սարն ու ձոր ծաղկօք, ծափ զար-
նեն, ծըփան բիւրագոյն.

Պարմիր կակաչն, ալ ու դեղին, մօռ ու
մախմուր է զարդարուն.

Սրմբուշն մանավուշ է հագել, ղըրմըզ է
եօթնադարանց արիւն.

Հոռումծադիկն է փոշոտել, բուսել հետ մոշին
մորենւոյն.

Պոսն ու պսռւան ու մասռոսիկ, և այլ ծաղ-
կունք բացուին սիրուն:

Եզընծադիկն է խիստ դեղին, գոյնըն գու-
նով քան զծիրանւոյն.

Անջրդի տեղըն կու բուսնի, կու ժրանայ ամ-
ռան չորոյն.

Ծափն ու ծափծաչն ու ծափկոսրուկն կը
բուսնի կարզըն խնկուկոյն.

Նաֆաֆն, յինարն ու ջոնէհան, հոտերն ա-
նոյշ քանց ամենուն.

Ղասիֆան ալ է ներկուել նըման բեհեզ ու
ծիրանւոյն.

Ղաւաճիկն մօռ է հագեր, գոյն գեղեցիկ է
նարկիզոյն:

Այլ մանր ու մենծ ծաղկունք գովեմ, թուրն
ու շահէն հետ մըշկերոյն.

Ազգեր ծաղիկն ու մաւխոպոպ կու բացուին
հետ առուեգերուն.

Ծափծափն Ժափ տայ ծիծաղի ծիծափի
ծլոյն թփուելուն.

Ծաղածաղին ծաղկի ծիրանի, խիստ գեղեցիկ է
չառ սիրուն:

Կարթուկի ծաղիկն է դեղին, գոյնն է վրու-
ղեղիններուն.

Կռճղեզն ներկած դանավուզ, հաւան չէ միւս
գոյններուն.

Ծաղածիչն սպիտակ է հագել, դեղին քաշել
վերայ վլխուն.

Բոլորն ամէն շար են շարուել, հայեցէք թ
սպիտակ շարուն.

Թիչն ու ծղշուանն ու ծառուրիկն սուրմա
են քաշել աչերուն.

Ջատ գոյնզգոյն ներկեր ունին նըման դեղձանի
ծարուրոյն.

Հորոս մորոսն մաւի ներկած ժանկառի նման
սուրմայուն:

Հիմի ծաղկունքն զօրացան, չեմ գիտել ո՞րն է
հետ որուն.

Խառնուել են յիրար կու ցնծան, և փառք կու
տան տէրանց Տէրուն:

Տռռն ու թորթն ու մեղրիկ ծաղիկն նման
են ծաղկած ծառերուն.

Սուս վարդն բաժնուել յերամէն, իւռնուել
յերամ մասնաւուն.

Խաշխաշն թագ է բոլորել, գեղեցկացեր հետ
քուխմարուն.

Քոյր զխոյն ալ է կապեր, մօռ է բաշել դն-
րայ փորուն:

Խոշորնդասն ծաղկել ծառովն յընկեր եզել
հետ զօջմէրուն:

Ծաղկունքն ամէն յերամ ժողվել ծաղիկ կու
տան մեղուներուն:

Քառձենակին գոյնն է սլակաս, հոտիկն անուշ
է բէջարուն,

Քանց ամէնն խոնարհ կու կենայ, կու բուսնի
ծաղկունանց հեռուն:

Լեզուակ անուն ծաղիկ մի կայ, որ կը բաց-
ուի մէջ մարգերուն:

Ծաղիկն մօռ մանավուշ է, նորա երանգն է
երկնագոյն:

Շրջան ծաղիկն է սպիտակ, մարգն բուսնի
հետ մըրուանուն:

Խոշորձն ջահառի թըփին, պայծառանայ ա-
ռաւօտուն:

Սինձն, երիցուկն ու եղերթագն կու սպասեն
արևորդոյն:

Նոցա երամըն ուրիշ է, որ կը շրջին հետ ա
րևուն:

Չասըր ծաղիկն կոճակ ծաղկի հետ արտերուն:

Խընկուկն ու կազւեղեզն խիստ կը բուսնին
մէջ քարերուն:

Ոկընջուկն ու գառիմդակն կարօտ են մա-
նուշկին տեսուն:

Հասրաթ են իրար տեսնելու Մուսն ու Չու-
շան ու Բրաքիոն:

Սուսանն իր հագ է ներկած, գոյնն է գլուխ
կարմիրներուն:

Միշտ գեղեցիկ է խիտ պայծառ, բուսնի
պաղ աղբիւրներուն:

Խաժն ու խաշինճն ու լաշազարն, հոտիկն
անուշ և վարդարուն:

Վարդն ու գուշվարդն ու հարզէ Վարդ (յար-
գուարթ): երամ ծանրէ վարդերուն:

Ոսկեծաղիկն սուրաթ առեր դեղեցկացել լա-
ւուն լաւուն:

Բոլոր գլխոյն ճըլայէ՛ շարել, սա է ծաղկանց
Յէնիշարուն (Յէնիշէրի):

Չարշարուրիկ ծաղիկ մի կայ դեղին հագել
հետ ընկերուն:

Թըփերն ամէն պաղամ ներկել, նորա ոլոքն
որպէս տորոն:

Գուշխապահ ծաղիկ մի կայ որ չի բացուիր
գօրն արևուն:

Արևմըտուն յետ կու բացուի, պայծառանայ
մէջ գլշերուն:

Գուզէշ անուն ծաղիկ մի կայ, որ դեղ է ա-
մէն անբժիշկ ցաւերուն:

Փենահ ծաղիկն ու շոշաւկն Աստուած դեղ
տուեալ վարդերուն:

Խաղաղն թուփն է բոլորել, բուսել է հետ
ճշնարտուն:

Գինարքին հոտն է գովական, շատոնք հաս-
րաթ են նորա հոտոյն

Ծաղիկն փունջ փունջ է եղել. մարդ չի յա-
գել իւր կարօտոյն.

Ճաշֆինթ ծաղիկն է խիստ հոտով, դեղին է
նման զաֆրանոյն.

Բարձր լեռներն կու բուսնի զաֆրանըն հետ
կնփառոյն:

Ջամբիւղ (զամբիւլ) ծաղիկն հոտովն անուշ,
ինքն սպիտակ է կարմրագոյն.

Նարդոս ծաղիկն ու կինամոն, լըցուել են
Աստուծոյ բարւոյն:

Խաւ թռթիւ ծաղիկն որ կայ, ձեռքն չի վալ
ջառահներուն.

Ամէն սահմանը չի գտնուիլ, զիյմաթ չունի
ինքն իւր տեղւոյն:

Այն Սալպուսան ծաղիկն որ կայ իսկի վար
չիգալ լեռներուն.

Վառ կապուտ է, հոտըն սակաւ, արմատըն
դեղ է եզներուն.

Այն Անթառաւ ծաղիկն որ կայ, ծաղիկ ծաղ-
կիլ ծաղկըներուն.

Ամառ ձմեռ չի չորանալ, հինն է պայծառ նը-
ման նորոյն:

Այն նունուֆար ծաղիկն որ կայ, բուսնի յատակըս ծովերուն.

Օձերն զինրն կու պահեն, մարդ չի քաղել նոցա ասուն.

Այն Բռւրաղան ծաղիկն որ կայ, վարդ է չարել հետ խունկերուն.

Գարմիր խնծոր թագաւորաց, ոսկի բուրվառ խունկով լեցուն.

Այն Բաշաւան ծաղիկն որ կայ, երամն շատ է. Սուրբ մեռոնին մակարդն այն է, որ կարդան ի մէջ գրերոյն.

Այն Գոհար վարդ ծաղիկն որ կայ, գեղեցկացել պայծառագոյն.

Երբոր բացուի վերն թըփին, գեղեցիկ է ու խիստ սիրուն.

Այն Հաւնաշիւռ ծաղիկն որ կայ, ծաղկել ծառովն հաղարագոյն.

Գոյր աշերուն լոյս կու բերէ, թէ Տէրն տայ Ադամորդոյն.

Երկոտասան արմատ ունի, բուսնի երկոտասան տարւոյն.

Ամէն թըփին գոյն մի ծաղիկ, մարդ կու մայրի անուշ հոտոյն:

Արքայիկ օձն է թագաւոր ինրն սպիտակ որպէս ըզին.

Համասփիւռն կու հետևի, և գորութիւն կ'առնու հոտոյն:

Սալաձորցի սարկաւազ որբ Դաւիթն եմ ան-
պէտ զբոց բաներուն.

Գեանքըս նման ծաղկըներուն, որ կը բացուի
առաւօտուն և չորանայ մինչ իրիկուն,

Չատ դատեցայ թէ զլուսն առնում ծաղկընե-
րուն.

Ծաղկունք որ զարգ են աշխարհիս, օրինակ
երկնից աստղերուն.

Սակաւ ծաղկունքս պովեցի, բազումն մնաց
վարպեաներուն:

ԳՈՎԱՍՏԱՆՔ ԲԻԻԼԲԻԼԻՆ ԵՒ ՎԱՐԴԻՆ

Ականջ դրէք բանիս որ պատուական է.

Յոգւոյ այլ և մարմնոյ ուրախական է.

Դովեմ զգոյնըն վարդին որ աննման է,

Զբլբունն ի հետ շորա որ քաղցրաձայն է:

Բլբունն ի վարդն ասաց.

— Ի սէր քո ես եկի. Զի սէր քեզ աւետեմ.

Սիրով բու տճւր տեղի,

Եւ սէրն սրբութեան ի քեզ բնակի.

Սիրով քո զարգարին ծաղկունքն ի յերկրի:

Վարդն ի բլբունն ասաց.

— Թռչուն պովելի. Ո՞րպէս միտք իմ բանից
բոց հաւան լինի.

Դու ես հաւք երկնից, և ես բոյս երկրի.

Զիմրդ իմ սէրս և քոյդ միաբանեսցի:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.

— Իմ բանիս լսէ. Որ բո սիրտն իմ սիրոյս
վկայէ.

Ես ցօղ բերեմ յերկնից որ զքեզ զարդարէ.
Յայնժամ իմ սէրս և քոյդ միաբանեալ է:

Վարդն բլբուլին զայս պատասխան առնէ.

— Վախեմ. Թէ հետ ցօղոյն կայծակ լիջանէ.

Եւ զիմ պայծառ տերես հրով տոչորէ.

Ժողկանց ամենայնի նախատինք զիս առնէ:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.

— Խօսից իմ դու լմոր. Որ եւ քեզ ցուցանեմ
սիրոյ մեծ աղբիւր.

Որ զքեզ յիւր ակն պահէ կանանչ և մարուր.
Եւ ամենայն ծաղկանց արբուցանես ջուր:

Վարդն բլբուլին յայնժամ զայս ջուղաբըս
ետուր.

— Եւ. Բանից բոյին ոչ հաւանիմ զիւր.

Վախեմ թէ որդ խաղայ այն աղբիւրին ջուր.
Տերկներէս առնէ զիս թափուր:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.

— Քեզ. Ամբ լինիմ և հովանի ես.

Արեգական տօթոյն պահեմ զքեզ.

Եւ քաղցրագոյն օգով սնուցանեմ զքեզ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.

— Ի Քէն վախեմ ես. Զի մի որոտալովդ ինձ.
ան արկանես,

Ի գեղեցիկ գունոյս թառամեցուցանես.
Եւ ամենայն ծաղկանց զրոյց լինիմ ես:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.

— Ես առաւօտ եմ. Զլոյսն արեգական վերայ
բո ծագեմ.

Ազգի ազգի գունով զքեզ զարդարեմ.

Ծաղկանց ամենայնի պարծանք ցուցանեմ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.

— Ես դիմակնց չեմ. Ի ծագմանէ ուսոյն դո-
ղալով սարսեմ.

Վախեմ թէ զարեգակն առ իս տեսանեմ.

Կոկոնն իմ գեղեցիկ յինէն թօփափեմ.

Բլբուլն ի վարդն ասաց.

— Դու գովելի ես. Զի ամենայն ծաղկանց
ցանկալի ես.

Տեսով բո արբեցայ զերդ ըզգիւնով ես.

Արարիչն Աստուած կանանչ պահէ զքեզ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.

— Գեղեցկաձայն ես. Որ չղամենայն մարդիկ
դու ուրախ առնես.

Ազգի ազգի գունով դու եղանակես.

Թռչնոց ամենայնի գեզ պարծանաց ես:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.

— Դու դեղ ցաւոց ես. Որ զամենայն հիւանդ
սիրով բժշկես.

Ո՛վ ոք ցաւ ունիցի և ոչ յիշէ զքեզ,
Յետոյ փոշիմանի, 'ւ ոչ գտանէ զքեզ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.

— Թռչո՛ւն դու աղւոր. Ուստի՛ ունիս զայս
ձայն քաջ և զօրաւոր

Զիս զարմացուցիր խօսիւքդ ահաւոր.

Կարծեմ թէ այլ չկայ քեզ նմանաւոր:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.

— Մեղ թագաւոր կայ. Որ ամենայն թռչնոց
պարգևք նա կուտայ.

Եթէ հաւան լինիս զալստեան նորա.

Նա երկինք և երկիր քեզ երանի՛ տայ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.

— Քեզ երանե՛մ ես. Որ այն թագաւորին դու
սպասաւոր ես.

Եւ ի նմանէ այնցեղ շնորհք առնես,

Որ ի քո տեսութիւնդ զիս մոռացընես:

Բլբուլն ի վարդն ասաց ուստասխանե-
լով.

— Եթէ. Լսող լինիս բանից իմ սիրով,

Նա ամենայն երկիր հոգւով և մարմնով,

Ծառայ քեզ լինիցին, երանի՛ տալով:

Վարդն ի բլրուն ասաց.

— Խօսիր. Զոր ինչ և կամիս, զի խօսից քո-
յին փափաքի հոգիս,
Յինէն մի՛ թաղուցանել զինչ բան որ ու-
նիս,

Եթէ կամիս սիրով հաւան առնել զիս:

Բլրուն ի վարդն ասաց.

— Տամ քեզ աւետիս. Զի մեծ թագաւորի
դարպաս դու լինիս.
Եւ ի ձայնէ իմմէ հանապազ գովիս,
Եւ յամենայն. թռչնոց միշտ փառաբանիս:

Վարդն ի բլրուն ասաց.

— Հոգիս իմ ցանկայ. Որ այն թագաւորին
լինիցիմ ծառայ.

Այլ երկնչիմ յահէ փառաց նորա.

Զոր դու ինձ ասացեր, նա՛ ղով գիմանայ:

. Բլրուն ի վարդն ասաց.

— Դու մի՛ վախնար. Զի նա կամենայ զրեզ
իւրեան դադար.

Այլ ուրախացիր սիրով ծածկաբար.

Եթէ նորա կամիս լինել տելի և տաճար:

Վարդն ի բլրուն ասաց.

— Քեզ հաւան եղէ. Այլ գործ քո թագաւորին
դու ինձի պատմէ.

Թէ ինչ արուեստ ունի, կամ ղր ձեռով է:

Քան զքեզ է քաղցրաձայն, թէ այլ փառա-
ւոր է:

Բլբուլն զայս ետուր յատասխան վարդին.
— Զկան այլ. նրմանակ իմ թապաւորին.
Ոչ ոք կարէ պիտել ըզգործըս նորին.
Ոչ ի յերկրաւորաց և ոչ երկնային:

Վարզն ի բլբուլն ասաց.
— Դու զայս ինձ ասա. Ե՞րբ զայ այն թապա-
ւորն, ինձ իմաց արա,
Որ ես տեղ պատրաստեմ արժանի նորա.
Որ ընդունիմ սիրով, և իմ սրտին մէջ
հանգչի նա:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.
— Քեզ ասե՛մ, լսէ. Քան զքո ծաղկին յառաջ
նա զքեզ ընտրեալ է.
Եւ իւր բնակութեան տեղ պատրաստեալ է:
Որ այժմ ի քեզ իջեալ զործ մեծ կատարէ:
Բլբուլն՝ Քաբրիէլ հրեշտակապետն է.
Վարդն՝ Մարիամ Աստուածածինն է.
Թագաւորն երկնաւոր՝ Յիսուս Քրիստոս է.
Որ անթառամ վարդէն մարմին առեալ է:
Ես Առաքել մեղօք լցեալ յաշխարհի,
Որ ըզբլբուլն ընդ վարդն սակաւ փոփեցի.
Եւ Քաբրիէլ հրեշտակն օրինակեցի,
Եւ ի կոյսն Մարիամ ծընողն Յիսուսի:

Զօհդ աղաչեմ, ով որ բանիս հանդիպի,
 Եղանակէ սիրով ձայնիւ բերկրալի,
 Յիշեսցէ զիս և ասասցէ՝ Աստուած ուրումի։(1)

ԱԿՆԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

ՀԱՐՄԵԱՌ ԳՆԱՑՈՂ ԿԱՆԱՅԲ ԱՌ ՀԱՐՄԵ ԱՍԵՆ

Մենք, այ աղւոր աշխի էկեր ենք ձերը,
 Քեզ հազար նազերով տի տանինք մերը։
 Էկու քեզի միրը տանինք նազերով,
 Պահենք շարէն շապիկով, ազիզ լաթերով,
 ձակատդ ճըռերով, ականջդ օղիւրով։
 Կախթով լաթ ենք բերել, կռնակդ անցուր։
 Քեզ տանել ենք էկեր, մաքիկդ լացուր,
 Ոտքդ խատէմլի, դուն միզ խնդացուր։

Ա՛յ իմ հարըստի գըրստիկ, ելի կայնէ ոտ
 կաց ի վըրայ,

Քալէ, մանտրտիկ քալէ, քու աղուոր բօյիկդ
 երևայ։

Ականջդ յիս արէ, ի՞նչ ըսեմ ամուր ծըրարէ,
 Ուր գան, ուր հազար ըսեն. հազըէն մէկ խօսք
 լսէ, ըսէ,

(*) Այս և «Գովասանք ծաղկանց» Երգերն օրինակեալ են ձեռագրէ, ի Զարասնճագ, Փէրի գիւղ։

Ան ալ չը պիտեմ ըսէ, դուն քեզ հազար շա-
րէն ազատէ:

Մեր տունն Աստուծոյ շինած, Աստուծոյ շի-
նածն ու օրհնած,

Հայր Աբրահամու բարէն, մարգրրտէն թէմէլը
ձրգած:

Բալնեց դուռը զարկին սազը,

Տալուրտաքդ քաշեն նազը.

Ներուրտաքդ հիւսնն մազը.

Նազ ըրէ, նազըդ վերցընեմ,

Ալա թօզ շաքար կերցընեմ,

Ջուր ուզես, շարբաթ խըմըցնեմ:

Մեկնեշու պահումն ասեմ

Խընամի, տունըդ չէն կենայ,

Այս գըռնակըդ բաց մընայ,

Ջուխտակ որդիքդ ապրած կենայ:

Մի լար, մարիկ, մի լար, ես ալւա տի գամ.
աշխի, նայ նայ նայ.

Ութ օրն ուր լմննայ, ընկերովս տի գամ. աշ-
խի, նայ նայ նայ,

Տարին ուր լմննայ, գըրկովս տի գամ.
աշխի, նայ նայ նայ:

Առ դռան փեսային ասեմ

Բարով եկիր, դուն բարկ տրե,

Ծագեցար դուն մեր տան վերև,
 Դուն ուր էիր, ուր իս գտար,
 Հէյ, Ադամայ բաղչաւ մըտար,
 Բիւթիւլ եղար վարդիս դիմաց,
 Ելիր, էկուր կամաց կամաց,
 Երկու կաքվուկ կային բունը,
 Կը թափէր երեսին գոյնը,
 Դուն ես մեր տան ոսկի սիւնը:

Ժամէն կուգայ ջուխտ մի ֆիտան,
 Ենինը տեսնենք մերը կուգան,
 Առնենք ենենք վերը օտան:
 Բարով եկիր դուն ի մերը,
 Առջիդ քաշեմ սերն ու մեղրը:
 Քալէ, հարսնուկ, քալէ, հարսնուկ,
 Վըրայ խալուն քալէ, հարսնուկ,
 Քալէ ու մանտրտիկ քալէ,
 Ալուկ փէշերըդ վեր ծալլէ:

Թագւորի մար, դուն գուրս էկուր,
 Քու թագուոր որդիդ էկեր է,
 Քեզի կաքվու ձագ բերեր է,
 Թէգ գնացեր, ջուխտ եկեր է:
 Թագուոր, գովեմ զլխուդ ի վար,
 Էռաջ ես քո բոյիկդ ըսեմ,
 Ուր սէլիկի ծառ կու նմանի:
 Անկէց ես քու երեսդ ըսեմ,
 Ուր լուսընկի կալ կու նմանի:

Անկէց ես քու բարչամդ ըսեմ,
 Ուր սըրմայի թել կու նմանի:
 Հայ իմ հայ աննըման աղւոր:
 Աղւոր, քեզ ո՞ր մարն է բերեր,
 Ան թուխ աչեր մարն է բերեր,
 Մարն է բերեր մեզի համար:
 Մենք ենք եկել քեզի համար:

ՕՐՕՐ

Օրօր, օրօր, քուն ունիս,
 Պէշիկթաշը տուն ունիս. է, է, է:
 Մարգըրտէ եօրդան ունիս,
 Ջէւահիրէ բարձ ունիս. է, է, է:
 Ոսկի օրրոց, կապ ունիս,
 Շարուքընար շոր ունիս, է, է, է:
 Սրօր կապեմ կախ օրրան,
 Ծառէ ծառ շուքեր վրան. է, է, է:
 Ծառի շուքեր վրայ էկէք.
 Հոս արէք, որ տշխիս քնանայ. է, է, է:
 Օրօր օրօր օրերուդ,
 Թեւ դէմ բերեմ չարերուդ:
 Չարխափան չարերդ խափանէ,
 Աստուածամար արեդ պահէ:
 Բաղչայիդ բաղչըպանն եմ ես,
 Բայ դըւնակդ ուր մտնեմ ներս.

Մըտնեմ վարդ ու նուռ քաղեմ,
 Արմաղան դրկեմ վարիբիս:
 Օր օր, իմ ատլաս ու խաս.
 Քեզ ալւորին սափաւն է դըրած,
 Զատկէ զատիկ ի դուրս է հանած.
 Արեգական չէ ցըցուցած:
 Դուն քուն չես ու այլիս ես,
 Լահուռ շալի լայլիս ես.
 Երեսդ երեք բէնկ ունիս.
 Թագըւորի լայլիս ես,
 Քիւլքիւն ի վարդի շըրոյն
 Կուտ կ'ուտէ 'լարցունք կու թափէ,
 Կուտ կ'ուտէ 'լարցունք կու թափէ,
 Իր բընիկն ու տեղիկը կ'ուղէ:
 Օրօր օրօր քներ ես,
 Ծածկիր եմ բըրտըներ ես.
 Երեսիդ շարը դէն տանիմ,
 Վարդի նըման բացուեր ես:
 Վարդերու անոյշ հոտոյն.
 Պառկէ՛ լեզիւր անոյշ քուն:

ՀՈՎԵՐՈՎ ՍԷՐ

Հովեր, տարուբեր հովեր.
 Եղբօրմէս մէյ զըրիկ բեր.

Թէ գըրին տալապ չանէ,
 Բարչամէն թելիկ մի բեր,
 Հովեր, տարուբեր հովեր,
 Գէշը տաւր աղւորը բեր,
 Գէշին տէրը արե չունի,
 Աղւորին գիշերն է արև:
 Գացէ՛ք միծ վարպետ բերէք,
 Աղւորին խաբզան ձեցէք,
 Արեղակն երես արէք,
 Լուսընկան աստառ ձեցէ՛ք:
 Ինչ սէր կայ դըրէք սուզակ,
 Ինչ անոյշ բաներ կան՝ կօճակ:

ԱՆՏՈՒՆԻ (*)

Ա՛յ իմ կարօտով եարուկ, սիրունիկ,
 Որ գացած տասն երկու տարի,
 Խնչըխ եմ կարօտացեր,
 Երեսին շէքէթն եմ մոռցեր:
 Ոչ աչերս քեզ տեսեր,

*) Հատ կան Ակնայ մէջ այս տեսակ ընտիր երգեր, որ կը կոչուին «Անտունի»: Արդեօք Անտունի՞. հեղինակին անուամբ. Թէ ընտանի, կամ Անտունի, իբր տան կինն առ իւր էրիկն, կամ նշանած աղջիկն առ իւր խօսեցեալն, որոց երկար պանդըխ տուլթիւնը առիթ տուեր այսպէս սրտագին կարօտով երգեր յօրինելու:

Ոչ լեզուս հետս խօրաթեր:
 Տարին տասներկու ամիս.
 Դուն ծովուն եալըն կու կենաս,
 Ծովը մահանայ կընես.
 Իս քենէ հասրաթ կ'ըս պահես:
 Թեերս կարմունջ կապեմ,
 Ծովեզերէն անցնիս ու գաս,
 Եկոր քեզ բաղնիք տանիմ
 Սըրմայ թէլ՝ բարչամդ վաճառմ.
 Երբ բաղնիքէն ուր ելլես,
 Ղալտընաս ու մեր տունը գաս.
 Փըռեմ ապրուշում խալի,
 Որ գործած տասն երկու տարի:
 Ջըզեմ խուշ թիւլիւ տօշակ,
 Թուլբանտէն շարշաֆն ի վրան.
 Հարեմ սարսուար բարձեր.
 Սըրմայ պօրտ եօրվանն 'ի վրայ:
 Ջարդարեմ ոռկի սեղնակ,
 Խաշ խորված կաքաւն ի վրայ.
 Բերեմ նուան հատ զինի
 Ուր գոյնը գոյնդ կու նմանի.
 Խըմէ. ուր ըսեմ, անուշ:
 Ինչ անուշ է սէրն ու զինին.
 Սէրը սիրողին վայլէ.
 Գինինը անուշ խմողաց:

Եկին ու բերին խաբար
 Թունդ ելէր քուկինդ ու կուգայ,
 Ամէն բանս ի տան դրրի.
 Զուր դրի, մագըս լըւացիր:
 Հաղայ ձարէ ձար շապիկ,
 Կապեցի լահող շալ գօտիս.
 Դըղմակ մը նռան գինի.
 Ես առայ ու դէմը գնացի:
 Դուշմանս ալ երեսս ելաւ,
 — Ո՛ր կ'երթաս, ան քու մարդը չէ՞
 Թուլցաւ շահէնն ի բազկիս,
 Թափեցաւ նռան հատ գինիս:
 — Դուշման, աչքդ կոյր կենայ,
 Նկնգաւոր լեզուդ չորանայ:
 Մէկ մ'ալ դուշման տեսնամ,
 Տի հանեմ շախուելիս ի ջորէս,
 Տի մորթիմ սև ոչխորի պէս:
 Արիւնը գատէհն առնեմ,
 Տի խմեմ անպակ գինու պէս,
 Մըսիկն ալ քաբար տ'ընեմ.
 Տի ուտեմ կաքու մսի պէս:
 Բիւրիւ վարդին սիրոյն,
 Զայնեցով ֆիղան կու անէ.
 Ես ալ իմ մարդոյս սիրոյն,
 Եղեր եմ բիրտուլի նման:
 Ա՛յ իմ սիրական մարդուկ,

Կարօտ եմ քու լուս երեսիդ,
 Ծարւերեմ ուրոյ զըիդ:
 Փափկեր եմ հոնիկի նման.
 Սէրդ անուշ, խօսքունքդ անուշ,
 Կու խօսիս լուսունկայ լուսուն,
 Հոտդ ալ անուշ կու բուրէ,
 Գարնան ծաղկունունց նման:
 Այ իմ կարօտով մարդուկ,
 Բոյիկդ է սալւիի նման,
 Երեսդ է արիւի պէս,
 Բարչամդ սըրմայ թել նման:
 Թուլս աչքդ ու քէման ընքուիդ,
 Թարթիչուիդ լուսունկի նման,
 Պռկունքդ է ալ քիրազի,
 Մանաւիշայ բույուլսդ ի վրան:
 Այս հասրաթէս էրեցայ.
 Եռվասորդ քիւրբիւլի նման,
 Բարակ ցաւով մաշեցայ,
 Չգտուիր հարայիս մէհլամ:
 Գացիր թերուս ուժը
 Նւաղեր աչքերուս լոյսը,
 Դուն ես իմ սրտիս յոյսը,
 Դուն ես իմ աչքերուս լոյսը:
 Եկոր նստիմք միասին.
 Սէր անենք անուշ խօսքերով.
 Աղէկ ու կէնճ օրերնիս,

- Ձանցունենք դարտ ու ցաւերով:
 Ռարձր սարերսու հովեր,
 Ուր իջեր գռնակն է ծածեր,
 Նորուկ ջահելուկ հարսնուկ,
 Ուր իջեր դռնակն է բացեր,
 Տեսեր ուր իր մարդը չէ,
 Մալուկեր ու ետ է դարձեր
 Գհսրակը հարցմունք արեր:
- Հարսնուկ, քու ո՞ր տեղդ է ցաւեր,
- Մարիկ, քու որդւոյդ սիրոյն
 Իմ ամէն տեղիկս է ցաւցեր:
- Միլար, ջահելուկ հարսնուկ,
 Գիր կանեմ որդիս կ'բերեմ:
- Գիր անես որդիդ բերես,
 Աստուծոյ լուսոյն տիրանաս.
 Գիր չանես որդիդ չ'բերես,
 Գանիծեմ ուր քար կու դառնաս:
- Լուսիկ մը փրթաւ սարէն,
 Կէսն է խոռ, ու կէսն է բոյսը:
 Լուսիկ, դուն լուսով կենաս.
 Թէ կենաս պահիկ մ'հուտայ.
 Երկու խօսք զանգատ ունիմ
 Գանգտիմ, դուն ալլայ գնա:
- Գնա դարիբիս ըսէ,
 Զ'կենայ ու ելլայ պայ:
- Խօսքունքդ զլխուս վրայ,

Դուռը չ'գիտեմ դարիբիդ,
 — Եկոր նշանով ցոյց տամ.
 Բարձրը պատ ու ծառն ի վրան.
 Նստեր է ծառին շուրքը,
 Նուշ դրեր, շաքար կու ծախէ:
 Ամենուն աժան աժան,
 Իս մուցեր, նո՛ւշ կու ծախէ:

ՄԱՀ-ԵՐԳ

Ակնայ Ապուշեխ եւ Կամրկապ գեղերու
 ժողովրդեան կանանց իրենց դարիբին եւ
 սիրելեաց վրայ.

Ճամբորդ կուգայ, ի՜նչ գումաշ ու բռններ
 կայ,
 Արանիս ալ ի՜նչ ծովեր ու լեռներ կայ:
 Տուն էկուր, տուն էկուր, ազատ, տուն է-
 կուր,
 Աշխարհս ոչինչ է, մեզի ալ մեռնիլ կայ:
 Հաներ ես կարմիր, հագեր ես ալըդ,
 Ես քենէ կարօտ եմ, ի՜նչ անեմ մալրդ,
 Սաղլըղով չէք բերիր բու բերող մարըդ.
 Զարկիր, կրակ տուիր. կ'էրիմ, կու վառիմ.
 Զըրի սէս ծարւեր եմ. ճամբուդ կու նայիմ:
 Հարիկ էիր, իրաւ կ'ըսէիր, շառնէիր առիկն

ի առէն.

Առիկն ի առէն առնէիր, քու որդեկդ չար
գրողէն:

Այ իմ սև աշեր սուրմայ, բոյաջին մըր տեղ
կու կինայ.

Քու եաչմաղդ որ սև ներկեց, ան գիտէ թէ
իւր տի մնայ,

Ղարիբ մեռար, դարիբ թաղեցին.

Ղարիբ լըցին հողիկն ի վրադ.

Եկին օտար մարեր ի վըրադ,

Եկին օտար քուրեր ի վըրադ:

Եկին ու վայ բերին բերողին (ծնողին).

Վայ բերողին, վայ մեծցնողին.

Վայ լուսալուս արթուն կեցողին.

Մազկատը սըրտին, ծիծը տուողին:

— Եաման, եաման, իս Ուսկուտար անցուցէ՛ք:

Սև ծովը ճեղքեցէ՛ք, ճամբան ցըցուցէ՛ք.

Տարէ՛ք իմ մօրըս դըռնակ, վար դէք, պօհ
մի լացէ՛ք.

Եարուկս ալ վար իջուցէ՛ք, հիւսած ծամեր
բակեցէ՛ք.

Քուրուկս ալ վար բերէ՛ք, ծարուրած աչքըն
լացուցէ՛ք.

Չըկան... չեն գար...

Անտերունչ տարէ՛ք թաղեցէ՛ք:

— Երթամ քաջարծիւ լինիմ, գամ թառիմ քու

պատուհանին.

Ինչարբ ֆիղան անեմ, ֆիղանէս րունըս չի
տանի:

Եկնս որդեակ, զիս մի լացուներ. ես շատ
եմ լացեր, ալ մի լացուներ.

Իմ դարդու սրտիկս մի թնդացուներ:

Աչերս են շարդախի նըման,

Մէջըն հրկու ազրար կու կենան:

Մեծիս մեծ արև կ'ըսեն,

Պղտիկին՝ արև լուսընկան:

Նուրին ու թուրին կ'ըսեն. Անի մեր
բաղչան լինի.

Նուրին ու թուրին կոտրտեցաւ, պաղուկ
ջրիկ վաթլըթեցաւ:

Ալ չեմ երթար բաղչան՝ վարդհնուոյն տակը.

Ինկեր է մատնիիս ջէւահիր ակը:

Ահ, ինչ դժուար ցաւ է էօլիմին խակը:

Եկին ու բերին խաբար, սուրբ Յակոբ(*)
օտաւ կը շինէ.

Նստեր օտային վերև, նուշ դրեր շարար կը
ծախէ:

Եկնս քիզ բաղչան թաղենք, ու մաղենք
հոլդ շարերով.

(*) Այս կողմերու գերեզմանատները սուրբ Յա-
կոբայ անունով մատուռ մը ունին. նուշ ու շաքար
բաժնել թաղմանէն չկնի՝ գերեզմանատան մէջը,
ծանուցեալ սովորութիւն մ'է:

Հոյիդ վրան ծաղիկ ցանհնր, ցանկենր
կարմիր վարդերով:

Սուրբ Յակոբայ վրան չօրեր է դուման.
Պառկեր է որդեկս կու կանչէ եաման
եաման մարիկ, եաման զիս ասկէց վերցու-
ցէ՛ր,

Աջ ու ձախ դիուս, կողերուս բարձիկներ
դըրէ՛ք:

Ջուխտակ աղաւնոյ նրման էր երեսիդ
բէնկը:

Ոչ Հայադգւոյն մէջ կար, ոչ Տաճիկն ունէր,
ոչ Փրէնկը:

Ղալաժքեար չէի, որ հանէի աննըման ը-
ռանգդ:

Լամ, գահերու վրայ հերկ անեմ:

Արցունքովս ցօլեմ, ցաւերովս ցանեմ:

Սուրբ Աստուածածնայ ծոցէն մարգրիտ մի
ինկեր, գին չունի:

Երնե՛կ զըտնոյին. վայ էկեր կորուսողին:

— Եկի՛ր նէ բարով եկի՛ր, իմ որդիէս խաբ-
րիկ մի բերի՛ք:

Խաբրիկ մի գալուն բերէ՛ք, աչքերս լալուն
կըտրի, սրտիկս թալկըտելուն:

Իմ որդեկս չէ մեռեր, սուրբ Յակոբ ուխտ
է զընացեր:

Ի՛նչ վարդ կայ՝ զըլխուն է դըրեր, մանուշ-
կին հոտոյն է քնացեր:

Գընա ու գընամ՝ կ'ըսեմ. ես կ'երթամ
բարով մնա՛ կ'ըսեմ.

Ամենքդ հաւասար նստէ՛ք, իմ տեղս խնո
պահեցէ՛ք.

Ամենուդ խըմածն անուշ, իմինը իմ տեղս
վաթեցէ՛ք:

— Զարուած մարգրիտ էիր, կտրեցար կուտ
կուտ եղար.

Քնուրդտանք, վրայ էկէք, ժողվեցէ՛ք որ
ալ չի մնայ:

Մեռաւ, վասիաթ ըրաւ, զիս ճամբուն
վրայ թաղեցէ՛ք,

Քարըս նշանով դրէք, ցաւերս վըրան գը-
րեցէ՛ք.

Երբ որդեկս թագաւոր անէք, աչօք անեմ
դուք նայեցէ՛ք:

— Լացէ՛ք, մարեր, լացէ՛ք, բուրեր. հոս
մարդ չկայ որ չէ մեռեր.

Քեզի մեռեր մատղաշ որդեկ, մեզի մեռեր
մեր տանուտէր:

— Եկուր երթանք լեռնակն ի վեր, ես կան-
չելով, դուն փնտռելով,

Զինքն չը գտնանք, հող կը գտնանք, իր
ասլուաթ բարըն համբուրենք:

— Սյս գիշեր ես դուրս ելայ, ողորմուկ
ձայն մի կուզար:

Յածցալ ու ականջ դրի, իմ որդեկիս ձայնն էր
կուգար:

Տարէ՛ք հօր ու մօր պըռնակ վար դրէք,
պօհ մի լացէ՛ք

Գառնուկ մարիկը վար կանչեցէք, մարած
աշերը լացուցէք:

— Օտալ բաղչային վրայ. պաղ աղբիւր,
ոսկի լուլայ.

Տեսէ՛ք թէ ինչն կու լայ. Տէրն է դարկեր,
նստեր կու լայ:

Նոր էի դերս մատնիկն ի մատ,

Ֆալակ չը թողուց առնէի մուրատ:

— Եղբայրն է քրոջ սրտին երակ, անոյշ
խօսի ու տայ մուրատ:

Եղբայրն է անոյշ թէ հոբբորդին. երկուքը
մէկ կու նըմանին:

Մարիկն է տաքուկ հացիկ, ով որ ուտէ
կշտացընէ.

Հայրիկն է անպակ գինի, ով որ խըմէ
հանգչեցընէ:

ՈՒՂՂԵԱԼ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄԼՈՅՆ

«... Հասկացողին շատ քնքոյշ է Գաւ.
Ժողովրդական երգ, մանաւանդ երբ բնիկներու

բերնով կ'երգուի և երբ կտրիճ երիտասարդնե-
րէ և կարմիր հարսերէ խառն կ'պարեն, թի
թի, ծնկածալ, միջքածալ, գլխաճօճան: Մենք
տեսանք այդ պարը Շատախցի հայերով, Հոգ-
ւոց Վանից տանիքը գիշերուան լուսնակով,
ուր եկած էին յուխտ, և հոգւոյ ուրախութեան
հետ քիչ մ'ալ մարմնաւոր ուրախութիւն կ'ը-
նէին: Հիմ կրնար պատմել այն տպաւորու-
թիւնն զոր կրեցի այդ տեսարանին առջև:
Անձեացեաց ապառաժներով պատուած խոր ձո-
րի մը մէջը, Տիգրիս ծըծըւալով ալէփայլիկ
կ'ընթանայ մօտէն: Տրդատը յաւիտենական
բունը կ'ննջէ ջրին ավիւր: հոն է գերեզմանը:
Հէն, մթին, ահաւոր, լռին: քայց և հրաշիւք
մեծահռչակ Վանքն Հոգւոց կամ Հոգեաց: Իւր
չորս կողմը գազանները և աւազակները, կա-
մարին տակ՝ ժամ ու պատարազի սեղան: տա-
նիքը հրամ մի կայտառ անձինք, ծիր, պա-
ռաւ, այր, կին, հարս ու փեսայ, աղջիկ, մանրիկ
ճժեւ, խաղ, պար, մատաղ, կրակ, բոց, մուխ, տը-
ղոց ճըղվըժտոց, խսրովածի հոտն ու տըժտըժոց:
— Մէկ կողմն ալ կային բազմեալ քահանայ,
վարդապետ, հպիսկոպոս, կաթողիկոս և այլն:

ՄՈՎԵՐՑԻ ՀԵՅՈՑ ՀԱՐՍԱՆԵԱՑ ՊԱՐ

Մոկաց սարեր պէտ պէտ քարեր,
 Դէլ չէր լուսցիր, արևն առեր:
 Հէվարն իրե, բերի զահ է,
 Զուար տարէք եարոջս, վաճ է:
 Աչկունը կուլէր. սիրտն ուրախ էր.
 Սըրտին միռնիմ սէր կէր ի նե,
 Աչից մեռնիմ դեղ կէր ի նե:
 Տ'էլնեմ սարեր սէրան տ'էնեմ,
 Տ'իջնեմ կալեր հէրան տ'էնեմ:
 Սիրող չ'ունիմ պատճառ կ'էնեմ,
 Ազար լաճու խոզին խանեմ:
 Ես քե մեռնիմ ապտալի ծուռ,
 Բաս այ կան զաս շիւար ու ծուռ:
 Ախշար էսին քո եարն իրե,
 Ալամն էսէն քո եարն իրե:
 —Խըզար իրե.— Իմ տուն չ'իրե:
 Աշնան կարճ օր էրկէն գիշեր,
 Զում լոս պառկիմ ձիկ քուն չի գէր:
 Ախշար էսին քո եար ծուռ էր.
 Ալամ էսին քո եար ծուռ էր:
 —Խըզար ծուռ էր.— Մէջ իմ սրտին լալ
 ու գուր էր.
 Զիկ կը կըպէր ես քե գընէր:
 Բարակ մանած, էրկէն խինած.

Մանեմ մանեմ, կըտրաւ մանած:
 Գարուն էրե խինած չը կայ,
 Ես քո սիրուն վառայ մըրկայ,
 Տակ մ'էլ կըտրեմ, բուռ մ'էլ փընջեմ,
 Ազար լաճուն սէր օրօխեմ:
 Տօ ազաբ լաճ... տօ Մակացի...
 Վայ Մոկացի... թաւ Մոկացի...:
 Հինգ էժ ունիմ եօթ ութն ուլով:
 Կաթ կը կթեմ գումշու տիկով:
 Էգի մ'ունիմ քե նըմանակ,
 Պըտուղ բռներ նեցուկն ի տակ:
 Երթամ քաղեմ կողովներով,
 Բերեմ լըցեմ կարասներով:
 Ծաղկուն աւել, ծակ ծակ քարեր.
 Կէս գիշերուն լուսնակն առեր:
 Երկու սլըստիկ դօստ եմ ճարեր,
 Քամին էլիւր զէն մէկ տարեր:
 Էն մէկ տը տամ չար գըրողին,
 Թորեմ երթամ խետ սիրողին:
 Սիրու սլառներ մէջ խոտնոցին.
 Ձեռնիկ ծոցին ալին երեսին:
 Խաբար տարէք մեր գոքընչին,
 Աղջիկ գընաց խետ կըտըրճին:
 Տարանք, տարանք: Առինք տարաւք.
 Կրէխանճր, նանանճր.
 Կրէխանճր, նանա-նճր:

Մէր խաբեցինք սպյու լաչով.
 Խէր խաբեցինք թօփ մի շալով:
 Եկին եկին Մոկաց խարսներ,
 Մոկաց խարսներ երկնուց աստղեր:
 Եկինք խառանք մեր ճոշ աղբիւր
 Պար բռլարեք գեղի խարսխուր:
 Մեր ճոշ աղբիւրն էր կամարով,
 Համ կամարով, համ քընարով:
 Զարկէք խաղցէք, կընտիք, աղղէք,
 Քաղցր ու բաղարջ. խոնկ մոմ խաֆէք,
 Տէրտէր կանչէք գայ բուրվառով:
 Պըսակն օրհնէ Աւետըրհով:
 — Աստուած բարի վայելում տայ.
 — Աստուած մէկ բարձի ծերացուցէ:

ԾԱԾՈՒԿ ՍԻՐՈՂԻ ԵՐԳ

Դաշտի միջու խօրօտիկներ
 Հըղըաց կ'իգան էգուց, ձորուց,
 Քաղած են վարդ ու մանուշակ,
 Անուշ հոա կ'իգէր ձեռնհրուց:
 Մեռնիմ րըզի, սուրբ Թալալոս,
 Հա նա Ձուշան ընձի խըսմաթ էնեպ:
 Ես հրմալ եմ Ձուշանի սիրոյն.
 Ինչ մեղրէ մոմն էր դէմ գոլոյն

Ես հալանէնք ջուր դառանէնք,
 Էնոր ական ու աղբորունք խառնաւնք:
 Պէս գիշերէն շուր ի միկայ,
 Աղջիկ քո ձէն անոյշ կ'իդայ,
 Աչքովդ ձէնոփք գիտ էրեցիր,
 Քո սէրն ի վրէս թափեցիր:
 Նախշուն մէղարով աղջիկ,
 Ոսկի մազերով աղջիկ,
 Քո սէրն հազարով աղջիկ:

ՄՕՐ ԳՈՎԱՍԾԱՆՔ ԻՐ ԱՂՋԿԱՆ

Դուն կայներ էր յընտրական.
 Էկաւ ծանրիկ բազիրկան.
 Հայլի առի շող երեսիդ.
 Սանտրիկ առի շէկ վաթսիդ,
 Մաշկիկ մը դեղ աշերուդ,
 Զուլստ մի ջիզմէ տօտերուդ:
 Ծամերէդ կալս ջուլստակ պուլս,
 Մէջն ըսպիտակ դուրսն էր թուլս:
 Մազերդ հիւսուած շէրվընակ,
 Թալիր յետեղ քրդանակ:
 Դացիր նստար ծառին հով,
 Դեղիր զաչքերդ ընքուերով:
 Ազաբ տըղէք զքե տեսան,

Հացից ջրից կըտրեցան.
 Էկան եղան մեզ մըշակ,
 Վերցին տընէն քո դօշակ,
 Նըստէր կայնէր խանըմնառակ,
 Ասող ու լուսնի նըմանառակ:
 Գլուխդ սըրժա արախշի,
 Ականջդ ոսկի կաթեցի:
 Գանչուն ճետը մարթեցի:
 Քալաճին քեզ կերուցի:
 Ճեռն էր երկու փարայի,
 Երկու ոսկւոյ զընեցի:
 Գընեցի ջուխտ մի մարջան,
 Վառ վառ թշերուդ նման:
 Լացի՛ր, ու ասի՛ր հէյ մար,
 Հազար հոգի թափան քո յաւար:
 Մէկն ասաց. Երման էդ իմալ ձէն ա,
 Մէկն ասաց. Հէյ յաւար հս էտոր ձէնից:
 մեռայ:
 — Էդ ըմէն բաներ քո միտը կ'իզայ....

ՍԻՐՈՂՆԵՐ

Յղան

Ես սարէն կ'իջնէի
 Դու դռնիկդ բացիր,

Ձեռնիկդ ի ծոցիկդ տարար,
 Ախ ըրիր, լացիր:
 Ես պաղի կտսր մ'էի.
 Հալեցայ քո հրեղէն արտսունքով,
 Ասի դու դիս կը սիրես,
 Գանչըցայ քո էշխի կըրակով:
 Թէ դու դիս չէիր առնիր
 Ինչո՞ւ լացիր, խաբեցիր,
 Թ'ընծի եար չէիր եղներ,
 Ինչո՞ւ դուռդ իմ առջև բացիր:

Աղջիկ

Միրտդ տաք աբա, տը'ղայ, մի պաղեր.
 Բո՛ւռ թի մաղ իմ ծամիցն եմ կըտրեր պահեր.
 Նախշուն աղլուխի ճոթին եմ կապիր,
 Իմ ատլաս կապայի ծոցի ջոքն եմ ծալեր
 դրեր,
 Կապէն ի Վան քաղաք պահ եմ տուեր,
 Թէ մարդ իրի, հետ կը ճամբեմ,
 Թէ հաւք իրե, թևը կը կապեմ:
 Էկար ու ընցար, գիշեր չըմնացիր,
 Չալդ ու շապիկդ թողիր գընացիր,
 Լըւամ լըւամ չիստըկի,
 Վարդի ջըրով կ'իստըկի:
 Բերնիս փութով փոշին հանեմ,
 Չուռ տամ ու ծալծալ անեմ:

ՆՈՐ ՀԱՐՍԸ ՀԷՐԱՆՑ ՏՈՒՆԸ ԴԱՐՁ ԿԸ ՏԱՆԻՆ
ՆՈՐ ՓԵՍԱՅՆ ԻՆՔՁԻՆՔԸ ԿԸ ՄԻԹԱՐԷ ՅՐԳԻԼՈՎ.

Տարան, թող տանին Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Ջատկին կը բերեն, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Կանանչ մոմերով, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Դեղին սօլերով, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Նախշուն թաթերով Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Ոսկի բաղերով, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Անոյշ հոտերով, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Կըլոր տօտերով, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Սալու լաչիկով, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Դուհազ մէզաբով, Ջրնկլիկ. հանճր նանանճր.
Տարան թող տանին Ջրնկլիկ.
Ջատկին կը բերեն Ջրնկլիկ.

ՅԱՐՑ ԵՒ ՄԱՅՐՈ

Guro

Վարդի բիրտու վարդի ջան,
Վարդ խրոռվաւ գընաց Վան:
Վարդ եմ բաղեր ձեր արտին:
Թորկեմ կորեմ քո դարդէն:
Կըռունկ խանչէր սարերուն:
Ես քո սիրոյն կրեցուն:
Լէն տուն ու բոլոր էրկէն,
Խօթակըներ իմ ջերգէն:

Մին ու գերան բար պիտէր,
 Մրտով սիրով սէր պիտէր:
 Լուսնակն էր սարի ոլոր,
 Իմ խորոտիկ իմ բոլոր:

Մայր

Տօ տըլայ տօ ջան տըլայ,
 Ջանսը բեղ դուրբան, տըլայ,
 Ծամսը բեղ դուրբան, տըլայ,
 Ջարկես սև եզան, տըլայ:
 Տըլայ տըլայ կալոտէս,
 Պաղ աղբիւրի սալը տես:
 Իմ հէր բե աղչիկ չի տայ,
 Գընա՝ գլխուդ ճարը տես:

Յարօ

Մայրօ, յօրին դիս խաբեցիր,
 Գինովդ դիս սարխօշցուցիր.
 Գիշերըս ես գուրս ելայ,
 Քո սիրոյն հիւանդ եղայ:
 Լուսնակն ի բակ իջեր էր,
 Բակ շողերով լըցեր էր,
 Լուսնակն իջեր վէր չըմին.
 Մեռնիմ քո թուխ բըռչըմին:
 Լուսնակ գիշեր հովն անոյշ.
 Երեսդ կարմիր թուշն անոյշ
 Լուսնակն էլեր լուսէ լուս.
 Կանչէք Մայրօն թող գայ գուրս:

Մայրօ, մ'անիծեր ընծի,
 Քրրդու դռնէն ծեծեցի.
 Առուէ առու եմ թըռեր
 Քառսուն կարաւ եմ բըռներ:
 Լուսուն էլայ մէկ չը կէր,
 Կըշտիս իլին բառչ մի կէր,
 Առայ քերանս լեզի էր,
 Թափի գետին գինի էր:
 Գինի գինի զինըստան.
 Աղբէր մ'ունիմ շահարստան.
 Մանր ունիկի շարող է,
 Թաֆթայ շապիկ կարող է:
 Աղբէր աղբէր ջան աղբէր,
 Գուլ ու լալ մարջան աղբէր,
 Սարեր բռներ ձին կուզայ.
 Աղբէր րըրոջ հիւր կուզայ:
 Նախիրզընէն ուռի ծառ.
 Խընծոր թալիմ արի տար,
 Խընծորի կէս խածած է,
 Չորս բոլոր արծաթած է:

Մայրօ

Ծօ տըղայ, տըղայ ջան տըղայ,
 Փառֆուռի ֆինջան տըղայ.
 Քաֆըր էրիկս չիմանայ,
 Քեզ կ'անէ եարայ փարայ:
 Սարեր հըմէն խըճերով

Գողտուկ կու գամ բըճերով.
 Սիվնայ սարի քարին տակ,
 Քեզ կը դռնեմ գիշերով:

✽✽✽

ՓՈՔՐԻՆԻ ԵՐԿՐԵԳՈՐԾ

Եկաւ գարուն, եկան հաւքեր,
 Տաքցաւ արեւ, զըլզլան ջրեր,
 Եկաւ վարսւցանելու հըեամ,
 Կըռռնկ ամուլ լծեցի:
 Ղազեր հօրիկ լըծեցի,
 Ճըմճող հօտաղ վարձեցի,
 Կախաւ հացուր բլունեցի,
 Արտիկս վարեցի՝ դանեցի,
 — Ցանեցի ու թըմեցի...:
 Եկաւ ջրելու հըեամ,
 Աչքերս աղբիւր էրեցի,
 Արտըսութներս քամեցի,
 Թներս թիակ էրեցի,
 — Զըրեցի ու թըմեցի...:
 Եկաւ քաղելու հըեամ,
 Ձեռքերս մանգղոն էրեցի,
 — Քաղեցի ու թըմեցի...:
 Եկաւ փոծխելու հըեամ,
 Մատներսը փոծխ էրեցի,

—Փոծխեցի՛ր ու թըմմեցի...:
 Եկաւ կապիւս հրեամ,
 Մազերս կեմ ոլրեցի,
 Մէկ ձեռքս բունսքի էրեցի,
 —Խոռմեցի՛ր ու կապեցի:
 —Բարդեցի՛ր ու թըմեցի...:
 Եկաւ կրելու հրեամ,
 Պառեկս բալխիւ էրեցի,
 Կըրեցի ու կալ լըցի,
 —Փըռեցի՛ր ու թըմմեցի...:
 Եկաւ ծեծելու հրեամ,
 Լազրագ կորի լըծեցի,
 Կիպիւ վըրէն նըստուցի,
 Հէլէ, հէլէ կանչեցի,
 —Ծեծեցի՛ր ու թըմմեցի...:
 Եկաւ թեղելու հրեամ,
 Մատերս հոսելի արի,
 —Թեղեցի՛ր ու թըմմեցի...:
 Եկաւ հէքնելու հրեամ,
 Բերնովս քամի փըշեցի,
 —Հէքնեցի՛ր ու թըմմեցի...:
 Եկաւ թաճելու հրեամ,
 Գացի թաճող բերեցի,
 —Չեղջս թաճեցի՛ր ու թըմմեցի...:
 Եկաւ չափելու հրեամ,
 Գացի չահնէն կանչեցի,

Ականջըս շընիկ էրեցի,
 — 2 ափեցի՛ր ու Վժըմեցի...
 Եկաւ վերցնելու հրեամ,
 Բուճերս շուտ աւելի,
 Երկու քուճ կէս կէս լըցի,
 Հօտաղ մըշակ հաւքերուս
 Հախիկը թամամ բաժնեցի,
 — Մնացածը վերցի,
 — Բւազուն աղցի...:

ԳԻՏՈՒՐ (ՄԱՐԱԽ)

Հանա կիտուր կանանչ կոլոս,
 Գորեկ զականջն էր թալեր դուրս.
 Վախնամ կըտրէ զկորեկի բոյս.
 Մեռնիմ բըզի սուրբ Հանգըրան,
 Մարկոս աղէն էկաւ մէյլան.
 Գորեկ մ' չեղաւ որ բըզէր թան.
 Տօ տղայ լաւօ հօրիկ քըշէ.
 Զալօն չեղ տուր, Բըաշօն քըշէ.
 Աչքերդի բաց թըրթուռ իշէ.
 Էլանք գացինք մեր կորեկնոց.
 Արտ քաղեցինք լըջինք միւր ծոց.
 Շահնէն չափեց չեղաւ կըթոց մ'.
 Գիտուր դնաց չուր ի Խոփեր.
 Կերաւ կըռոյթ, թորկից չոփեր:

Մեռնիմ քըզի սուրբ Դէրէսօր,
 Կորեկ մի տաս սւտեմ էսօր:
 Մեռնիմ քըզի ուրբ Կարէվան.
 Կորեկ մի տաս քըզեմ ի թան:
 Մեռնիմ քըզի սուրբ Կարապետ.
 Մատաղ անեմ Կարոյի ճիտ.
 Կիտուր վարէ ընցսօր Դրմետ,
 Երթայ կորչի, չդառնայ ետ:

ԳՈՒԹԱՆԻ ՀՅՏԱՂ

Գուլթան դուլթան. աստըծու րան.
 Զարկի խորուն, էլաւ տորոն.
 Բարձայ ջորւոյն, տալայ Հէրուն:
 Փունջ մանիշակ նոր հարսնորուն.
 Բօլ խունկ ու մոմ պառւընորուն:
 Դալար վարոց հօտաղներուն:
 Ճիւթ վաստըլեն կիրակմոին.
 Հարօրվարնիր տան դուլթանին:
 Ճամբորդն էկաւ, միր մաճկալին
 Բարև չէ տուր, վայ իր հալին:
 Քառսուն սամի, պառեկ դարկի.
 Քառսուն քըզի գըլխին գարկի:
 Գուլթան նստի զատ զին կ'ուզէ,
 Գուլթանի դոմէշ կըռիւ կ'ուզէ:
 Չէկ ու Չիրին, չօքն ի պետնին.

Առանք էլանք զխէրն ու բարին,
 Խէր ու բարին վեր մանճկըին,
 Վեր իւր կըտրիճ հօտըղներին,
 Վեր իւր մարալ ամոլներին,
 Խէր բարաքաթ մեր գոլթանին:

ԾՈՅԼ ՀՆՁՈՂՔ

Այէքսան

Ու իր տըսնէին փեսան,
 Քըսան զերընդի
 Քառսուռն յէսան.
 Նըստեն,
 Սըրեն,
 Ուտեն,
 Պառկեն,
 Քաղին,
 Փոծխեն,
 Կապեն,
 Բարդեն.
 Յետին անգամ համրեն, տեսան.
 Բարդէն պակաս էր քըսան:

ԱՐՏՈՒՏԻԿ

Արտուտիկ,
 Նախշուն աօտիկ.

Իջնեն կապեր,
Գողարկ մաղտիկ,
Ընտրեն քաթեր,
Ուտեն կուտիկ,
Կը ծրվելան,
Կըլթիկ կըլթիկ:

ԼԱԳԼԱԳ

— Լաղլաղօ, հաճի Բէլօ,
Յուստէ կ'իգաւ.
— Սն սարերուց,
— Ինչ հս բերիր,
— Թուխթ մը սապոն,
— Ուր կը տանհս,
— Սուսկայ Մամուն:
— Որ Բնչ անի,
— Լաչիկ լըւայ,
Թալի գլխուն.
Ելնէ զարուն:

ԳԵՂՋՐԱԿՆԻ ԱՂՋԿԱՆՑ ԱԹԱԾ

Տըմբըլ տըմբըլ դամբուրէն.
Առայ էլայ տանիքի ղուրէն.
Խաղ կանչեցի արարկերէն.
Ձէնսի հասաւ Գողտղարէն:

Աղբէր աղբէր ես քե շուն.
 Ի՞նչ ես բարձիւր վէր իշուն,
 — Վերք կը տանես,
 — Բըզէցուն:

Բըզէց ետե սարերուն.
 Բուրդ կը գըզէ գալերուն:
 Ճախտակ մանէ սրբերուն:
 Գէլ չը պիպնի մեր էծուն:

Մեռնիմ ես քըմէր էծուն.
 Ուլ մի ունի ճըտալըտուն.
 Գըրկեմ տանիմ ժամի տուն.
 Մատաղ անեմ Աստըծուն:
 Բոլոր ու թուանք վերի տուն.
 Խաչ դաւաղան իմ գըլխուն:

ԱՂՕԹՔ

Ուսին ուսին սուրբ Կուսին.
 Երեք բեռն Քրիստոսին.
 Մէկն ի սիրտ չար սատանին.
 Մէկն ի բերան գէլ զաղանին.
 Մէկն օգնական. իւր ծառային:
 Էս գիշերիս, մէջ գիշերիս,
 Զնք, կալիս, կապուիս, կործանուիս:
 Իմ Տէրն եկաւ ամբախաղաց,
 Քշիտարս սարսեց չորիբդիմաց.
 Գաբրէլական փողի ձէնից,

Մեղաւորի հոգին դողաց:
 Դրախտենական ծառ ծաղկաւ,
 Անմահութեան հոտ բուրաւ:
 Մարիամ չոքիր դիւար կ'անէ,
 Աստուած հըմէն Հայ Քրիստոնէին
 Մեղքը թողնէ, արժան անէ
 Գաթն աղբիւրին, լոյս տաճառին:

ԱԼԱՋԱՅ ՊԱՐ *)

Վանայ, Մշոյ եւ Պուլանըխի գեղերու Հայոց
 խաղերը

Օսաման կ'եղնէր բարակ ծուխ.	Դրոյեջան.
Եարիկ մ'ունէինք Պուլանուխ.	Մըրալէ:
Ջարկեց մախճան, թալեց պուխ,	Դրոյեջան.
Երես կարմիր, աչքեր թուխ,	Մըրալէ:
Տըլէմ տըլէմ սընջարի:	
Ըմրա տըլէմ սընջարի:	
Նախըրգընէն վար կ'էնէնք.	Դրոյեջան.
Քօռ անծեղուն քար կ'էնէնք.	Մըրալէ:

*) Իբր քսան կամ աւելի ու պակաս, այր եւ կին, աղայ եւ աղջիկ, մէջ ընդ մէջ, իրարու ձեռք բռնած, քով քովի անբաժան, ծնկածալիկ կը պարեն, կարծես մէկ անձի պէս: Եւ իւրաքանչիւր տողը՝ մէկ կամ քանի մը հօգի կերգեն: Իսկ զըլէջանը ու մըրալէ եւ տըլէմ տըլէմ սընջարի ամենքը մէկ բերան կը կրկնեն ու կը թըռնեն:

Իմ հէր քե աղջիկ չիտայ.

Ջահելութիւն թարկ էնենք.

Տըշեմ տըշեմ տընջարի.

Ըմրա տըշեմ տընջարի.

Չապ թափեռ գետին հալեր,

Բոբիկ հետիկն էր կորհր.

Առայ գհետիկն ու պացի.

Նարոջ դուռ հանդըւցուցի.

Տըշեմ տըշեմ տընջարի.

Ըմրա տըշեմ տընջարի.

Կաքաւ կայնեւր վրը քարին.

Կըտուց դըրեր քընարին.

Նս աղջիկ ենք բէլլի ենք.

Նըշանլու ենք տէլլի ենք:

Տըշեմ տըշեմ տընջարի.

Ըմրա տըշեմ տընջարի.

Նարիկս ի բաղչէն էր քուն.

Բուրսայի բարձն էր գլխուն:

Գացի գացի հեռըցայ,

Բանձըր գեղին մօտեցայ:

Տըշեմ տըշեմ տընջարի.

Ըմրա տըշեմ տընջարի.

Գացի թ'առնենք թապայ հաց.

Անտէր թուլան զիս էխած.

Փախայ էլայ վըր դարին,

Յաւար արի իմ Նարին:

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Գըշեյան.

Մըրաշէ.

Տրչեմ տրչեմ սրնջարի.

Ըմրա տրչեմ սրնջարի:

Եարոջ դըռնով ընցայ հս.

Անձրև եկաւ, թացւայ հս.

Արև դարկաւ, թըփռայ հս,

Քանց կարմիր վարդ բացւայ հս:

Տրչեմ տրչեմ սրնջարի.

Ըմրա տրչեմ սրնջարի:

Ջեռնակայ բերդն էր փլիւր.

Եարիկս ի տակն էր քըններ.

Քըններ էր ու բըլտըններ,

Հիալով էր, ամ կ'էնէր:

Տրչեմ տրչեմ սրնջարի.

Ըմրա տրչեմ սրնջարի:

Բաղչոյ քաղաք ձորոյ մէջ,

Իմ եարս զըտայ բարի մէջ.

Յար երբ կենանք փախէ փախ,

Արի անենք առ ու փախ:

Տրչեմ տրչեմ սրնջարի.

Ըմրա տրչեմ սրնջարի:

Գրչեջան.

Մըրալէ.

Գրչեջան.

Մըրալէ:

Գրչեջան.

Մըրալէ.

Գրչեջան.

Մըրալէ:

Գրչեջան.

Մըրալէ:

Գրչեջան.

Մըրալէ:

ՍԻՐՈՂԻ ԵՐԳԵՐ

Հերիք, աղջիկ, դուն եսըկի խեցընհս.

Մամիդ քեզի խիստ խորոտիկ բերերէ:

Երես մ'ունիս շամս ու կամար կը նըմնի.

Տեսնողների կ'ըսեն ամիս նորհր է:

Վիզէ կապեր բօղմաջայ ոսկի փողերով.
 Սլմասդբաշ կամար դմրուտ օղերով.
 Իգայ տունէ պառկի զումաշ տեղերով.
 Ըմմըն ատեն իգայ դարդրման լաթերով.
 Աչքիդ ծարրըման. յունքիդ աննըման.
 Սիրոյդ դարկման էրեցիր եսի.
 Անակն ու անկուման ողջ ողջ գերեզման.
 Չեմ գինայ ինչ աման ամենցիր եսի.
 Ջիրինտ էնեմ վրայ կիպամ էլդարով.
 Քեդի չեմ իտայ դակմայ հալերով.
 'Ջար զօռով մօռով բովիդի գալով.
 Ջարկելով ծեծելով վարեցիր եսի:

Կ'երթամ կ'երթամ հեռանիմ.
 Ես քու դարդէն մեռանիմ.
 Իմ սիրածէ կորուսի.
 Հապա ես ընդմեր անեմ:
 Սիմ սրմալի ալ փուշի.
 Աղջիկ սիրտիս կը մաշի.
 Մէկ տեսիդի չեմ իտայ
 Հարիր հաղար զուրուշի:
 Աղջիկ, մադիդ հիւսէիր.
 Թունչիդ ուէհան քրսէիր.
 Ելլայիր վարդի ծառին,
 Բըլբուլի պէս խօսէիր:

Չալէ գլխուդ կ'ոլորտիս.
 Հիալուս կ'անցնի սիրտիս.
 Ակարեսի չըսիրես.
 Աճէր ինչ մն'եղնայ հալիս:
 Չըբարէն էլեր կը հլայ.
 Աչուըներէ կը բլբլայ.
 Երթամ քովի մօտենամ.
 Կը վախնամ էլնայ զըժայ:
 Աղջիկ անունդ ի Թումայ.
 Ծուցիդ երկու գումգումայ:
 Եկն ինծի խօսք մի տուր:
 Քեզի պըհէ սըրբ Թումա:

Աղջիկ

Իջայ զամգամին. մութ է.
 Ճիւսի ընկաւ քութէ.
 Աստըծու խաչմին իգաս,
 Էս իրիկուն կիրակմուտք է:
 Բազան իջեր խորոզէ.
 Բաղչի քարէ լուրդ է.
 Կ'ուզեմ հալաջ մի սիրեմ,
 Ռընտիկ եղնայ քօլօզէ:
 Դէ, հերիք է քաշես շալիս,
 Խօսք չեմ իտայ, մաշիս հալուիս.
 Կ'երթամ պապուսի կ'ըսեմ,
 Հերիք է ետիս առջիս:

Նստեր է թոնտիրտունէ,
 Երեսէ կարմիրտուն է,
 Թգամ աչքիդի մօտենամ,
 Եղնամ հոգուդի տունէ.
 Նստեր է պատի տակէ.
 Կը փէլլայ մաննուակէ.
 Աչքով յընքով կը կանչէ,
 Աղլաս ընկողին տակնէ:
 Իջայ Չայի բընարէ.
 Տեսայ աչքէ խումար է.
 Աչքով եսի կը կանչէ:
 Գինամ ինչու հըմար է:

Աղջիկ աղջիկ ի՞նչ կ'ուրտիս էրերուն.
 Մամիդ ինչ բաշեր է բեզի բերելուն.
 Գըշեր քուն չէ քընհր օրան օրերելուն.
 Աղջիկ աղջիկ ի՞նչ քընհր կիպաս էրերուն.
 Ջարկեր եմ ճակտնոցիդ քովերուն.
 Կ'ուզեմ մազքեան կապեմ իզամ քովիդի.
 Ջատուններէ վրաս եղած դատաւուն.
 Աղջիկ, աղջիկ, ժողովէ բէճիդ մազերէ.
 Ջատ կը սիրեմ երեսիդ համզաներէ.
 Քեզի քիմի աղջիկ մի կուզեմ, չեմ պըննայ,
 Ակար գըննամ, կը բաշեմ իր նազերէ,
 Բօյիդի եասամի, հրեսդի լալայ,
 Խույդի խեղդի շատ լաւ ու ալայ.

Խըղճուկ եմ, մի բերե՛ր զլիսուսի բալայ-
 նս բեզի հիամ փառով,
 Մէջքիդի բարակ ճարով.
 Էլեր ես քաղրէն կ'երթաս.
 Չես ըսիր կեցի բարով:

ՄԱՅՐ ԻՐ ԶԱՒԱԿԸ ԶՈՒՆՐՃԱՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Ճոր գնա, բոր էկո, հըմա կիզայ մոնծ մաման,
 Բերէ բըղի արմազան.
 Ուտես ուտես մեծանաս.
 Չոչոնեբուն հեծընաս.
 Ըմմըն տնորանք ոլբախ:
 Մամուդ պապուդ հայ բերես.
 Նաննի ըսեմ քընցնեմ.
 Նուշ ու շաքար կերցնեմ.
 Ճոր գնա, բոր էկո, եղիկ ու մեղրիկ բեր.
 Կէսն իտանք լղճորկան.
 Կէսն իտանք պղճորկան.
 Կէսն իտանք մամային.
 Կէսն իտանք դապային.
 Կէսն իտանք բաբային:

ՄՂՕԹՔ

Ճրապ ճրապ ճշմարիտ.
 Ճշմարտապէս մարտիրոս.

Մարտիրոս հեծաւ քուռակէ.
 Գնաց Ուռֆա քաղաքէ.
 Շրշեր քաշեց պողպարէ.
 Դռնէր բացեց երկրթէ:
 Դընգըր մընզըր ձէն կիզայ.
 Ելէք հիացէք ու կիզայ.
 Երեք սիւտակ ձիաւոր.
 Լուս երեսով փառաւոր:
 Մէկն է Յիսուս րրիստուս.
 Մէկ Մարիամ Տէրամայր կոյս.
 Մէկն մանուկ սրբա Գիրակուս
 Էկան տունէ ծննդականին.
 Խաշնի սիւնէ գրին սրտին.
 Աւետարան վէր պլսին.
 Չարեր խափանուին:

ՄԵԾ ՊԱՀՈՅ ՄԷՋ, ԿԱՐՕՏՈՎ ԶԱՏԿԻՆ.

Մըրըրէն բռներ հալայէ.
 Թանրալ կնկտուց եղեր կօլայէ.
 Հորու ջրով կ'էնէն դալայէ.
 Ե'րբ մըն իզայ սըրբ Զատիկէ:
 Թարխանայ չօրբան մէրիօշէ.
 Նանան չեղնայ, էնլէ բօշէ
 Ես կը սիրեմ քալազօշէ.
 Ե'րբ մըն իզայ սըրբ Զատիկէ:

Գացինք հարցուցինք Թումաս Թաթարէն,
 Խարար մի տայ մըզի Զատիկի Թաթարէն.
 Մըզի խարար տուեց ղէյթունն ու ձիթրէն.
 Ե՛րբ մըն իպայ սըրբ Զատիկէ:
 Քրիստոս յարեաւ ըսէիրք.
 Երես երսի բըսէինք.
 Քաբաբ, ոսկուր կըրծողներ.
 Երբոր իպար սըրբ Զատիկէ:

ՊԱՐԵՐԳ

Ծառի տակի պաղ աղբիւր,
 Մէկ գու խըմէ, մէկ ծի տուր.
 Նըստերիս ու նըխշ կ'անես.
 Հաւերն էկան բըշ կ'անես:
 Աղբօր բօղջան կանթ ունէր:
 Քըրոջ բօղջան վարդ ունէր:
 Պըրծայ սաբէն էկայ ցած,
 Դըռներ թողեր կիսաբայ:
 Իմ վըլխու կանանշ փուշին.
 Քո վըլխու կանանշ փուշին.
 Զուխտակ ծըծեր վէր դօշին.
 Ինչ որ հալուէն մէջ լօշին:
 Տանքով ընցայ թափ քէլիցի.
 Բաղէն տուն չէր, նստայ լացի,
 Տըղէն կուլար, օրօրեցի:

Բազէն գացեր բալն ի լուաց,
 Տաշտիկ կոտրաւ սապոն պնաց,
 Ուրբուկ տըլի շապիկ մընաց.
 Խան Աւտայի խադրը մնաց:
 Ել ու երթանք Կըռնկու սար,
 Քօշկ մի շինենք մըտնենք հիսար.
 Թող դայ վըր մի Շահն ու Խոնդար,
 Ուզէ հարիւր, կուտամ հըզար,
 Բազէ, բո թուխ աչքիդ համար:
 Երէկ հէվարին, ոչխար վեր բէրին.
 Թըւանքով զարկին բըրինդար արին:
 Կերթամ Վանայ բերդ, ոտքերս չի գայ հետ.
 Կուզեմ դառնամ հտ. իմ հարն առնիմ հետ:
 Ծովուն հաւը մի կէր, անոն էր Ուրուր.
 Ճըտիկն էր կարմիր, սրտիկ սևաւոր:
 Կապեմ բէշարէն. երթամ հետ ինոր.
 Էն իմ դարդ պիտէր. ես էլ պօ ինոր:
 Դու զարդըրուեր ես կերթաս սըրբ նըշան.
 Մատիս մատընիկ կուտամ քէ նշան:
 Էսօր ինչ օր է, ուրբաթ ու պահս է,
 Աղջիկ քո գըլուխ արծըթէ թաս է.
 Խորած վարդապետ կասէ չը հաս է,
 Երկինքն էր ամպեր, կուղէր մարմար ձիւն,
 Կը հալէր կաթէր վէր մալուլ լաճուն.
 Աստուած աւիրէր դամազ մարգու տուն:
 Էլեր ես իզին խաղող կը քաղիս,

Չամամ ծըծիրովդ շաքար կը մաղես.
Աչքիդ խանչալով սըլտիկս կը դադես:

ՑԲՕՆՑԻ ԱՂՋԻԿ ԵՒ ՍԵՒ ՀԱՐՈՆ

Առաւօտունն ելայ, դկուժ դրի թեոյս,
Գերթէնք ի աղբիւր.
Իչեցի սև Հարոն էկաւ, կոլաւ վըր թեկուն,
Կը մըլըշէր Բըլբլայ գարուն.
Դու կ'ասես Փիօնաց ¹⁾ Նատիր աղան էր,
Փողրկովայ Խալիլ բէգն էր,
Մոզուց Խուրշիդ բէգն էր,
Քրթագոմու հասիք բէգն էր...
Բացեցի գաչքերս ու տեսայ, չէ,
Իմ սև Հարոն էր. սև Հարոն էր...
Քանի սև Հարոն հուտայ էր,
Երկու պտուղնց թուխ դեղ աչքերս կը քսէր,
Հըմկայ ան կանեմ, թօզիկ մի առքի մրիկ
ձեռքս չի կոկեր:
Քանի սև Հարոն հուտայ էր,
Իմ ոշթորիկ երկու էծուկ էր:
Խալիսին ճըղերով էր
Քընց զըմէն շուտ կերթէնք, կըլթէնք,
Ու քընց զըմէն իմ կաթնուկ շատ էր:

¹⁾ Փիօնք, Փողրկով. Մոզունք. Քրդագոմ գեղ
են Մշոյ դաշտը:

Հարցէք դուր ու դրկըցին:
 Էդի ո՞րք խէրուն էր...:
 Ախ. սև Հարոյի խէրուն էր...:
 Սև Հարոն երբ դառնէր ի վէր.
 Վըր Բըլբլայ դարուն մըշըշէր:

Աղէկ ես, աղէկ ես, մարդ կը նմանիս,
 Գարնան ծընդած մարուն գառը կը նմանիս,
 Նոր հասած բազային ծառը կը նմանիս.
 Ծովուն միջու անգին քարը կը նմանիս:
 Էկան էկան պարնան էրկան օրեր,
 Առնեմ անոյշ հարս ելնեմ լեռները.
 Քաղեմ վարդ մանուշակ, բըռնեմ ձեռները:
 Լեռներ, լեռներ, այ պաղ պաղ ջրեր,
 Առանց եարիս ինսուզ մնացին քո ետւորները:

Մայրամ թոնիր վառեր, տները մուխ էր.
 Աչուին ծարուրը քաշէր. ընքուններ թուխ էր:
 Մայրամ, մի լար, աչուիդ կ'աւիրուի.
 Քեզի տանողին տնիկն աւրուի.

Չատըր զարկելի եմ օւռմանն ու լեռները.
 Մէկ զին խոյեր կ'արածան. մէկ զինը գառ-
 ները.

Վախեմ ինծի համար դուն թուղթ ես արեր.
 Սիրտս չետի պէս կը փաղէ, լիզուս բռնուեր:
 Բամբակ եմ ցաներ Խարքերդի ովան.

Բիւլբիւ մի վայրունիւ ձադիրուս եռւիւն:

Տուն էկո, տուն էկո, սիրածս տուն էկո:

Արմաղան պէտքը չէ, արեւ առ էկո:

Գոգնոցս ներկեր եմ Կէնճու տորոնով:

Սրտիկս լեցուեր է գունդ պունդ արիւնով:

Սիրած, աղբիւր շինէ ես զամ ջուր խրմնմ:

Ընթուելո՞ւ սե դար արա, հս վրան թառիմ:

Դուն էկո, դուն էկո, սիրածս, դուն էկո,

Հաց ու գինի ունինք, արեւ առ էկո:

Ձորերուն ջուրերն են տարցիր, վախեմ սիրա-

ծրս մէջն է լոպկրցեր,

Աղբար, հերիք պառկես, օրն ու արևն է անցեր:

Մարն ու մանիշակի հոտ սարն ու դաշտ

լեցեր:

Տուն դարձիր. պիս ջուրը մի նետեր, գայլու

կեր մ'ըններ, տուն դարձիր:

ԿԸՂ ԵՋՆ

Աստուած սիրէք ակառիջ արէք

Իմ եզան գովանքն անեմ ես:

Խօլ եզն էկաւ վերին թաղէն:

Ճներն առէջ թիխաղ խաղէն:

Գացէք տեսէք Խօլոյի մսուր:

Երկու մարդակ թալուկ մսուր:

Խօլոյի բռնն երկու քիւլայ:

Զարկեց չիվդան զընաց դէնա:
 Բարձ զԽօլոն զարկ սարուբար.
 Մէկ թայ մարջան մէկ քարուբար,
 Քըշէ ու տան Սբուլբահար¹⁾:
 Գնա Հունան բեր բարդի ծառ.
 Գնա յԱզրակ բեր մանրուկ քար.
 Գնա Յրօնք յըրուէ զտաւար,
 Գնա Մառնիկ մանրէ զծաւար:
 Գնա իԹիլ Փաշի ջազաց.

Դեր ըզ տօնիկ. կեր ըզ բաղարջ:

— Կերայ, ակրէքս խրխրչաց.

— Աւով քարով էր շաղթսուած:

Խօլոյի Հունն սև ու բալաք.

Զարկեց զչիվդէն էլաւ ֆալաք:

Խօլոյի կաշին սև ու բրշիկ.

Բարձան զԽօլոն, էրէց տըռճիկ:

Խօլոն պառկեր ինչ որ Մատկու.

Փորէն քակին շատ ճըրաղու:

Արի երթանք գէսա դէնա,

Ես վարդ բաղեմ դու փռնջ արա,

Սարու սըր Գորգ դու յուխտ արա,

Սուրբ Յովաննէս մեր ճարն արա:

Կըռուաւ էրիկ, կըռուաւ կընիկ,

Փաթթուան յիրար թափան թօնտրիկ:

¹⁾ Աբուլբահար, Հունան, Ազրակ, Յրօնք,
 Մառնիկ, Թիլ. գեղ են Մշոյ դաշտը:

ՀԱՆԴԵՍ ԹՈՒՉՆՈՑ

ժՈՂՈՎՐԻԱԿԱՆ ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ
ԳԵՂՋԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՎՐԱՑ ԹՕՐԻՆՈՒԱԾ

ԿԻՒՎԻՒ

Թագաւոր կամ պարոն.

ԱԼԻ ՉԱՒՉԱՒ

ՏԻՌԼԻԼԻՆ

ՇԱՀԷՆ ԲԱՋԷՆ

ՔՕՌ ՊՈՒՊՈՒՆ

Ասպասակոյֆ

Այի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Լակրակուն.

Լակրակ թափ տուեց իր թևերուն. ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Ջըրաբկուն իմ պարոն Կելիուն:

Այի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Ջըրխօթանին.

Ջըրխօթան թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Նաւաւարն իմ պարոն Կիլիուն:

Այի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Ագռաւուն.

Ագռաւ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Դումանջին իմ պարոն Կիլիուն:

Այի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Խաբանճնճուդին.

**Խաբըսն ճնճուղն թափ տուեց իր թևերուն,
ասաց.**

Մի դպիր իմ մանրիկ ձաղերուն.

Ես Քամու փրչոյն եմ պարոն Կիլիշուն:

Այի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Բադուն.

Բադ թափ տուեց իր թևերուն. ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձաղերուն.

Ես Լողւորիկն եմ պարոն Կիլիշուն:

Այի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Գէշնաւուն.

Գէշնաւ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձաղերուն.

Ես Տաներէցն եմ պարոն Կիլիշուն:

Այի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Արօսուն

Արօսն թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձաղերուն.

Ես Նուիրակն եմ պարոն Կիլիշուն:

Այի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Լորուն.

Լոր թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դպիր իմ մանրիկ ձաղերուն.

Ես Սարկաւազն եմ պարոն Կիլիշուն:

Այի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Կռնդօյին.
 Կռնդօն թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.
 Մի դպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես ժամկոչն եմ պարոն Կիվիլուն
 Ալի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վեր Թռւմօյին,
 Թռւմօն թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.
 Մի դըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Գըզիրն եմ պարոն Կիվիլուն:
 Ալի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Խազուն
 Խազն թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.
 Մի դըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Տանտիկինն եմ պարոն Կիվիլուն:
 Ալի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Տաւրակուն.
 Տաւրակ թափ տուեց իր թևերուն. ասաց
 Մի դըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Ալուրմազողն եմ պարոն Կիվիլուն:
 Ալի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Էծէծուն:
 Էծէծ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.
 Մի դըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես Փոշեհանն եմ պարոն Կիվիլուն:
 Ալի չախախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

**Եւրիշ քըշեցին վըր Գիշերհաւուկին.
Գիշերհաւուկ թափ տուեց իր թևերուն,
ասաց.**

**Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Երվիրբացոպն եմ պարոն Կիվիւուն:
Ալի չախչախ, Տիւլիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն**

**Եւրիշ քըշեցին վըր Տանհաւուուն.
Տանհաւ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.**

**Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Տախաւաւթղն եմ պարոն Կիվիւուն:
Ալի չախչախ, Տիւլիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն**

**Եւրիշ քըշեցին վըր Եղունկուն.
Եղունկիկ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.**

**Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Խնամին եմ Պարոն Կիվիւուն:
Ալի չախչախ, Տիւլիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն**

**Եւրիշ քըշեցին վըր Կըռօկըռօյին.
Կըռօկըռօն թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.**

**Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Դըռնապանն եմ պարոն Կիվիւուն:
Ալի չախչախ, Տիւլիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն**

**Եւրիշ քըշեցին վըր Ազգիւրջօյին.
Ազգիւրջօն թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.**

**Մի գըպիր իմ մանրիկ ձագերուն.
Ես Զուռաջին եմ պարոն Կիվիւուն:**

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Յոռոռուն.

Յոռոռ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Թըլընքչին եմ պարոն Կիվիլուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Ճարեկուն.

Ճարեկ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Գառնարածն եմ պարոն Կիվիլուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Անծեղուն.

Անծեղ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Չաւեռքաշողն եմ պարոն Կիվիլուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Սարեկուն.

Սարեկ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Դափածողն եմ պարոն Կիվիլուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Կռնկուն,

Կռռնկ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես մեծ Աշուղն եմ պարոն Կիվիլուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Կիւշերկիւշերուն.

Կիւշերկիւշեր թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Դուղուկչին եմ պարոն Կիվիւուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Դեդիւնճնճըդկուն.

Դեդիւնճնճըդուկ թափ տուեց իր թևերուն,
ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Քօշակխաղացոյն եմ պարոն Կիվիւուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Ծիծեռնըկուն.

Ծիծեռնիկ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Չարխաճին եմ պարոն Կիվիւուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Սըրսըրկուն.

Սըրսըրիկ թափ տուեց իր թևերուն, ասաց.

Մի դըպիք իմ մանրիկ ձագերուն.

Ես Փօշտաճին եմ պարոն Կիվիւուն:

Ալի չախչախ, Տիռ լիլին, Շահէն բազէն, Քօռ պուպուն

Եէրիշ քըշեցին վըր Բըրքըրուն.

Բըրքըրու թափ տուեց թևիկ. թող տուեց ձէ-
նիկ, ասաց.

Մի՛ գրպիք ինծի ու իմ մանրիկ ձագերուն.
 Ես չէքողաւորն ու խաղ կանչողն եմ պարոն:
 Կ/ւ/յ/ւ/ուն:

ՓԵՍՍՅԻ ՀԱՄԱՐ ՆՐՇՆԵՆՔ

Սուրբ Սարգիսն իջաւ տարէն,
 Քառսուն աղբիւր բղխաց բարէն.
 Քսանկչորս սուրբ Մարգարէն
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Արտերը կը բռննի բոյսը,
 Երուսաղէմ կ'ենէ լոյսը,
 Հռիփսիմէ, քառսուն կոյսը
 Օրհնին այս մեր թագաւորը:
 Ճատ կտրիճնիր կուգան հօլով,
 Տօյումէն ըռգակով մալով.
 Այասօֆին Ստանբօլով
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Սուրբ Թագաւոր Թէքիրտաղի,
 Անարծաթն էր Եալովացի,
 Լուսաւորիչն Երզնկայի
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Կըռունկ կուգայ բօլուկ բօլուկ,
 Որն է դուրնախ որը բանուկ,
 Սկըստու մէջ Քառսուն մանուկ.
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:

Աստղ մի ելաւ ի Հնախստան.
 Մեր տէրն երեստ մեզի նշան,
 Սկըստու վերնն սուրբ նշան.
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
 Աստղ մի էլաւ զէտ ապեոր.
 Վարան նստիւր տէր հոգեոր,
 Տիվրիկու Մոզուց թագաւոր
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
 Այարով է կայներ ջորին,
 Տէր, դուն ազատ անհո գերին.
 Սեազլուխ Արեղանին
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Հրեշտակներ զբռունին բացին,
 Ողորմութիւն մեզ շնորհեցին:
 Հազար և մէկ Եկեղեցին
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Այն ով էր որ զըրին պամին,
 Հետը դրին հաց ու գինին.
 Այն էր Յովնան սուրբ մարգարէն.
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
 Այն ով էր որ դրին հորը,
 Վրան լըցին օձն ու զորտը.
 Լուսաւորիչ սուրբ Գրիգոր.
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
 Այն ով էր որ նետեց նետը.
 Երկըմէ սըլաքն ի հետը,

Անհայր անմայր Մեկրիսիզը
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
 Գոյս Մարիամ կ'աղօթէր այրը,
 Ան էր Քրիստոսի մայրը,
 Եզնկայ փոսին Ղըրխաւորը.
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Եկա՛ք ի մէջ Եզնկա փոսին,
 Բազում սրբեր հոն կը խօսին:
 Աւագ վանքը, Գայիփոսին *).
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Երուսաղէմ Արարիտան,
 Սուրբ Գարասիտն է Քիւրդիստան..
 Էջմիածին Աճամստան,
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Սուրբ Գարասիտ կայնեցուցին.
 Լուսեղէն շուրջառ հազուցին,
 Քրիստոս զիրկը մկրտեցին.
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը,
 Զուրը կ'երթայ ծովէն առան.
 Տէրը փրկէ չարն ու դատան
 Արգուրումցի Բուրսախ դէդէն
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
 Երկնուց երեսի բոյքը,
 Խնչ կ'անեմ աշխարհրիո մուքը.

*) Գայիփոսի Ս. ՅԱԿՈԲ վանք է.

Չորս կողմ աստընևորիս սուրբը,
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Հատ հայրապետը ալ հաւաքել,
 Թագաւորաց գլուխ թաղել,
 Սըսոյ *) վերև սուրբ Առաքել,
 Օրհնեն այս մեր թագաւորը:
 Մշակնոցի **) վերև Բուրքը,
 Հոն ուխտի կ'երթայ Թուրքը,
 Սուրբ Յակոբ զօրաւոր սուրբը
 Օրհնէ այս մեր թագաւորը:
 Տեսէք թէ Մուրատն ինչ կ'ըսէ.
 Ով որ աւանջ դնէ լսէ.
 Ով որ սրտանց հայր մեր մ'ըսէ.
 Աստըծոյ լուսոյն տիրանայ:

ԱՂԹՔՆԵՐ

Աստուածածին լեռներն այ,
 Աստուածորդին զրկին այ,
 Սաղմոսարան սրտին այ,
 Իրեք բեռն աւիլին այ,

*) Սիս գեղ է և Ս. Առաքել՝ վանք է ի Հապին Գարահիսար:

**) Մշակնոց և Բուրք գեղ են Հապին Գարահիսար, Բուրքէն նշանաւոր հնութիւնք ելած են:

Մէկն սիրաբը սատանին,
 Մէկն բերանք գազանին,
 Մէկն էլ արժմին ու բըժմին,
 Որ ժուռ կաւ գայ,
 Գլխուս վրայ:

Ութը մատով, երկու բոյթով,
 Աստուածամօր բաղցրիկ կաթով,
 Սուրբ Սարգսիւն ձիոյն ձաթով,
 366 Հայրապետի աղօթքներով,
 Գայլին, դազանին բերան
 Կալուին, կապ մընան:

Հուսիկ լուսիկ հրեք լուսիկ.
 Երեքին հապածն է ճերմակ.
 Մէկն է Յիսուս, մէկն Մարիամ կոյս,
 Մէկն է Օհան ոսկեբերան:
 Մէկն դուռն կը պահէ, մէկն երգիքն
 Մէկն ալ պալած չարերու խափանէ:
 Չարխափան Աստուածամար,
 Տիրամար սուրբ Աստուածամար,
 Երթամ սարով, պամ ձորով,
 Քրիստոս դէմս էլաւ զօրով:
 — Իմ տէր, ո՛ւր կ'երթաս բարով:
 — Գերթամ ի դուռն հիւընդին,
 Ելլեմ երգիքը ծննդկանին.
 Խաչըս ձըպեմ վերայ բարձին,
 Ար ամբընայ սիրտն ի փորին:

Մարիամ մայր իջաւ յէրնէնի.
 Գրյրեց երեք ճիւղ վարդենի.
 Ղըրկեց ի սուրբ եկեղեցի.
 Ով սր ըսէ ու լսէ, օրն երեք անգամ յիշէ.
 Աստուած իւր մեղքը չբխիշէ:

Ճրագն ընցաւ, շարն խափանաւ,
 Սուրբն Սարգիս վրայ հասաւ,
 Բօզ ձիւվ,
 Կանանչ խաբայով,
 Լուսիղէն փխլոնով:
 — Լուսունկիկ, լուսունկիկ, յնւեայ կուգաս:
 — Հէր Աբրհամու ծովուն վրաւէն:
 — Դուն դեղին, ձկնէ գեղին.
 Մօրուրդ էկել, գոյնը դեղին,
 Աջն ու խաչը բարձիւս վրայ,
 Հէրը լսէ, արգին լսէ,
 Հոգինը սուրբ արժնցունէ:
 Գլխիկս վեր բարձին,
 Հոգիս ամանաթ, սուրբ Աստուածածին:

Աստուածամէր, է մէր, է մէր,
 Աղջիկս Էմէր, քուն է եղեր,
 Երազ տեսեր ու պարմացիր,
 Խնքն իր կամով խաչ է հաներ:
 Խաչափայտը ես կը շալկեմ,
 Գլխուս ոսկին թագ կը շինեմ.
 Զուրը ձըցեմ, ջուր չի տանի,

Զարը տեսնայ, չար չը տանի:
 Սըրբ լոսն էկաւ մեր էրդիքը,
 Մէջ երկինքն ու մէջ գետինքը.
 Լուսէդէն սիւնն էր սրտին,
 Սուրբ աւետրան էր գրկին.
 Փէճկեր զմազեր թափեր էռջին,
 Մէկիկ որդին էր վեր խաշին:
 Ով որ էս աղօթք կարդայ,
 Աստուած էնոր մեղքը թող տայ:
 Գէս գիշերուն ես գուրս ելայ.
 Հայ զօրաւոր սուրբ մի տեսայ,
 Զոգուկ գացի ոտքը ինկայ,
 — Տէր. քո անունն ինծի ասա:
 — Իմ անունս է սուրբ Վարդեր.
 Եղբօրս անունն է Համադիկ:
 Սուրբն Վարդեր ձիոյ վրայ:
 Սուրբ Համադիկն ջորւոյ վրայ:
 Արծըթէ թաս կէր ափերը
 Առան էլան պալ ալբերը.
 Մէկ մէր ինկեր խիստ նեղութեն.
 Առան էլան համբերութեն: *)

*) Աղօթքներէն և սիրոյ երգերէն քանինները.
 Քղեցւոց և Խարրերդցւոցն են, զորս զրկած էր ինձ:
 Պարոն Յ. Յ. Իսկ միւսները Ակնէն, Վանէն, Մոռ-
 չէն և Տիգրանակերտէն հաւաքուած են: Այս առ-
 թիւ շնորհակալութիւն ամենեցուն որ գիւրութիւն-
 ընծայած են ինձ:

ԳԵՐԵՋՄԱՆԻ ՄԸ ՎՐԱՅ

Արարիկերու մէջ մէկ վարդ մի բուսաւ,
 Ելաւ գնաց Երուսաղէմ սրբոյ լոսը տեսաւ:
 Չար սատանէք ետեւն մանգիլով հասան,
 Լեռները թնկացին, թրփերը լացան:

Հորոփին բոյովը քարը կըյրեցին,
 Երկու կարմիր խնծոր ծառէն կախեցին:
 Էւելցածը տունին խունկ մոմ գընեցին,
 Ըմէն կիրակմուտքին, հոգւոյն ծըխեցին:

ՀԱՄԲԱՐՉՄԱՆ ՕՐ ՎԻՃԱԿԻ ԽԱՂ

Վիճակ վիճակ, ոսկի կօճակ.
 Մամս բերէր եօթն կտրճակ,
 Ոլորտէն դուքնէ դուքան.
 Զարկէն ոսկիէ սիքան:
 Բարձ րարձի վրան,
 Հրամմէ նստի վրան.
 Տըսուերկու աստղը ծագէր,
 Ըմէնն էլ քու բաղդի վրան:
 Երնեկ էն օր որ դուն եղար,
 Երկինք գետին խնդում եղաւ,
 Աստղերը ծափ ծեծեցին,
 Էս քնչ րարի պտուղ եղար:
 Ինքն կը նմանի խաթունի խաթուն,

Ոսկին կուգայ բիթուն բիթան,
 Գոխեց ձրւկին թըռաւ թախդին,
 Աշխարհը ցանկացաւ բաղդին:
 Վերին շուկան տաքուի հացիկ,
 Վարի քուշան որդման բամբիկ,
 Քրիստոս իր բերնովն ըսեր,
 Ասի քու ճակտիկն է գրուեր:
 Գանուխմանց մտայ էգին,
 Գըլովսը կըպաւ լըփին.
 Դիւ մուրատ չեմ առեր հմ.
 Ի՞նչխէ տի մըտնամ գետին:
 Գանուխմանց իջայ բաղչան.
 Բուրուլն բաշլաւ մայան.
 Քաղեցի որթոտ խաղողին
 Դըրի ոտկիէ սինին:
 Երկնուց մատնի մը իջաւ:
 Էկաւ մատտ խըճեցաւ.
 Ես գիտէի ակը խամ էր:
 Բաղդէս գոհար բացուեցաւ:

ԱՆԾԵՂՆ ԵՒ ԻՒՐ ՊՈԶԻԿ

Պառաւ կովը կթեր. կթոցով կաթը գե.
 տին դրեր. ու գնացեր ցան ու ցախ բերելու
 որ կրակ վառէ, կաթն եւցունէ:
 Անծեղ մը էնգեհէն եկեր. կառուցը մեր

մէջ կ'ընդունէր որ կաթն խմէ. կ'ըսէր շրջուներ, կաթը գետին թափուներ:

Պառաւնէ. համա կը հասնի, անծղան պոչից կը բռնէ. անծեղն կ'անէ որ թռնի, պոչ կը մնայ պառուոյ ձեռնը:

Անծեղն կը թռնի կերթայ վեր արապահին կը նստի, կ'աղաւթի պառուոյ երեսներվեր, ու կրկնալով կ'ասէ.

— Պառաւ, պառաւ, իմ պոչ տու, կցեմ կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերներաց հասնեմ:

Պառաւնէ կ'ասէ. — Գնա իմ կաթ բեր:

Անծեղն է կերթայ կովու մօտ, կ'աղաւթի ու կ'ասէ.

— Գովիկ, կովիկ, ձիկ կաթ տու. տանիմ տամ պառուուն. պառաւն իմ պոչ տայ, կցեմ կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերներաց հասնեմ:

Կովն է կ'ասէ. — Գնա ձիկ խոտ բեր:

Անծեղն է կերթայ արտին մօտ. կ'աղաւթի. ու կ'ասէ.

— Արտիկ, արտիկ, ձիկ խոտ տու. տանիմ տամ կովուն, կովիկ ձիկ կաթ տայ, տանիմ տամ պառուուն. պառաւն իմ պոչ տայ, կըցեմ կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերաց հասնեմ:

Արտնէ կ'ասէ. — Գնա ձիկ ջուր բեր:

Անծեղն է կերթայ ջրբաշխի մօտ. կ'աղաւթի, ու կ'ասէ.

— Զրբաշ, ջրբաշ, ձիկ ջուր տու. տանիմ տամ արտին արտիկ ձիկ խոտ տայ, տանիմ տամ կովուն. կովիկ ձիկ կաթ տայ, տանիմ տամ պառուռն. պառուռն իմ պոչ տայ, կըցեմ կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերաց հասնեմ:
 Զրբաշն է կ'ասէ.— Գնա՛ ձիկ ձու բեր:

Անծեղն է կերթայ հաւուն մօտ, կ'աղաւրի, ու կ'ասէ.

— Հաւիկ, հաւիկ, ձիկ ձու տու, տանիմ ջրբաշին. ջրբաշին ձիկ ջուր տայ, տանիմ տամ արտին. արտիկ ձիկ խոտ տայ, տանիմ տամ կովուն. կովիկ ձիկ կաթ տայ, տանիմ տամ պառուռն. պառուռն իմ պոչ տայ, կըցեմ կըցմըցեմ, երթամ իմ ընկերներաց հասնեմ:

Հաւուն սիրտը կը մղկտայ վէր անծղան. կը նստի երկու ձու կ'ածէ, անծեղն կը բերէ ջրբաշին՝ ջրբաշխ ջուր կուտայ, կը տանի արտին. արտիկ խոտ կուտայ, կը տանի կովուն. կովիկ կաթ կուտայ, կը տանի պառուռն, պառուռն պոչ կուտայ, կըցէ կըցմցէ, կը թռնէ՝ կերթայ ընկերներաց կը հասնի:

ՔԱՆԻ ՄԷ ԽՈՒՅ

ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

Երգերուն կամ ոտանաւորներուն մէջը գրու-

Նուաժ ալլաբանութեանց և փափուկ ասացուածոց, ընտիր դարձուածքներուն, և բնական բացատրութեանց վրայ հրաւիրելով մեր խանդավառ բանահիւսից բաղցր ուշադրութիւնը, կանցնեմ գրքիս մէջ գործածեալ և այլ բանի մը բառեր ու անոնց նշանակութիւնը դնել այստեղ. ի բաց թողլով թրքական ծանօթ բառերը. ինչպէս նաև դաս մը այլևայլ ձևով գործածեալները. որոց վրայ եթէ բիշ մը ուշադրութեամբ նայուի, գիւրաւ կը հասկցուին. ինձ ոմանք առաջարկած են գաւառական բառարան մը յօրինել, բայց ես աւելի բնական կը գտնեմ չոր այսպէս մասն մասն՝ գրուածքներու մէջ առնուածները դրուին, յորոց յետոյ կրնայ կալմուիլ զոհացուցիչ գործ մը: Մեր «Մանանայի» մէջ կայ արդէն սկսուածք մը. Ոչ ես, և ոչ որեւիցէ մէկը բաւական է գիտնալ գաւառաց կամ գաւառի մը ամբողջ բառերը. այլ իւրաքանչիւր գաւառն իր մէջը բանի մը հաւարողներ ունենալու է, ինչպէս վաղուց կը լսուի թէ կան ոմանք այդ աշխատութիւն սկսողները: Հարկ է ըսիլ թէ թեթեւ գործ չէ այդպիսի աշխատութիւն մը, նուրբ ուշադրութիւն ընծայել պէտք է ժողովրդեան արտասանութեան. զգուշանալու է որ վարժաբանը մտած, կամ մեր ներկայ լրագրական ու

այլ գրական ըարբառոյն ծանօթ մէկէ չհան-
գանակուին ըառերը. զի սորա չնն պահած
հնոյն իսկականութիւնը. այլ շատ ուսմիկ կար-
ծուած, կամ ծեր մամիկները գտնալ, և անոնց-
մէ լսել ու գրել: Մեծ ուսումնասիրութիւն կը
պահանջէ մեր լեզուն, զի կը տեսնաս բառ մը՝
որոյ սկիզբն դրուած միենոյն գիրը, եթէ բա-
ռին մէջ իյնայ, կը փոխէ իւր ձայնը, եթէ վեր-
ջըն իյնայ՝ նոյնպէս կը փոխէ կամ բոլորովին
համր կը մնայ: Այս ձեւը կը տեսնուի գրութե-
ռին մէջն ևս. զօրօրինակ յ տառը ի սկիզբն և
կը հնչէ. մէջը՝ ե. վերջը՝ համր է: Նոյն կը
տեսնուի աշխարհաբարին ու անգրագէտին. զ-
տասանութեան մէջ այլ և այլ ձևով ու ձայնով
ե. է. կ. գ. ֆ. ն. յ. փ. շ. ք. փ. պ. դ. ք.
ճ. զ. ս. Ժ. շ. ճ. ջ. չ. Ժ. Գ. ց. ևն. զրեւել
հնչմամբ. զորս երբեք մէկը միւսին տեղ չըն-
ծածել, կամ անոնցմէ մէկն ու միւսը տեղ չըն-
համարել իրաւունք չէ: Անշուշտ մեր գրութե-
ան ձեւին ժողովրդեան հնչմանց յարմարե-
նա՞ծ է հայ տառերը, զի իւր առջի մասին
գրութիւններ չկային: Ուրեմն մեր սիրտը
ուրեմն մէջ չէ, այլ արտասանելուն: Մեր
խորդ կը թուի Տիգրանակերտցւոյ մը կը
Պանսեցւոյ մը լեզուն երբ գրուած լինի. բայց
ընդհակառակն իրարան նուրբ և բաղդը է, կը

իրենք կը խօսին կամ կը վիպեն: Մէկուց խրտչելով խոտելու և դատապարտելու չէ, այլ քիչ մը լուրջ և սուր մտադրութիւն պէտք է: «ա» ճապաղ բերնով կ'արտասանեն տեղ տեղ իբրև հաշ, — գաւճ գէաշաւ. նն. բայց ոչ ամէն տեղ նոյն հնչումն ունին, զորօրինակ, երբ հաց ըսին, ուղիղ մեր ծանօթ հնչմամբ կը կոչեն: Միթէ նոյն բանը չէ նաև գալղիերէնին և թուրքերէնին մէջ ա ա և ալիֆը: Վանայ և Բաղշոյ Հալք հ վիրը խ կը հնչեն, իրաւ է թէ գաւառին կոկորդական ձևէն է. բայց ուշադիր հղուր կրնայ գրարառին մէկ բառն ուղղել այս սխալ հնչմամբ — *Աահապէս. Ասխապէս*. հրն է ուղիղ:

Պօլսոյ ծեր և անգրագէտ կանանց արտասանութիւնը, գրիթէ նման է գաւառացւոց լեզուին մեծաւ մասամբ:

Ես գործածել ուզած եմ գաւառացւոց բառեր իրենց հնչմանց համեմատ, թէպէտ տեղ տեղ նոյն ձևով չը մնացին:

Ինչպէս առաջներ ձեռագիրը, նօտար կամ օրինակող դպիրներ, զգալի այլափոխութիւն մուծեր են մատենագրութեանց և այլ գրուածոց մէջը. արդի մեր գրաչարները անոնց տեղը կը լեցնեն: Այս խօսքը բաւական է միւս տառասխալներու մասին ևս:

ԲԱՌԵՐ

Ա.

Աբայ. Պարեգօտ, թանձր, կարճ ու լայն վերարկու,
որ առանց հագնելու կ'առնուն ուսոց վրայ.
Աբէն ծալեց.

Ազիւլ. Արթննալ. Ազլայ քնուց, արթնցաւ քունէն.

Ազայ. Ատայ, կղզի.

Ակահ, ակիւլ. Արթուն, զարթնուլ. Քնո՛ւկ է թէ
ակահ.

Ազու. Մահադեղ, թունաւոր օշարակ, ազու օձի,
կամ թունաւոր սողուն, խոտ. Ազու խմել.

Ազօթում. Արշալոյս. Կը գործածուի նաև արևելք
բառին տեղ. Նրեսը դարձուցէ՛ք ղեհ ազօթ.
րան, ազօթարանի կողմը. Ազօթրան բաց-
ուեցաւ.

Ամմէ. Մօրաքոյր, Տիգրանակերտցիք կը գործածեն.

Ամրոցք կամ **Ամբրոցք.** Հողէ յինուած ամբար, յո-
րում ալիւր, ընդեղէն և նպարեղէնք կը
պահուին. Սւս անասնոց չորցուցած աղիւ-
սաձև աղբէն բերդանման շարուածքը.

Այնցեղ. Էնցեղ. Այնտեսակ.

Անասոււն. Անքնակ, անմարդի վայր, անապատ.

Անթուկիւլ. Ուժով նետել.

Անթրոց. Թոնիւրի կրակը խառնելու փայտ.

Անկարծակի. Չափազանց մեծ, անկարծելի.

Անկոկծի. Յանկարծակի, անկասկած եղած ատեն.

Անդալաօ. Անարատ.

Անապեռ. Անամօթ, աներես.

Անվէրի. Անշէն, անբնակ.

Անօտ հազար. Անթիւ, անհամար.

Անհաւատ ցազում. Անհաւատալի չար, անհաւատալի վիթխարի.

Անաւօտ. Չ'հաւանող, չ'հաւատացող. ի՞նչ անաւօտ մարդ ես.

Աօխի Աղջիկ. Աղի.

Աչկունք. Իտրակ, կամ պիւռօ, կամ պատուհանը՝ տօլապը, որոյ մէջ աչք աչք բաժնուած է.

եւս՝ Աչքեր. եւս Ակունք աղբերաց.

Ապրցու. Ապուր. Ապրուտ, ուտեստի համար ձմեռուան պարէն.

Աջոջ-Մաջոջ. Ագոգ-մագոգ, գոգ մագոգ, գոր կը հասկնան ցեղ մը մարդոց, որ կը բնակին աշխարհիս ծայրը, որոց հասակն մէկ թիզէն մինչև մըջիւնի մը չափ փոքր է: Կայ նաև կարծիք մը թէ՝ վերջապէս մարդոց հասակը հետզհետէ փոքրկանալով, պիտի մտնեն ասեղի ծակէն ու ելլեն. և հիացմամբ ըսեն, Փառք քեզ, Աստուած. աս ի՞նչ ահագին դուռն էր. Այս ևս վերջին ցեղն է Աջոջ Մաջոջի. և ալ այնուհետև պիտի անցնի աշխարհ, և սպառի մարդն.

Առնուիլ. Վշտացուցիչ խօսք կամ ակնարկ՝ իրեն վերադրել, և ցաւիլ կամ ամչնալ.

Ասըռիլ. Արգելքի մը հանդիպելով կասիլ, Գուժան ասըռաւ.

Արիկ. Ամուսնացեալ կնոջ պըր, էրիկ.

Աւլման. Աւլուած մաքրուած. Աւլման խտկման.

Անակն ու անկուման. Յանակնկալս և յանհարծ.

«Անակն ու անկուման գրին գերեզման».

Աման, ամնել. Փոս անօթ, կամ փոս ու խորունկ

տեղ մը ձգել կը նշանակէ. Ինչ աման ամենեցեր եսի.

Բ.

Բառ այ. Բաւ է. Բաս այ կան գաս. բաւ է շրջիս.
Բալամ. Աղաւ կամ հեգնական ձայնիւ կը գործածի՝
իբր որդեակ, օղուլ.

Բաժ. Հասակ. Երկնաբաժ, երկայն հասակ.

Բաղան. Պէտէն կամ պատան. պարիսպ, հետար.

Բաղ. Ծոպ, աղջկանց կամ հարսանց հիւսուած, մա-
ղերաւ ծայրերէն կապուած ու կախուած, որ
կը շինուի զանազան նիւթերէ. Ոսկի բաղե-
լով աղջիկ.

Բալխիւր, քարխիւ. Խոտ կամ որայ կը բառնան ի
ձմերան ձիւնի վրայէն, կամ այլ ժամանակ՝
լեռնոտ վայրերը, ուր սայլ չ'գործածուիր,
և երկաւ եցնով կը քաշեն, փայտէ թանձր
ձեւ մը ունի, առանց անիւի, ձիւնի կամ հողի
վրայէն քսուելով կ'երթայ.

Բաւնձր. Բարձր.

Բաւն. Կը հնչուի բէայնս, կը նշանակէ վէպ կամ
առասպել. Պէս պէս բանս կապեր էին վրէն,
ու կ'ասէին:

Բառ. Առաջին անգամ պտղաբերութեան հասած
ծառ. Իմ տնկած խնձորի ծառ կամ մեր նորա-
տունկ այգին այս տարի բար կուգայ. Բարի
նոր պտուղն կը կոչեն նուբար.

Բէր. Ոչխար կթել. Բերուտ, կաթն կթող և կրող.
Բէրաեղ. ուր կը հաւաքուին խաշինք և
կը կթուին, յատուկ տեղեր են. Բէրի գան,
կթելու տուն.

Բէլլի. Յայտնի, ծանուցեալ. Ես աղջիկ եմ բէլլի եմ.

Բըռ. Ոչխարաց մաս մը իր երամէն բաժնուիլ ու
հեռանալ կը նշանակէ. Ոչխար բըռ եղաւ

մասն մասն եղան ըսել է. Եւս կը գործածուի իբր ըսեալն չափ. Բըս մը ծեծենն. Գինիէն բըս մը խմեցինք. Բըս մը ցորեն ծախեց. Այս կերպով կը մօտի բնո բառին. **Քէն.** Թիկունք կամ Թիկնամէջ: Կոյաւ վըր բէճին որ ըսել է՝ Թաղիքը ուսին վրայ. **Բլաւել.** Ցիւրուցան լինել, քակուիլ. Ասքար բլաւաւ, զօրք ցրուեցաւ. Խոտի դէպք բլաւեր քակուեր, ցուրրտուեր. Թեք բլաւեր, փշրուեր. Մաճիխ բլաւաւ, ժողովք ցրուեցաւ. **Բըզբըզալ.** Զրի մէջ խեղդուող մարդու հանած ձայն. **Բնաղուն.** Ցան պաշար աշնանէ պատրաստուած տարուան մը համար. ցորեն կամ ալիւր, և ու տեղիւ ամէն տեսակ բան, պտուղ, նպար. **Բուն,** բընեք. Գուլպայ, չորաք. Բըճերով տիգամ, չորաքով կուգամ. **Բարով.** Բարի, գոհացուցիչ, աղէկ Բարով մարդ է. Բարով գործ կամ շէնք. Բարով առուտուր. Բարով վարժապետ. **Բռնառուն.** Բանդ. Բոնեցին, ձերբակալեցին, տարան բռնատուն. **Բրոք,** բրոքել. Պղտոր, պղտորուիլ ծովուն, գետոյն կամ սրտին, տակն ու վրայ լինելով. **Բրին,** բրինգար. Վէրք, վիրաւոր. **Բէչարայ,** բէչարէն. Լաստանաւ. **Բըրչ,** բրչիկ, բրչոք. Բաշ, բարչամ, մազ, մազոտ. Խօլոյի կաշին սև ու բրչիկ.

Գ.

Գալարո, գալարել. Փորի ցաւ, սանձի, ընել. Եւս խոտի կամ չորցնելիք զանազան բանջարեղինաց հիւսուածքը. Գալար մը նուիկ, սիւտը կու բանջարի գալար մը. **Գաւ.** Ժամանակ, ատեն, միջոց. Հացի գահ, հաց

ուտելու ժամն. Բէրի գահ, ոչխար կթելու ատեն. էն գահն ինե, նոյն ժամայն, անմիջապէս, իսկոյն.

Գաւ. Բարձրագիր վայր, գեղին մօտը կամ դաշտին մէջ լեռան մաս մը կամ բլրոյ լծե մը՝ որ բարձր ու տափարակ է. Գահերու վրայ հերկընել. Գեղը, քաղաքը գահ է կամ գահի վրայ է.

Գաբ. Խաւարծիւի արմատին վրայ բուսած լայն տերկները և անոնց կոթը, զոր ուտողը կը փսխէ. Ռէվէն քօբի.

Գամի. Կէմի, նաւ.

Գըժժալ. Ծըջել, ուժգին ձայնով գոչել. Գըժժագի յաւարէ, գոչեցի օգնութիւն.

Գոււնդ. Խմորոյ կամ որ և իցէ շաղախի կտրուածքը, զոր յետոյ պանազան ձևի կը փոխեն. Գոււնդ մը խմոր, Գոււնդ մը փոխինդ. Գոււնդ մը կաւ. Զիննի գոււնդ. Մոմի գոււնդ. Գոււնդ մը արիւն. Կ'ըսուի նաեւ կծկած կամ փաթած ուած նիւթերուն. Իւր հայաւը գնդեց, գըրաւ վէր գլխին ու գետն անցաւ. Գոււնդ ու կծիկ բան մի էր. Կ'ըսուի նաեւ անտաշ փայտի կտորի մը կամ արմատին, և այն որոյ վրայ կոշկակարներ ձե կընեն ու կաշի կը ծեծեն. Եւս փայտի կտոր մը, որոյ վրայ կը նստին. նաեւ գութանի, սայլի կամ ջաղացքի անիւներուն միջևի թանձր կոճն, որոյ վրայ անառ լծեերը պետեղուած են. Զաղցի գոււնդ կըսուի այն երկաթ կամ արօթէ հալուած թանձր մետաղն, որոյ վրայ հաստատուած կը դառնայ երկաթէ մեծ ցեղը, այդ ցցի վերին ծայրը հասած է ջաղացքի բարին մէջը, զոր կը դարձունէ նոյն ցեղը.

Գերեկնալ, գերեկնալ. Աղերսել, պաղատիլ, իբրեւ գերի ընել զինքն անոր, որմէ կ'աղերսէ.

Գիւնցիկ, գիւնսիկ. Գիւնցող, խելացի, փորձառու.

Գեղի գիտոցիկը կանչեցին ու հարցուցին.

Գիմալ. Գիտնալ, Ես ի՞նչ գիտամ. Ձէ չէ՞ր գինար.

Գըմնալ. Գտնա.

Գեղնոց. Որ պարանոցէն մինչև ոտները կը ձգի և կը ծածկէ կուրծքն ու գոգը կանանց, վիզէն և մէջքէն կապեր ունի. Սայ ուրիշ ձև մ'ալ որ երկու կտորէ կազմուած է. կուրծքինը զատ, մէջքէն վարը զատ. վերին մասն կ'անուանեն Սրտանոց, վարինը՝ Մէզար. թէ գոգնոց և թէ սրտանոցն ու մէջարը իբրեւ զարդ ալ կը գործածուի գեղեցիկ ու թանգ տարազէ. շատերն ալ վրան գոյնզգոյն ծաղիկ և այլ զարդեր կը շինեն ասղէնկար.

Գոլ. Գոլորշի կամ տաքութիւն կրակի, բոցոյ, թունիրի. Թոնիր շատ գոյ է. Ես այնպէս եմ դէմ քո սիրոյն, ինչ մեղրամոմն է դէմ գոլշոյն. որ կը հալի.

Գողթմանց. Գողի պէս, գողտուկ, զաղտնի.

Գուգ անել. Կծկուած պահուածիլ, սուտ բուն լինել, ձայն և շունչն քաշելով անտես ընել զինքն, կամ ծածկարար դիտել զայլս.

Գուռ. Բարէ շինուած աւազան յորմէ անասունք ջուր կը խմեն. թակոյկ, Եւս հնձանի աւազան, յոր բամուած գինին կը վազէ կը լեցուի, և անտի կը հանեն կարասներու մէջ. Կըսուի Ջրոյ կամ աղբիւրի գուռ, Գինւոյ գուռ.

Գոռ, գոռ. Փոս, Թրքաց կամ Բրդաչ գերեզմանները. Հասանք գոռներ. Մեռելը գոռի մէջ նստեր էր.

Գրեօ Գոռի նշանակութիւն ունի, բայց ընդհանրապէս կը գործածուի իբրեւ վիհ, կամ լեռանց մէջ արեգդէմ լեռնակողմը, ձոր, մա. կաղատեղ խաշանց. իբր խոռ կամ խոր տեղ.

Գոռ, ալ ցտինամ. Անէծք է. իբր յանդունդս կամ ի սանդարամետս և ի դժոխս.

Գոյ, գոսկոյ. Ահա, ահաւասիկ.

Գուգուս, կիւկիւմ. պղնձէ մեծ սափոր.

**Գուսգումայ. Փոքրիկ ճերմակ շիշ ապակիէ կամ
բիւրեղեայ. Ծըծերն ի ծոց գումգումայ.**

**Գեղավրայ. Հարեանցի. Եւս գեղացւոց սովորու-
թեան պէս. գեղջկօրէն.**

Դ.

**Դադ, դադել, խար, խարել. դամղայ, կրակցու-
ցած երկաթի կտորով խարել մարմինը. Ոչ
խարի դադ՝ նշանի համար. ձիու գադ. Մարդ
դադել, Երկաթի ձողով խարել վերք, կամ այլ
ախտի առթիւ.**

**Դահ, դահցած. Տարիքն անցուցած, թարմութիւն
կորսուած. Դահ, կնիկ. Դահցած էծ. Դահ
գոմէշ. Դահցած հաւու միս.**

Դա, դամ. Այնտեղ, հոն.

**Դառինջ դառընջենի. Վայրի խնձոր և իր ծառը.
Դառընջի համն բիչ յը թթու կամ թեթե
դառնութիւն մը ունի, բայց պահելով կ'անց-
նի անախորժութիւնը.**

**Դար. Վէս բյուր. Դարնը վեր. Դարնի վար. Չառի
վեր, զառի վայր.**

**Դար ու բար. Դուրս ու ներս, կամ շէնքի մը շուր-
ջը. Դար ու բարն աւլեց. Դար ու բարն ձիւ-
նով լեցուեր.**

Դարկահ. Մեծ դուռն.

**Դասումայ. Դաշկինակ. կամ ձեռաց սրբիչ՝ լուաց-
ուելու ժամուն.**

Դարդ. Տէրտ, հոգ. ցաւ.

**Դել. էգ շուն. Նախատելու համար վատթար կրնե-
րը դէլ կը կոչեն.**

**Դեղ, դեղել. Դեղօրայք. դեղ ընել բժշկելու հա-
մար. Եւս թուսաւորել. Բժիշկ հիւանդը կը**

- դեղէ. Հաց կամ գինին դեղեց. Թունաւորեց.
Դեղ. Աչքի դեղ. ծարուր. Աչքեր դեղ քաշեց.
Դըզմակ մը գինի, Բարակավիշ դդոււմը կը չոր-
 ցունեն, բերանը կը բանան, վերէն մէջը կը
 պարպեն, կը ձիւթեն, գինի կը լցեն. Դդմա-
 կով գինի. դդոււմով գինի.
Դըռայ, դըռէն. Քրդաւ կին կամ պառաւ.
Դաւն-գէն, դաւ գէն. Անդին ասդին. Դէն գնա, Դաս
 արի, ասդին եկո՛ւ.
Դիւ. Անգամ, հեղ. Քսան դիր ասի. Հազար դիր
 խմենք չենք կշտանար.
Դիւ, դիւբ. Կտաւատի չափ մը կամ կշիռ մը, զոր
 մէկ անգամ կը դնեն ձիւթղաց և ձէթ կը
 հանեն. Երսուն դիրք կտաւատ ունէր.
Դո՛ւր. Ո՛ւր. Դաւ կերթաս.
Դոււման. Մէզ, մառախուղ, փռշի. Դուման բռներ
 Սիփանայ սար. Թօզ ու դոււման հանելով ան-
 ցաւ. Դուման չոգեր ի դաշտ.
Դրէ Դրէ. Յուշիկ յուշիկ, ծանր ծանր, կա-
 մաց կամաց. Հիւանդի, հեր մարդոյ կամ
 ծոյլի համար կը գործածուի. Դրէ դրէ կուգամ.
Դրնդալ. Թնդալ, դրդալ. դուռն ու դրանդին շար-
 Ժէն վերնալ, սաստիկ վախնալ. Քօշքն ու
 սարայը կամ դեղն ու քաղաքը կը դրնդար.
Դարբ, դըրբ. Հարուած, զօրաւոր կռիւ, ահեղ բար-
 կութիւն, էդոնց դարբէն երկիր կը դողայ.
Դէտա, դէմա. Ասդին անդին.
Դոււման, դոււմանջի. Նաւի ղեկ, ղեկավար. Ես դու-
 մանջին եմ կիմիւուն.
Դու-դուկ, դու-դուկջի. Սրնգի մէկ տեսակը. սրինգ
 փչող.
Դոււ, ու գրկեց. Դրացի, Թաղեցի, բնակակից.

ևս. Գիծ, խազ. Կյոր եռ բաշեց աթոռքի բոլոր.
աթոռին շուրջը գծեց ըսել է.

Սրկու հոգւով. Յդի կին.

Սրգման, երգմէն. Սրգիքի մաս մը՝ փողոցի վրայ
բացուած, ուր կը նստին ու անցուդարձը կը
դիտեն. պատուհան, պատշգամ, երեսրաց.

Սարկի, եսի. Զիս, յիս, ինծի. Հերիք եսլկի լացնես.
էրեցիր եսի.

Սէրիօ քոսել. Յիւրիւշ ընել. յարձակում ընել.

Սրգիք բացող. Սրգիք կըսեն գեղի տանիքին վրայէն
կամ բովէն բացուած ծակը, որ կը ծառայէ
օդ տալու և ծուխը բաշելու և որ լոյս կու-
տայ տան կամ ախոռին. ամէն իրիկուն ճրա-
գավառին կը գոցեն մեծ փաթթոցէ զունդով
մը, և առտուն կը բանան. մեծատանց մէջ՝
տախտ աւլել, երգիք բանալ գոցել ևն. մէկ
մէկ անձանց դործ է, որք առանց այդ գոր-
ծին ալ ձրի կուտեն ու կը պառկին հոն.

Զ.

Զայ անել. Ոչնչացունել, կորուսանել. իսկ երբ մար-
դոց համար կըսուի զայ ընել, սպանել.

Զառ. Առ ձեռն ուտելիք կերակուր. Զատ եփեց.
զաւսուր. Հաց ու կեր տարող դաշտի մշակաց.

Զար. Հապար. Զար ցօրով բովիդ էկայ.

Զառ. զառմանց. Հեռի, հեռուանց.

Զարկին ծով, զարկին գետ. Ծովը կամ գետը մըտ-
նալով անցնիլ.

Զարգանդ. Սարսափ, ցտրհուրանք. Զարգանդը բըռ-
նեք էր աշխարհը.

Զանգին. Հարուստ, մեծատուն.

Ջանգու քալել. *Ջենկիլէմիշ ընել երիվարը, ուժով վազցնել ձինը.*

Ջօզան, զօմա. *Ամառուան մակաղատեղ խաշանդ, զով լեռներու և աղբիւրներու վրայ, ուր վերան կը կազմեն կը նստին խաշնատէրեր, յորս բոլոր քրդեր ու տեղ տեղ ալ հայեր ընտանեօք վրանարնակ կը լինին գարնանէ մինչև աշունը, հետզհետէ դաշտէն բարձրանալով սարերը, իրենց հետ կը տանին տնական բոլոր կահ կարասին. անդեայք և անասուն. գեղը՝ ձգելով բոլորովին ամայի. Ջօզանի կլթան, եզն, պանիրն, մնացուն համեղ և պարարտ կը լինի, մարդն ալ քաջառողջ ու գեղեցիկ. Դու նման ես զօյանի մաքի.*

Ջօր, զօրնդեղ. *Հօր, զօրաւոր, զօրեղ.*

Ջրնար. *Լեռանց գագաթներ բարձրացած ապառաժ. սեպ ու մեծ քարեր.*

Ջրլֆիբօր քուր. *Ընդհանրապէս կը նշանակէ. Հաւլունի թուր ⁽¹⁾. կամ կայծակէ, կայծքարէն հալուած երկաթեայ թուրը, խիստ հատու և անբեկանելի.*

Ջամգամին. *Տանց էն վարի յարկ, մառան, շտեմարան, զովտուն, յորս ամառուան տապին կը նստին ի ծիգրանակերտ և Բաղդադ.*

է.

Էսա, Էդա, Էնա. *Այս, այդ, այն.*

Էսաօկըմայ, Ըսգուն, Ըսգընայ. *Այսպէս, այսդունակ.*

Էմման Ըմմէն. *Համայն, ամենայն.*

(1) Հաւլունի թուր Պոռչին, զոր յիշած ենք Խաչուայ լճին կամ Բլէշան լեռան վէպին մէջ. երես 75. կը թուի թէ *Ջրլֆիբօր* թուրին հայկական կամ հին բառն է՝ *Տրդատայ* թուրին համար

Թ.

Թագաւոր. Հէքադներու մէջ Թագաւոր, փաշայ, խան, պարոն, բէկ, ամիրայ, աղայ, զանգին բառերը գրեթէ մի և նոյն բան ըսել է, հին կեանքի նշանակութեամբ. իբրեւ քաղաքին կամ գեղին մեծը, Նահապետը. որ պետ էր, դատաւոր, տէր, զօրապետ, և ամենայն ինչ.

Թաթ. Գուլպայ, չօրապ. ևս ձեռագ ափ. փոքրիկները՝ թաթիկ. Եւս այն պատժոյ փայտը, որով վարժապետներ ի պատիժ կը հարկանեն աշակերտի ափին.

Թալիք. Գաճ. արքունի կամ իշխանական աթոռ. իշխանութիւն.

Թամուսայ. Հանդիսատեսութիւն.

Թան, քանել. Զանազան նշաններով քանդակեալ տախտակ. զոր տասանորդի տեսուչն կունենայ ու անով կալ եղած ու մաքրուած ցորենոյ

ալ վարդան աշխարհագիր կը գրէ թէ «Հաւ հալունի թուրն Տրդատայ էառ Սուրբ Լուսաւորիչն և օծեալ որպէս զխաչ եդ ի յօդն բանիւն Աստուծոյ՝ ի գլուխ լերինն Սեպհոյ»։ Այս աւանդութիւնը կար որոյ վրայ երգած է Յօհան Պլուզ Ս. վարդապետ «Զէնն արքայական սպանման գործի կենաց՝ արքային, ի կենաց գործիս նուիրեալ» շարականն ի Սեպուհ լեառն։ Տրդատ այս Հաւլունի, Հաւ հալունի թրով «Միջակաւոր առնէր զզօրաւոր Թագաւորն Բասայց, հաճեակ ձեռամբն ընդ մէջ կտրէր զայրն և ընդ զոյգ պարանոցին զգլուխն երիվարին»։ Խորն Արդէն Տրդատայ ոյժն վէպի կարգն անցած է իբրեւ դիւցաւորի մը. իւր թուրն ալ հէքադներու մէջ փոխ կ'առնուէ կը գործածեն կտրիճներ, երբ Դէւերզւ, հսկայից, բաջագ հետ գործ ունենան։

շեղջն շրջապատով կը նշանէ կոխելով շեղջիդ վրայ այն տախտակը, որպէս զի ցորենն չվերցնեն մինչև ինքն չափէ, տասանորդն առնէ. այս է թաճն, ու ցորենն թաճեմք.

Թարք. Բարքին. Երբ երկու հոգի մէկ ձի հեծնան, ետեւի հեծնողը՝ Թարք կամ Թարքին հեծեր է կ'ըսուի. և կամ բեռ կամ խուրջի ձգէ ձիոյն վրայ ետեւի կողմէն, կ'ըսուի Թարքի.

Թ քնիւր, բոնիւր, բոնդրան. Ամէն տուն բացի զանազան մասերէ, մառանէ, աննեակներէ, ևն. կունենայ յատուկ տունը, ուր թոնիր դրած են, ծանտուն, հոն հաց և կերակուր կ'եփուի. սովորաբար հիւրեր հոն չեն մտներ, և կանանց սեռն ու մանուկներն կը մնան հոն.

Թ ու. Չուկ կամ Թոչուն որսալու ուռկան.

Թըփւել. Բողբոջիլ, ծլիլ, ծաղկիլ. Թուփերը և տերեւները բուսնիլ. քան զկարմիր վարդ թրփոյ ես.

Թուղթ. Հարիւր դրամի կշիռ. Ուր երթաս՝ Թուղթ հարիւր դրամ է. երկու Թուղթ մէկ նուկի է. **Թուղթ** անել. Հմայութիւն անել, նուսխայ.

Ժ.

Ժաժալ. Հարժել. մասնաւորապէս գլուխ կամ ձեռքը դողդոջելուն կ'ըսեն. Թեւ կը ժաժայ. Գըլուխը կը ժաժայ.

Ժաժք. Հարժ. երկրաշարժ.

Ժըզուլ, ժըլլիլ. Խօսքով, կամ այլեայլ անմեղ միջոցներով ժամանակ անցնել.

Ժըրեւ. Պնպել. ամրանալ կամ ամրացնել. Կապը ժըրէ. Գօտիդ ժըրէ.

Ժիւր. Լուրջ, առողջ, կտրիճ. Հիւանդ չէ, ժիւր է. Ժիւր տղայ մ'է.

Ի.

Փգիդ. Իկիթ, կտրիճ, բարաիգիդ, կտրիճ երիտա-
սարդ:

Իդիր. Դրաւ. Ծըծումն իդիր վէր ջրին. Աղջիկն ի-
դիր ձիոյ թարքին.

Իզարկ. Եզարի, զարկաւ. Իզարկ գլխուն. Իզարկ
ծովն ընցաւ. Այսպէս է Իլից, Ելից. Իբե, ե-
բեր. Իլաց, Ելաց. Իտու, ետ կամ ետուր.

Իլիւ. Լիուլի, լեցուն.

Իմաւ. Իմէլս. Ինչպէս.

Ինե. Ի նմա, անոր մէջ. Սրտին մեռնիմ սէր կէր
ինէ, Աչաց մեռնիմ դեղ կէր ինէ.

Իոււր, իոււրցէ. Ուր, ուրկէ, ուստի:

Իսկի. Երբէք, ոչինչ. Ինչ ունիս իսկի. Իսկի մարդ
չկար.

Իօեւ, իօկեւ, իրիօկեւ. Նայիլ, աղէկ նայիլ. Իշեցի
որ սև Հարոն էր. Իշկեցի արեւնը վեր. Եր-
դիք բացի երիշկեցի:

Լ.

Լանկ. Բարձրացուցած մէկ ոտքը, կամ կաղ ոտն.
Լանկայ զարնել. ոտքի տակ առնելով զար-
նել. նոյն է և Լանկել.

Լաւօ, ձաւօ. Հոգիս, աչքս. աղերսական բառեր.

Լէօ. Սպանած կամ մեռած մարմին. դիակ.

Լըխէփ, լըխէֆ. Վերմակ.

Լուիկ. Թրջուած անձրևով կամ ջրով, Եւս՝ գինով-
ցած մարդ. Լոլիկ կ'ըսեն Ակնցիք չ'կարժրած
կանանչ տօմաթէսը. և Մշոյ Սուրբ Կարա-
պետի վանքը եփուած փոքր փոքր փիտայ
Հացը՝ կը կոչուի Լոլիկ.

Լուռզ. Սրածայր. Լոլու բար. Լոլու երկաթ. ևայլն.

Լօօ, լաւաօ. Բարակ և երկայն բացուած հագ,
Հալուէն մէջ լօշին.

Լոււայ. Խողովակ. Եւս՝ ծխափայտի գլուխք. Եւս՝
ձմեռուան ցուրտէն սառած և կախուած ջուրը
երկայն ու բարակ մոմի պէս. Եւս աղբիւր-
ներու կամ տակառներու բերանը դրուած
ծորակ.

Լուսուկ. Արշալոյսին, առաւօտ

Խ.

Խաչկապ. Երկու ձեռքը խաչաձև կուրծքի վրայ
դնել, որպէս կ'ընեն ծառայք և մանկունք
մեծերուն սպասաւորելու ատեն՝ յոտին կայով.

Խաօխօ. Անփորձ. անգէտ, անծանօթ գործւոյ կամ
ճանապարհի.

Խաւէ, խաւօ. Հալալ, հօրաքոյր.

Խախանդեւ. Հանդարտիլ. Տղայք քնան տունը խա-
խանդաւ. գետը ծովը խախանդ է.

Խէրուկ. Հնորճիւ. Որի՞ խէրուն էր. սև Հարոյի
խէրուն էր:

Խա.յ. Բնոյթ.

Խըզուգ. Վալին տակը մնացած կեճեպով ցորեան
կամ այլ հունտ.

Խըժախըժ. Փայլ ի փայլ. ճառագայթարձակ. ար-
ծաթափայլ. Սիամանդոյի նետն ու աղեղը
խըժախըժ է:

Խըծկեւ. Գոցել, փակել, Դուռը խըծկէ.

Խըխամեւ. Խմորի պէս լինել. Վտորած ոտքը խըխմեր
է. Խնծորը խխմեր.

Խըւ-ճու. Իբր ճարտար. Մովսէս ի՞նչ խընու է.

Խոռու-ճձ. Խոտնոց. Հայիր. Եւս՝ խոտ հնձելու ժա-
մանակ, որ կ'իյնայ յունիս ամսոյ կէսէն յետոյ,
Գիւտի նշխարաց Ս. Լուսաւորչի տօնին պահ-
քը՝ Խոտունծի պահք կը կոչեն. Խոտունձին
էկաւ Ստամբուլէն. Մարտէն մինչև խոտունձ
մշակ վարձել.

Խոռ. Իբր խոռոչ կամ ծռռ. Պատը խոռեր է. նըստէք, իմ տեղը խոռ պահեցէք.

Խոռ խոռ նայիլ. Խոռոռ նայիլ.

Խօւ. Թեք կրտրած. կամ կոտրած. Խօլ եղն. Խօլ էծ. Խօլ Երբէն. Հարսի Թեք խօլ է.

Ծ.

Ծի, ծիկ. Ինծի, ինձ.

Ծուռ, ծախ. Խենդ. Խելակորոյս լինել. Էդ մարդ ծոեր է.

Ծըքավարիկ. Խենդի նման. Ծովթավարիկ բաներ մ'ըներ.

Ծըծմէր. Ստնտու.

Է.

Էան գաւ. Մանգալ, պտոյտ ըներ, երթեկելի զբօսանքի համար կամ մտահոգութեամբ. Եր քէֆին համար կան կուգայ. Ցաւէն լեռներ կան կուգայ.

Էէր, կէր ու չկէր. Էայր և չկայր. էր և չէր.

Էէծակ, կէծփար. Էպծակ, կայծաքար.

Էանչուն հեռ. Չայնեղ ազօր, որ գին ունի իբրև ազգարար ժամացոյց չեղած տեղ. Էանչուն. Ճետը մորթեցի, քեզ կերցուցի.

Էեռիկ. Բերանի և կոկորդի միջևի անցքին գուռը. երբ շնչարգել կամ անխօս լինի մարդ. Էեռիկ փակուեցաւ կ'ըսեն. չափազանց երկիւղէ, ամօթէ եւ ուրախութենէ Էեռիկ փակուեցաւ.

Էըննուխ, կըննըխկմսնց. Էանուխ, վաղ քաջ.

Էիստար. Բաժանորդ, կիսոյ ընկեր.

Էլօր դլօր. Սեխ, խաւուն.

Էռն. Մեծ վրան, չատըր. Վրանաբնակաց կոներ.

Ախմանդոն իջաւ պառւոյ մը կոն.
 Երկու ափ իրար կցած՝ բաց, Կուց մը ոսկի
 տվաւ.
 Կուց, կզուիւ Սապատող, մէջքէն ծռիլ. Կզուեցաւ
 բար վերուց.
 Կուցն կմտայ. Բռանալու պահ մը, նստելով քնա-
 նալ. Կուցն մի աչքերս խփեցի. նստուկ տեղ
 կը կնքար.
 Կուց. Թաղիք. հովուական վերարկու Թաղիքէ.
 Կը մշէր սեւ Հարոն, կոյաւ վըր թեւերուն.
 Կըպէր. Յարմարէր, վայելէր. Բեզի չը կըպեր այդ
 խօսքը. ինձի կպէր որ բեւ առնէր. կը վայլէր
 որ ես զբեզ առնուի.
 Կըբռն. Անտառի կամմացառի փայտի կտրուածքէն
 արմատին վրայ մնացած արածայր մասն. Ին-
 կաւ Սիւսմանդոն կաղնոյ կտրոնի վրայ. Կըա-
 րոնն ի դուրս ցցուեցաւ կուրծքէն.

Հ

Հայրած, հայրաւ մնաց. Հիւնալ, ապշիլ
 Հանգած, հանգում. Հանգուցեալ, խանգարեալ, ա-
 ւեր. Հանգար թան. Հանգար կամ Հանգած ե-
 կեղեցի. Ս. Հանգրվան, Հանգած վանք.
 Հարսայ. Մայր. սովորաբար Ակնդիք կը գործածեն.
 Հանց էլ. Անկէ զատ, բաց ի նմանէ, մի միայն,
 Հանց էլ եզնէ մը՝ բան չմնաց. եզ մը մնաց.
 Հաց ու բարին քուցեցին. Հացով եւ բարութեամբ
 լի սեղան կազմեցին.
 Հեռ հեռոյն. Ետ ընդ ետ, անմիջապէս, իսկոյն.
 Հրմա, հրմա. Այսպէս, այդպէս.
 Հրմա, հրմա. Այնպէս, այսպէս.
 Հրիւմ, հիւալ. Հայիլ, նայիլ, դիտել, տեսնալ. Հի-
 ւամ որ հայւորմ էկաւ.
 Հէրմել, էրմել. Էրան անել. Ցորենը բամբին նետելով՝
 յարդէն զատիլ. Կալս էրնեցի.

Հելար, յէվար, էւար. Երեկոյ, երկրագործները վա-
րելէ բազելէ կը դադրին, արեւը մտնալեն
քիչ մը ետքը. Օրն յէւար է.

Հոսելի. Հեծանոց. այն փայտէ գործիք՝ որ երկար
բարակ կոթ մը ունի, և զլուխը ձեռքի ձե-
ւով շինուած չորս. մատնաձև կաորներով, ու-
րով կը հոսեն կայր, և կը զտեն ցորեանը.

Հուրիկ, հօրիկ. Գութանի կամ սայլի լծուած առա-
ջին զոյգ եգներ.

Հուսայ, հուսայ. Հոս, հոդ, այստեղ, այդտեղ.

Հող քարել բերան. Յոգնած ուղևոր մը կամ ե-
րիվար մը եթէ ուտելիք պակսի անօթութեան
առթիւ հող կը ձգեն բերանը կուտեն՝ փնչե-
լիչեան հասնին. իսկ առանձին հող ուտելու
սովորութիւն ունեցող ալ կայ.

Ձ

Ձէն, ձէնել. Չայն, ձայնել. Եւս՝ ձէնել՝ հրամու-
նել. հրաւիրել. Խնամին ձէներէինք մերը.

Ձեմձեց. Չայներ, աղաղակ, աղմուկ.

Ձէք, ձէրիկ. Մանր, մանրուկ.

Ղ

Ղարդ. Ճիշտ, ճշմարիտ. Ղորդ ասա, զորդ ք.

Ճ

Ճաք, ճաք ու պլլընկ. Հին լաթ, գնցոտիք.

Ճախը, ճարի. Չարիս, անիւ. Եւս՝ թե՛ր մանկա-
ճահր կամ ճախրակ. Ճահր մանելով մեր տա-
րուստ կ'ընենք.

Ճախրիֆալակ. Ոչխարհի կամ բաղդի անիւ. Ձանայ
Մհէրի դուռն կը բացուի. Համբարձման փ-
շեր, հոն է ճախրի ֆալակ.

ձառն. Վէգ. պսիւնքն այն ոսկոր, որ կայ մարդոց և չորքոտանեայց տախի կրունկէն վեր, պճեղին կից. ձանը կոտրեր է. ձան կը խաղան տըղաքներ.

Զառնը ձուկ է. Վէգով բաղդ կը փորձեն, երբ նե տած տանն ձանը կայնի այն երեսին վրայ՝ զոր կը կոչեն ձուկ, յաջողութեան նշան է. բաղդաւոր մարդու համար կ'ըսուի. Անոր ձանը ձուկ է.

ձառալէզի. Սահելով կամ որ և իցէ կերպով գետինը փռուիլ բոլոր անձամբ.

ձաբ, ձառ. Գօտի՝ բարակ թելթէ շալ է. Մէջքդ բարակ ձառով՝ աղւոր կ'երեւի.

ձեղլակ, ձըղլակ. Երկձիւղ, չաթալ. Ճըղլակ փայտ, Ճըղլակ ձառ. Ճըղլակ տար.

ձըմուռ. Եփուած հաց կը մանրեն հալած եղի մէջը կը ձմռեն կուսեն հալուայի նման.

ձըւտել. Դիւերէն բռնել երկու կտորի ձեղքել. Հաւի պէս ձըւտեցին.

ձիւ. Ուտք, սրունք. Ճըւօք կը հրէ աթոռքը. Դիւս ինկաւ գուրը.

ձիծ, ձըծեւ. Մանր տղայ. Քիչտ յացող, Ճչացող. Եւս՝ իբր անչափահաս կամ պակասամիտ. Ծրծկոց, մանկանց աղմուկ ու լաց. Ծիծ ու քիծ, օլուղ չօջուղ.

ձուր. Ողկոյզ. Եւս՝ նմանութեամբ կ'ըսուի նորահաս տղայի, և այլ նիւթի. Ներսէսը ձութ էր ձթացաւ. ձութ ձութ մարջան գինդ ունէր ձւթել. ձանկերով վար բերել, բաշկուտել. Ծառի պտուղները ձուփեր են. Պոռեցան՝ մազն ու մօրուքը ձուփեցին, իսկ կռփելն է կռուփել.

Մ

Մաբ մնալ. Զարմանքէն ապշիլ, բերանաբաց նայիլ
Մաղկառ մաղկուսալ. Վսկիծ ներքին հոգ ու ցաւ

կրելով՝ սաստիկ տերիլ, և զլուխն ու անձն
երերցնելով մուռնջ մուռնջ հառաչել.

Մաղմաղ աղօթքում. Արշալոյսի բազումելու նշան.
երբ հորիզոնի խաւարը մանր լոյսեր կը ցընց-
դէ, ինչպէս մաղէն անցած լուսոյ նաւը ճա-
ռագայթ. Երկինք կը մաղկտայ ալ կըսուի,
իբր թէ խաւարը ի ցաւս և յերկունս կը ծը-
փայ երերալով.

Մայլել. Զմայլել.

Մալու, մալուլալ. Որբի նման անտէր ու անմխի
թար՝ տխուր. Զիւնը կը հալէր կաթէր զէր
մալուլ լաճուն. Մարդը մալուլալ.

Մայա ընել. Տած ձայնով երգել, խաղ ասել.

Մանգզում. Մանգաղ փոքր.

Մաննի, մանուակը. Մատանի, մատանոյ ակն. կը
փայլի մաննու ակը.

Մարդ մարդասում. Մարդ և մարդկային սերունդ.
Մարդ մարդասուն չկար այնտեղ.

Մառակ. Էգ անասուն, իսկ յատկապէս կըսուի գո-
մէշի մատակին. Խոյ եպն պառկեր բան զՄա-
տակու. փորէն հանին շատ ճրագու Անուանի
է մատկու կաթն և սեր.

Մէզար. Հալէ մեծ բողջայ, յորում հաց կը դնեն
տանին մշակաց, և բանջար ու այլ բաներ
մէջ դնելով կը կապեն շալակին կանայք.
Մէզար՝ կէս զոգնոց ալ կը նշանակէ.

Մէկլար. Կը հնչուի մէյլար. դէպ ուղիղ. առանց
հանգչելու և խոտորելու. Դէպ Յիփնայ սար
մէկլար բշեցին հասան. Մինչ իրիկուն մէկ
լար գացինք.

Մէկուց. Մէկանց, անմիջապէս.

Մըկայ, հըմըկայ. Հիմակ, այժմ. Գու գնա, մկայ
կուգամ.

Մէկէցմէկ. Մէկէնիմէկ, իսկոյն. Մէկէցմէկ մեռաւ.
Մէկէսմէկ հասաւ.

Մէրանց, ճարանց. Մօր տուն. Հարսը մէրանց տուն՝

գարձ գնաց, կրնա՞ի, երբ նոր հարս առա-
գին անգամ փեսայի տունէն մօր տուն կը
կը հրաւիրուի.

Մըղըլ ուռել. Կաշառք ուտել.

Մըծ. Մէգ. Մըծ ու տուժանի մէջ ծածկուինք.

Մըն, մընի. Պիտի. Մըն սիրեմ, Մընի գայ. պիտի
սիրեմ, պիտի գայ.

Մըբխօօ, մարխօօ, մէբխօօ. Թթուաշ, բաղցր թթու.

Մըսիլ. Միսին կամ մարմնոյն փարիլ, գրկել համ-
րուել, շօշափել. Գէւերու մօր ծիծը մըսեցի:
Թէ որ իմ ծիծը չ'մսէիր. ծիծը մսել՝ ստինքը
բերան առնուլ. իբր կաթնասուն զաւակ որ-
գեգրուիլ կը նշանակէ.

Մըբըբայ, մըբըբէն, մաւբայ. Ուռննւոյ դալար ճիւ-
ղերէ կամ կնիւնէ հիւտուած մեծ ու խոր սա-
լայ, որոյ ներքէ կը գնեն ածանով կերակուր
է այլ ուտելիք. վրան ալ ծանր բար մը, որով
պզ ուտելիքներ կը պահպանուին կատոններէ,
մուկերէ, մանր տղաքներէ, որք կը պատեն
և կը հտտտեն շուրջը. և օդ ալ կը խաղայ
հիւտուածքէն, որով չ'են աւրուիր կերակուրներ.

Մաւաան. Աշտանակ.

Մանր. Աղթամարայ և Անապատաց. մէջ գեռ կարգ
ու աստիճան չ'առած տիրացուններուն կըսեն.

Մանծ, Մեծ.

Մանչ. Մանչ.

Մրայ, մրիկ. Մայրիկ, այ մայրիկ. կանանց բառ է,
երբ մեծ ցաւ կամ գիղջ կամ պարմանք յայտ-
նեն. Մրիկ, հօրս ձեռք չ'պագի հապա.

Թ

Թաւար. Թօզնութիւն կոչել. Թաւար արին. Թաւար
կայ. Թաւար տարէք գեղը Թաւար հասէք.
կը Թռի Թէ՛ աւերիչներուն գալէն կողոպտե-
լէն մնացեր է այս բառը, զի երբ վտանգ մը

պատահի թէ գեղը թէ դաշտը թէ ի ճանապարհի մարդը յաւաճի կը կանչէ մեծ ձայնիւ, և ամէն յոռի կը վազէ յօգն, զի յաւար հասարակաց վտանգ կը նշանակէ ինչպէս Պօլիս կը կանչեն. Կրակ կայ.

Յար, յարի, հարի. Նախդիր է. մինչև կը նշանակէ. Հար ես հասայ, գողը փախաւ. Յարի քաղաքը տարան. Հարի առունը ջուր գայ, գորտի աչքը դուրս կուգայ.

Յէ. Բարայր, մաղարայ. Մհերի յէր. Բարը շրջեց մտաւ յէրը.

Յէմեցաւ. Յամեցաւ, յուշացաւ.

Ն

Նախիր, նախրգնայ, նախրգընէն. Գեղին դուրս այն հրապարակը, ուր նախիրը կը ժողովուրդ ու նախրչին կը բշէ տանի արածել և իրիկունը հոն կը բերէ, ուր իւրաքանչիւր աղջիկ, կին, մանուկ, իր կովն ու ոչխարը կը գտնէ տանի, հոն ծառեր և ջուր կայ, նախիր գալէն յառաջ էր կանխեն հոն, կը տեսնուին կը խօսին, կը բամբասեն, կը սիրաբանեն և ինչ յայտ ակնարկելով ըստած է. Նախրգընէն ուռի ծառ, խնձոր թալեմ արի տար.

Նէձիր. Ընկերութեամբ կամ հանդիսաւոր որոնք դուրսին.

Նըխօ, նխօն, նխօն. Ասեպով նկարէն. նկարեք գոյնզգոյն. Նըխշ նըխշել. քարկահով առդէնկար ընել. Նախշուն այլուի. գոյնզգոյն բանուածքով թաշկինակ կը նշանակէ.

Նուիրակ. Վարդապետ կամ կրօնաւոր մը, որ վանքի մը կողմանէ կը շրջի Ս. մասունքով և կոնգակաւ թէմական գիւղեր ձիով ու ծառաներով որոյ պաշտօնն է քարոզել, եկեղեցեաց ամուսնութեանց և կրօնական բարեկարգու-

Թեանց հսկել, և վանքին սահմանեալ պտղին,
մատաղ, և այլ նուէրները հաւաքել. նուիրա-
կըն առաջին ու բարձր պատիւն ունի որ և
իցէ գեղին մէջը, զիմաւորելով կ'ընդունին
զինքը, և գլուխ բանալով մէկիկ մէկիկ աջը
կը համբուրեն, վերին գլուխը կը բազմի, նուի-
րակը կը մեծարուի բրդերէն և երկրի պե-
տերէն՝ իբրև շրջող առաջնորդ:

Ե

Շապիկէ անցուցել. Երբ օտար տղայ մը որդեգրեն՝
մայրագրին շապիկի տակէն կը մտնայ՝ օձի-
քէն վեր կ'առնեն. իսկ երբ հասակաւոր է,
մայրագրին շապիկը կը հաղցունեն անոր կը
հանեն, որով կը համարուի իբր հարապատ.
Խագուհին իր շապիկէն անցուց պտիկ Միր-
զայի բերած աղջիկները.

Շաւեռ. Զաւթակ, բէմէնչէ. Շաւեռ քաշող. բէմէնչի
չալող.

Շրջուկ, օրջոնի. Իէրս դարձած. Վերարկուն շրջոնք
հագեր էր. Եւս՝ երեսը շրջուկ. երես դարձու-
ցած, տէրահոգ.

Շերտ. Պատշգամ, քօշկի երեսբաց.

Շնիկ, օինիկ. Գեղի չափ կամ կօտ ցորենւոյ,
գարւոյ ելն.

Շիւայ. Կարմիր ներկած կտաւ. Եւս՝ լափայ, եղով
ու ծաւարով եփուած.

Շուռա, օւռապի. Ժողովք, ժողովական. խորհր-
դական.

Շուր գալ, օուրջ գալ, ժուռ գալ. Շրջել, պտայտ
ընել.

Շօր. Աղի. Շօր գօլ. աղի լիճ.

Ուռց Անուխի հոտով ու անոր տեսակէն մանրաթուփ խոտ դաշտային ու լեռնային, ցոր թանապուրի և պանիրի մէջ կը դնեն. այլ է դադձը.

Ուռել ետեւէն. Մեծ արագութեամբ վազել փախչողի մը ետեւէն հասնելու. որ կ'ըսուի նաև՝ Լարել ետեւէն.

Ոփ. Այն լճակն կամ աւազանն՝ յոր կը ժողվեն փոքր աղբերց ջրերը՝ օրերով և ժամերով, որոյ յատակը բերանաձև ակն շինած են և զայն կը կայնեն (գոցեն) երկայն փայտ մը իջեցնելով աչքը, ու կը բանան՝ դուրս բաշելով զայն. ուստի առումը առատ ջուր կը հոսի արտն ու այգին ջրելու. Ոփը գոցող ու բացող փայտը կ'անուանեն տոփ կամ տոփան. Արծիոյ կամ Բաջրերունեաց մէջ Մեծոփայ վանքը, իւր անունը աստի առեր է.

Ողիայ. Փորձանք.

Չազա. Բալուայ գաւառին մէջ Լայք Չաղլա կը կոչեն մայրը.

Չափալ. Անպէտ, աղտոտ, փին/ժի. Լարամ չափալ. մէկը արհամարհելու համար կը գործածեն.

Չալաղան. Չալլագ. ցին թռչուն.

Չոգ, չոգել. Ծունկ, ծնկածալ նստել. կ'ըսուի նաև ծնկերուն. Ամբը չոգեր է վըր դաշտին. Ծունկ չոգեր. Արիւն էլաւ հար չոգերը.

Չոււմ, չոււ, չոււմի. Մինչև, մինչև որ.

Չուռ. Երկայն բուրդ ունեցող այծ. Թիվ/ժիկ.

Չորս օակել. Չորսի ծալել. Չորս տակեց Սիաման. դոն իր արան, և Խճէկարին նստեցուց վրան. Թելի կամ չուանի համար ալ կ'ըսուի՝ երկտակել. չորստակել ևլն.

Պառեկ. Կռնակ. մէջքէն վեր ուսերով մէկտեղ. Բե-
ռը դրին պառեկ. Պառեկը զարկեր է. ծառին՝
նստեր էր. Դեռ իմ պառեկ գետին դրողը իր
ժօրից չէ ծներ. որ կը նշանակէ ոչ ոք կարող
է զիս պարտել, անյազթելի եմ. Պառեկի վը-
րէն պառկած էր.

Պարբի, բարիկ. Հրեղէն կամ օդային ոգիք.

Պալ. Խարերու մեծամեծ կտորներ. Փայտաւ ու թի-
բերէք. Պալեր ու զընարներ շրջեցէք. Խըչե-
կարէն ու Սիսամանդօն մէկտեղ թաղեցէք.

Պէօ. Խոշոր, մեծ. Ձէթ ու պէտ. մանր ու խոշոր.

Պրիմրօած. Պահուցտած:

Պշտօթ, պշտօթել. Պտոյտք, շրջել, շուրջ գալ.

Պնտուկ. Ֆընտըղ, կաղին.

Պօրնի. Խոյ կամ վայրի ոչխար. Որսորդ պօրնն մի
զարկաւ.

Պօծ մի. Պահ մի, քիչ մի ժամանակ. Պօճ մի լացին
զինքը. Պօճ մի կեցանք ու ելանք.

Ջ

Ջերկայ, ջերգեմ. Հարք, քող. Խորոտիկներ իմ Ջեր-
գէն, իմ շարքին. Ջերկայ մը գիր գրեց. Ջեր-
գայ յերգայ զօրքեր անցան.

Ջնգիտել. Ջախջանել. Խնկաւ մէջքը ջնջիւաւ. Գը-
լուի ջնջիեցի.

Ջրօշկուր. Տիկերով ջուր կրող՝ դաշտի մշակաց,
Տնծողաց. Եւս՝ ջրուոր, որտ ու ալգի ջրող.

Ջոյ, ջոյ՝ Մեծ. Ջոյոյ, մեծ մայր, մամ.

Ջարեկ, ձապիլ. Փորձել. Ուժը ջըրօեց. Միտքս կը
ջոբես.

Ռասս, բասօփ. Դէպ ուղիղ, ճիշտ. Գացի, ձիաւոր
մը աաստ եկաւ. Բաստին ասա ի՛մալ եղաւ.
Ռօմի. Քրդու ցեղ կամ ազգ՝ Կորմանձի ըսուած, ու
րոց սովորութիւնն է չաշխատիլ, պլ իբրեւ
աղնուական՝ ձի, զէնք ունենալ, շրջել, կը-
ռուել և ժողովրդեան վաստակն ուտել.

Ս

Սէյիբ բնել, Հմայել, կախարդութիւն ընել. Կարմի-
դէւը սէյիբով եղաւ հողէ բլուր.

Սէպել, նետել, ձգել. Ցանիքէն սէպեց վար. Երեսէ
սէպեր զիս.

Սեւ գայ. Անէծք է. Սեւ գայ վրադ. Սեւ գայ աղջ-
կան հալին. իբր սուգ, սգաւոր լինել.

Սպնել. Սպանանել. Կ'ուզէր զմարդ սըպնէր, կնի-
կըն առնէր.

Սըռ. Գաղտնիք, գաղտնարուեստ, հնարագիտութիւն.

Սիրօք կպաւ. Սիրտը սիրեց, սիրահարեցաւ. Ովանի
սիրտը կպաւ Շուշանին.

Սիրազ. Սիրահար, սիրոյ յարաբերութիւն ունեցող.
Մեք սիրող ունինք, որոյ սրտին վարդ ու աէ-
հան կայ բուսած.

Սուզակ. Հագուստի թւերուն և օձիքին բերանը
կարուած խարջ, դայիթան և այլևայլ զարդ. Ե-
ղակ. Ինչ սէր կայ դրէք սուզակ. Ինչ անոյշ
բաներ կան՝ ըրէք կօճակ.

Սփաք եղնիլ. Համոզուիլ, հանդարտիլ. բնառութիւն
ևս հաստատել.

Սօնէ. Սօնրայ, յետոյ, վերջը.

Սար ու բար, սարբար, սէրբար. Բեռը բառնալէն զկնի
եզին կամ գրաստին վրայ, երկու հակի մէջ-
տեղ ձեթեւ բեռ մ'ալ կը դնեն՝ սարբար. որ
բեռան վրան ըսել է Բարձ զԽօլօն (եղն),
զարկ սար ու բար.

վ.

Վազան. Արագոտն. Այս անուն կու տան նաև բա-
րակ շան, թաղի.

Վաթ, վաթ դեզ. Վաթ կ'ըսեն ջաղցի ջրոյ մեծ խո-
ղովակին, և վաթ դեզ՝ այն բայձր դիրքին
ուր հաստատուած է վաթին վերին գլուխը.
այդ դիրքը սովորաբար զուարճալի է առուի
պտոյաներով և շրջապատ տնկուած ծառերով.
ուր կը նստին գրոտանքի և գովանալու հա-
մար ամբան տապին.

Վարոց. Դալար փայտ բարակ, որով եզն կամ այլ
անասուն կը վարեն վարնելով. չուպուխ. մարդ-
ծեծելու ալ գործ կ'ածեն. Բաշեց կաղնի վա-
րոց բօքէհան, հաւաւ տուեց կնկայ ջանը.
որ ըսել է արմատէն խեց կաղնի վարոց մը,
և անով կնիկը չարաչար ծեծեց.

Վաւ վալուհ, վաւի վաւի, վաւ վաւաւ. Աղաղակ աղ-
մուկ ձայնից.

Վերդիր ընել, վերցիմ դրեմ. Խորհել, թեր ու դէմ
խօսելով որոշումն ընել.

Վեր, վաւ. Ի վերայ. վրայ. նախդիր՝ երբ խնդրէն
առաջ ըսուի. Վեր քաղրին. վըր գլխու.

Վեր. Վայր, վար, ցած. Ջրհորնը վէր ինկաւ.

Վերու եզն. Վայրի եզն.

Վերու ոչխար. Վայրի ոչխար. էրէ վայրի.

Վըծալ. Գըծալ, ճչել, մեծ ձայնով գոչել.

Վըծան. Չայնեղ.

8

Յաղաւար, ռաղաւարիկ. Եղեզներով կամ անտառի
մաղառներով շինուած փոքրիկ տնակ, Դուլիպէ.
Հովիւր կամ սեխ մշակողը կամ արաւի ու այ-
գիի պահապանը տապ և թօն օրերու համար
կը կառուցանեն փոքրիկ տաղաւարիկներ, ուր

կը տաղաւարին, տեղաւորուին, ու աշունը կը
բակեն. Իսրայէլացւոց տաղաւարն ալ եղէգ-
նով շինուած առժամանակեայ տնակներ էին
անապատին մէջ, որոյ օրինակ գարդ կ'ընեն
Հրէայք. Հարոցս տաղաւարի տօնն ալ նոյնն է,
զի Վարդափռին, Աստուածածնին և Ս. Խա-
չին տօներուն ժողովուրդը մեծ բազմութեամբ
վանքերը կ'երթան ուխտ ու մատաղ ընելու,
և այդպէս առ օրեայ տաղաւարիկներ կը կազ-
մեն, երբ սենեակներ չ'ըսեն կամ ծառերու
հովանիք չ'լինին, որպէս կ'ընեն Մշոյ Ս. Կա-
րապետի վանքը, և տօնը անցնելէն զկնի կը
բակեն. Այս իմաստով է Եգեկիայի աղօթքի
մէջ. Մեկնեցաւ յինէն հոգի իմ որպէս զայն
որ բակէ գտաղաւար. Այլուր ևս՝ Իրբե գտա-
ղաւար Սեխենեաց. Արասցուք երիս տաղաւա-
րըս. որ չէր նշանակէր վրան, այլ Ս. Պետրոս
իբրեւ ձկնորս, գիտէր պատրաստ բարերով,
խոտերով կամ եղէգով ու մազառով տաղաւար
կառուցանել, զոր ունին և ձկնորսք.

Յաւար. Ընտանի անասունք, կով, եզն, գռմէշ, այծ
ու ոչխար ևյն. Ընծըկի տաւար մը տուեցէք
երթամ որսի. հեծնելու ձի, ջորի ևն. կը նը-
շանակէ.

Յալ ու առնել, տուիմ ու աւիմ, չափել ու չափուի
կը նշանակէ ճակատամարտիլ, զօտէմարտիլ,
Հարուած տալ ու առնուլ, ոյժ փորձել.

Յափ, դափ, դափածող. **Տէֆ,** տէֆչի, տէֆ՝ չայող.
Յեղ, օեղեւ. **Եաթախ.** անկողին. **Տեղդ** ձգեմ երթաս
պառկիս. **Տեղերը** վերուցէք, տունը աւելցէք.
Իգայ պառկի զուսմաշ տեղերով.

Յխմար, քիւմար. **Տղայ,** անչափահաս. **Խելահաս** չ'ե-
ղած. **Մեր** թխմարները ո՛ւր են. **Բաղի** տըխ-
մարներ գնացին վանք. **Յասն** և **հինգ** տարու
տխմար մի է.

Յեղնցեղ, օեղնցեղ. **Եղած** տեղ, ամենայն ճըշ-

դուժեամբ. Տեղնդտեղ ինկաւ մեռաւ. տեղ-
նցտեղ ասաց կամ կատարեաց.

Տղաբեր, օղամէր. Մանկածին կին, կաթնասուն տը-
ղայ ունեցող մայր. Տղաբերը մինակ մի ձգէք.
Տղամէր է չ'մեղադրուիր նորածին կինը կը կս-
չեն ծննդական. Էկաւ տունը ծննդականիւ-
նաչն աւետարան դրին գլխին.

Տռւնիկ, օտնիկ. Թանձր բաղարջ հաց. սովորաբար
ջաղացքները կ'եփեն.

Տուրիկ. Բուրդէ հիւսուած կամ կապերտի կտորէ
կարուած տոպրակ, չանթայ, զոր հովիւք և
որսորդք կը կախեն պարանոցէն վար անթա-
տակը, յորում կը դնեն ծաղիկ, աղ, հաց, դա-
նակ, կապ լէյն. սա ձեռն պիտանի բաներ: Աւ-
ղետք ևս գործ կածեն, շքեղ և անշուք տե-
սակներ կան. Իմ ծոցը հովուի տուրիկ կը
նմանի, ամէն բան կը գտնուի.

Տէլ, դէլ. Դեռ. տակաւին. Տէլ չէր լուսցեր.

Յ

Յփնել. Ափռել, ցրուել. Կորեկ գինեց, վառեկն
կտուցով կերաւ.

Փ

Փարբ. Բացուած ծաղկի կամ վարդի թերթ. Փարթ
մի փրթուց քաւուր վարդէն. Համասփիւռ ծա-
ղիկէն փարթ մի կեր կ'առողջանաս.

Փէլք, փէլել. Փայլք, փայլել. Կը փէլէր մաննուակէք
կը փայլէր մատանւոյն ակն.

Փլեց. Փլցուց. քակեց. Բեռները փլեց դուռը. Բեռ-
ները քակեց կամ վար առաւ դրան առջեւ

Փռծիս, բռնդ. Գերանդիով խոտ կամ գորեն հնձե-
լուն, ուրիշ մէկն ալ լայն սանդրի նման փայ-

տէ գործիքով կը ժողվէ Տնձաձները խոռոմ
ընելու համար. այս է փոժի.

Գ

Բապ Բապ. Մաղով կամ քթանով հիւսուած կօշիկ,
որոյ տակը կարճ բայց լայն գլխով մանր բեռ
ւեռները կը շարեն. այս բեռն առանձինն ևս
քապ քապ կ'ըսուի.

Բարջիկ. Վայրի տանձ, զամաք և տտիպ համ մը
ունի. Ծառն կ'ըսուի քարջինի.

Բաջ. Աներեղթ զօրաւոր ոգի. որ կը բնակին ա-
ւերակներ, քարայրը. ամայի տեղերը և լը-
ձերու մէջ.

Բար, Բար ու Բապ. Վաստակ, շահ ու աշխատանք.
Օղուլ դատէ, դատէ, քար արա.

Բաւար. Պսակի ժամուն հարսին և փեսային գլխուն
վրայ խաչ բռնող. որ և նշանդրէսին և հար-
սանեաց և հարսնաոին ատենը մեծ պաշաօն
ունի, բոլոր հանդէսը և արարողութիւնք իր
հրամանաւ կը լինին, և որ ընծաներ պիտի
տայ հարսին ու փեսային, և փոխադարձ կ'ըն-
դունի. ամէն խօսք, հարցմունք, յարգանք, մաղ-
թանք նախ քաւորին կուղղուին. հաւասար է
քաւոր կինն՝ կանանց հանդիսին մէջ. Վարձք
կատար, քաւոր աղայ, Կենդանութիւն քաւոր
աղայ. Վեր հրամեղէք քաւոր աղայ. Մշեցիք
տղայ մկրտելուն կնքահայր եղողին. Բապապ,
կնքապապ. կ'ըսեն. իսկ քանի մը գաւառներ
սոսկ քաւոր կանուանեն իբր կնքաւոր.

Բիսմաւ, Բիսաւ. Դպչել, դպաւ. Բարը զարկի քիսաւ
աչքը.

Բնքել. Կտուցել, կտուցով զարնել կամ վերցնել.
Չայլադան քնթեց զմիսն ու թռաւ.

Բոխ, Բօխիկ. Մէկ մարդ նստելու չափ փոքրիկ
տուն, տնիկ.

Գալայ. Զաղացքի քարէն վեր հաստաառուած ձագարի ձևով փայտաշէն ամբարը, յորմէ ցորենը կը թափի և կ'աղցուի.

Բալայ. Քարուտ տեղ, ուր և անհարթ քարերով լի. քար ու բալայ էր ճամբան. Մանղկերտու բռնէն գողեր բռնեցին զմեզ.

Քրբուհ. Սաստիկ բարկութենէն, նեղսրդութենէն, առ կատաղութեան. Էդ մարդ իր քրբուն զիւր միս կը խածէր.

Քօրէնան, Արմատէն հանած, արմատախիլ. Քօրէհան կաղնի վարոց.

28	Գիւղի սուրբը. Սվետոսլավ Զէթի, 1892	— 10
29	Կեանքի դպրոցը, Դիկկէնսի, 1892	1 —
30	Դէպի Աթէնք, Հ. Սենկեվիչի բ. տպ. 1901.	— 15
31	Մի կտոր Հայ, Պոստպէնկոյի բ. տպ. 1901	— 10
32	Որսորդ, Օ. Շրայնեքի	— 10
33	Մատուռի աւերակներում, Օ. Շրայնեքի	— 10
34	Կարա	— 5
35	Անտառապետ Ֆրեդէրիկ. Էրկման Շատրիանի, 1903	— 40
36	Տնային բժշկարան, պրակ Ա. (Թարգմ. քննորոշութեամբ Իո. Յար. և Հրատ. բժշկ. Գ. Բարեանի)	1 —
37	„ „ պրակ Բ. Թարգմ. և Հրատ. նոյն	1 60
<i>Հրատարակութիւններ</i>		
38	Ի. Յարութիւնեան, Հայոց գիրը 1893	1 50
39	Իշխ. Կ. Բնհրուդեան, Ծուխ, 1893	— 15
40	Ռանգարէ, Էմաէ, վեպ Թարգմ. Յ. Լալայեանի	— 25
41	Ալբէր Այնս, Քուրդի լեռան, 1893	— 25
42	Ճաղարեղեան Յ, Հայոց լեզու ա. տ. 1904	— 30
43	Խրիմեան Հայրկի, Ժամանակ 1895	— 15
44	Սպիրի, Այծարած Մօնի Թ. Ի. Յարութիւն, 1885	— 15
45	Բակ. (Բարգէն վ.) Կիրիկիա 1896	— 10
46	Պետտալոցցի, Լինհարդ և Գերտրուդ. 1896.	1 50
47	Մեքսիկեցիկ տրքեպ. Մուրատեան, Պետրոս Շան- շեան պատկերով, 1897	— 50
48	Թ. Ա. Խոհարարուհի, բ. տպ. Ճոնացրած 1904	— 50
49	Լուամայ, գրական հանդէս 1896 Ա. Գիրք	2 —
50	Լուամայ „ „ 1896 բ. Գիրք	2 —
51	Լուամայ „ „ 1897 ա. Գիրք	2 —
52	Լուամայ „ „ 1897 բ. Գիրք	2 —
53	Լուամայ „ „ 1898 ա. Գիրք	2 —
54	Լուամայ „ „ 1898 բ. Գիրք	2 —
55	Լուամայ „ „ 1899 ա. Գիրք	2 —
56	Լուամայ „ „ 1899 բ. Գիրք	2 —
57	Լուամայ „ „ 1900 ա. Գիրք	2 —
58	Լուամայ „ „ 1900 բ. Գիրք	2 —
59	Լուամայ „ „ 1901 ա. Գիրք	2 —
60	Լուամայ „ „ 1901 բ. Գիրք	2 —
61	Լուամայ երկամսեայ հանդէս 1902 տարեկան	6 —
62	Լուամայ „ „ 1903 տարեկան	6 —
63	Լուամայ „ „ 1904 տար. բաժնեգրի	6 —
64	Յ. Պարոնեան, Ծիծաղ, պատկերով, 1899	1 25
65	„ Արեւել. ատամնաքոյժ կատակ. 1901	— 50
66	„ Բաղդադաւար. Ֆեանները, 1901	— 75
67	Ի. Յարութիւնեան, Ստեփանոս Պալասանեան	— 25
68	Ն. Տէր-Կարապետեան, Խաչատուր Արոյեան, սպառ.	— 60
69	Ի. Յարութիւնեան, Աշակերտի յուշատետրը	— 30
70	„ Ջգացմունքների աշխարհ.	— 30
71	Յարութիւն Թումանեան, Սեյիք Իւսուփ.	— 25
72	Մ. Եօկայի, Ուրացողը, Թարգ. Իս. Յարութիւնեան	— 20
73	1901 Ս. Էջմիածնի Ժ.Ջ. դարադարձը	— 25
74	Եր. Շահագիրգ, Մկրտիչ Էմին	— 60

75	Կարալէնկօ, Կոյր երաժիշարը թարգմ. Մուշէ վրդ.	— 60
76	Զորորդ դարու հայ եկեղեցիքն	— 20
77	Եր. Շահադիզ, Նար-Նախիջևանի ս. Խաչ վանքը	— 40
78	Ի. Յարութիւնեան, Իմ օրագրերը.	— 20
79	Մեծ Ներսէս	— 25
80	Դ. Խաչկոնց, Հայոց կրօն, բանաստեղծութիւնը	— 60
81	Ի. Յարութիւնեան, Կլն վիպագրեր, Ե. Սպիրի.	— 10
82	Օր. Ն. Աղանեան, (Թարգմ.) Սէ հացեր. բ. տ.	— 5
83	Կարալէնկօ, Դատաստանի օրը. թարգմ. Մուշէ վարդ.	— 40
84	Կ. Կոստանեանց, Հարժի տարեգրութիւնը Հայոց ձգ. 1902	— 20
85	Գարեգին Վ. Յովսէփեան Մանրանկարչութեան ա- րուեստը Հայոց ձգ 1902	
86	Ներսէս Մեծի յաջորդներ 1902	— 25
87	Մ. Գոյրիկի, Զէլիաշ. թարգմ. Մուշէ վրդ.	— 20
88	Քուշակ Նահապետի երգերը. Յով. Թադէոսեան	— 15
89	Սահակ Պարթե	— 25
90	Աղուշը, Ժօրժ Էսպարրի. թարգմ. օր. Նուարդ Աղա- նեանց. բ. տպ.	— 5
91	Վարժապետը, թարգմ. Լ. Մ.-Ա.	— 5
92	Հազարան Բլուլ. Յ. Թումանեանց	— 30
93	Պատմական պատկերներ. Եր. Շահադիզի 1903	— 60
94	Ժ. Ժ. Ռոսսօ, Էփիլ. Ի. Թ. Խս. Յարութիւն 1904	— 50
95	Խորէն արք. Գալֆայեան և Նալբ. Աղցմիքը. Եր. Շա- հադիզի. 1904	— 60
96	Հերոսարատ, Լուգվիզ Ֆուլքայի. թարգմ. Տ. Վ. 1904	— 50
97	Կանոնը Ժողովոց. Մ. Ա. 1904	— 50
98	Աւգեղի նորոգումը. Ֆ. Դիկմիլ թարգմ. Օր. Նուարդ Աղանեան. 1904	— 5
99	Գթութիւն " " " " 1904	— 5
100	Գ. Ե. Սրուանձտեանցի երկասիրութիւններ. Ի. Հա- մով—հոտով 1904.	1 25
101	Ալէմգիր վէպ Վ. Փափազեանի. 1904	— 50
102	Սոտի հոգեբանութիւնը. Գար. Ենգ. 1904	— 10
103	Հայեր և զաւակներ. Ի. Տուրպենի. թարգմ. Մուշէ. Վ. 1904	— 75
104	Կոնան Դոյլ Բանակն ինչպէս ազատեցի. թարգմ. Տ. Վ. 1904	— 15

Մամուլի տակ են

105	Դիւան Հայոց պատմութեան, Գիրք Է.
106	Եղիշէի պատմութեան բնագիրը.
107	Հայ Գրչապիրներ.
108	Կանոնը Ժողովոց Մ. Բ.

Պատկերներ

Պետրոս Շանշեան	— 10
Յակոբ Պարոնեան	— 10
Աբգար Յովհաննիսեան.	— 10
Աւետիք Առկասեան	— 10
Գարեգին . Կս. Սրուանձտեանց	— 10

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine of five cents a day is incurred
by retaining it beyond the specified
time.

Please return promptly.

BOOK DUE-WID

APR 14 1999

CANCELLED
6403975
MAR 22 1979

WIDENER

SEP 09 1994

WIDENER

CANCELLED

SEP 10 1994

WIDENER

SEP 02 1999

SEP 10 1999

CANCELLED

BOOK DUE

021 212 386

Digitized by Google

386 08

